

Fejezetek a magyar görögkatolikus jogtörténetből
Jogforrások, kormányzati berendezkedés, rítustagság
(1771–1972)

COLLECTANEA ATHANASIANA

I. Studia

II. Textus/Fontes

III. Manualia

IV. Institutiones

V. Varia

VI. Ars Sacra Byzantino-Carpathiensis

Sorozatszerkesztők

Szabó Péter – Véghseő Tamás

Fejezetek a
magyar görögkatolikus jogtörténetből

Jogforrások, kormányzati berendezkedés, rítustagság
(1771–1972)

COLLECTANEA ATHANASIANA

I. Studia

vol. 16.

Fejezetek a magyar görögkatolikus jogtörténetből
Jogforrások, kormányzati berendezkedés, rítustagság
(1771–1972)

Kiadja a
Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola
H-4400 Nyíregyháza, Bethlen G. u. 13–19.
Tel. +36 42 597 600
www.szentatanaz.hu
kiadvanyok@szentatanaz.hu

Felelős kiadó:
Odrobina László mb. rektor

Lektorálta:
Baán István

A kötet az MTA-SZAGKHF Lendület Görögkatolikus Örökség Kutatócsoport
2018–2023 között megvalósított kutatási projektje keretében jelent meg.
www.byzhun.hu byzhun@gmail.com

© Szabó Péter, 2023

Nyomdai előkészítés: Balogh Katalin
Borítóterv: ifj. Janka György

ISSN 2063-0433
ISBN 978-615-6201-33-1

Nyomdai kivitelezés: Kapitális Nyomda, Debrecen
Felelős vezető: Joó László

Tartalom

Előzetes megjegyzések	7
1. A késő trentói kor (1771–1917).	15
1.1 Egyháztani háttér/modellváltás	17
1.2 Észrevételek a trentói kor görögkatolikus forrástörténetéhez	27
1.3 A munkácsi eparchia kormányzati berendezkedése a késő trentói korban (XVIII–XIX. sz.)	49
1.4 „Rítus”, rítustagság, a magyar rítus elkülönülésének kérdése	73
1.5 A görögkatolikus egyház államjogi helyzete a XVIII. század végén	91
2. Az első kodifikáció kora (1918–1958)	95
2.1 A modern kodifikáció egyháztani háttere.	97
2.2 A magyar görögkatolikus jogforrások a XX. század első felében. .	101
2.3 Egyházkormányzati rend a kodifikált jog szerint (1917–1958)...	131
2.4 Rítus és rítustagság: doktrinális kérdések és jogi szabályozás	149
2.5 Államegyházjogi töredékek.	171
3. A zsinati megújulás (1959–1972)	175
3.1 II. Vatikáni Zsinat: új egyháztani háttér	177
3.2 Jogforrások a II. Vatikánum időszakában	187
3.3 Keleti alkotmányjogi berendezkedés: múlt és jövő között	191
3.4 A görögkatolikus kanonisztika és hatása kormányzati berendezkedésünk fejlődésére	201
Zárógondolat: „katolicizmustól” a „katolicitás” felé.	221
Források	223
Szakirodalom	231

Előzetes megjegyzések

A jelen kutatási részprogram tárgya és jelentősége

A Görögkatolikus Hittudományi Főiskola Lendület Program keretébe illeszkedő tevékenységünk a magyar görögkatolikus egyház *jogtörténeti* vonásainak feltérképezésére törekedett, néhány előre meghatározott kulcsfontosságú területen.

A kánonjogtörténet fő ágai a forrás- és irodalomtörténet, az intézménytörténet, valamint a később önállósult tudománytörténet. Az előbbi területen figyelmünk –a hazai görögkatolikus történeti jogforrások áttekintése mellett– elsősorban a modern kodifikációtörténet új levéltári anyagokra alapozott kutatására összpontosult. Az intézménytörténet terén egyrészt a rítus fogalmának fejlődését –ezen belül a magyar rítus elkülönülésének kérdését–, valamint a rítustagság szabályozásának témakörét vizsgáltuk. Emellett, másrészt, az érintett közösség egyházkormányzati berendezkedése fejlődéstörténetének feltérképezésére törekedtünk. E két utóbbi alkotmányjogi témakör az intézménytörténet szűk szelete, ám egy keleti egyház életét alapvetően jellemző és meghatározó területek. A kutatási tematika imént említett prioritásait szakmai előismereteink is ösztönözték. E lehatárolást –végül, de nem utolsó sorban– az is motiválta, hogy a fenti lényegi tárgykörök alaposabb ismeretétől a magyar görögkatolikus közösség jelenének árnyaltabb megértése is remélhető. Egyéb intézménytörténeti témákat csak elvétve, rövid kitérők erejéig érintünk. A hazai görögkatolikus kánonjogi szakma szerény múltja nem tesz lehetővé átfogó tudománytörténeti megfontolásokat. Ennek ellenére jelentősebb kánonjogászaink szakmai tevékenységét igyekeztünk feltérképezni.

Egy teljességre törekvő görögkatolikus egyháztörténeti kutatási program aligha mellőzheti e közösség önazonosságát, szerkezeti fejlődését és kormányzati autonómiáját érintő nagy kérdéskörök beható tanulmányozását. E területek jobb megértéséhez viszont elengedhetetlen a fontosabb egyházjogi aspektusok alapos feltérképezése is. A tartalmi fejlődés intézményes érvényesítése ugyanis jellemzően jogi kérdésként vetődik fel, majd jogi megoldást igényel. Így volt ez a Hajdúdorogi Egyházmegye megalapítása, illetve a magyar

rítus önállóságának hivatalos elismerése esetén is. Az általános történelmi gondolatmenetet a kánonjogi ismeretek eszerint nemcsak szervesen kiegészítik, hanem a teljesebb és pontosabb történelmi összkép egyenesen igényli is!

A magyar görögkatolikus kánonjogtörténet irodalma

A hazai görögkatolikus jogforrásokról szóló írások. A témáról eddig egyetlen érdemi tanulmány jelent meg, közel nyolcvan évvel ezelőtt Papp György görögkatolikus kánonjogász tollából.¹ A szerző e kis kötetet bevezetőjében szerényen csak „tartalom-mutatóként” írja le.² Emellett Hollós János foglalkozott még jogforrásainkkal.³ A munkácsi-eperjesi korszak terén újabb forrástörténeti áttekintést nyújtó későbbi publikáció Cyril Vasil’ disszertációja.⁴

Az intézménytörténetet érintő szerzők. A témakör ezen aspektusa sajnos máig nem került feldolgozásra.⁵ E hiányosság ugyanakkor érthető annak tükrében, hogy a téma nemzetközi szakirodalma is meglehetősen szerény és hiányos. Eltekintve néhány régi nagylélegzetű alapműtől, melyek egyes keleti intézmények történetét is érintik,⁶ illetve egyes olykor meglepően hasznos szaklexikoncikktektől, átfogó és rendszeres keleti katolikus alkotmányjogi ösz-

1 PAPP György, *A magyar görögkatolikus egyház partikuláris jogforrásai*, Budapest 1942, 69 pp. A szerző szakmai életrajzához lásd a jelen kötet 9-10. oldalát.

2 „... Mivel mindkét kötetnek a római kodifikációs bizottságok nagyon alapos és szigorú kritikáján kell előbb átésnie, s így a megjelenés ideje teljesen bizonytalan, szükségesnek láttam, hogy a [kiadott és kiadatlan magyar görögkatolikus jogforrásokat közreadó majdani] második kötet anyagának áttekintését a hozzája fűződő gyakorlati szempontokra való tekintettel már most nyilvánosságra hozzam. Így született meg ez a kis dolgozat, mely voltaképpen tehát csupán index, tartalom-mutató a magyar görögkatolikus egyházjog [...] forrásgyűjteményéhez. Annyi különbséggel mégis, hogy itt helyet kaptak azok a jogforrások is, melyek csupán a *ius dioecesanum*ot érintik, s így nem képezhetik anyagát a *ius commune* rendszerét összefoglaló kodifikációnak”, Uo., 5–6.

3 Lásd: HOLLÓS János, *A keleti szertartások jogforrásainak története*, [h.n.] 1962, 140–166 [kézirat], GKPL VI-25-1d 21. dok; tovább hasonló tartalommal: Uő., [A] *Magyar görögkatolikus jogtörténet anyaga. A magyarországi görögkatolikusok (s a hajdúdorogi egyházmegye) jogforrásai*, [h.n., é.n.], [kézirat]; lásd: lelt. sz. 49.923, K 909 GKPL VI-25-2d 7. mappa (Ezek a gépirásos szövegek gyakran átfedik Papp György jogtörténeti írásait.)

4 Cyril VASIL, *Fonti canoniche della Chiesa cattolica bizantino-slava nelle eparchie di Mukačevo e Prešov a confronto con il Codex Canonum Ecclesiarum Orientalium* (CCEO), Roma 1996, 103–170.

5 Szórványos adatok olykor Hollós János kéziratosságot is fellelhetők; lásd: HOLLÓS János, *A keleti egyházak személyi joga*, Téglás 1964 [kézirat]; elérhetőség: GKHf, Könyvtár, n. 49.917.

6 Pl. Paul HINSCHIUS, *Das Kirchenrecht der Katholiken und Protestanten in Deutschland*, Band II, Berlin 1878.

szefoglaló tudtunkkal máig nem került kiadásra.⁷ Egy ilyen mű kidolgozását persze az is nehezítené, hogy a trentói korszakban –mint majd látjuk– az sem egyértelmű, ténylegesen mi is tekintendő a keleti katolikus egyházak *saját* feyelmének.

A fent említett hazai munkák eszerint alapos kiegészítésre szorulnak. Ez a feladat nemcsak a tárgykör, a kutatási időszak és háttéranyag szemszögéből jelentkezik, hanem egy új szemléletű olvasat igényében is megnyilvánul. A jelen program az imént említett magyar szerzőkhöz képest egyrészt három, forrásokban gazdag további évtizedet is felölel, másrészt tartalmi kiterjedése is tágabb, amennyiben, mint majd látjuk, a keleti kodifikációtörténet és a keleti kánonjogi intézménytörténet egyes témaköreire is érdemben kitér. Az utóbbi időben ráadásul számos forráskiadvány és tudományos mű született, melyek sok értékes részlettel gazdagíthatják a téma újbóli, alaposabb feldolgozását.⁸

A jelen kötet szerkezete és a feldolgozás módszere

A program tárgyát képező 200 év kánonjogi szempontból szinte magától adódóan három jól elkülönülő időszakra tagolódik. Az első még a „trentói korszak” részét képezi (1771–1870/1917), a második a modern egyházi kodifikáció kibontakozását öleli fel (1917–1958), míg a harmadik a II. Vatikáni Zsinat révén induló megújulási időszak kezdete (1959–1972).

Fentebb jeleztük, vizsgálódási területünk kezdettől szükségszerűen behatárolt. A tárgykör lehetséges kiterjedése és érdemi elmélyítése között értelem szerűen egyensúlyra törekedtünk. Ez eleve kizárta egy széleskörű tematika és vizsgálódási horizont felvállalását, mivel az hátráltatta volna az érdemi értekezést. E szempont érvényesítése nyomán végül a fentebb megjelölt három korszak mindegyikét az alábbi azonos alfejezetek szerint tárgyaljuk: (1) történeti-egyháztani háttérkép; (2) fontosabb forrástörténeti adatok; továbbá (3) válogatott intézménytörténeti témakörök áttekintése: a kormányzati berendezkedés adott időszakra jellemző vonásai, intézményei, hiányosságai,⁹

7 Elvértve töredékes keleti intézménytörténeti adatokat hoz: Jan ŘEZÁČ, *Institutiones iuris canonici orientalis [ad usum privatam auditorum]*, I–II, Romae 1961 [kézirat], illetve: Acacius COUSSA, *Epitome praelectionum de iure ecclesiastico orientali (I), Introductio, De ritibus orientalibus, de fontibus, de ecclesiastica hierarchia*, Cryptoferratae²1948.

8 Így például a PPKE Egyháztörténeti Kutatócsoportja *Collectanea Vaticana Hungariae* című sorozata, vagy a Történettudományi Intézet *Okmánytárak* című sorozata lapjain megjelent egyes anyagok.

9 A magyar görögkatolikus egyház legutóbbi időig fennálló idegen rítusú joghatósági függése miatt ez utóbbi szempont –a keleti szemszögből mutatkozó strukturális hiányosságok– megvilágítása is feladatunk. Úgy véljük, közösségünk jogtörténete, illetve ez utóbbi általános történetünkre gyakorolt hatása, sőt végső soron részben mai egy-

valamint a rítusközi kapcsolatok és a rítusszabályozás fejlődése. Az egyház-fegyelem jobb megértése érdekében minden egyes fejezet rövid egyháztani bevezetővel kezdődik. Ez nélkülözhetetlen, hisz egyes témáink, így az egyházkormányzati berendezkedés, illetve a rítus és rítustagság szabályrendjének kereteit értelemszerűen az ekkleziológiai vízió határolja le.

A fentebb jelzett témakörök bemutatása az egyes alfejezeteknél lehetőség szerint két lépésben történik. Először szakirodalmi adatok révén igyekszünk vázolni egy-egy kérdés tudományos állását. Ezt követi az adott téma tárgyalása. A munkamódszer kétféle lehet. Egyes fejezeteknél a kérdéskör átfogó jellegéből adódóan csak az ismeretek világos és rendszerezett bemutatására szorítkozunk, elsősorban elismert régi kézikönyvek adatai alapján. Ezen esetekben –a jelen munka számára eredetileg rögzített kézikönyv jelleg igényeinek megfelelően– maga a rendszerezett összkép jelenthet a görögkatolikus kánonjogtörténet számára újdonságot. Egyes más fejezeteknél viszont –szűkebb témakört érintően– a jelen program során feltárt források feldolgozása révén új tudományos eredmények megfogalmazására törekszünk. E részek reményeink szerint elősegítik jogtörténeti múltunk néhány lényegi kérdésének pontosabb megértését. Az egyes fejezeteknél követett feldolgozási módszer eszerint az eddigi ismeretek és az újonnan feltárt források függvényében eltéréseket mutathat. Ezekről, ha szükséges, az adott fejezet elején szólnunk. A források keresése és feldolgozása terén –adottságaink és a kitűzött cél miatt is– óhatatlanul kánonjogászai szempontok érvényesülnek, ami nemcsak a levéltárosi, hanem a történelmi megközelítéstől is eltérő lehet. Végül a források objektív bemutatásán túl esetenként azok sajátosan keleti szemszögű értékelésének is teret engedünk.

Fontos még megjegyezni, hogy az egyházi kodifikációk kifejezett irányvonalát követve a jogtörténet tárgyalásánál nem érintjük a liturgikus jog területét.¹⁰ Érdemes viszont megemlíteni, hogy liturgiánk és liturgikus fegyelmünk történetének kutatása terén az utóbbi időben körünkben nemzetközi viszonylatban is figyelmet keltő eredmények születtek.¹¹

házi helyzetünk is csak e sajátos alávetettség fejlődésünkre gyakorolt negatív hatásának feltérképezése és tudatosítása révén válik érthetőbbé.

10 Ezt a lehatárolást lényegében már a keleti kánonjogi kódex teljes szövegtervezetének –egészében kihirdetésre végül nem került, s mint ilyen máig publikálatlan– 2. kánonja is rögzítette: *Codex iuris canonici orientalis Pii XI Pontificis Maximi iussu digestus Pii Papae XII auctoritate promulgatus*, Typis Polyglottis Vaticanis MCMXLV, p. 1; S.C.O. C.C.O., XXII Plenaria, vol. II, Codex, DTL-B 9-G-15; lásd még: PIO Biblioteca, 420-3-303.

11 Lásd: ДОВОС Андрас, *Prassi liturgica e teologia circa l'Eucaristia nella storica eparchia di Mukachevo: dall'unione di Užhorod (1646) fino alla metà del XX secolo*, Münster 2022, 728 pp. (ukrán fordításban: Ондраш ДОВОС, *Практика та теологія евхаристії в історичній Мукачівській Єпархії від Ужгородської Унії [1646р] до середини*

Levéltári kutatások

Eredeti terveinknek megfelelően rendszeres forrásfeltáró tevékenységet három helyen folytattunk. Először is a *Pápai Törvénytörvények Tanácsa* levéltárában és könyvtárában. Ezek anyaga számunkra főleg az első keleti kodifikáció itt őrzött archívuma miatt volt jelentős. Az itt fellelhető iratanyag meglehetősen rendezetlen, mely tartalmáról minimális, ámde igen hasznos áttekintés elsősorban Ivan Žužek S.J. –a második keleti kodifikáció egykori titkárának– 1972–1973 folyamán készített inventáriumai révén nyerhető.¹² Az első kodifikációból jelentős mennyiségű kiadatlan anyag könnyebben áttekinthető, nyomtatott formában is fellelhető.¹³

Emellett a *Keleti Egyházak Kongregációja* –új elnevezése szerint a Keleti Egyházak Dikasztériuma¹⁴– 1862-es évtől induló archívumát kutattuk. E levéltár anyaga a kutatást könnyítő, viszonylag részletes mutatókkal ren-

XX. століття, Ужгород [2021], 810 pp.) A témakör egyes részleteinek rövid áttekintéséhez: DOBOS András, „Liturgikus fegyelem a Magyar Görögkatolikus Egyházban”, in *Athanasiana* 33–34 (2012) 54–69; Uő., *A történeti Munkácsi Egyházmegye liturgikus hagyománya*, in *Orcád világhossza. Görögkatolikusok Magyarországon*, TERDIK Szilvesztrér (szerk.), Debrecen 2020, 54–62; Uő., *A magyar nyelvű liturgia emlékei*, Uo., 386–403. Uő., *The Liturgical Tradition of the Historic Eparchy of Mukacheve (Munkács)*, in *The Light of Thy Countenance. Greek Catholics in Hungary*, Szilvesztrér TERDIK et al (eds.), Debrecen 2020, 54–60.

- 12 Lásd: *Indici dell'Archivio delle Pontificie Commissioni Preparatoria e Redazione del Codice di Diritto Canonico Orientale 1927–1972* [levéltári jelzet nélkül]; a mutató részei: [I] pp. 1–54: *Indice analitico del Protocollo delle Pontificie Commissioni Preparatoria e per la Redazione del Codice di Diritto Canonico Orientale*; [II] pp. 55–105: *Indice delle materie del Protocollo delle Pontificie Commissioni Preparatoria e per la Redazione del Codice di Diritto Canonico Orientale* (numerazione nei fascicoli separati pp. 1–48); [III] pp. 105–111: *Indice delle Plenarie Preparatorie* (numerazione nei fascicoli separati pp. 1–7); [IV] *Indice delle Ponenze (sulle Plenarie) della Pontificia Commissione per la Redazione del Codice di Diritto Canonico Orientale* (numerazione nei fascicoli separati pp. 1–30). Egy másik, számunkra hasznos mutató a kodifikációban résztvevők adatairól és tevékenységéről áttekintést adó mutató: Pontificia Commissio Codici[s] Iuris Canonici Orientalis Recognoscendo, DTL-A, PCCICOR “Persone”, scatola 111–116, n. 114: padre Janos Hollos.
- 13 S.C.O., Codificazione Canonica Orientale. *Studi preparatori*, vol. I–XI, DTL-B col. 9-E-1-től 9-E-11-ig; S.C.O., Codificazione Canonica Orientale, *Commis. Delegati orientali*, *Studi preparatori* vol. I–VIII, DTL-B col. 9-F-2-től 9-F-9-ig; S.C.O., C.C.O., Pontificia Commissione per la Redazione del Codice di diritto canonico orientale, Adunanze – Plenarie; DTL-B col. 9G1–16.
- 14 A központi hatóságok neve a Római Kúriát újraprendező apostoli rendelkezés nyomán számos esetben megváltozott. E változás mindkét említett szerv nevét érintette. A két központi hatóság új neve 2022-től *Törvénytörvények Dikasztériuma*, illetve *Keleti Egyházak Dikasztériuma*, lásd: FRANCESCO, *Praedicate evangelium* [sulla Curia Romana e sul suo servizio alla Chiesa e al mondo], 19. III. 2022, in *Il Regno-documenti* 7/2022, 193–225; art. 175. ss.; art. 82. ss.

delkezik. A fellelhető anyag előbbinél sokkal jelentősebb mennyisége¹⁵ itt viszont néhány konkrét témára irányuló, célirányos keresést tett szükségessé. E levéltár anyagából, a teljesség igénye nélkül, elsősorban a Dikasztérium egyes plenáris üléseinek az anyagát tanulmányoztuk, továbbá a rutén, román és a későbbi magyar rítus egyes iratait, valamint a kánonjogi rubrikát.¹⁶

Végül, elsősorban kánonjogászaink tevékenysége, illetve a II. Vatikáni Zsinat egyházunkra nézve néhány fontos rendelkezésének végrehajtása kérdéskörében a *Hajdúdorogi Metropólia* debreceni levéltárában is értékes anyagokra leltünk.¹⁷

A feltárt levéltári anyagnak a jelen kötetben egyelőre csak kis része jelenik meg. Ennek egyik oka, hogy egyes témakörök tárgyalása további kapcsolódó dokumentumok áttekintését igényli. Az anyagok alapos feldolgozását a jelen kutatási program idején felmerülő, előre nem tervezhető más irányú hivatalos elfoglaltságaink is nehezítették.¹⁸

Figyelmünket két, eddig a hazai szakemberek részéről kevésbé kutatott római levéltárra összpontosítottuk. A feltárt anyagok számos ponton kiegészítésre szorulnak. Ezért egyes területeken inkább csak a célszerűnek mutató további kutatási irányok megjelölésére szorítkozunk, illetve az ezekhez kötődő levéltári jelzeteket közöljük; míg más esetekben az átfogó feldolgozás lehetősége hiányában érdekes szemelvények kiemelésére törekszünk. Néhány alapvető témakör esetében ellenben – az eddigi nemzetközi szakirodalom tükrében – úgy tűnik, lényeges új ismeretekkel tudunk egy-egy fontos kérdés arnyaltabb képének megrajzolásához hozzájárulni.

*

15 E dikasztérium anyagának szakszerű áttekintéséhez lásd az arcivum vezetőjének bevezető tanulmányát: Gianpaolo RIGOTTI, *L'Archivio della Congregazione per le Chiese Orientali: dalla costituzione apostolica Romani Pontifices (1862) alla morte di card. Gabriele Acacio Coussa (1962)*, in CONGREGAZIONE PER LE CHIESE ORIENTALI, *Fede e martirio. Le Chiese orientali cattoliche nell'Europa del Novecento*. Atti del Convegno di Storia ecclesiastica contemporanea, Città del Vaticano 22–24 ottobre 1998, Città del Vaticano 2003, 247–295.

16 Lásd: RIGOTTI 2003, 251, 260, 264, 270.

17 Ez úton szeretnénk az említett levéltárak vezetőinek: Ioan Pop görögkatolikus papnak és Gianpaolo Rigotti igazgatónak, továbbá Maria Carosio levéltárosnak, szakszerű és türelmes útmutatásukért köszönetet mondani. Ugyancsak köszönet illeti Ujteleki Zsuzsát és Zakor Ivettet a hazai görögkatolikus levéltárakban nyújtott rendszeres és hathatós segítségükért!

18 Oktatói tevékenységünkön, illetve két római dikasztériumban betöltött konzultori tevékenységünkön túl, 2022 tavaszától a Püspöki Szinódus Általános Titkársága mellé felállított Teológiai Bizottság tagjaként is előre nem tervezhető feladatok háruultak ránk. Végül a jelen kötet lezárására szánt hónapokból jelentős időt vett el a Püspöki Szinódus 2023. októberében zajlott XVI. általános közgyűlése, melyen keleti kánonjogi szakértőként vettünk részt.

A jelen tanulmány esetében végezetül úgy véljük, fontos az adatok olvasatához szükséges szerzői látószög helyes előzetes megválasztása is. A magyar görögkatolikus közösség többszörösen hátrányos történelmi sorsa gyakran ma is pesszimista tónust ad valóságérzetünknek, mintha a múlt árnyai esetünkben levethetetlenek lennének. Ezt a negatív attitűdöt tudatosan kerüljük. Ha a keleti örökség a teljes katolicitás mindenkori nagy összképének elidegeníthetetlen és pótolhatatlan összetevője,¹⁹ történelmünk értelmezését is e felismerés tükrébe érdemes helyezni. Eszerint múltunk csak akkor éltető, ha a jövőt nem bátortalanítja, hanem a Gondviselésbe kapaszkodva építi. E *re-lecture* fontos összetevője egyházfegyelmünk történetének kiegyensúlyozott kritikai értékelése is. Ezért köszönetet mondunk Végheő Tamásnak, hogy a jelen kutatási programban e diszciplína is teret kapott.

19 Vö. UR 17b, OE 1.

1. A késő trentói kor (1771–1917)

1.1 Egyháztani háttér/modellváltás

*Nam sicut non est potestas pontificis
ad destructionem bene actorum per patres...
[Nicolaus Cusanus]*

A kánonilag felállított Munkácsi Eparchia történetének első szakasza a késő trentói korra esik. A korabeli görögkatolikus egyházfegyelem jobb megértéséhez fontos az időszak egyházképének vázlatos felidézése, s nem kevésbé a korábbi felfogáshoz képest mutatkozó lényegi szemléletváltás tudatosítása. E témakör előzetes áttekintése a jelen fejezetben azért is sürgető, mert közösségünk e témára eddig nem fordított megfelelő figyelmet. A szakirodalom rendkívüli bősége miatt a kérdés tudományos állásának rövid előzetes összegzésére tett kísérlet a leegyszerűsítés veszélyét rejtene magában. A jelen fejezetben azokat az egyháztani háttértényezőket igyekszünk feleleveníteni, amelyek az utóbbi századokban a magyar görögkatolikus közösség sorsát is determinálták.

1. Ekkleziológiai visszatekintés. A kormányzati berendezkedés az Egyházban kezdettől a birodalmi szervezethez igazodott. Ennek megfelelően szigorúan territoriális alapon állt, azaz a püspöki hatalom helyi oszthatatlansága jellemezte.¹ A kettős helyi hierarchia megjelenése a monofizita szakadásra vezethető vissza,² ám e jelenség a teljes egyházi közösségen belül továbbra is megengedhetetlennek tűnt. A püspöki joghatóság területi oszthatatlanságának elvét a IV. Lateráni Zsinat (1215) *Quoniam* kezdetű 9. fejezete újra megerősítette. E szabály fenntartása mellett az adott egyházmegyében élő eltérő rítusú, nációjú hívek legfeljebb rítusvikáriust kaphattak, aki azonban megyéspüspökének alárendeltje és hatalmának részese maradt.³ Egyes kano-

1 Nikaiai Zsinat 8. kánon; lásd: *Conciliarum œcumenicorum decreta*, cura di G. ALBERIGO... [et al.], Bologna ²2002, továbbá: John MEYENDORFF, „One Bishop in One City”, in *St Vladimir's Theological Quarterly* 5 (1961) 540–558.

2 Mario RIZZI, „Transitus ritus (evolutio historica disciplinae)”, in *Dictionarium morale et canonicum*, Petrus PALAZZINI (dir.), IV, Romae 1968, 540b.

3 Orazio CONDORELLI, „«Ecclesia», «civitas» e giurisdizione episcopale: interpretazioni e applicazioni del c. 9 del Concilio Lateranense IV nei secoli XIII–XV”, in *Ius Ecclesiae* 16 (2004) 21–40, 23, 27; vö. 239.

nisták –így a szicíliai *Panormitanus* († 1445)– viszont sürgős szükség és közérdek esetén lehetségesnek tartották, hogy a pápa eltérjen az említett zsinati szabálytól, azaz engedélyezhette két (eltérő rítusú) megyéspüspök működését ugyanazon területen.⁴

A firenzei unió nyomán a keleti közösségekre többnyire valódi (helyi) *egyházként* tekintettek. Ebből adódóan az „Una Sancta” újra „*egyházak közösségeként*” jelent meg.⁵ E rendnek természetes vonása volt az eltérő keleti fegyelem és a latintól független saját keleti hierarchia is, mint azt X. Leó egy brevéje tanúsítja.⁶ A Medici-pápa az e rendet elutasító latin főpásztorokkal szemben szankciókat is kilátásba helyezett. A fentiekkel szöges ellentétben azonban rövidesen mind a fegyelmi, mind a joghatósági elkülönülést károsnak ítélték.

Panormitanus

2. *A trentói egyháztan vonásai.* A Trentói Zsinat ekkleziológiai dokumentumot nem adott ki. Végül nem foglalt állást sem a pápa és az egyetemes zsinat kapcsolatáról, sem a püspöki joghatóság szentségi avagy pápai eredetéről, de a püspöki és a presbiteri rend közti teológiai differenciáról sem.

A Trento utáni korszak ellenben kezdettől markáns egyháztani doktrínát alakít ki.⁷ A korabeli katolikus ekkleziológia a protestáns újítókat cáfolandó egyoldalúan az egyház látható, intézményes mivoltára, szuverenitására és alapvetően klerikusi és hierarchikus jellegére fektette a hangsúlyt, melyben háttérbe szorult az egyház misztérium jellege, elveszett a szentségi alapú közösség tudata, a kereszt-

4 Lásd: CONDORELLI 2004, 33 sk.

5 Vö. Vittorio PERI, *L'unione della Chiesa Orientale con Roma. Il moderno regime canonico occidentale nel suo sviluppo storico*, in 'Orientalis Varietas'. Roma e le Chiese d'Oriente – Storia e diritto canonico (Kanonika 4), Roma 1994, 51–141.

6 LEO X, *Accepimus nuper*, 18. V. 1521, in LEONIS ALLATII, *De aetate et interstitiis in Collatione ordinum etiam apud Graecos seruandis*, Romae 1638, 5–13, 9.

7 A korabeli egyháztani összképéhez lásd: Yves CONGAR, *Die Lehre von der Kirche. Vom Abendländischen Schisma bis zur Gegenwart* (Handbuch der Dogmengeschichte 3/3d, Freiburg/Bg 1971, 52. skk.; Angel ANTÓN, *El misterio de la Iglesia: evolución histórica de las ideas eclesiológicas*, II: *De la apologética de la Iglesia-sociedad a la teología de la Iglesia-misterio en el Vaticano II y en el posconcilio* (Biblioteca de autores cristianos 27), Madrid 1987, 3. skk.

ségből fakadó alapvető egyenlőség, méltóság és küldetés. *Bellarmini Szent Róbert* (†1621) szerint az Egyház mint „tökéletes társaság” (*societas iuridice perfecta*) nem annyira közösség, mintsem Krisztustól alapított, az üdvösség biztosítására rendelt szuverén *intézmény*, melynek lényegadó eleme a hierarchia.⁸ E megközelítésben nemcsak a közösségi jelleg, hanem a pneumatológiai arculat is elhalványul. Ez a vízió az egyházszerkezetet –a protestáns állásponttal vitában– nem a keresztség, hanem egyoldalúan az egyházi rend szentségéből kiindulva írta le.⁹ Az Egyház egyre inkább a klérus, illetve a hierarchia szinonimájaként jelent meg, a kifejezés alatt gyakran csak a főpásztorokat értették. A figyelem az egyházi élet tényleges központját és éltető erejét adó eucharisztia helyett a vezetőkre összpontosult. Ezt az egyoldalúan „hierarchiológikus” megközelítést nem véletlen érte kritika.¹⁰ Az ordóban való részesezés vagy annak hiányából levezetett klerikusi-laikus megosztottság, azaz alapvető egyenlőtlenség, ekkor elsődleges szerkezeti vonásnak tűnt (vö. *societas perfecta inaequalis*). Az egyház önfelfogása a főpásztori *hierarchikus közösségre* összpontosul a *hívók közössége* és az *egyházak közössége* dimenzióinak sérelmére, az isteni rendelésből fakadó szerkezet majdhogynem a hierarchikus-jogi berendezkedéssel látszik azonosulni.¹¹

Ezzel párhuzamosan az egyre pápa-centrikusabb szervezeti rend árnyékában a helyi egyházak szerepe is eljelentéktelenedett. Az episzkopátus térvessztésének emblematikus jele, hogy *Suárez*nél a püspök már egyértelműen a pápai hatalom részese,¹² s mint ilyen csak az előbbi vikáriusa. A fentiek következtében –a rendi és joghatósági hatalom középkori dichotómikus szeparációja nyomán– az egyház szentségi és szociológiai valósága tovább távolodott egymástól. A hierarchikus rend már nem az eucharisztia köré szerveződött, ez utóbbi látszólag teljesen elvesztette ekkleziológiai jelentőségét. Az egyházszerkezet szentségi jellegű helyett végletesen centralizált és joghatósági meg-

8 Carlo FANTAPPIÈ, *Storia del diritto canonico e delle istituzioni della Chiesa*, Bologna 2011, 157.

9 Vö. Adolfo LONGHITANO, *Battesimo e soggettività giuridica*, in *Il fedele cristiano. La condizione giuridica dei cristiani* (Il Codice del Concilio Vaticano II 6), Bologna 1985, 11; SZABÓ Péter, *Az egyházkép hangsúlyváltása (LG II). Az 'Isten népe' modell kánonjogi aspektusai*, in *A Szent Titok vonzásában*. A hetvenéves Fila Béla köszöntése (Studia Theologica Budapestinensia 32), PUSKÁS Attila (szerk.), Budapest 2003, 313–318, 314–315.

10 Christopher O'DONNELL – Salvador PIÉ-NINOT, *Diccionario de Ecclesiología*, Madrid 2001, 81–89, 84a; vö. Yves CONGAR, *Jalons pour une théologie du laïc* (Unam Sanctam 23), Paris 1954, 669.

11 Massimo DEL POZZO, *Introduzione alla scienza del diritto costituzionale canonico* (Subsidia canonica 16), Roma 2015, 100, 103–104.

12 „Tum quia episcopalis potestas non est, nisi participatio quaedam papalis potestatis”, Francisco SUÁREZ, *Tractatus de legibus, ac Deo legislatore, in decem libros distributus*, Conimbricæ 1612, 380[B]; O'DONNELL 2001a, 83b.

határozottságú lesz, melynek egyetlen középpontja az abszolutisztikus pápai hivatal.¹³ Ez utóbbi az egyház egységének és önazonosságának védelmét volt hivatva biztosítani, ám egyoldalú előtérbe helyeződése egyháztani hanyatlásra visszavezethető, káros leegyszerűsítést hozott.¹⁴ Összességében a trentói egyházképben – a helyi és misztérium jelleg rovására – mindinkább a *vertikális, jogi, hatalomcentrikus, uniformizált és római* arculat válik uralkodóvá,¹⁵ kirajzolódik a „konfesszionális katolicizmus”. E centralizáció sikerét olyan új intézmények hivatottak segíteni, mint a bürokratikus római kúria, az ekkor rendszeresített *ad limina* látogatás, vagy például az apostoli vizitátor és az állandó pápai követek alakja.¹⁶

A centralizáció értelemszerűen a jogalkotásra is kihatott. A törvény mint jogforrás mind elméleti, mind gyakorlati téren háttérbe szorította a szokásjogot. A tömeges pápai és kuriális jogalkotás¹⁷ mellett a részleges jog csak az egyetemes normák alkalmazása terén juthatott csekély szerephez.¹⁸ A trentói jog értelmezésének és alkalmazásának centralizációja a kánonjogot mind merevebb rendszerré alakította, mely a fegyelmi rend védelmére – mintegy a rendszer önfenntartására – összpontosított, annak rendszeres megújítása és korszerű finomhangolása helyett.¹⁹

A mondottak fényében nyilvánvaló, hogy az eucharisztia-központú, a helyi egyház konstitutív szerepére épülő, illetve ebből forrásozó markáns fegyelmi autonómiát, sőt sajátos teológiai víziót is magáénak valló keleti hagyományok számára a trentói gondolkodásban egyszerűen nem maradt tér. Ezzel magyarázható, hogy a keleti egyházfegyelmet kezdettől skizmatikus, gyanú tárgyát képező örökségként kezelték, mely inkább megtisztításra szorult, mintsem elismerést érdemelt, sőt lehetőség szerint a biztosabb latin fegyellemmel történő teljes lecserélését vélték célszerűnek.²⁰ A keleti fegyelem terének végletes beszűkülését mi sem illusztrálja jobban, mint a kor jogi dokt-

13 Salvador PIÉ-NINOT, *Ecclesiologia: la sacramentalità della comunità cristiana* (Biblioteca di teologia contemporanea 138), Brescia 2008, 40. E felfogás nem előzmények nélküli, mint azt az alábbi beszédes formula is tanúsítja: „Papatus est nomen iurisdictionis”. A II. Lyoni Zsinaton is szerephez jutó Agostino Trionfo e kifejezése arra utal, hogy az egyházfői szerepkör *tisztán* és kizárólag *kormányzati* természetű; lásd: PIÉ-NINOT, 2008, 489.

14 del Pozzo 2015, 91.

15 *Ivi.*, 91–98.

16 *Ivi.*, 98; FANTAPPIÈ 2011, 153, 158.

17 Vö. ERDŐ 1988, 217–235.

18 Vö. FANTAPPIÈ 2011, 159, 166.

19 Carlo FANTAPPIÈ, *Dal paradigma canonistico classico al paradigma codificatorio*, in *La codificazione e il diritto nella Chiesa*, a cura di Eduardo BAURA et alii (Monografie giuridiche 46), Milano 2017, 3–34, 18. skk.; del Pozzo 2015, 98.

20 Vö. Ivan ŽUŽEK, *Incidenza del Codex Canonum Ecclesiarum Orientalium nella storia moderna della Chiesa universale, Ius in vita et in missione Ecclesiae*. Acta Simposii Internationalis Iuris Canonici occurrente X anniversario promulgationis Codex Iuris

rínere, Francisco Suárez keleti szemszögből olyan lényeges intézményeket relativizáló tézisei, mint a választás, a recepció, vagy a szokásjog.²¹

3. *A trentói fordulat érvényesítése a keletiekre.* A Trentói Zsinat figyelmét az eretnkségek kiiktatása, a reform és az egyházi béke helyreállítása kötötte le.²² Emellett a keleti egység ügyére kevés figyelem jutott. Elenyésző jelenlétük miatt a Zsinaton legfeljebb a velencei követ érdekein keresztül érvényesülhetett néhány szórványos keleti szempont.²³

A zsinatot bezáró IV. Piusz a keletiektől –fegyelmi eltéréseikből fakadó zavarokra hivatkozva– addigi kiváltságait visszavonta,²⁴ s Itáliában őket újra latin joghatóság alá rendelte. E pápai állásfoglalás olyan eddig törvényesnek elismert keleti szokásokat is visszaélésnek minősített, mint a kovászos kenyér liturgikus használata, a világiak két szín alatti áldozása, a kisedáldoztatás, a beavatás szentségeinek ceremoniális egysége vagy az eltérő ünnepi és böjti rend. Eszerint immár nemcsak a joghatósági önállóság, hanem az érde mi fegyelmi eltérések lehetősége is a maga egészében vált idegenné.²⁵ (E háttérben meglepő, hogy a katolikus-ortodox szent-ségkiszolgáltatás kölcsönös hallgatólagos gyakorlata egész a XVIII. század elejéig fennmaradt,²⁶ noha az uniót már az 1484-es konstantinápolyi zsinat felmondta.)

A reformtörekvések az unitusok „katolikus életformára” vezetésére irányultak. E törekvés a trentói fegyelem rájuk történő kiterjesztésének szándékára utalt, sőt lehetőség szerint a latin rítus teljeskörű átvételének elérését célozta.²⁷ Ettől

IV. Piusz

Canonici, diebus 19–24 Aprilis 1993 in Civitate Vaticana celebrati, Città del Vaticano 1994, 685.

21 Lásd: FANTAPPIÈ 2011, 161.

22 Stephan KUTTNER, „The Reform of the Church and the Council of Trent”, in *The Jurist* 22 (1962) 2, 123–142, 128.

23 Vö. Luigi BRESSAN, „Le Chiese orientali e il Concilio di Trento”, in *Apulia Theologica* 4 (2018) 135–149, 136, 144.

24 PIUS IV, const. ap. *Romanus Pontifex*, 16. II. 1564, in *Bullarum diplomatum et privilegiorum sanctorum romanorum et pontificum*, tom. VII, Augustae Taurinorum 1861, 271–273, 271.

25 Edward SIECIENSKI, *The Papacy and the Orthodox. Sources and History of a Debate*, Oxford 2017, 338, 347.

26 Wilhelm DE VRIES, „Das Problem der ‘communicatio in sacris cum dissidentibus’ in Nahen Osten zur Zeit der Union (17. und 18. Jahrhundert)”, in *Ostkirchliche Studien* 6 (1957) 81–106.

27 „...fino a «ridurrla a forma di vita cattolica», e cioè al rito ed alla disciplina occidentale, riformati dal Concilio di Trento”, in Vittorio PERI, *Chiesa Romana e «rito» Greco*.

kezdvé nemcsak a kettős hierarchia, de a görög „rítus” maga is pusztán megtűrt lett, ami csak annyiban maradt követhető, amennyiben összeegyeztethető az elsőbbséget élvező latin tradícióval, illetve általában a nyugati kulturális és lelkeségi modellekkel. E folyamat nem csak a rítusok megtisztítására irányult eszerint, hanem a bizánci rítus visszaszorítására is, ez utóbbi lehetőség szerinti teljes lecseréléséig. Ehhez hasonló elképzelésektől értelemszerűen a korabeli hazai latin főpásztorok sem lehetettek mentesek.²⁸

Jól jelzi e törekvések vehemenciáját, hogy a latinizációt a hazainál jóval népesebb és rangosabb hierarchiával rendelkező keleti közösségek sem voltak képesek kivédeni. Ez figyelhető meg a breszti unió (1595/1596) révén létrejött²⁹ „rutén” görögkatolikus egyház esetében is. Fejlett saját hierarchiájuk helyi latin joghatóság alá rendelésüktől megóvta őket, ám a trentói vízió náluk is erősen érezte hatását. A breszti uniót – a későbbi ungváritól eltérően – Rómával folytatott párbeszéd előzte meg. Egy színódusi dokumentum 33 tételben összegezte az unió rutén értelmezését és feltételeit (1595 jún.). Ez lényegében a saját liturgikus és fegyelmi hagyományok sértetlen megőrzését igényelte.³⁰ E feltételeket VIII. Kelemen ugyan kifejezetten nem utasította el, ám meg sem erősítette. Ehelyett az uniót kihirdető okmánya csak konkrétumok nélkül beszél a rutén hagyományok elismeréséről, azzal a kikötéssel, hogy azok a katolikus hittel összeegyeztethetők.³¹ Ebből adódóan az említett tételek megtartását az unió nem garantálta, az azokban megfogalmazódó igényekről a katolikus hittel való összeférhetőség meglehetősen szűken értett elve mentén a pápák a későbbiekben tetszőlegesen dönthettek.³²

Összességében az unióra VIII. Kelemen nem két egyház összebéküléseként tekintett, hanem egyszerűen a kiközösített szakadárak Anyaszent-

G. A. Santoro e la Congregazione dei Greci (1566–1596), Brescia 1975, 53.

28 Lippay György prímás (†1666) ilyen irányú meggyőződéséhez lásd: VÉGHSEŐ Tamás, „...Patriarcham graecum convertit ad unionem... A római Német-Magyar Kollégium három egykori növendéke és az ungvári unió”, in *Athanasiana* 23 (2006) 29–48, 36–37.

29 Lásd: Borys A. GUDZIAK, *Crisis and Reform. The Kyivan Metropolitanate, the Patriarchate of Constantinople, and the Genesis of the Union of Brest*, Cambridge [Ma.], 2001, 209–244.

30 *Articuli seu conditiones Unionis Berestensis ab Hierarchia Ruthena elaboratae et Nuntio Apostolico Varsaviensi et dein Sanctae Sedi Apostolicae praesentatae ab eaque discussae et probatae* [Berestj, VII. 1595], in *Documenta Unionis Berestensis eiusque auctorum (1590-1600)*, collegit, paravit, adnotavit, editionemque curavit Athanasius Welykyj (Analecta OSBM, II, 3), Romae 1970, n. 60, 107–110.

31 CLEMENS VIII, const. *Magnus dominus et laudabilis* [Bulla Unionis Nationis Ruthenae cum Ecclesia Romana], 23. XII. 1595, in *Documenta Unionis Berestensis eiusque auctorum (1590-1600)*, collegit, paravit, adnotavit, editionemque curavit Athanasius Welykyj (Analecta OSBM, II, 3), Romae 1970, n. 145, 217–226, 225.

32 Paul R. MAGOCSI, *A History of Ukraine. The Land and its Peoples. Second, Revised and Expanded Edition*, Toronto [Ont.] 2010, 172–173.

egyházba történő visszatéréseként. Ez az olvasat a rutén egyházi autonómia leépítéséhez vezetett. A szinodális kormányzat hamarosan háttérbe szorult, helyette közöttük is mindinkább a pápai centralizáció nyert teret. Eltérések jobbra csak a szertartások terén maradhattak, de a dogmatikai és fegyelmi egységesítésre irányuló törekvések az előbbieket sem hagyhatták érintetlenül.³³

A saját hagyományok fenntartásának igénye a hazai rutén és román unió kapcsán is megfogalmazódott.³⁴ A breszti feltételek leépítése tükrében azonban nyilvánvaló, hogy a jóval kisebb és eleinte csak egy-egy bizonytalan jogállású püspököt számláló hazai görögkatolikus közösségek esetében e jogok tényleges érvényesülésére még kevesebb remény mutatkozott. A magyar görögkatolikusok joghatósági helyzetét a XVIII. századtól érdekes kettősség jellemezte. Az újonnan felállított munkácsi eparchia területén saját püspökeik alá tartoztak, az ország többi vidékén viszont továbbra is latin főpásztorok alatt maradtak. Eszerint hazánkban mind az osztatlan (italo-albán) modell, mind a kettős katolikus joghatóságot elfogadó (breszti) kormányzati rendszer jelen volt.³⁵

*

A fentebb vázolt egyháztani megközelítés meghatározta a pápa joghatósága alá visszatérő unitusok sorsát. Összességében a „trentói modell” – a korábbi „firenzeitől” eltérően – már nem engedett helyet saját hagyományú, autonóm egyházak számára. Egyetlen egyházat ismertek, a monolitikus *Római Egyházat*, amelybe az egyesülő keletieket is jogilag minél homogénebb és jellegtelenebb módon igyekeztek betagozni. Ennek nyilvánvaló jele, hogy a hivatalos dokumentumok a fejlett hierarchiával rendelkező egyesült breszti rutének esetében sem alkalmazzák az „egyház” megjelölést.³⁶ (E ponton nem térhetünk ki annak elemzésére, vajon a korábbi firenzei vízió valóban az antik helyi *communio Ecclesiarum* felfogást képviselte-e, avagy inkább csak fegyelmi eltérések lehetőségét ismerte-e el, mint azt például Nicolaus Cusanus némely szöveghelye sugallja.³⁷)

33 Sophia SENYK, *A History of the Church in Ukraine. II, 1300 to the Union of Brest* (Orientalia Christiana Analecta 289), Roma 2011, 299–307.

34 Vö. *Symbolae ad illustrandam historiam Ecclesiae Orientalis in terris coronae S. Stephani*, Nicolaus NILLES (ed.), Oeniponte 1885, I, 826; Juraj GRADOŠ, „The Union of Uzhorod and the Document from April 24, 1646”, in *Eastern Theological Journal* 2 (2016) 2, 309, 312; illetve: NILLES 1885, I, 207, 225–226; vö még: VÉGHSEŐ Tamás, „Az ungvári unió kérdései”, in *Vigilia* 87 (2002) 7, 542–548.

35 Lásd: PAPP György, *Egyházmegyei zsinati jogalkotás Magyarországon a C.J.C. óta*, Nyíregyháza 1942 [1945], 59.

36 GUDZIAK 2001, 17–53,

37 Vö. Walter A. EULER, *Una ecclesia in rituum varietate: Unity and Diversity of the Church according to Nicholas of Cusa*, in *Nicholas of Cusa and Times of Transition*.

Ennek az új, keleti szemszögből igen szűk teret hagyó egyháztani felfogásnak tudható be, hogy az ungvári unió után csak 125 év küszködés és huzavona nyomán születik meg a munkácsi eparchia,³⁸ s ekkor is csak a főkegyúri jogot érvényesítő uralkodó hajthatatlan kitartásának köszönhetően, a nemkevésbé makacs helyi ellenállást letörve.³⁹ E szemléletmód továbbélése okozta továbbá, hogy a keleti egyházfegyelem lényegi vonását adó helyi kormányzati autonómia metropolitai fokozatának elérésére a magyar görögkatolikusok esetén majd csak közel további 250 év várakozás után, a III. évezred elején kerülhetett sor.⁴⁰ A keleti kormányzati autonómia teológiai-jogi alapjainak kérdése pedig mindmáig reflexió tárgya.⁴¹

Az alfejezetünk mottójául választott idézettöredék egy nemkevésbé fontos második gondolatot is tartalmaz.⁴² E kettősség jól tükrözi az unitusok dilemmáját, amennyiben a hierarchikus egység és a saját örökség megőrzése a trentói korban szinte kizárta egymást. Cusanus úgy vélte, Konstantinápoly

eleste olyan sorscsapás, ami a várost az unió feladása miatt sújtotta.⁴³ A Firenzéből visszatérő unionista görög atyákat az ismeretlen krónikás szerint viszont éppen hitük elárulása nyomasz-

„Eladtuk a hitünket...
A jámborságot istentelenségre cseréltük.
Elárultuk a tiszta áldozatot,
‘azimiták’ lettünk”!

Essays in Honor of Gerald Christianson, edited by Thomas IZBICKI [Leiden 2019], 3–14, 9–10.

38 Vö. JANKA György, „A Munkácsi Egyházmegye felállítása”, in *Athanasiana* 4 (1997) 57–81, 57. skk.

39 A munkácsi eparchia felállítása körüli vitákról lásd: HODINKA Antal, *A munkácsi görög-katolikus püspökség története*, Budapest 1909, 607. skk; BOSÁK Nándor, *Eszterházy Károly püspök és a görögkatolikusok*, in *Eszterházy Károly emlékkönyv*, KOVÁCS Béla (szerk.), Eger 1999, 165–188; továbbá: BASILIUS PEKAR, *De erectione canonica eparchiae Mukačoviensis (an. 1771)*, Romae 1956; ID., *The History of the Church in Carpathian Rus’* [translation], New York 1992; ALEXANDER BARAN (coll.), *Monumenta Ucrainae Historica, vol. XIII: De processibus canonicis Ecclesiae catholicae ucrainorum in Transcarpathia*, Romae 1973.

40 Lásd: SZABÓ Péter, „A Hajdúdorogi Metropólia kormányzati berendezkedése”, in *Vigilia* 2022/7, 549–555.

41 Vö. Péter SZABÓ, *The Local Origin of Supra-Episcopal Power. A Further Step towards Catholic-Orthodox Ecclesiological Convergence?*, in *Sacrorum canonum scientia: radici, tradizioni, prospettive. Studi in onore del cardinale Péter Erdő per il suo 70. compleanno*, Péter SZABÓ – Tamás FRANKÓ (a cura di), Budapest 2022, 649–662.

42 „Nam sicut non est potestas pontificis ad destructionem bene actorum per patres, ita nec est potestas sub caelo, quae eius posset auctoritatem minuere, quo minus errantes ad ovile reducat”, Nicolas of Cusa 2008, 447; vö. EULER 2019, 9.

43 Lásd: EULER 2019, 10.

totta.⁴⁴ Az egyesültek helyzete –mint láthattuk– a trentói háttérben még kritikusabbá vált, hisz a szentségi-pneumatológikus vonásokat mellőző, egyoldalúan a centralizált intézményi felfogás vált uralkodóvá. Az egység és a keleti önazonosság közti nehezen feloldható dilemma elvileg az egész trentói korszakot végigkísérte, s így –ha a latinizáció térhódítása miatt az idő telével csökkenő mértékben is– a magyar görögkatolikus közösség egyházi-kulturális háttérét is áthatotta, érintette.

VIII. János császár Firenzéből hazatérőben (Velece)

44 Ducas, *Istoria turco-bizantină (1341-1462)*, ediție critică (Scriptores Byzantini I), Vasile GRECU (ed.), București 1958, XXXI, 9, 269/271: „Οί δέ αρχιερείς εὐθέως ἀπό τῶν τριῆ ρέων ἀποβάντες, καί οἱ τῆς Κωνσταντίνου κατὰ τό σύνθηρος ἠσπάζοντο αὐτούς ἐρωτώντες «Πῶς τά ἡμέτερα; πῶς τά τῆς συνόδου; εἰ ἀρα ἐτύχομεν τήν νικῶσαν;» — Οἱ δέ ἀπεκρίνοντο «Πετράκαμεν τήν πίστιν ἡμῶν ἀνηλλάξαμεν τή ἀσεβείαν τήν εὐσέβειαν προδόντες τήν καθαρὰν θυσίαν ἀζυμῖται γεγονάμεν»” („A főpapok, amint kiszálltak a gályából, és íme, a konstantinápolyiak szokásuk szerint csókkal köszöntötték őket, és megkérdezték tőlük: „hogy mentek a dolgaink? hogy zajlott a Zsinat? Sikerült talán felülkerekednünk?” Azt válaszolták: „Eladtuk a hitünket. A jámborságot istentelenségre cseréltük. Elárultuk a tiszta áldozatot, ‘azimiták’ lettünk”! [ti. kovásztalan kenyérrel áldozók] — *köszönet Antonios Fyrgos segítségéért a görög szöveg értelmezésében.*) Érdekes, hogy Philips a *Lumen gentium* kidolgozásában meghatározó szerepet játszó flamand teológus a „sobóρность” egyháztani elmélet (jelenség) távoli forrásvidékét az unióval szembeni elemi és tömeges konstantinápolyi ellenállásban véli beazonosíthatónak; lásd: Gérard PHILIPS, *La Chiesa e il suo mistero nel Concilio Vaticano II: storia, testo e commento della costituzione Lumen gentium*, Milano [1982],

1.2 Észrevételek a trentói kor görögkatolikus forrástörténetéhez

„A hajdúdorogi egyházmegye partikuláris jogalkotása a munkácsi egyházmegye jogfejlődésén épül fel, abba ereszti gyökerét, s ennek ismerete nélkül emerről sem alkothatunk magunknak tiszta képet”

[Papp György]

A történelmi munkácsi egyházmegye régi kútfői elsősorban Hodinka Antal kiadásában érhetőek el, 1715-ig bezárólag.¹ A hajdúdorogi eparchia jogforrásain Papp György dolgozott. Noha a tervezett teljes mű végül nem jelent meg, egy előzetes összefoglalója a témáról mégis jó áttekintést nyújt.² A jelen fejezetben a munkácsi eparchia fegyelmét –ami a hajdúdorogi részleges jog elsődleges forrásvidéke– elsősorban az imént említett összegzés nyomán vázoljuk. Jelenlegi fegyelmünk szemszögéből e joganyag aprólékos elemzése csekély jelentőséggel bír. A II. Vatikáni Zsinat a keleti katolikusoktól az egyházfegyelem terén is a hiteles saját hagyományok korszerű felújítását igényli, elhagyva mindazt, ami ezzel az örökséggel nincs összhangban.³ Az említett összegzés végkövetkeztetése szerint viszont korábbi részleges jogunk szinte teljes mértékben latinizálódott.

A régi források mai tanulmányozása jelentős gyakorlati nehézségekbe is ütközik. Szerzőnk a püspöki körleveleket a munkácsi levéltárban még egybegyűjtve tanulmányozhatta.⁴ Az anyagot az eparchia a sztálini éra idején elvesztette. Ennek megmaradt részét ma a Beregszászi Állami Levéltár őrzi, sajátos katalogizálási rendszerben.⁵ A régi körlevelek szövege ma elsősorban a

1 HODINKA Antal, *A munkácsi gör. szert. püspökség okmánytára, 1. köt. 1458–1715*, Ungvár 1911, I–LVI + 1–668.

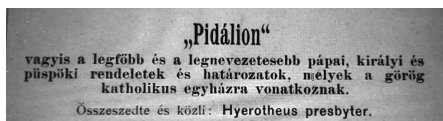
2 PAPP György, *A magyar görögkatolikus egyház partikuláris jogforrásai*, Budapest 1942, 9–68.

3 Péter SZABÓ, „Return to the “Ancestral Traditions” (OE 6a). Reasons and Meaning”, in *Ostkirchliche Studien* 66 (2017) 2, 256–284, 258. skk.

4 Vö. PAPP 1942a, 27.

5 Lásd: MISZJUK Mihajlo – KUTASSY Ilona, *A Kárpátaljai Területi Állami Levéltár Beregszászi Osztályának magyar provenienciájú fondjai és leírási egységei 1918/19-ig és 1938–1944/45 között*, Budapest 2014, 151-es fond: A Munkácsi Görög Katolikus Püspökség íratái.

paróchiális protokollumokban kereshető vissza. Ezek fennmaradt kötetei az utóbbi években egyházmegyénk központi levéltáraiba kerültek.⁶ Az anyag azonban a munkácsi püspökség első évtizedeire nézve hiányos, emellett pedig a protokollumok szövegei íráskéjük miatt gyakran nehezen olvashatók. Fenti művében Papp György egyes kánonjogilag releváns munkácsi körlevelek tartalmáról címszavakra szorítókozó ismertetést ad. Mivel ezek a munkácsi levéltárban egykor könnyen hozzáférhetőek voltak, szerzőnk művében csak iktatószámait jelzi, elérési helyüket nem adja meg. Az általa említett, jogi szempontból fontosnak tűnő munkácsi körlevelek anyagából igyekeztünk néhányat a paróchiális protokollumokban fellelni. A joganyag rövid tartalmi feldolgozására ellenben csak egyes rítusközi rendelkezések esetén vállalkoztunk, mivel ezt a témakört munkánk egy későbbi fejezetében majd behatóbban kívánjuk tanulmányozni.⁷

Végül említést érdemel „Hyerotheus presbiter” [ténylegesen Musztyanovits Emil munkácsi görögkatolikus pap] „Pidálion” címen

az egykori „Görög Katolikus Szemle” hasábjain részletekben közreadott összegzése, mely a görögkatolikusok jogainak „legfőbb és legjellegzetesebb” szabályait igyekszik lajstromba gyűjteni.⁸

A jelen fejezetben célunk a témát érintő szakirodalom lényegi észrevételeinek felelevenítése, a magyar görögkatolikus közösséget érintő keletkezési és megismerési források tipológiájának és elérhetőségi helyeinek áttekintése, továbbá néhány szemelvény erejéig a korabeli joganyag jellegének illusztrációja. E jogforrások behatóbb elemzése a jelen írás terjedelmi és műfaji kereteit

6 E protokollumok levéltári elérhetőségei: GKPL III–c; NYEL II–c; MEL V–b.

7 Jelen munkánk lezárása során értesültünk a hírről, hogy 2024 elejétől egy beregszászi honlap elérhetővé teszi a munkácsi eparchia újra összegyűjtésre kerülő régi körleveleit; lásd: BIGkKL = Bendász István Görögkatolikus Könyvtár és Levéltár 19. A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye körlevelei; lásd: <https://www.ortutaykozpont.info/korlevelek/>

8 *‘Pidálion’ vagyis a legfőbb és legnevezetesebb pápai, királyi és püspöki rendeletek és határozatok, melyek a Görög Katolikus egyházra vonatkoznak*, összeszedte és közli Hyerotheus presbiter, Ungvár 1902, 21 pp. [OSZK 834-607/Raktár]. Ugyanez az anyag az egykori ungvári Görög Katolikus Szemlében is megjelent: *„Pidálion’ vagyis a legfőbb és legnevezetesebb pápai, királyi és püspöki rendeletek és határozatok, melyek a görög katolikus egyházra vonatkoznak*, in *Görög Katolikus Szemle*, 1902. márc. 2, 2–3. old.; 1902. márc. 9, 2–3. old.; 1902. márc. 16, 2–3. old.; 1902. márc. 23, 3. old.; 1902. márc. 30, 3. old.; továbbá: „Munkácsi püspöki körlevelek Repertórium (1880–1903-ig)”, összeállította Musztyánovics Emil kovácsréti gk. káplán, in *Görög Katolikus Szemle* 4. évf., 14. és 15. szám: 1903. április 5, 2–3 old. [41–42], Uo., 1903. április 12, 2–3 old. (E régi kiadvány anyagát Terdik Szilvesztertől kaptam, amiért itt fejezem ki köszönetemet.)

is túllépné. Emellett, mint mondtuk, erősen latinizált jellegük miatt a mai görögkatolikus egyházfegyelem számára csekély jelentőségűek.

Első lépésként néhány olyan elméleti kérdés igényel választ, melyek lényegileg érintik a keleti katolikusokat kötelező Trento utáni jog terjedelmét. E bevezető megfontolásokat a szakirodalmi áttekintés és rövid forrástipológia követi. A munkácsi joganyag bemutatásánál a fent említett lényegi összegzésre szorítkozunk.

1. *Előzetes elméleti kérdések.* A trentói kor keleti katolikus fegyelmi anyagának beazonosítása két előzetes kérdés megválaszolását igényli: egyrészt vajon az antik kor keleti egyházfegyelme (a „szent kánonok” gyűjteménye) továbbra is kötelezte-e az egyesült keletieket, másrészt az újabb egyetemes zsinatok és pápai törvények közül melyek érintették őket?

1.1. Az első kérdésre a korabeli hivatalos válasz nemleges volt. A „szent kánonok korpuszát” a kuriális meggyőződés „szkizmatikus” eredete miatt gyanúval kezelte, azt legfeljebb csak jogtörténeti örökségként volt hajlandó elismerni, hatályos jogként nem.¹⁰ A maga idején így feltűnést keltett Papp-Szilágyi József¹¹ ellentétes felfogása. A nagyváradi román görögkatolikus püspök szerint a latin jog, jelesül a *Corpus iuris canonici* anyaga és a Trentói Zsinat rendelkezései – kifejezetten ellentétes pápai intézkedés hiányában – az unitusok számára csak *kisegítő kútfő*nek minősültek (*fons iuris subsidiarius*). E szerepkört is csak akkor tölthették azonban be, ha egyrészt az adott kérdésben a „Keleti Egyház Kódexe” – mely nézete szerint továbbra is a 692-es Trulluszi Zsinatból merítette tekintélyét – nem tartalmazott elégséges rendelkezést, s egyben, másrészt, a kisegítő szerepre igénybe venni kívánt konkrét latin norma a keleti rítussal összeegyeztethetőnek bizonyult.¹² A püspök az

9 Ez utóbbi témához két újabb kitűnő mű: Sean T. DOYLE, *The Apostolic See and the Eastern Catholic Churches: From the Tridentine Era to the Present* (Kanonika 29), Rome [2019]; Federico MARTI, *Il Codice del 1917 e l'Oriente. Presupposti storici e teorici*, in *Diritto canonico e culture giuridiche. Nel centenario del Codex Iuris Canonici del 1917*. Atti del XVI Congresso Internazionale della *Consociatio Internationalis Studio Iuris Canonici Promovendo*, Jesús MIÑAMBRES (a cura di), Roma 2019, 138–178.

10 A korszak neves keleti katolikus kánonjogászáról lásd: Constantin G. PATELOS, *Vatican I et les évêques uniates: une étape éclairante de la politique romaine à l'égard des orientaux (1867–1870)*, Louvain-la-Neuve 1981, Ivan ŽUŽEK, *Incidenza del Codex Canonum Ecclesiarum Orientalium nella storia moderna della Chiesa universale, Ius in vita et in missione Ecclesiae*. Acta Simposii Internationalis Iuris Canonici occurrente X anniversario promulgationis Codex Iuris Canonici, diebus 19–24 Aprilis 1993 in Civitate Vaticana celebrati, Città del Vaticano 1994, 685.

11 Ionela CRISTESCU, „Papp-Szilágyi, Iosif (1812-1873)”, in *Encyclopedic Dictionary of the Christian East*, Edward G. FARRUGIA (ed.), Rome 2015, 1436.

12 „Quod vero jus et disciplinam concernit, Corpus Juris Canonici et Concilium Tridentinum, praeter ea, quae decretis summorum Pontificum expresse etiam pro Graeco-Cat-

A balázsfalvi érseki katedrális
(a román tartományi zsinatok helyszínén)*

* Szilveszter TERDIK, „La cathédrale gréco-catholique de la Sainte Trinité à Balázsfalva: influences orientales et occidentales”, in *Hungarian Studies* 28 (2014) 1, 55–76.

tési Kongregáció igen szigorú és részletes revízió alá vette,¹⁶ mely nyomán csak egy 6 pontba foglalt módosítási jegyzék mellett hagyta jóvá. Ezek között szerepelt, hogy a szövegtervezetekből ki kellett húzni az ortodox Pravila-ra utaló hivatkozásokat, sőt magát a gyűjteményt is eltiltották. Ez némileg érthető, amennyiben a gyűjtemény –nomokánon jellegéből adódóan– egyházi szemszögből tartalmazott tévedéseket.¹⁷ Az a kuriális kitétel ellenben, misze-

antik fejelemi kánonokból egy magángyűjtemény jellegű keleti katolikus „kódexet” is összeállított (*Codex canonum Ecclesiae orientalis catholicae interpretatione illustratus*), sőt azt a Hitterjesztési Kongregációnak be is nyújtotta.¹³ Papp-Szilágyi korábbi álláspontját valamelyest finomítva, az I. Vatikánumon tartott egyik felszólalásában elismerte, hogy a régi fejelemi szabályokat összegző keleti „Codex” tökéletesítésre szorul, s ehhez a latin jog is hasznos támpontokat nyújthat. E reform kivitelezését azonban további keleti helyi zsinatokra kívánta bízni.¹⁴

Az első ilyen helyi „kodifikáció” éppen az 1872-es balázsfalvi görög-katolikus tartományi zsinat révén realizálódott.¹⁵ Emblematikus, hogy ennek szövegtervezeteit a Hitterjesztési

holicis sive omnibus, sive aliquibus praescripta sunt, pro Graeco-catholicis fontem Juris subsidiarium constituunt, in quibus Codex Ecclesiae Orientalis non sufficit, et Ritui etiam orientali congrua sunt”, Josephus PAPP-SZILÁGYI DE ILLYÉSFALVA, *Enchiridion juris Ecclesiae Orientalis Catholicae, pro usu auditorum theologia et eruditione deri graeco-catholici, e propriis fontibus constructum*, M-Varadini 1862, 120 és 65.

- 13 Lásd: *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio*, Joannes D. MANSI (cur.), 53 vols, Graz 1960–1962 [reprint], 42, 711, 2. lábjegyzet; 736D.
- 14 MANSI 52, 603C.; Pablo GEFAELL, „Il diritto canonico orientale nei lavori del Concilio Vaticano I. Voti dei consultori della Commissione preparatoria per le missioni e le Chiese orientali”, in *Ius Ecclesiae* 18 (2006) 29–60, 45. skk.
- 15 E keleti ihletésű zsinati fejelem érdemi tárgyalásához lásd: Ilie ARIEȘAN, *Il sinodo provinciale I (1972) ed il suo ruolo nel dare una nuova impronta alla legislazione canonica romena*, Diss PIO, Roma 2008.
- 16 Lásd: MANSI 42, 709–952.
- 17 Vö. Cyril KOROLEVSKIJ – Acacius COUSSA, „Codificazione canonica orientale”, in *Novissimo Digesto Italiano*, dir. Antonio AZARA – Ernesto EULE, vol. III, Torino 1957, 411–415, 413a.

rint hivatalosan jóváhagyott antik „keleti kódex” sosem létezett,¹⁸ már nem ennyire egyértelmű, amint az a kánonjogi doktrína e kérdés körüli későbbi vitáiból is kitűnik.¹⁹

A formális kódex léte egyébként nem is lényegi kérdés, hisz az elsődleges joganyag erejét nem csökkenti, ha az a későbbiekben magángyűjteményekbe is felvételre kerülnek. Eszerint a szent kánonok II. Nikaiai Zsinat (787) által jóváhagyott anyagának jelentős része a keleti katolikusokat a XIX. században is kötelezte (ha erről nem vettek, vagy esetleg nem is szereztek tudomást), egyszerűen azért, mert viszonylatukban – az őket érintő felsőbb jogalkotás szűk keresztmetszetének is betudhatóan – az nem lett formálisan hatályon kívül helyezve.²⁰ E tekintetben Papp-Szilágyi Hitterjesztési Kongregációtól eltérő álláspontja – mint az új keleti kodifikáció titkárának iménti idézetéből is kitűnik – valóban megelőzte korát.

Pravila kiadás

1.2. A keletieket kötelező jog beazonosításának témakörében felmerült másik sarkalatos kérdés úgy szólt, vajon a pápai és az egyetemes zsinatok részéről kiadott rendelkezések és határozatok kötelezik-e a keletieket, pontosabban ezek közül melyek kötelezik őket? E fundamentális kérdésre régtől figyelem irányult.²¹ A trentói kor

18 MANSI 42, 459–460; vö. ADRIÁNYI Gábor, *Az 1858. évi esztergomi tartományi zsinat*, in *Esztergomi zsinatok a 19–20. században* (Okmánytárak, Egyháztörténelmi Források 13), ADRIÁNYI Gábor (cur.), Budapest 2018, 9–50, 26; vö még: „... non si conosce un codice approvato od autenticato della Chiesa greca e distinto dai canoni dei concili ecumenici anteriori allo schisma”, MANSI, 751C.

19 Vö. pl. „I think one can say that this ‘Corpus legum’ [tudniillik az úgynevezett „trulloszi kódex”] can be considered as the first ‘Code’ common to the Eastern Churches. The opinion, frequently expressed during this last year, according to which the CCEO is the ‘first common Code’ in history for the Eastern Churches does not seem to me to be quite exact”, Ivan ŽUŽEK, *Common Canons and Ecclesial Experience in the Oriental Catholic Churches*, in *Incontro fra canoni d’Oriente e d’Occidente. Atti del Congresso Internazionale*, Raffaele COPPOLA (a cura di), Bari [1994], I, 53–54; vö. ŽUŽEK 1994b, 682–683; továbbá: SZABÓ Péter, *A CCEO mint a keleti egyházak első „Kódexe?” Megjegyzések néhány keleti kollektív jogtechnikai arculatához*, in *Dum spiro doceo. Ünnepi kiadvány Huszti Vilmos 85. születésnapjára*, Szabó B. – Sály P. (szerk.), Miskolc 2000, 293–311, 293, 308.

20 Vö. ŽUŽEK 1994b, 685. ss.

21 Lásd: Emil HERMAN, „De «ritu» in iure canonico”, in *Orientalia christiana* [de Oriente, documenta, studia et libri], vol. XXXII, n. 89, Octobri-Decembri 1933, 96–158, 116–126; Doyle 2019, 50–56, 92–99; Marti 2019, 137–178, 143–168; és az e művekben idézett bibliográfia.

idején erről az első hivatalos állásfoglalást 1631. június 4-én a Hitterjesztési Kongregáció adta ki, amelyet ekkor Giovanni Battista Pamphili bíboros (a későbbi X. Ince) irányított. A vizsgálódás konkrét tárgyát az a kérdés képezte, hogy vajon a rezervált ügyekről szóló pápai törvények a keletieket is kötelezik-e? Erre az a válasz született, hogy a pápai rendelkezések őket főszabályként nem kötelezik, kivéve, ha a törvény: (1) hitbeli dogmát érint; (2) kifejezetten említi a keletieket; avagy (3) „bennfoglalt” módon utal rájuk.²² Érdeemes megjegyezni, hogy a későbbi

Giovanni Battista Pamphili

doktrína egyes jeles képviselőinél ez az elv az egyetemes zsinatok törvényeire is kiterjedőnek tűnik.²³ A trentói korban ez az első olyan hivatalos állásfoglalás, mely egy, a latintól különböző *keleti jogrend* létét egyértelműen elismeri!²⁴ Noha az 1631-es döntés közvetlen pápai szentesítést nem nyert,²⁵ a konkrét kérdésekre adott válasz –részben Angelo Verricelli elismert morálteológiai művének is köszönhetően– hamarosan általános szabály szintjére emelkedett.²⁶ XIV. Benedek a fenti elvek mentén utal egyes keletieket is érintő törvényekre,²⁷ és a Hitterjesztési Kongregáció későbbi gyakorlata is ehhez igazodott. A három elv közül az utolsó (a bennfoglalt kötelező erő) esetei körül –aligha meglepő– bizonytalanságok mutatkoztak. Ezek kiküszöbölésére néhány alkalommal kifejezett utólagos állásfoglalás révén jelezték egy-egy pápai rendelkezés keletieket érintő kötelező erejét. Így például kinyilvánítást nyert, hogy a római kúriát szabályozó *Immensa aeterni Dei* kezdetű rendelkezés (1588) azon kitétele, mely szerint a három évente esedékes részleges zsinatok tervezeteinek kihirdetése szentszéki felülvizsgálathoz (*recognitio*) kötött, a keleti szinódusokra is alkalmazandó.²⁸

Össességében a korabeli hivatalos felfogás tehát egyrészt kétségbe vonta a „szent kánonok” keleti katolikusok feletti hatályát, másrészt nehézségekbe

22 MANSI 50, 36*D, 1. lábjegyzet.

23 Vö. HERMAN 1933, 116.

24 ACACIUS COUSSA, *Epitome praelectionum de iure ecclesiastico orientali (I), Introductio, De ritibus orientalibus, de fontibus, de ecclesiastica hierarchia*, Cryptoferratae 1948, 9.

25 DOYLE 2019, 98.

26 HERMAN 1933, 122; DOYLE 2019, 101, 120.

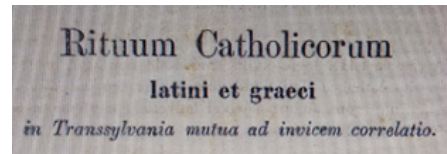
27 DOYLE 2019, 126–146.

28 Lásd még: HERMAN 1933, 130.

ütközött annak megállapítása vajon az újabb pápai (és zsinati) rendelkezések közül „bennfoglalt” módon ténylegesen melyek is kötelezik őket.

2.3. Egy további fontos előzetes kérdés, hogy a részleges jog terén mi is minősül a magyar görögkatolikus közösség jogtörténeti örökségének, s így kiindulási jogforrásainak. A hajdúdorogi részleges jog fejlődésének alapjait egykori neves kanonistánk a *munkácsi egyházjogban* jelölte meg. Ez az örökség új jogszabályok hiánya esetén olykor a munkácsi rendelkezésekre történő kifejezett hajdúdorogi hivatkozások formájában is megjelent, többnyire azonban csak a jogalkalmazás révén, vagy a fegyelem mögött meghúzódó sajátos szellemiségben érvényesült. „A hajdúdorogi egyházmegye partikuláris jogalkotása a munkácsi egyházmegye jogfejlődésén épül fel, abba ereszti gyökerét s ennek ismerete nélkül emerről sem alkothatunk magunknak tiszta képet”.²⁹

Érdekes módon a román görögkatolikus egyházfegyelmet a hajdúdorogi részleges jog háttéranyagaként szerzőnk e ponton nem említi. Ez különös. Egyrészt a román püspökségektől számszerűen valamivel több paróchia került az új hajdúdorogi eparchiához, mint a munkácsiból.³⁰ Emellett, másrészt, az átcsatolás mint olyan nem érinti a területen élő jogszabályokat. Ha a munkácsi részleges törvények hatályban maradtak az új eparchiában, logikusan ugyanez tartandó a román részleges jogról is, legalábbis az onnan átcsatolt paróchiák viszonylatában. Egy törvény csak ellentétes törvényhozói intézkedés, törvényrontó szokás, illetve belső ok révén szűnhet meg. Ezek közül azonnali hatása csak az első intézkedésnek van. A belső okból adódó megszűnés ellenben egyrészt általános ésszerűtlenséget feltételez, másrészt ennek tartós jelenlétét.³¹ Esetünkben az érintett jogszabályok döntő többségénél az első feltétel teljesülése sem valószínű, a második –az ésszerűtlenség tartós jellegének kimutatása– pedig értelemszerűen bizonyos időtartamot igényelt. A mondotakból adódóan, legalábbis eleinte, a román eredetű paróchiákon is tovább élt a korábbi (román) fegyelem. A fejezetünk mottójában szereplő szerző is említi elvéve olyan fogarasi jogforrást, melyet „irányadónak” tekint az erdélyi magyar paróchiák számára.³² Eszerint bizonyos értelemben a román részle-

Gyulafehérvári ritusközi szabályozás.

29 PAPP 1942a, 44.

30 PIRIGYI István, *A magyarországi görög katolikusok története*, I–II, Nyíregyháza 1990, II, 109.

31 FRANZ X. WERNZ, *Ius decretalium, ad usum praelectionum in scholis textus canonici sive iuris decretalium*, tom. I: *Introductio in ius decretalium*, PRATI³1913, 140; ERDŐ Péter, *Egyházjog*, Budapest⁶2023, 103–104.

32 PAPP 1942a, 39.

ges jog is eredeti jogforrásaink közé sorolandó, s ennek öröksége hajdúdorogi közegben csak idővel avult el, illetve csak konkrét törvényhozói intézkedések révén módosult, cserélődött le. E megállapítás az egyes eparchiákból megörökölt szokásjogra különösen is érvényes. A mondottak fényében összességében a román görögkatolikus részleges jog formálisan éppen úgy a hajdúdorogi fegyelmi örökség részét képezte, mint a rutén. A tényleges érvényesülés és a fennmaradás esélye persze eltérő lehetett. A magyar görögkatolikus közösség öntudata a munkácsi eparchia területén fejlődött ki, a liturgikus, történelmi, kulturális és érzelmi kapcsolatok ebbe az irányba kivétel nélkül szorosabbak voltak. E tények némileg magyarázzák a rutén örökség kizárólagos közép-pontba állítását, ám aligha cáfolják a román részleges jog hajdúdorogi eparchia egyes régióiban feltételezhető továbbéléséről szóló iménti jogtechnikai észrevételünket.

*„A bizánci szertartás
minden ősi tradíciójához
való büszke
ragaszkodásunk mellett
mi vagyunk a graecorum
latinissimi.”*

2. *A keleti katolikus jogrend egykori összképe.* Az egyesült keletieket érintő jog beazonosításában a korabeli szerzők közt sem találunk teljes egyetértést. Így például Fortescue szerint az antik jog is kötelezte őket, illetve az 1631-es állásfoglalásból eredő keleti mentességet e szerző – az állásfoglalás eredeti szándéka tükrében indokoltan – csak a pápai törvé-

nyekre érti, az egyetemes zsinati rendelkezésekre ellenben nem.³³ Ezzel szemben Emil Herman –legalábbis egy kérdésfelvetése tükrében– az egyetemes zsinatok rendelkezései esetében is tisztázandó kérdésnek tartja, hogy vajon azok milyen témakörökben is kötelezik a keletieket!³⁴ Emellett a Szentszéktől eredő keleti normák rendszerint csak egy-egy közösség számára lettek kiadva. Ezért külön vizsgálatot igényel, hogy azok némelyike a későbbiek során más keleti közösségekre is kiterjedt-e.

A keleti *rítusok jogrendjét* a közös keleti kodifikáció előtt *alapvetően a részleges jog határozta meg.* A legfőbb hatóság által kiadott őket érintő tör-

33 Adrian FORTESCUE, „Law (Christian, Eastern)”, in *Encyclopaedia of Religion and Ethics*, James HASTINGS (ed.), vol. VII, Edinburgh–New York 1915 [1955], 838b–840b, 838b.

34 „Haec quaestio antiquitus valde agitata est sub forma: *Num Orientales subiciantur Constitutionibus et Decretis editis ab Romanis Pontificibus et ab Conciliis Oecumenicis*”, Herman 1933, 116; továbbá: „Ad definiendum qua ratione Orientales secundum vigentem disciplinam Constitutionibus Pontificis comprehendantur, triplex genus legum distinguendum est, quibus de se criteria paulo diversa applicantur: (1) *Leges etc. Romanorum Pontificum seu Conciliorum oecumenicorum posteriorum* quae ante promulgationem Cod. I. C. prodierunt [...]”, *Ivi.*, 124.

vények száma csekély volt, illetve rendszerint az ezekben érintett tárgykörök szabályozása sem volt kimerítő jellegű.³⁵ A helyi jog néhol elég átfogó új zsinati rendelkezésekben is testet öltött, így például az 1720-as zamości zsinat,³⁶ vagy az 1736-os libanon-hegyi zsinat anyaga esetében. Ezek hiányában azonban – a ritka és bizonytalan tekintélyű antik jog, valamint a keletieket érintő pápai jog szűk köre és keresztmetszete miatt – a rítusok többsége elsősorban *szokásjogi normák* mentén működött.³⁷

Ami a joganyag állapotát illeti, az egyházfegyelem a trentói korban még „kodifikáció előtti”, mai szemszögből értékelve meglehetősen kaotikus képet mutatott. Jól illusztrálja a helyzetet Gregorios Yúsef melkita pátriárka I. Vatikáni Zsinaton elhangzott sommás észrevétele. Eszerint a keleti egyház sokoldalú reformra szorul, melynek egyik szükséges eleme az egyházfegyelem. Az ősi kánonok követhetetlenek, s így az érintett közösségek kormányzatában nem ritka az önkény és más kisebb visszaélések.³⁸

3. *Az időszak keleti katolikus jogforrásairól szóló szakirodalom.* A keleti kánonjogforrásokat bemutató tanulmányok a Trento utáni időszakkal rendszerint nem foglalkoznak, s így a keleti katolikusok fegyelmi rendjéről sem szólnak.³⁹ E témakörhöz Cyril Korolevskij francia, Acacius Coussa melkita, illetve Charles de Clercq belga keleti kánonjogász egy-egy fejezete nyújt elsődleges támpontot.⁴⁰ Utóbbi szerző egy másik műve a korszak keleti ka-

35 *Ivi.*, 105.

36 Ernst SUTTNER, *A zámocsi (1720) és a bécsi zsinat (1773): meghatározó jellegű események a Lengyelországban, illetve az Osztrák-Magyar Monarchia területén élő görögkatolikusok számára*, in *Orientalium Dignitas*. A XIII. Leó pápa által kiadott „Keletiek méltósága” kezdetű apostoli levél centenáriuma alkalmából tartott szimpozium anyaga, Nyíregyháza, 1994. november 2–4, OROSZ László (szerk.), Nyíregyháza 1995, 163–181; *Dziedzictwo Synodu Zamojskiego 1720–2020. Wyzwania i perspektywy*, Przemysław NOWAKOWSKI (red.), Kraków 2021; DOBOS András, „A zámocsi zsinat határozatainak recepciójáról a történeti Munkácsi Egyházmegyében a kutatások új eredményei fényében”, in *Athanasiana* 54 (2022) 190–204.

37 „Tutti sanno che le Chiese orientali si reggono principalmente con consuetudini, tradizioni ed usi”, KOROLEVSKIJ – COUSSA 1957, 413b.

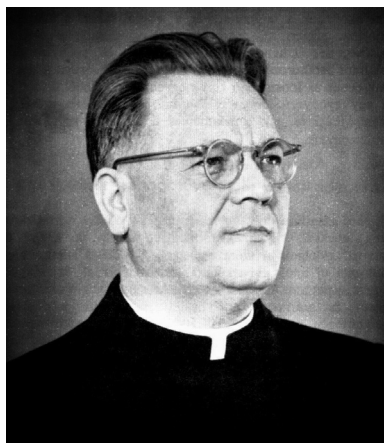
38 MANSI 49, 200; vö. AAS 82 (1990) 1047.

39 Pl. *The history of Byzantine and Eastern canon law to 1500*, Wilfried HARTMANN – Kenneth PENNINGTON (eds.), Washington [D.C.] 2012; Péter ERDŐ, *The Canon Law of the Eastern Churches*, in *The Cambridge History of Medieval Canon Law*, Anders WINROTH – John WEI (eds.), Cambridge 2022, 142–169; lásd ellenben: Hubert KAUFHOLD, „Kirchenrecht, orientalisches-katholisches”, in *Kleines Lexikon der Christlichen Orients*, Hubert KAUFHOLD (Hrsg.), Wiesbaden 2007, 252–254.

40 Cirillo KOROLEVSKIJ, *Introduzione agli studi storici delle fonti*, in SACRA CONGREGAZIONE ORIENTALE – CODIFICAZIONE ORIENTALE, *Fonti, fascicolo VIII: Studi storici sulle fonti del diritto canonico orientale*, [Roma] 1932, 7–29; COUSSA 1948, 103–202; Charles DE CLERCQ, *Fontes iuridici Ecclesiarum Orientalium. Studium historicum*, Romae 1967, 103–136.

tolikus zsinatairól ad részletes képet.⁴¹ Az egyes keleti rítusok jogforrásait bővebben az első keleti kodifikáció keretében zajló forráskiadáshoz született tanulmányok tárgyalják.⁴²

Ez utóbbi sorozatban a magyar görögkatolikus jogforrásokat felölelő kötet kiadására sajnos nem került sor, jöllehet Papp György komoly erre irányuló előkészítő munkát folytatott. Ennek első eredményeként jelent meg „A magyar görögkatolikus egyház partikuláris jogforrásai” című, joganyagunkat lajstromozó és értékelő 69 oldalas dolgozata. Ezt a szerző egy kétkötetesre tervezett átfogó mű előzetes „tartalmi mutatójaként” jellemezte.⁴³ Elgondolása szerint az első kötet közösségünk kánonjogtörténetét, míg a második forrásaink szövegét adta volna közre. Ez a bővebb mű azonban sajnos sosem készült el. A magyar forráskötet római sorozatbeli kiadását több tényező is hátráltatta volna. Egy-

Papp György

részelt a magyar görögkatolikus fegyelem – saját tartományi zsinat hiányában– szinte csak egyházmegyei jog formájában jelent meg, ami a keleti kodifikáció számára kevésbé volt érdekes. Egy ilyen saját felsőbb részleges jog hiányában viszont, másrészt, mint majd látjuk, a magyar görögkatolikus közösség önálló „jogi rítus” jellege körül is kétségek maradtak.⁴⁴ E téren emblematicus, hogy az első keleti kodifikáció titkára a keleti jogforrások bemutatása kapcsán –a CIC’1917 hajdúdorogi hatálya körüli vita e szempontból érdektelen kérdésének a felemlítésén túl– a magyar rítus-szerinti részleges jogról semmit sem mond!⁴⁵

41 *Histoire des conciles d’après les documents originaux* [par Karl J. Hefele], tome XI 1–2, *Conciles des Orientaux catholiques*, Charles DE CLERCQ (par), première partie: de 1575 à 1849, Paris 1940; deuxième partie: de 1850 à 1949, Paris 1952.

42 Lásd: SACRA CONGREGAZIONE ORIENTALE – CODIFICAZIONE ORIENTALE, *Fonti, fascicolo VIII: Studi storici sulle fonti del diritto canonico orientale*, [Roma] 1932.

43 PAPP 1942a, 6.

44 Lásd: 207. old., lejjebb

45 COUSSA 1948, 149–150.

46 ACO, pos. 719/48, Ruteni – ungheresi, Hajdudorog; Mons. Giorgio Papp, f. 6.

ban a munkácsi korszak (1771–1912) áttekintése érdekes,⁴⁷ bár szórványosan a korábbi időszakok joganyagai is tovább élhettek közösségünkben.⁴⁸

A fenti szerző mellett a témával Hollós János egyes írásai, így elsősorban „[A] Magyar görögkatolikus jogtörténet anyaga. A magyarországi görögkatolikusok (s a hajdúdorogi egyházmegye) jogforrásai” című, levéltárban fennmaradt kézirat foglalkozott.⁴⁹ Utoljára Dobos András adott a munkácsi jogforrásokról áttekintést.⁵⁰

Végül fontos utalni a magyar görögkatolikus egyházfegyelem történeti jogforrásai közé sorolandó helyi latin, továbbá rutén és román joganyag irodalmára is. A munkácsi egyházfegyelemre jelentősen hatást kifejtő 1858-as esztergomi tartományi zsinatról Adriányi Gábor ad áttekintést.⁵¹ A rutén részleges jogot tárgyaló kodifikációs előtanulmány a galíciai anyagokra fókuszál, s azok közt is döntően a pápai jogforrásokra.⁵² A román görögkatolikus kötet viszont alapos áttekintést ad az érintett egyház részleges jogforrásairól is.⁵³ Ezek rendelkezései pedig, mint mondtuk, a hajdúdorogi fegyelemnek is közvetlen előzményei. A korabeli rutén forrásokat tárgyalja Cyril Vasil egy fejezete.⁵⁴ A témához említhetők még Coussa, illetve de Clercq fenti kötetének egyes részletei is.⁵⁵

A belső jogforrások mellett végül, de nem utolsó sorban a görögkatolikusokat *államegyházi* jogi szabályok is kötelezték. E tárgykörrel történeti összképet Csizmadia Andor ad,⁵⁶ míg egyes területeinek részletesebb tárgyalását

47 PAPP 1942a, 27–44.

48 E korábbi időszak szórványos adatolású vázlatához lásd: PAPP 1942a, 17–27.

49 HOLLÓS János, *A keleti szertartások jogforrásainak története*, [h.n.] 1962, 146–155 [kézirat], GKPL VI-25-1d 21. dok.; Uő., [A] *Magyar görögkatolikus jogtörténet anyaga. A magyarországi görögkatolikusok (s a hajdúdorogi egyházmegye) jogforrásai*, [h.n., é.n.], 41–56 [kézirat]; lásd: lelt. sz. 49.923, K 909; GKPL VI-25-2d 7. mappa.

50 DOBOS András, *Prassi liturgica e teologia circa l'Eucaristia nella storica eparchia di Mukačevo: dall'unione di Užborod (1646) fino alla metà del XX secolo*, Münster 2022, 311–319.

51 ADRIÁNYI 2018a, 9–50.

52 DIONYSIUS HOLOVECKIJ, *VIII. Ruteni. Fontes iuris canonici Ecclesiae ruthenae*, in SACRA CONGREGAZIONE ORIENTALE – CODIFICAZIONE ORIENTALE, *Fonti, fascicolo VIII: Studi storici sulle fonti del diritto canonico orientale*, [Roma] 1932, 585–646.

53 IOANNES BALAN, *VII. Rumeni. Fontes iuris canonici Ecclesiae rumenae*, in SACRA CONGREGAZIONE ORIENTALE – CODIFICAZIONE ORIENTALE, *Fonti, fascicolo VIII: Studi storici sulle fonti del diritto canonico orientale*, [Roma] 1932, 470–583, 524–567.

54 CYRIL VASIL, *Fonti canoniche della Chiesa cattolica bizantino-slava nelle eparchie di Mukačevo e Prešov a confronto con il Codex Canonum Ecclesiarum Orientalium (CCEO)*, Roma 1996, 134 skk.

55 COUSSA 1948, 155–167; de CLERCQ 1967, 113–116.

56 CSIZMADIA Andor, *A magyar állam és az egyház jogi kapcsolatainak kialakulása és gyakorlata a Horthy-korszakban*, Budapest 1966; lásd még: SZEREDY József, *Egyház-*

például Geisz Antal kézikönyvében találjuk.⁵⁷ A korabeli állami jogforrások tipológiai áttekintéséhez például Kmety Károly kézikönyve ad eligazítást.⁵⁸

4. *A kánonjogi források újkori rendszere.* E téren, mint köztudott, elsődlegesen keletkezési és megismerési jogforrások közt különböztetünk. Az előbbieken azokat a tényezőket értjük, melyekből a jogi normarendszer ered, míg az utóbbiakon azokat az érzékelhető jelenségeket, melyek révén az egyházfegyelem hozzáférhetővé, s így ismerhetővé válik.⁵⁹

4.1 *A keletkezési jogforrások egyházi alanyai* az itt tárgyalt történeti időszakban a pápa, az egyetemes zsinat, a római kúria, továbbá –kizárólag a partikuláris jog terén– a részleges zsinatok, az egyházmegyei zsinat, a megyéspüspök, végül korlátozott mértékben egyes további autonóm szervek.⁶⁰

A pápa az egyetemes jogszabályok mellett, részlegesen kiadására is illetékes, akárcsak a római kúria egyes központi hatóságai. A szoros értelemben vett törvényeken túl ezek „instrukciók”, azaz végrehajtási normák is lehetnek. A részleges zsinatok két típusa egyrészt a több tartományra (vagy egy egész országra) kiterjedő plenáris (illetve nemzeti) zsinat, másrészt a tartományi zsinat. Egyházmegyei szinten elsődleges jogforrás a szervezetet vezető püspök. Végül egyes egyházmegyei testületek, így például a káptalanok is kiadhattak statútumokat, azaz autonóm belső szabályokat.

A „püspökhatósági rendszabályok” közé sorolandók a zsinati, illetve a püspöki körlevelekben megjelenő rendelkezések. Az „egyházmegyei rendeletek” körében eszerint zsinati rendszabályok (*statuta synodalia*) és zsinaton kívül hozott püspöki rendeletek (*statuta dioecésana*) között különböztettek.⁶¹ Az előbbieket a zsinatilag összegyűlt papsággal egyetértőleg születtek, míg az utóbbiakat a püspök önállóan vagy a székeskáptalan hozzájárulásával bocsátotta ki.⁶²

A jog keletkezésében a fenti hatóságoktól származó írott jog mellett –különösen keleti közegben– továbbra is fontos szerep jutott a közösségtől eredő íratlan *szokásjognak* is. E normák jogerejének igazi forrását ugyanakkor erre az időre a kánonjogi doktrína inkább már a törvényhozóban látta.⁶³

jog különös tekintettel a magyar szent korona területének egyházi viszonyaira, valamint a keleti és protestáns egyházakra. I, Pécs 31883, 46–47, 141.

57 GEISZ Antal, *Egyházi közigazgatás*, Temesvár 1910, 39. skk.

58 KMETY Károly, *Magyar közjog*, Budapest 1926, 27 skk.

59 ERDŐ Péter, *Az egyházjog forrásai. Történeti bevezetés*, Budapest 1998, 1–2.

60 SZEREDY 1883, I, 45–46; WERNZ 1913, 107 skk.

61 MELICHÁR Kálmán, „Egyházmegyei rendeletek (statutumok)”, in *Katolikus Lexikon*, BANGHA Béla (szerk.), vol. 1, Budapest 1931, 511–512, 512.

62 SZEREDY 1883, I, 45.

63 WERNZ 1913, 286–289; René WEHRLÉ, *De la coutume dans le droit canonique. Essai historique s'étendant des origines de l'Église au pontificat de Pie XI*, Paris 1928, Anna RAVÀ, «Consuetudine, b) diritto canonico», in *Enciclopedia del diritto*, vol. 9, Milano 1961, 443–455, 443–444.

A közösség által bevezetett szokások mellett a bírói és közigazgatási gyakorlatban is meghonosodhattak szokások, melyek szűkebb körben ugyancsak kötelező erővel bírtak.

Végül az egyház életét *külső* jogalkotóként világi hatóságok is szabályozták, felekezeti ügyekre kiadott *államegyházi* szabályok révén. Ezek forrása lehetett az uralkodó, az országgyűlés, illetve a helytartótanács, majd kormányzervek. Az államegyházi szabályozás az egyházi élet számos területét érintette,⁶⁴ s ezek – részben saját jogrendjük hiányosságai miatt, részben a katolikus közösségben elszennvedett hátrányos helyzetükből adódóan – a görögkatolikusok számára egyes témakörökben különleges jelentőséget nyertek!

ENCHIRIDION

STORIS

ECCLESIAE ORIENTALIS CATHOLICAE.

PRO USU

AUDITORUM THEOLOGIAE, ET ERUDITIONE CLERI
GRAECO-CATHOLICI,

IN A SACROSANCTO CONCILIO CONSTITUTUS.

AUCTORE

JOSEPHO PAPP-SZILÁGYI
DE ILLTÉSFAJVA,

S. S. THEOLOGIAE DOCTORE, CANONICO GRAECI RITUS MAGNO-
VARADINENSIS, ABBATE TITULO S. PANTELEMONIS DE RÁCZ-
KEVE, CONSILIARIO REGIO, ET INSIGNIS ORDINIS FRANCISCI
JOSEPHI I. EQVITE.

M.-VARADINI.

TYPIS ALOYSII TICHY.

1862.

4.2 A megismerési jogforrások.

Papp-Szilágyi: „Enchiridion” (1862)

A Trentói Zsinat kiadványa⁶⁵ mellett az egyetemes fegyelem korszakra jellemző megismerési jogforrásai a bulláriumok, pápai akták, illetve egyes kúriai dikasztériumok gyűjteményei.⁶⁶ Ez utóbbiak anyagaiból a modern kodifikáció során újabb kiadványok is keletkeztek.⁶⁷ A kuriális gyűjtemények között elsősorban a Hitterjesztési Kongregáció keletieket érintő anyagai jelentősek.⁶⁸ E trentó utáni jog az alárendelt

64 Lásd: GEISZ 1910, 39–1030.

65 *Canones et decreta Sacrosancti Oecumenici Concilii Tridentini [...]*, Romae 1904, 448 pp.; lásd: *Conciliorum oecumenicorum decreta*, cura di G. ALBERIGO... [et al.], Bologna²2002,

66 ERDŐ 1998, 219 skk.

67 Lásd: *Codicis iuris canonici fontes*, Petrus GASPARRI – Iustinianus SERÉDI (eds.), vols 1–9, Romae 1923–1939; Luis GLINKA, „Resoconto sulla pubblicazione delle fonti della codificazione orientale”, in *Nuntia* 10 (1980) 119–128.

68 Lásd: *Collectanea S. Congregationis de Propaganda Fide: seu Decreta, instructiones, rescripta pro apostolicis missionibus*, I–II [vol. 1: ann. 1622–1866, nn. 1–1299; vol. 2: ann. 1867–1906, nn. 1300–2317], Romae 1907; továbbá: S.C. DE PROPAGANDA FIDE, *Iuris pontificii de Propaganda Fide*, vols. I–VIII [1a: Complectens bullas, brevia, acta S.S. a Congregationis institutione ad praesens iuxta temporis seriem disposita, 7 v.; pt. 2a Complectens decreta, instructiones, encyclicas, litteras etc. ab eadem Congregatione lata], cura ac studio Raphaëlis de MARTINIS, Romae 1888–1909.

együttélésből eredően, főleg a szokásjog útján érvényesülő kölcsönzés révén, kiszorította a saját munkácsi fegyelmet.

A Magyar Királyságban élő görögkatolikusokat érintő korábbi *részleges zsinatok* anyagai egyes általános gyűjteményekben is fellelhetők.⁶⁹ Az itt vizsgált bő százéves időszakban hazánkban két latin *részleges zsinat* zajlott, melyek alárendeltségük miatt a munkácsi –és az 1818-ban abból leválasztott eperjesi– eparchiát is érintették. Egyikük az 1822-es pozsonyi nemzeti zsinat,⁷⁰ melyen szórványosan keleti ügyek is megjelentek.⁷¹ E sinaxis rendelkezései római jóváhagyás hiányában nem emelkedtek jogerőre. Az 1858-as esztergomi tartományi zsinat trentói szellemben fogant átfogó joganyaga⁷² viszont a provincia részét képző két görög eparchiára is teljes jogerővel bírt, határozatait a görögkatolikus paróchiáknak is megküldték.⁷³ E zsinat „a latin jog [görögkatolikus] behozatala szempontjából igen nagy jelentőségű”.⁷⁴ Jellegéből adódóan rendelkezései a korábbi ellentétes görögkatolikus egyházmegyei jogot is módosították.⁷⁵ Az iménti kategóriától megkülönböztetendő „rítus szintű” magasabb részleges jogot ugyan nem módosíthatták, de e distinkciót⁷⁶ a korabeli doktrína aligha ismerte és tartotta szem előtt.

Ha igaz, hogy egy terület másik eparchiához csatolása önmagában nem szünteti meg az ott addig hatályos részleges jogot, akkor, mint mondtuk, a rutén⁷⁷ mellett a román részleges jog⁷⁸ is a hajdúdorogi jogtörténeti források közé számítandó, ide értve a balázsfalvi román görögkatolikus tartományi zsinatok egyes rendelkezéseit is.⁷⁹

69 Pl. MANSI 39, 255–264 (Pozsony 1822); MANSI 47, 643–754 (Esztergom 1858); MANSI 42, 453–952 (Balázsfalva 1872).

70 *Az 1822. évi magyar nemzeti zsinat története*, szerk. FEJÉRDY András, Budapest 2018, 203. ss; MANSI 39, 255–264.

71 PAPP 1942a, 35; MANSI 39, 260–261.

72 MANSI 47, 643–754; *Decreta* 1859; lásd még: ADRIÁNYI 2018b, 87–168.

73 PAPP 1942a, 31.

74 *Ivi.*, 31–32.

75 Ellentétes véleményhez: DOBOS 2022, 313.

76 Lásd: HERMAN 1933, 108.

77 SACRA CONGREGAZIONE ORIENTALE – CODIFICAZIONE ORIENTALE, *Fonti*, [ser. I] fascicolo XI. *Disciplina bizantina. Ruteni. Ius particulare ruthenorum*, Roma 1933, xxvii+1141. pp. (csak elszórtan tartalmaz munkácsi forrásokat).

78 SACRA CONGREGAZIONE ORIENTALE – CODIFICAZIONE ORIENTALE, *Fonti*, [ser. I] fascicolo X. *Disciplina bizantina. Rumeni. Testi di diritto particolare dei Rumeni*, Roma 1933, 879 pp.

79 Elsősorban: *Concilium primum provinciale Alba-Iuliense et Fogarasiense habitum anno 1872*, Romae 1881; lásd még: Laura STANCIU, *A görögkatolikus identitás megerősödése a társadalmi modernizációval. A görögkatolikus egyház zsinatai Erdélyben (1782–1900)*, in *Esztergomi zsinatok a 19–20. században* (Okmánytárak, Egyháztörténelmi Források 13), ADRIÁNYI Gábor (cur.), Budapest 2018, 269–312.

Noha szoros értelemben nem minősült „zsinatnak”, az 1773-as bécsi görögkatolikus püspöki értekezlet⁸⁰ anyaga is a magyar görögkatolikus jogforrások közé sorolandó. Az uralkodói rendelkezésre összeült szinaxis többek között a liturgikus könyvek kiadása, az ünnepek újrendezése és a klérus helyzetének javítása terén hozott eredményeket. E tanácskozás egyes kérdéseiben Mária Terézia 1773. július 22-én rendeletet bocsátott ki (3412),⁸¹ mely többek között az unitusok új („görögkatolikus”) elnevezéséről is rendelkezett. Hasonló természetű püspöki értekezletekre a hajdúdorogi eparchia felállítását követően is adódott példa.⁸² Ezek olyan fontos kérdésekkel foglalkoztak, mint a naptárreform, illetve a latin törvénykönyv bevezetésének kérdése.⁸³

A magyar görögkatolikus közösséget érintő jogszabályok döntő többsége azonban a munkácsi egyházmegye területén püspöki rendelkezés révén keletkezett,⁸⁴ melyek körlevelekben jelentek meg. Ezzel szemben a román eparchiákban már az önálló egyháztartomány létrehozása előtt is rendszeres zsinati élet folyt, ami a jogalkotás fontos forrásának bizonyult.⁸⁵

A magyar görögkatolikus részleges jogot összefoglaló lajstrom, mint mondtuk, felsorolja a jogi rendelkezéseket tartalmazó körleveleket, ugyanakkor ezeknek csak az iktatószámát jelzi.⁸⁶ Az alábbiakban egyes fontos körleveleknél azok protokollumbeli elérhetőségét is jelezzük. A Hajdúdorogi Eparchia körleveleinek egybegyűjtött anyaga a nyíregyházi egyházmegyei levéltárban lelhető fel.⁸⁷

Az első munkácsi körlevelet Teofán Mavrokordatosz apostoli vikáriustól ismerjük, 1677-ből.⁸⁸ Olsavszky Mánuel 1751-es rendelkezése „protokollumok” vezetésére kötelezte a paróchusokat, amelybe egész terjedelmükben

80 Michael LACKO, *Synodus Episcoporum Ritus Byzantini Catholicorum ex antiqua Hungaria Vindobonae a. 1773 celebrata* (Orientalia Christiana Analecta 199), Roma 1975.

81 *Extractus benignarum normalium resolutionum in publico-ecclesiasticis ad annum usque 1844 inclusive editarum ordine materiarum digestus, editio quarta novissima*, Tirnaviae 1846 [latin-magyar bilingvis kiadás], 261.

82 Lásd: PIRIGYI 1990, II, 119.

83 Ez utóbbi kérdés tárgyalásához: SZABÓ Péter, *Az első Egyházi Törvénykönyv hatályának kiterjesztése a történelmi Magyarország görög-rutén egyházmegyéire*, in *Iustitia duce, caritate comite*. Válogatott tanulmányok Erdő Péter bíboros, prímás-érsek 70. születésnapjára, szerk. KUMINETZ Géza, Budapest 2022, 552–571, 536–537; vö. *Források a magyar görögkatolikusok történetéhez*, 4. kötet, 1917–1925, szerk. VÉGHSEŐ Tamás (Collectanea Athanasiana II, 4/4), Nyíregyháza 2020, n. 21 [III.], 103.

84 PAPP 1942a, 32, 38.

85 de CLERCQ 1940/1952, 488, 1141–1142; STANCIU 2017, 49–81.

86 PAPP 1942a, 27, 32–38.

87 NYEL I–1–b.

88 BAÁN István, *Theofánisz Mavrogordatosz (1626–1688), paronaxiai metropolita, munkácsi adminisztrátor* (Collectanea Athanasiana, II. 3), Nyíregyháza 2012, 12.

kötelesek voltak a körlevelek tartalmát is átmásolni.⁸⁹ A régi püspöki rendelkezések ma elsősorban e körlevélgyűjteményekben férhetőek hozzá. A munkácsi eparchia felállítása után a körlevelek hamarosan állandósultak. Bacsinszky András püspök 1776-tól évi két alkalommal, májusban és szeptemberben „statútumszámba menő” körleveleket intézett a papsághoz.⁹⁰ Az említett

Körlevélrészlet rítusközi rendelkezésekről.
900/1828

helyi körlevélgyűjteményeknek eszerint tartalmazniuk kellett a püspöki rendelkezéseket is. A fennmaradt protokollumok azonban ténylegesen más-más évtől kezdődnek, illetve gyakran terjedelmük, külalakjuk is eltérő. Emellett –attól függően, hogy milyen eredetű paróchiákról van szó– értelemszerűen a korábbi rutén, illetve román eparchiák körlevelei lelhetőek fel bennük.⁹¹

A körlevelek között figyelmet érdemel Kutka János káptalani helynök 1811-es anyaga, mely „valósággal kodifikálja az egyházmegyei jogot”, amennyiben kitér a paróchusok feladataira, a szertartások végzésére, a liturgikus könyvekre, a hitoktatásra és iskoláügyre, a papcsaládokra, a stóla és párbér témájára.⁹² Érdekes Csurgovich János káptalani helynök részletes körlevele is, mely az eredményes lelkipásztorkodás témáját fejtegeti, illetve a papság fegyelmével foglalkozik.⁹³ A magyar partikuláris jogról összeállított, fentebb említett lajstrom a későbbi püspökök egyes rendelkezéseiből címszavakban ad ismertetőt. A rendelkezések nyomtatott és iktatószámmal ellátott körlevelekben történő közlése, úgy tűnik, csak 1882-től vált végleges és töretlen gyakorlattá.⁹⁴

A munkácsi eparchia XVIII–XIX. századi püspöki körleveleiből ismereteink szerint csak viszonylag kevés került kiadásra, s jobbára ezek is inkább

89 HODINKA Antal, *A munkácsi görög-katolikus püspökség története*, Budapest 1909, 758.

90 HODINKA 1911, XII.

91 A munkácsi körlevelekhez viszonylag korai időtől datálódó protokollumok például: Nyírgyulaj (1775–1811): NYEL II-13-c. I–II; Nyírlugos (1787–1871): NYEL II-39-c. I–II; lásd még: Hajdúdorog (1802–1879) GKPL III-3-c; a munkácsi, majd eperjesi körlevelekhez: Boldogkőváralja (1784-1903): MEL V-42-b; Abaújszántó (1791-1962): V-1-b; míg a nagyváradiakhoz: Létavértes-Nagyléta (1781–1843): GKPL III-6-c; Makó (1782–1879): GKPL III-10-c.

92 119/1811; PAPP 1942a, 33; szövegéhez lásd a kenézlői protokollumot: MEL V-18-b, I. kötet (8 old.).

93 1000/1832; PAPP 1942a, 35; szövegéhez lásd a sátoraljaúj helyi protokollumot: MEL V-31-b, I., 53. sk

94 PAPP 1942a, 36.

nyelvészeti vagy kultúrtörténeti szemszögű megközelítésben, mintsem esetleges kánonjogforrási minőségükben.⁹⁵ E körlevelek között csak egyesek tartalmaznak jogi rendelkezéseket, s ezek között is csak némelyek általános erejű jogszabályok.

A „püspökhatósági rendszabályok” közé sorolandók a *zsinati* rendelkezések is. Az „egyházmegyei rendeletek” körében eszerint zsinati rendszabályok (*statuta synodalia*) és ilyen összejöveteleken kívül hozott püspöki rendeletek (*statuta dioecesana*) között különböztettek.⁹⁶ Az előbbieket a zsinatilag összegyűlt papsággal egyetértőleg születtek, míg az utóbbiakat a püspök önállóan vagy a székeskáptalan hozzájárulásával bocsátotta ki.⁹⁷ Egyházmegyei zsinatra került sor például Pótsy Elek (1821),⁹⁸ illetve Popovics Bazil (1841) idején. A század második felétől a hasonló jellegű összejövetelek már egyházmegyei *kongresszusok* vagy *gyűlések* néven szerepeltek, míg később kibővített szentszéki ülések váltották őket.⁹⁹

Az egyházmegyei szintű jogforrások további eleme az autonóm belső szabályok, így a statútumok köre. Ezek között említendőek például a székeskápt-

95 Lásd: pl. Andrij ŠLEPEC’KIJ, „Мукачівський єпископ А. Ф. Бачинський та його послання”, in *Науковий збірник музею української культури у Свиднику* 3 (1967) 223–243; Cyril VASIL, *Bacsinszky András püspök személye – püspöksége alatt kiadott kánoni rendelkezéseinek fényében*, in *Bacsinszky András munkácsi püspök. A Bacsinszky András munkácsi püspök halálának 200. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai*, VÉGHSEŐ Tamás szerk. (Collectanea Athanasiana I. Studia vol. 6), Nyíregyháza, 2014, 85–95; UDVARI István, *Szöveggyűjtemény a ruszin írásbeliség tanulmányozásához, I, Bacsinszky András munkácsi megyéspüspök cirillbetűs körlevelei, Збірника жерел про студії русинського писемства, I, Кириличні уббіжники мукачівського єпископа Андрія Бачинського*, Nyíregyháza 2002; Uő., „The Circulars of András Bacsinszky, Bishop of Munkács (1732-1772–1809) belonging to the period of Maria Therese”, in *Studia Slavica* 48 (2003) 1–3, 283–304; továbbá: Uő., *Szöveggyűjtemény a ruszin írásbeliség tanulmányozásához, II, Blazsovszky Gábor, Olsavszky Mihály Manuel, Bradács János püspökök és koruk – Собрание источников для изучения русинской письменности, II, Єпископи Гавриил Блажовський, Мануїл Ольшавський, Йоанн Брадач и их время*, Nyíregyháza 2005 [utóbbi tanulmányokra Terdik Szilveszter hívta fel a figyelmemet, amiért itt mondok köszönetet]; továbbá: JANKA György, *Egyházi élet a munkácsi egyházmegyében Pankovics István püspöksége idején a gebei protokollumok tükrében*, in *Éclesiam aedificans. A 70 éves Keresztes Szilárd püspök köszöntése*. Nyíregyháza, 2002, 203–223.

96 MELICHÁR Kálmán, „Egyházmegyei rendeletek (statútumok)”, in *Katolikus Lexikon*, BANGHA Béla (szerk.), vol. 1, Budapest 1931, 511–512, 512.

97 SZEREDY 1883, I, 45.

98 Lásd: GKPL IV-1-a fasc. 30 n. 26; vö. DOBOS, András, *Pótsy Elek munkácsi püspök (1816–1831) munkássága és a kormányzása idején tett egyházlátogatások*, in *Görögkatolikus kánoni látogatások Szabolcs vármegyében 1816–1824: Forráskiadvány: latin nyelvű jegyzőkönyvek és magyar nyelvű fordításai*, NYIRÁN János – MAJCHRICSNÉ, UJTELEKI Zsuzsanna (szerk.), Debrecen [2017], 9–20. 14–15.

99 PAPP 1942a, 32; vö. SZEREDY 1883, I, 659.

tanok szabályzatai, a bírósági szabályzatok. Az előbbiek között figyelemre méltó a munkácsi székeskáptalan 1777-es szabályzata, mely –úgy tűnik– az első ilyen keleti dokumentum.¹⁰⁰ A román görögkatolikus székeskáptalanok ugyancsak rendelkeztek jóváhagyott statútummal.¹⁰¹ Emellett a részleges jog további körét képezik a helyi intézmények belső előírásai, így például az egyházi egyesületek, oktatási intézmények, illetve az egyházközségek szabályzatai.¹⁰²

*

Јевтимије Јовановић

A püspökök közötti megállapodás egy újszerű formája a *püspökkari határozat*. A püspökgyűlések e típusa a XIX. század során jelenik meg,¹⁰³ nálunk az 1850-es évektől válik rendszeresebbé. E korai időszakban a püspöki karok –szemben a mai püspöki konferenciákkal– még nem minősültek jogalkotó hatóságnak, így körleveleik határozatai is csak akkor bírtak törvényerővel, ha azokat a püspökök saját egyházmegyéjükben kihirdették! E közös körlevelek is számottevő egységesítő hatást gyakoroltak, mely görögkatolikus szempontból „betetőzte azt az előzőekben vázolt, hosszú jogfejlődési folyamatot, amelynek eredménye volt a latin jog

behozatala”. Ezek a közös főpásztori körlevelek mintegy „megpecsételték az azonos jogfejlődést, a közös diszciplínát”.¹⁰⁴

Egy további jogforrástípus az *egyházmegyeközi megállapodások* köre. Erre példa az egri és a munkácsi püspök között létrejött 1828-as „coalitio”, mely rítusközi kérdéseket szabályozott.¹⁰⁵ Hasonló jellegű –a részleges jog

100 PAPP György, *A munkácsi egyházmegye székeskáptalanjának statútumai* (Irodalmi és Tudományos Könyvtár 18), Ungvár 1942, 9; szövegéhez: uo. 9–19.

101 *Concilium Provinciale secundum Provinciae ecclesiasticae Graeco-catholicae Alba-Iulienensis et Fogarasiensis celebratum anno 1882*, Blasiu ²1886, 81–99; Rumeni 1933, 145 skk.; PAPP 1942b, 98–9.

102 Pl. *Az Eperjes-egyházmegyei gör. kath. népiskolák igazgató-tanítóinak, kántortanítóinak, tanítóinak és tanítónőinek szolgálati és fegyelmi szabályzata*, Eperjes 1911; *A debreceni magyar gör. kath. egyházközség autonóm igazgatásának szabályzata*, Debrecen 1926.

103 E püspöki gyűlések fejlődéséhez lásd: Giorgio FELICIANI, *Le conferenze episcopali*, Bologna 1974, 13–158; vö. *A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1945–1948 között* (Okmánytárak. Egyháztörténeti Források 1), BEKE Margit (szerk.), Budapest 2015, 22. skk.

104 PAPP 1942a, 39.

105 Eredeti szövegéhez lásd: GKPL IV-2-a. 1828/63; vö. PAPP 1942a, 38; VASIL 2014, 151–154.

lajstromban „egyházmegyei konkordátum”-nak titulált–, ám főleg párbér és adózási kérdéseket érintő görög-latin egyházmegyei egyezség született a kassai és a szatmári egyházmegyével is.¹⁰⁶ Az előbbieknél témaköre miatt számunkra fontosabb a fogarasi görögkatolikus érsek és az erdélyi latin püspök rítusközi kérdéseket egyeztető koordinált jogalkotása.¹⁰⁷ E megállapodásokat az érintett püspökök saját körleveleikben hirdették ki. A kötelező erő ezen esetekben is ez utóbbi tényből eredt.

A *szokásjog* természeténél fogva íratlan jogforrás. Ám megismeréséhez, bizonyításához gyakran írásos anyagok nyújtanak támpontot. Ezen értelemben például a kánoni vizitációk jegyzőkönyvei¹⁰⁸ is közvetett jogforrás értékűek, amennyiben tudniillik az ilyen látogatások során keletkezett íratok „közhitelt érdemlő módon foglalták össze a szokásjog élő szabályait, s azokat rögzítették”.¹⁰⁹ Az egykori görögkatolikus szokásjog egyes elemeinek érdekes tanúja Barkóczy Ferenc egri püspök 1749-es instrukció tervezete is,¹¹⁰ mely szintén vizitáció nyomán keletkezett.

*

Egy további fontos jogforrás a főkegyúri jogban gyökerező, egyházi kérdéseket érintő állami rendelkezések köre.¹¹¹ Az államegyházi jogi normák törvény- és rendelettárak révén érhetők el. 1867 előtt azonban sem a törvényeknek, sem a végrehajtási rendeleteknek nem volt hivatalos kiadványa. A korábbi magánygyűjtemények viszont meglehetősen hiányosak. Az említett időpont utáni a törvényeket az Országos Törvénytár éves kötetei, míg a királyi és kormány szintű rendeleteket rendszerint a „Magyarországi Rendeletek Tára” tartalmazza.¹¹² A kifejezetten görögkatolikusokra nevesített rendeletek viszonylag ritkák,¹¹³ amennyiben őket rendszerint a katolikusokra általában kiadott államegyházi előírások alá értették. A görögkatolikusokat kifejezet-

106 9301/1899; PAPP 1942a, 38.

107 Lásd: n. 3200/1873: *Rituum Catholicorum latini et graeci in Transsylvania mutua ad invicem correlatio*, GYFL-ÉL I.1/a, 1873, 28. csoport, n. 3200, 43–46.

108 DOBOS 2022, 216–218.

109 PAPP 1942a, 26; lásd pl. *Források a magyarországi görögkatolikus parókiák történetéhez. Olsavszky Mibály Mánuel munkácsi püspök 1750–1752. évi egyházlátogatásainak iratai*, szerk. VÉGHSEŐ Tamás (Collectanea Athanasiana, II/7), Nyíregyháza 2015.

110 *Barkóczy Ferenc egri püspök kiadatlan instrukciója az Egri Egyházmegye területén élő görögkatolikusok számára (1749)*, (Collectanea Athanasiana, II. Textus/Fontes vol. 2), Nyíregyháza 2012, 21–144.

111 Ezekből néhány példához lásd: PAPP 1942a, 39–41. A görögkatolikusokat érintő 1771 utáni államegyházi rendelkezések rendszerezett átiratához lásd pl. tímári protokollum, lásd: NYEL II–17– c. (3–16. oldal).

112 KMETY Károly, *Magyar közjog*, Budapest 61926, 38, 59.

113 Pl. *Extractus* 1846, 260–269, 153; *Közigazgatási Törvénytár. A fennálló törvények, rendeletek és döntvényekből rendszeresen összeállította Dárday Sándor*, II, Vallásügy..., Budapest 21897, 81–84, 1138–39; *A vallás- és közoktatásügyi igazgatás hatályos jog-*

ten említő normák körébe tartozik például Mária Terézia „görög katolikus” elnevezésről szóló, fentebb említett rendelete;¹¹⁴ a görögkatolikus egyházi ünnepek kérdését érintő rendelet;¹¹⁵ vagy a vegyes szertartású területeket érintő 1795-ös *resolutio*.¹¹⁶ Görögkatolikus szempontból kiemelkedő fontosságú a 23.034/1814-es helytartótanácsi körrendelet,¹¹⁷ amely a szertartásközi kérdések viszonylag átfogó szabályozását adta. Az 1833. márc. 5-i helytartótanácsi rendelet a vegyes szertartású házasságból származó gyermekekről szólt.¹¹⁸ A kiegyezés utáni időből a görögkatolikusokat érintő *miniszteri rendelet* például a kultuszminiszter egy 1898-as rendelete a szertartásváltoztatásról,¹¹⁹ a belügyminiszter 13.831/1898-as körrendelete a vegyesházasságból származó gyermek rítusáról.¹²⁰ A gyermekek vallása és az anyakönyvezés visszatérő témái az államegyházi jogi rendelkezéseknek.¹²¹ Hasznos kivonatos áttekintések, illetve bővebb összefoglalások a korabeli államegyházi jogi szabályozás más területeiről is elérhetőek, így például a papi jövedelmekről,¹²² az anyakönyvezésről¹²³ vagy az iskolaügyről.¹²⁴

A munkácsi egyesültek 1718-tól datálódó, félévszázados „egri korszaka”,¹²⁵ majd az egyházmegye kánoni felállítása nyomán, mint mondtuk, a több irányból érkező korábbi egyházfegyelmi hatások visszaszorultak, s e szempontból a munkácsi eparchia teljesen a hazai latin fegyelem befolyása alá került. Ennek nyilvánvaló jele, hogy a munkácsi körlevelek –eltérően a ro-

szabályainak gyűjteménye, II. rész: Vallásügyi igazgatás, II. különös rész: Katolikus egyház, összeállította: HARAI László, Budapest 1943, 347–357.

114 3412/1773, *Extractus* 1846, 261/263.

115 7596/1787.

116 16.417/1795.

117 HARAI 1943, 347–357. A kormányzati szervről: GÁBOR Gyula, „Királyi helytartótanács”, in *Magyar Jogi Lexikon*, MÁRKUS Dezső (szerk.), IV, Budapest 1903, 807–808.

118 6402/1833; PAPP 1942a, 40.

119 61.064/1898.

120 *A m. kir. belügyminister 1898. évi 13.831. számú körrendelete valamennyi törvényhatóság első tisztviselőjéhez [a római, a görög és örmény katolikusok között kötött házasságból származó gyermekek vallása tárgyában]*, in *Magyarországi Rendeletek Tára*, 32. évfolyam, I. kötet, Budapest 1898, 229–232.

121 Lásd: HANUY Ferenc, „Gyermekek vallása”, in *Katolikus Lexikon*, BANGHA Béla (szerk.), vol. 2, Budapest 1931, 227–230, 229; GEISZ 1910, 56–69, 66. sk.

122 Pl. [n.n.], „Lelkészi jövedelem”, in *Magyar Jogi Lexikon*, MÁRKUS Dezső (szerk.), V, Budapest 1904, 246–248; RAFFAY Ferencz, „Párbér”, in *uo.*, 839–841; továbbá: CSIZMADIA 1966, 195–262.

123 GEISZ 1910, 580–635.

124 *Ivi.*, 638–785.

125 Lásd: VÉGHSEŐ Tamás, *A görögkatolikusok helyzete a 18. században*, TERDIK Szilveszter (szerk.), in *Orcád világossága görögkatolikusok Magyarországon*, Debrecen 2020, 162. skk.

mán eparchiáktól– a régi keleti joganyagot teljesen mellőzik: „a Trullanumra véletlenül sem hivatkoznak jogforrásaink, a Tridentinumra ellenben annál gyakrabban”.¹²⁶ E tendencia különösen is erőteljesen érvényesült a gyakorlati szempontból fontos házasságjogban,¹²⁷ de megmutatkozott a büntetőjog és az eljárásjog terén is. Ez utóbbinál a latin praxishoz igazodást az esztergomi fellebbviteli fórum is erősítette.¹²⁸ A latin jog átvételében a törvényhozói intézkedéseken túl az ebbe az irányba ható szokásjog is döntő szerepet játszott.

E háttár tükrében nem meglepő, hogy a munkácsi egyházfegyelem összefoglalásaként Tarkovics Gergely káptalani helynök Kovachich Márton György neves jogtudós *Codex juris decretalis ecclesiae hungaricae* című kézikönyvét ajánlja.¹²⁹ Egy későbbi körlevél ugyan Jevtimije Jovanović szerb ortodox püspök bilingvis művét említi, ennek azonban nem volt érzékelhető hatása az eparchiában.¹³⁰ Az időszak végén jelenik meg Papp-Szilágyi József kézikönyve, amely ugyancsak támpont lehetett a latin nyelven olvasni tudó munkácsi papok körében.¹³¹

Összegzés

A mondottak szerint kifejezetten a magyar görögkatolikus jogforrásokat közreadó átfogó gyűjtemény nem született. Fontosabb történelmi forráskiadványaink elszórtan jogforrásokra utalhatnak, vagy akár jogforrás jellegű szövegeket tartalmazhatnak is.¹³² A korszak görögkatolikus kánonjogforrásai szemszögéből elsődleges jelentősége a püspöki körlevelekben megjelenő egyházmegyei jogalkotásnak volt, melynek rendelkezései – az 1880-as évektől megjelenő, nyomtatott körlevelek előtti időszakból– ma a paróchiális protokollumokban érhetőek el.

A jogforrásaink beható tanulmányozása nyomán kirajzolódó összkép szerint az 1850-es évekre a munkácsi eparchia fegyelmi rendje – s így értelemszerűen az ahhoz tartozó magyar görögkatolikus közösségeké is– végletesen latinizálódott. Ennek mértékét neves kanonistánk egy írásában az alábbi talá-

126 PAPP 1942a, 27.

127 Lásd pl. 922/1828; 2699/1857.

128 PAPP 1942a, 28–29.

129 Martinus G. KOVACHICH, *Codex juris decretalis Ecclesiae Hungaricae*, I–II, Pestini 1815; vö. 912/1815; PAPP 1942a, 29.

130 3900/1840; Uo.; lásd: Јевтимије Јовановић, *Начатки церковнаго права древняя православная восточная церкве*, В'Новомъ-Садѣ 1841 [bilingvis kiadvány, latin verziója: Euthymius JOANNOVICS, *Principia iuris ecclesiastici veteris orthodoxae orientalis Ecclesiae*, Neoplantae 1841].

131 PAPP-SZILÁGYI 1862, 21880.

132 HODINKA 1911; *Források a magyar görögkatolikusok történetéhez, 1. kötet: 1778–1905* (Collectanea Athanasiana II, 4/1), VÉGHSEŐ Tamás – KATKÓ Márton (szerk.), Nyíregyháza 2014.

ló észrevétellel érzékeltette: „a bizánci szertartás minden ősi tradíciójához való büszke ragaszkodásunk mellett mi vagyunk a *graecorum latinissimi*”.¹³³ E jelenség azonban az unitusok világában távolról sem számított kirívó jelenségnek. A trentói időszakban az egyesült keleti egyházak fegyelme szinte mindennél hasonló metamorfózison esett át.¹³⁴ Ha ez a trend nálunk a szokásosnál is erőteljesebben hatott, az – a sajátos hazai kulturális miliőn túl – elsősorban annak tudható be, hogy a munkácsi eparchia latin egyháztartományba tagozódott. Emiatt rítus-szintű saját jog kialakítására – görögkatolikus felsőbb törvényhozó szinódus hiányában – eleve nem volt lehetőség. A munkácsi felsőbb fegyelmet így jórészt az esztergomi (latin) tartományi jogalkotás tette ki. A korszak értékelésének összképéhez ugyanakkor az is hozzátartozik, hogy az identitásvesztés negatív jelensége mellett a latin jogrend átvételének kedvező hatásai is mutatkoztak, hiszen – mint majd látjuk – a világos és számonkért trentói előírások a lelkipásztori szolgálat megújulásához, s ebből adódóan a munkácsi eparchia erősödéséhez is hozzájárultak.

Ezen összkép tükrében a fejezetünk elején szereplő mottó megállapítása árnyaltan értendő. A hajdúdorogi fegyelem eredetileg elsősorban valóban a munkácsi eparchia jogából fejlődött ki. Ez utóbbi azonban oly mértékben került a latin fegyelem hatása alá, hogy az egykori hajdúdorogi jog megértéséhez tulajdonképpen a munkácsi fegyelmet átító trentói latin jogot kell tanulmányozni. A korabeli görögkatolikus kormányzati rendet bemutató, itt következő fejezetünk csak e tény tükrében érthető, s e felismerés egyben intézménytörténeti vázlatunkhoz mintegy módszertani iránymutatóként is szolgál.

133 PAPP György, *A magyarországi gör. kath. püspökségek s a relatio dioeciesana kötelezettsége*, Nyíregyháza 1942, 4.

134 ŽUŽEK 1994b, 688.

1.3 A munkácsi eparchia kormányzati berendezkedése a késő trentói korban (XVIII–XIX. sz.)

Amint jeleztük, intézménytörténeti fejezetünkben elsősorban az egyházunk szerkezetét és irányítási rendjét meghatározó kormányzati szervek bemutatására összpontosítjuk figyelmünket. Írásunk *célkitűzése* és az ebből adódó *műfaji* jellege a jelen fejezetben a korabeli egyházi struktúra jól áttekinthető, arányos összképének felrajzolását igényli. Ehhez –márcsak a szoros értelemben vett görögkatolikus jogforrások *szórványos*¹, nehezen elérhető és *jellegtelen* mivolta miatt is– a fontosabb kortárs kánonjogi kézikönyvek nyújtanak elsődleges támpontot.² E leíró-összegző megközelítéstől eltérő érdemi elemzést csak a munkácsi eparchia felsőbb kormányzati betagozódásának egyes részletei érdemelnek.

1. A görögkatolikus egyházmegyei intézményrendszer (XIX. sz.)

A fentebb említett „tridentista” törekvések nyomán a munkácsi egyházmegye fegyelme a XIX. század közepére, mint láttuk, néhány kivételes területet leszámítva teljességgel a latin jog vonalára állt.³ Így nem meglepő, ha a korabeli eparchiákban a kormányzati berendezkedés is ennek a tendenciának megfelelően alakult. Neves egyházjogászunk összegzése szerint: „Magyarország- és Ausztriában a püspökségek épen úgy, mint a római kath. egyházban

1 Ez tükröződik abban is, hogy a görögkatolikus történelmi kútfőket kiadó 6 kötetes új sorozatban a késő trentói kor forrásai az első kötetben elférnek (s ezeknek csak töredéke szoros értelemben vett jogforrás, melyek között még kevesebb a *keleti intézménytörténet* szemszögéből releváns), szemben a XX. századi iratok öt kötetnyi anyagával; lásd: *Források a magyar görögkatolikusok történetéhez*, szerk. VÉGHSEŐ Tamás (Collectanea Athanasiana II, 4/1–6), 1–6. kötet, Nyíregyháza 2014–2022.

2 SZEREDY József, *Egyházjog különös tekintettel a magyar szent korona területének egyházi viszonyaira, valamint a keleti és protestáns egyházakra*, I, Pécs 31883, 467. skk.; Franz X. WERNZ, *Ius decretalium, ad usum praelectionum in scholis textus canonici sive iuris decretalium*, tom. II: *Ius constitutionis Eccl. Catholicae*, pars II, Prati 31915, 495–762.

3

tökéletes szervezettel bírnak; a püspökök oldala mellett mindenütt káptalanok és consistoriumok léteznek; a püspöknek van közhelyettese; a megyék főesperességekre és esperességekre, ezek plébániákra oszlanak. A káptalanok, püspöki helyettesek, főesperesek, esperesek és plébánosok jogállását és hatáskörét illetőleg azon kánonjogi elvek irányadók, melyeket a római kath. egyházban előadtunk”.⁴ E sommás megállapítást a hazai görögkatolikus schematizmusok pontosan visszaigazolják. Így az 1821-es munkácsi kiadvány az

EGYHÁZJOG

KÜLÖNÖS TEKINTETTEL

A MAGYAR SZENT KORONA TERÜLETÉNEK

EGYHÁZI VISZONYAIRA,

VALAMINT

A KELETI ÉS PROTESTANS EGYHÁZAKRA.

Szeredy József, *Egyházjog* (1883)

A trentói fegyelmi reform elvileg alapvetően a püspöki funkció és az egyházmegye alapos megújítására épült, noha kétségtelen, hogy az elkövetkező századokat végül mégis további erőteljes centralizáció jellemezte.⁸ Ennek megfelelően elsősorban mi is az imént említett témaköröket tekintjük át, kiegészítve azokat az egyházmegyéek feletti kormányzati szervek korabeli vonásainak vázlatával.

a) *A trentói megyéspüspöki hivatal.* Az egyházmegye monarchikus irányítása az apostoli korra nyúlik vissza, mint azt Antióchiai Szent Ignác levelei tanúsítják.⁹ A papság teljességével felruházott püspök a rábízott egyházmegyéjét a pápa joghatósága alatt irányítja. Ez az egyetemes egyházhoz hasonlóan monarchikus berendezkedésű, ha bizonyos kérdésekben a püspök a trentói jog szerint is szenátusa (a székeskáptalan) tanácsára, sőt olykor egyetértésére

4 SZEREDY 1883, I, 611–612.; vö. KONEK Sándor, *Egyházjogtan kézikönyve. Különös tekintettel a magyar állam egyházi viszonyaira*, Budapest⁸1900, 316.

5 Lásd: *Schematismus venerabilis cleri graeci ritus catholicorum dioecesis munkacsiensis pro anno Domini M.D. CCC. XXI*, Budae [1821], 5–10.

6 Lásd: *Schematismus venerabilis cleri graeci ritus catholicorum dioecesis eperiesiensis pro anno Domini MDCCCXXXIV*, Cassoviae 1844, 5–13; *Schematismus venerabilis cleri dioecesis magno-varadinensis graeci-ritus catholicorum pro anno Domini MDCCCXXXIX*, Varadini [1839], 33–42.

7 P. TORQUEBLAU, „Curie diocésaine” in *Dictionnaire de droit canonique*, Raoul Naz (par), V, Paris 1949, 961–971, 966–969

8 Vö. Giuseppe ALBERIGO, „La réception du Concile de Trente par l’Église catholique romaine”, in *Irenikon* 58 (1985) 2, 311–337.

9 Pio PASCHINI, „Vescovo”, in *Enciclopedia cattolica*, vol. 12, Città del Vaticano [1954], 1312–1319, 1313.

is szorult. Érdekes, hogy a korabeli jog félév aldiakónusi szolgálatot is elégségesnek tekintett a püspöki hivatal elnyeréséhez.¹⁰ A püspöki feladatkör isteni eredete az egyháztan és alkotmányjog alapvető tétele. Az e hivatalhoz kötődő hatalom közvetlen szentségi avagy pápai közvetítésű eredetének kérdése azonban legalábbis a II. Vatikánnumig nyitott kérdés maradt. A Trentói Zsinat a témát tárgyalta, ám végül nem foglalt állást benne.¹¹ A későbbiekben a doktrína inkább a joghatósági hatalom pápai közvetítésű modelljét részesítette előnyben.¹² A püspöki hatalom ebből fakadó leértékelődése, mint láttuk, ugyancsak hozzájárult a kormányzati rendszer további központosításához.¹³

A püspökök kijelölését, illetve az egyházmegyék alapítását Mária Terézia királynő magához vonta.¹⁴ Az apostoli királyi címre hivatkozó uralkodói igény így végül érvényre jutott, noha e jogkör elméleti alapjáról eltérő nézetek éltek.¹⁵ Ennek következtében az egyházmegyék alapítását és a püspökök kinevezését –az osztrák konkordátum csak bemutatási jogot elismerő rövid epizódját leszámítva¹⁶– ténylegesen az uralkodó végezte. A pápa részéről adott konzisztoriális „praeconisatio” (utólagos megerősítés) elvileg érdemi ratifikációt jelentett.¹⁷ A hazai gyakorlat szerint azonban a király által kinevezett

10 SZEREDY 1883, I, 495.

11 Vö. Eugenio CORECCO, „Origine del potere di giurisdizione episcopale: aspetti storico-giuridici e metodologico-sistematici della questione (I–II)”, in *Scuola cattolica* 96 (1968) 1, 3–42, 96 (1968) 2, 107–141; Marek SYGUT, *Natura e origine della potestà dei vescovi nel Concilio di Trento e nella dottrina successiva 1545–1869* (Tesi Gregoriana, DC 30), Roma 1998, 21–126.

12 „... the monarchic constitution of the Church... seems to demand that there should be no power in the Church not emanating immediately from the sovereign pontiff”, Alphonse VAN HOVE, „Bishop”, in *The Catholic Encyclopedia*, Charles HERBERMANN (ed.), vol. 2, New York [1907], 581–589, 586a.

13 Vö. SUÁREZ, *De legibus*, 4.4.1, 19. old. fentebb

14 TUSOR Péter, „Katolikus király apostoli jogai? A magyar királyi főkegyúri jog, 1417–1918”, in *Aetas* 34 (2019) 3, 109–121, 110, 116–119.

15 Lásd: TOMCSÁNYI Lajos, *Vita a főkegyúri jogról*, Budapest 1923, 36; ECKHART Ferenc, *A püspöki székek és a káptalani javadalmak betöltése Mária Terézia korától 1918-ig*, Budapest 1935, CSIZMADIA Andor, *A magyar állam és az egyház jogi kapcsolatainak kialakulása és gyakorlata a Horthy-korszakban*, Budapest 1966, 64. skk., 82. skk.; ERDŐ Péter, *Egyházjog a középkori Magyarországon*, Budapest 2001, 208–210.

16 Lásd: *Conventio inter Pium IX et Franciscum Iosephum I Austriae Imperatorem (18 augusti 1855)*, in *Enchiridion dei Concordati, due secoli di storia dei rapporti Chiesa-Stato*, a cura di Emilio LORA [Bologna 2003], nn. 456–493, 228–247, art. XXVII, n. 483, 240.

17 „Durch die Konfirmation erhält der Präkonisierte das *ius in re*, das bischöfliche Amt und die bischöfliche Jurisdiktion *in spiritualibus et temporalibus*”, Johannes B. SÄGMÜLLER, *Lehrbuch des katholischen Kirchenrechts*, Freiburg/Bg. 1904, 264; Alphonse VAN HOVE, „Preconization”, in *The Catholic Encyclopedia*, Charles HERBERMANN (ed.), vol. 12, New York [1911], 376.

püspökök már a pápai intézkedést megelőzően gyakorolták hivatalukat, ami miatt a püspök személye ténylegesen már a királyi kinevezés révén eldőlt.¹⁸ A királynő a püspökök mellett az apátok és prépostok kinevezését ugyancsak magához vonta.¹⁹

A püspök *megszentelői* feladatkörei között a korabeli szemlélet az ordináció túl a bérálás kiszolgáltatását is természeténél fogva tartotta a püspöki rendhez kötődőnek. Ez utóbbi szentség papok részéről történő celebrációja így a kor felfogása szerint csak pápai delegációnak köszönhetően volt lehetséges.²⁰ A megyéspüspök fontos kötelezettsége a *pro populo* mise. Főpapi szertartásokat saját egyházmegyéjén kívül csak a helyi püspök egyetértésével végezhetett.²¹ A *tanítói* tevékenység terén a trentói reform hangsúlyt fektetett a gyakori igehirdetésre és hitoktatásra. Emellett a püspök mint az igaz hit védelmezője felelősséggel tartozott a területén folyó tanítás hitbeli tisztaságáért, illetve az ott megjelenő egyházi kiadványok tartalmáért. Az igehirdetés joga a püspököt saját egyházmegyéjében illette. A papok ehhez a területileg illetékes püspöktől eredő megbízásra szorultak, míg az exempt szerzetesek saját templomaikon kívül püspöki felhatalmazásra.²²

Az összetett *kormányzati* tevékenységből²³ jogforrás jellege miatt számunkra a törvényhozói funkció érdekes. A püspök egyházmegyéje helyi törvényhozója. E jogkörét –értelemszerűen csak a magasabb jog és a célszerűség határai között²⁴– személyesen vagy egyházmegyei zsinat keretében gyakorolta. A magasabb jog melletti törvényhozói jogköre sem érinthetett azonban olyan területeket, melyeket a felsőbb törvényhozó szándéka szerint teljes egészében szabályozni kívánt.²⁵ Többségi vélemény szerint az egyetemes jogot lerontó helyi jogszokást sem helyezhette hatályon kívül, mert ez esetben az

18 ERDŐ 2001, 210.

19 CSIZMADIA 1966, 67; TUSOR 2019, 116.

20 Josephus PAPP-SZILÁGYI DE ILLYÉSFALVA, *Enchiridion juris Ecclesiae Orientalis Catholicae, pro usu auditorum theologia et eruditione cleri graeco-catholici, e propriis fontibus constructum*, M-Varadini ²1880, 138; vö. SZABÓ Péter, *A keleti egyháza szentségjoga. Összehasonlító bemutatás* (Collectanea Athanasiana III/1), Nyíregyháza 2012, 151.

21 sess. VI de reform ch V. CE 585b

22 Émilie VALTON, „Évêques, II [Évêques. Questions théologiques et canoniques]”, in *Dictionnaire de théologie catholique*, A. VACANT – E. MANGENOT – E. AMANN (dir.), tom 5[2], Paris 1924, 1656–1725, 1701–1725, 1712–1713.

23 Erről bővebben: WERNZ 31915, II, 562–566.; van HOVE 1907, 586a–588a.

24 „Romanus autem Pontifex est supra ius canonicum, at quilibet episcopus eo iure inferior est, proinde illius legibus derogare nequit”, BENEDICTUS XIV, ep. encycl. *Magnae nobis admirationis* [de concessione et executione dispensationum apostolicarum super impedimentis matrimonii], 29. VI. 1748, in *Codicis iuris canonici fontes*, Petrus GASPARRI (ed.), vol. II, Romae 1948, 146–151, n. 387, § 9, 150.

25 van HOVE 1907, 586b.

ilyen szokás törvényerőre emelkedéséhez szükséges pápai egyetértéssel került volna szembe.²⁶ Felmentési jogkörrel a magasabb törvényhozó törvényei esetében alapelveként csak külön felhatalmazás alapján rendelkezhetett, a tartományi zsinatok törvényeit is ideértve!²⁷ Egyetemes erejű jogszokás alapján azonban ez utóbbi törvényei alól mégis felmentést adhatott.²⁸

A fentiekén túl a trentói reform révén néhány püspöki kötelezettségre kiemelt figyelem irányult. Ezek a helybenlakás, az egyházmegyei vizitáció, egyházmegyei zsinatok tartása, továbbá az egyházmegye állapotáról szóló rendszeres jelentés és a római *ad limina* látogatás.

Az egyház XV. századi válsága nem kis mértékben a hivatalok mértéketlen halmozására vezethető vissza, melynek elterjedésében –a rezideálási kötelezettség könnyen elnyerhető felmentése révén– paradox módon a pápai kúria is vétkesnek bizonyult.²⁹ E káros gyakorlat felszámolása az egyházfegyelem helyreállításának elengedhetetlen előfeltétele lett. A Trentói Zsinat –nem kis viták után– végül a helybenlakás kötelezettségét megszigorította.³⁰ Az ezt elhanyagolókkal szemben már a zsinat maga a püspöki jövedelem arányos részének megvonását, sőt további kánonjogi büntetéseket is kilátásba helyezett. Ezt követően a püspök –az *ad limina* látogatás évét leszámítva– legfeljebb három hónapig lehetett távol egyházmegyéjétől. Ez utóbbi engedmény ésszerű keretek között tartása további pápai rendelkezéseket kényszerített ki.³¹ A rezideálás a püspöktől értelemszerűen aktív szolgálatot igényelt.³²

A püspök másik kiemelt kötelezettsége egyházmegyéje életének folyamatos nyomkövetése. Ennek a trentói előírás szerint az egyházmegye évenkénti személyes végiglátogatása révén tett eleget, amit más vizitátorra csak akadályoztatás esetén bízhatott.³³ E rendszeres lelkipásztori ellenőrzés a keresztény életforma és az egyházfegyelem fenntartását, illetve helyreállítását célozta. A vizitáció során a püspök megfelelő óvintézkedéseket hozott, szükség esetén egyes kánoni szankciókat is kiróhatott.³⁴ A trentói előírások szerint évente egyházmegyei zsinatot is össze kellett (volna) hívni, mely elsődlegesen

26 *Ivi.*, 586b–587a.

27 VALTON 1924, 1714.

28 Jules BESSON, „Dispensation”, in *The Catholic Encyclopedia*, Charles HERBERMANN (ed.), vol. 5, New York [1909], 41–46, 42a.

29 Stephan KUTTNER, „The Reform of the Church and the Council of Trent”, in *The Jurist* 22 (1962) 2, 123–142, 138–139.

30

31 VALTON 1924, 1717–1718.

32 BENEDICTUS XIV, ep. enc. *Grave*, 15. VIII. 1741, in *Codicis iuris canonici fontes*, Petrus GASPARRI – Iustinianus SERÉDI (eds.), vol. 1, Romae 1923, n. 313, 685–688.

33 Lásd pl. Andrew SLAFKOSKY, *The Canonical Visitation of the Diocese* (CLS 142), Washington 1941.

34 VALTON 1924, 1719.

éppen az előzetes vizitáció során felmerült kérdések kezelésére szolgált.³⁵

Két további püspöki kötelezettség a Szentszék irányában jelentkezett. Ezek egyike az egyházmegye állapotáról írandó rendszeres jelentés, míg a másik az ehhez kötődő római *ad limina* látogatás. Ez utóbbit régi hagyományokat felújítva V. Sixtus 1585-ös *Romanus Pontifex* kezdetű rendelkezése tette általánosan kötelezővé.³⁶ A magyarországi püspököknek eszerint négyévente kellett római látogatást tenniük.³⁷ Érdekes kérdés, vajon e szabályozás a munkácsi püspökre is kiterjedt-e? A négyévenkénti jelentés a Hitterjesztési Kongregáció egy 1758-as irata szerint őt is kötelezte.³⁸ Az ehhez kötődő *ad limina* látogatásról ellenben nem esik szó. Az első olyan forrás, amelyből a munkácsi püspök ezirányú kötelezettsége egyértelműen kiolvasható, úgy tűnik, csak az 1858-as esztergomi tartományi zsinat. Az *ad limina* látogatás a hazai rutén püspökökre valójában a latin jog széleskörű átvételének szokása révén terjedhetett ki. A magyar források hiányos ismeretének tudható be, hogy Coussa szerint a rutén eparchiák nem voltak római jelentésre kötelezve, noha ő is megemlíti, hogy az *ad limina* látogatásnak spontán módon eleget tesznek. A román egyházmegyéket ellenben alapító bullájuk kifejezetten kötelezte a négyévenkénti jelentésre és látogatásra.³⁹

b) *Az egyházmegyei zsinat.* A kis keleti eparchiákban az ősi tartományi zsinat intézménye terjedt el, s ebből adódóan a kormányzat rendes szinodális közege az egyházmegyeközi szerveződési szint lett. Az egyházmegyei zsinat mint olyan a keleti kánonokban ismeretlen.⁴⁰ E latin eredetű szinaxis évi tartását a IV. Lateráni Zsinat (1215) írta elő. A rendelkezést a trentói jog megújította, ám ennek ellenére alig tartottak ilyen összejöveteleket. Az egyházmegyei zsinat a papság ünnepélyes tanácskozó gyűlése.⁴¹ Feladata elsősorban a magasabb jog

35 MARIA T. FATTORI, *Sinodi e concili*, in *Il Cristianesimo. Grande Atlante*, vol. 2, *Ordinamenti, gerarchie, pratiche*, G. ALBERIGO (a cura di), Torino 2006, 532–548, 543a.

36 SIXTUS V, const. *Romanus Pontifex*, 20. XII. 1585, in *Codicis iuris canonici Fontes*, P. Gasparri (ed.), vol. 1., Roma 1923, n. 156, 277–281. A jogintézmény későbbi szabályozásához lásd: Angelo LUCIDI, *De visitatione Sacrorum Liminum. Instructio S.C. Concilii edita iussu Benedicti XIII*, I–III, Romae 31883; Felice CAPPELLO, *De visitatione ss. liminum et dioeceseon ac de relatione S. Sedi exhibenda: commentarium in decretum 'A remotissima Ecclesiae aetate' iussu Pii X [...] editum*, Romae 1912–1913.

37 Uo. § 6, 280. (Az ötévenkénti látogatás rendje 1911-től került bevezetésre; vö. S. CONGREGATIO CONSISTORIALIS, decr. *A remotissima Ecclesiae* [de relationibus dioeciesana et visitatione ss. liminum], 31. XII. 1909, in AAS 2 [1910] 13–16, 14.)

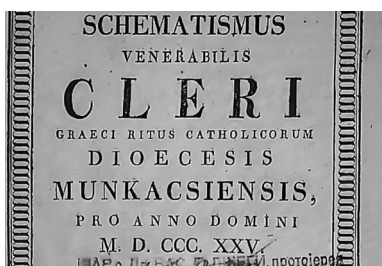
38 PAPP György, *A magyarországi gör. kath. püspökségek s a relatio dioeciesana kötelezettsége*, Nyíregyháza 1942, 17–21.

39 ACACIUS COUSSA, *Epitome praelectionum de iure ecclesiastico orientali (I), Introductio, De ritibus orientalibus, de fontibus, de ecclesiastica hierarchia*, Cryptoferratae 21948, 313–314.

40 COUSSA 1948, 319.

41 Leírásához: Dominique-Marie BOUIX, *Tractatus de episcopo ubi et de synodo dioeciesana*, tom.II, Parisiis 1859, 347–422; PELLET Ödön, *Kézikönyv a megyei zsinatokra*,

közvetítése, illetve az egyházmegye fegyelmi és lelkipásztori kérdéseinek megvitatása volt. A zsinatok tartását ok nélkül elhanyagoló püspökök elvileg kánoni büntetés alá estek, ám a gyakorlatban lehetővé vált, hogy azt szűkebb körű (például esperesi) összejövetelekkel pótolják.⁴² E zsinatokat így idővel egyszerűbb papi „kongresszusok”, gyűlések váltották fel.⁴³ Ezt hazánkban IX. Piusz 1855-ös engedélye is könnyítette, mely szerint a Habsburg Birodalomban az egyházmegyei zsinatokat pótló papi összejöveteleket az éves lelkigyakorlattal egybekötve lehetett tartani.⁴⁴ A zsinatok visszaszorulása a korszak általános jelensége.⁴⁵ E szemszögből a román görögkatolikus egyház rendszeres szinodális összejövetelei révén ritka, figyelemre méltó kivételt képezett.⁴⁶

Schematismus (1825)

c) *Az egyházmegyei kúria szervei.* A püspök szolgálatában közreműködő személyek köre a kései középkorban átalakult. Az önállósult joghatóságuk miatt az egyházmegye egységét veszélyeztető főesperesek (*archidiaconus*) helyett a püspök mindinkább közvetlen munkatársakra támaszkodott. Ennek köszönhetően az официális, az általános helynök és kancellár körül lassan kialakult az egyházmegyei kúria.⁴⁷ A Trentói Zsinat még csak képzett jegyzők jelenlétét szorgalmazta. Eleinte az официális és az általános helynök funkciója sem különült el, utóbbi kinevezése mindvégig fakultatív maradt. E hivatalok még a múlt században is egy személyben összpontosulhattak. Így Papp-Szilágyi József szerint a püspöki iroda vezetője az irodaigazgató, főhelynök és püspöki titkár is,⁴⁸ aki, ha a káptalan tagjai közül kerülne ki, oldalkanonoki (*canonicus a latere*) címet visel. E funkcionárius a püspök első számú bizalmasa és tanácsadója.⁴⁹

Székesfehérvár 1865, 8–116; Francis DONNELLY, *The Diocesan Synod* (CLS 74), Washington 1932; PAPP-SZILÁGYI 1880, 129–136.

42 SZEREDY 1883 I, 655, 658; vö. PELLET 1865, 45. skk.

43 CHERRIER Miklós, *Egyházi jog*, I, Nagyszombat 1843, 255; PAPP 1942a, 32.

44 SZEREDY 1883, I, 659.

45 Vö. *L'époque moderne, 1563-1789: les sources du droit et la seconde centralisation romaine* (HDIEO 15, 1), par Charles LEFEBVRE – Marcel PACAUT – Laurent CHEVAILLER, Paris 1976, 39–41.

46 Vö. *Az erdélyi görögkatolikus egyház története zsinatai tükrében 1782–1900* (Okmánytárak, Egyháztörténeti Források 12), Laura STANCIU (szerk.), Budapest 2017, 60–81.

47 A püspöki kúria fejlődéséhez lásd: Torquebiau 1949, 964 skk.; Gianluca MARCHETTI, *La Curia come organo di partecipazione alla cura pastorale del Vescovo diocesano*, Roma 2000, 12–82; továbbá: COUSSA 1948, 321.

48 „Director Cancellariae... est cancellarius, seu protosyncellus Episcopi, et secretarius episcopalis, cum quo episcopus praesidialia tractat”, PAPP-SZILÁGYI 1880, 149.

49 SZEREDY 1883 I, 511.

A korabeli schematizmusokban központi szervként nevesítve a székeskáptalan, a konzisztoriális szentszék, illetve az egyházmegyei iroda (kancelária) jelenik meg.⁵⁰ A *székeskáptalan* mint a püspök szenátusa⁵¹ az eparchia első tanácsadó testülete volt. Ez is latin eredetű intézmény, mely a keleti katolikus eparchiákban csak az egykori Habsburg Monarchia területén jelent meg.⁵² A munkácsi székeskáptalan hét főt számlált. Első szabályzata 1777-es.⁵³ Az 1807-ben létrehozott fogarasi székeskáptalan⁵⁴ eredetileg a munkácsi mintáját követte. A szerv önkormányzati jogából fakadóan statútumát maga állította össze, a korabeli jog szerint főszabályként nem szorult püspöki megerősítésre.⁵⁵ Mária Terézia, mint

„*Romanus autem Pontifex est supra ius canonicum, at quilibet episcopus eo iure inferior est, proinde illius legibus derogare nequit*”

mondtuk, a káptalanok létesítését és tagjainak kinevezését is magához vonta. A kanonoki funkció stabil jellege és a testületre ruházott jogkörök révén a székeskáptalanra jelentős kormányzati szerep hárult. Fontosabb intézkedéseit a püspök csak a kanonokok véleményének előzetes

kikérése után végezhetette, sőt mintegy féltucat kérdésben –köztük jelentős vagyoni jogi természetű döntéseknél– a püspök egyenesen a testület egyetértésére szorult.⁵⁶ Széküresedés idején e szerv választotta a káptalani helynököt. Érdekesség, hogy a görögkatolikus kanonokok –az intézmény latin eredete ellenére– keleti titulusokat viseltek, melyek megfeleltethetők a latin káptalani „méltóságoknak”. A testület vezetője az archipresbiter volt (a nagyprépost megfelelője), további tagjai az archidiakónus (olvasó kanonok), a primiceri-

50 Pl. *Schematismus* 1825, 5–11; *Schematismus* 1839, 33–42; *Schematismus* 1844, 5–13.

51 Lásd: SZEREDY 1883 I, 496–554.

52 COUSSA 1948, 331; Victor POSPISHIL, *Code of Oriental Canon Law. The Law on Persons: Rites – Persons in General – Clergy and Hierarchy – Monks and Religious – Laity [English Translation and Differential Commentary]*, Ford City [Pa] 1960, 199–200.

53 „A munkácsi egyházmegye székeskáptalanja Magyarország területén a legrégebb keleti rítusú káptalan, 1777-ben megszerkesztett statútumai pedig nemcsak Magyarországon, hanem az egész keleti szertartású egyházban a legrégebbek, s majdnem egy évszázaddal előzik meg a többi káptalanok statútumait”, PAPP György, *A munkácsi egyházmegye székeskáptalanjának statútumai* (Irodalmi és Tudományos Könyvtár 18), Ungvár 1942, 9.

54 Vö. SACRA CONGREGAZIONE ORIENTALE – CODIFICAZIONE ORIENTALE, *Fonti, [ser. I] fascicolo X. Disciplina bizantina. Rumeni. Testi di diritto particolare dei Rumeni*, Roma 1933, n. 208, 155.

55 SZEREDY 1883, I, 525. A román metropolitai káptalan szabályzata érseki jóváhagyást igényelt; *Concilium Provinciale secundum Provinciae ecclesiasticae Graeco-catholicae Alba-Iuliensis et Fogarasiensis celebratum anno 1882*, Blasiu² 1886, 85, § 6.

56 PAPP-SZILÁGYI 1880, 142–143; SZEREDY 1883 I, 530–531.

us (éneklő kanonok), és az ecclesiarcha (megfelelője az őrkanonok); végül a kancellár cartophylax néven szerepelt.⁵⁷ A munkácsi és a román székeskáptalanok szabályozása néhány érdekes eltérést mutatott, például arra vonatkozóan, hogy női pap is elnyerheti-e e méltóságot.⁵⁸ A székeskáptalanok rendszerint az alsótáblára küldhettek képviselőket.⁵⁹

A másik központi intézmény a *konzisztórium*, avagy *konzisztoriális szentszék*, amely gyűlés tulajdonképpen a püspök tanácsa és bírósági szerve.⁶⁰ A szentszék (*sacra sedes*) elnevezés hazánkban hagyományosan az egyházmegyei bíróságot jelölte. E szerv azonban a püspököt nemcsak a bíraskodásban segítette, hanem –tanácsadói szerepkörben– az egyházmegye kormányzatában is szerepet játszott.⁶¹ A munkácsi egyházmegyében vezetője a nagyprépost, tagjai (ülők) a valóságos kanonokok, illetve további kánonokban jártas klerikusok, akiket a püspök nevezett ki. (A hazai ortodox eparchiai konzisztórium több részleget magában foglaló, vegyes összetételű intézmény volt.⁶²) Fontosabb funkcionáriusai a házassági kötelékvédő, a szentszéki ügyész, a jegyző, a szegények ügyvédje, az orvos. A munkácsi eparchiában alszentszékek is működtek, a máramarosi, majd a hajdúdorogi külhelynökségben.⁶³ A román görögkatolikusoknál, mint majd látjuk, az első fokú bírósági fórum az esperesi szentszék volt, ettől lehetett az egyházmegyei konzisztóriumhoz fellebbezni.

A korabeli *püspöki iroda* szokásos munkatársai az oldalkanonok (helynök), az irodaigazgató, a konzisztóriumú jegyző, aki a keletieknél rendszerint a püspöki székesegyház fődiakónusa,⁶⁴ továbbá a püspöki titkár, ceremonárius, protokollista, levéltáros, illetve írnokok. A püspöki irodát a felsőbb jog nem érintette, így annak tényleges összetételét és az alkalmazottak szerepkörét a körülményektől függően a püspök határozta meg.⁶⁵ Noha ökonómus kinevezésére már a Kalkhedóni Zsinat 26. kánonja kötelezte a püspököt, a

57 *Schematismus* 1825, 5–6; CHERRIER 1843, I, 274.

58 HOLLÓS János, „Die Rechtsquellen und die Rechtslage der Griechisch-katholischen Kirche in Ungarn im Lichte des II. Vatikanums”, in *Kanon* II, Wien 1974, 110–127, 113–114. Az intézmény részletesebb bemutatásához: lásd: Uő., „Bischof und Kathedralkapitel in der ungarischen griechisch-katholischen Kirche”, in *Kanon* VII, Wien 1985, 231–241. (Az I. Vatikánumon felmerült, hogy a jövőben a cölibátus keleti erősítésére csak nőtlen papok nyerhessenek kanonoki kinevezést, ez azonban nem került érvényesítésre; vö. Mansi, 50, 1003; Helen PARISH, *Clerical Celibacy in the West, c. 1100–1700*, Farnham-Burlington [Vt] 2010, 215.)

59 Lásd: 91–94 old.

60 CHERRIER 1843, 262.

61 PAPP-SZILÁGYI 1880, 149; SZEREDY 1883 I, 561; COUSSA 1948, 331.

62 KONEK 1900, 320–321.

63 SZEREDY 1883 I, 561.

64 PAPP-SZILÁGYI 1880, 149.

65 SZEREDY 1883 I, 612; vö. PAPP-SZILÁGYI 1880, 149.

latin gyakorlat átvétele nyomán ilyen kijelölésre a görögkatolikus eparchiákban is csak széküresedés idejére került sor.⁶⁶

d) *A püspökök vidéki segítői és a munkácsi eparchia területi beosztása.* Az eparchiák paróchiáit alesperességek fogták össze, míg ez utóbbiak főesperességekbe, esetenként külhelynökségekbe szerveződtek.⁶⁷ Az eredetileg nagy kiterjedésű munkácsi eparchia területén ilyenek voltak a kassai, a máramarosi, majd a hajdúdorogi külhelynökség, melyek később önálló eparchiák kialakulásához vezettek. A munkácsi egyházmegye 1825-ben hét főesperességben negyven alesperesi kerületből (*districtus*) állt.⁶⁸ Az eparchia területe többszöri felosztása miatt jelentősen csökkent. Így 656 paróchiájából 187 került az újonnan felállított eperjesi püspökséghez (1816), illetve 72 a nagyváradi román eparchiához. Az 1853-ban létesített szamosújvári püspökséghez 94 paróchiája került, míg 1912-ben a hajdúdorogi egyházmegyéhez 71.⁶⁹

Munkácsi káptalani kereszt (1857)

A kerületek élén álló alesperesekre és az ezeket felügyelő főesperesekre a görög eparchiákban is az egyetemes jog szerint szokásos jogok és kötelezettségek hárultak.⁷⁰ Egyetlen jelentős eltérés a román eparchiákban a görögkatolikus esperesek (protopópák) bírósági funkciót ellátó ítélőszéke volt. Ez el-

66 POSPISHIL 1960, 192.

67 Korabeli hazai feladatköreikhez lásd: SZEREDY 1883 I, 561–571.

68 Pl. *Schematismus* 1825, 15–176.

69 TOMÉK Vincze, „Munkácsi püspökség és káptalan”, in *Katolikus Lexikon*, BANGHA Béla (szerk.), vol. 3, Budapest 1932, 357.

70 SZEREDY 1883 I, 561–571; PAPP-SZILÁGYI 1880 147. sk.

sőfokú fórumként járt el.⁷¹ E helyi bíróság ortodox viszonylatban is a román eparchiákra volt jellemző.⁷²

A nagy kiterjedésű egyházmegyékben olykor *külhelynökségeket* hoztak létre. Ezek jogköreit –egységes felsőbb szabályozás hiányában– a létesítő megyéspüspök határozta meg.⁷³ Egy korabeli megfogalmazás szerint a külhelynök olyan –az általános helynök joghatóságának alárendelt– ítélkezésre jogosult szerv, amelyet a püspök egyes egyházmegyék városaiban kisebb jelentőségű ügyek eldöntésére hozott létre.⁷⁴ A XIX. század második felében ilyen szervezeti egységek hazánkban csak a munkácsi, lugosi és kőrösi görögkatolikus eparchiákban léteztek.⁷⁵ A munkácsiban három ilyen is létrejött –a kassai, a máramarosi és a hajdúdorogi–, melyek rövidebb-hosszabb idő után önálló egyházmegyékké alakultak.

Az 1873-ban Ferenc József által létesített Hajdúdorogi Külhelynökség jogkörét az 1875-ben kiadott püspöki kinevezés nyolc pontban írja körül. Eszerint alszentszék létesül, mely olyan kisebb vitás ügyek intézésére jogosult, mint például az ágytól és asztaltól való elválasztási perek; továbbá a lelkészek, kántortanítók és hívek közötti viták eldöntése. Emellett felmentést adhatott a házassági hirdetések és a korhiány akadályai alól, továbbá a házasságkötést egyes böjti időszakokra nézve tiltó rendelkezés alól. Feladata volt a templomi tárgyak megáldása, az iskolák ellenőrzése, az alesperesek irányítása, a hit és erkölcs helyzetének felügyelete. A szervezet vezetője végül területén a püspök személyét képviselte.⁷⁶ A stabilizálódás jele, hogy a második külhelynök idejétől (1901) az alszentszék által hozott ítéletek már nem szorultak ungvári felülvizsgálatra, hanem azok ellen közvetlenül a fellebbviteli fórumként működő esztergomi érseki főszentszékhez lehetett fellebbezni.⁷⁷

A fenti szűk jogkörrel felruházott külhelynökség érthetően csalódást okozott az akkor már önálló eparchia létesítését váró magyar görögkatolikus közösség számára. A munkácsi egyházmegyén belül elkülönülő e szervezeti egység azonban egy kis lépéssel mégis közelebb vitt a remélt saját egyházme-

71 Lásd: *Concilium primum provinciale Alba-Iuliense et Fogarasiense habitum anno 1872*, Romae 1881, 27, II. 1; és *uo.*, 100; PAPP-SZILÁGYI 1880, 147–148.

72 KONEK 1900, 323, 394.

73 SZABÓ Péter, A „hajdúdorogi külhelynökség” kánonjogi státusza, in *Liturgikus örökségünk I: Az első magyar nyomtatott Liturgikon megjelenésének 120. évfordulójára 2002. április 18-án rendezett szimpozion anyaga*, Nyíregyháza 2002, 17–26, 18.

74 Adam BREZANÓCZY, *Institutionum iuris ecclesiastici, pars prima complectens praecognita et jus publicum, cum applicatione ad Hungariam et Austriam*, Pesthini 1817, 214.

75 SZEREDY 1883, I, 566.

76 2844/1875; szövegének átiratához: nyírgyulaji protokollum (1854–1878) NYEL II – 13 – c. II.

77 4600/1901; GKPL IV–3, 1901/2. (4. doboz, 1. csomó), vö. SZAVICKÓ János, *A munkácsi egyházmegye hajdúdorogi külhelynöksége, 1873–1912*, Budapest 1978 [*kézirat*], 68 pp., lásd: GKHF Könyvtár, SZK 18, 50–54, 51.

gyéhez. Így például a magyar görögkatolikus rítus formális elkülönülésének későbbi elismeréséhez az itt készült magyar nyelvű liturgiafordítások is nagyban hozzájárultak.⁷⁸ Emellett e szervezet keretében születtek meg azok az első (szerény) jogszabályok és intézkedések, melyek a szoros értelemben vett későbbi magyar görögkatolikus részleges jog első elemei.⁷⁹

e) *A paróchia és a paróchus*. Az unió után a keleti lekipásztori ellátás, legalábbis régióinkban, a latin egyházmegyékhez hasonlóan a plébániai modellre tért át,⁸⁰ mely szervezeti forma a trentói reform egyik sarokköve.⁸¹ A paróchus olyan áldozópap, aki a püspök fennhatósága alatt állandó jelleggel látja el egy konkrét terület (közösség) lekipásztori szolgálatát. E területén az ige hirdetés és a szentségkiszolgáltatás terén kizárólagos jogkörök illették, más ott csak egyetértésével végezhetett szolgálatot.⁸² A paróchia betöltése rendszerint szabad adományozás vagy kegyúri bemutatáshoz kötődő beiktatás révén történt.⁸³ A pap alkalmasságáról megfelelő vizsgálat révén kellett megbizonyosodni,⁸⁴ elmozdításuk külön eljárásrendhez volt kötve. Jövedelmük több forrásból tevődött össze.⁸⁵

2. Az egyháztartományi betagozódás és a primási jogkör

A trentói korban a keleti katolikus közösségek szervezeti berendezkedését és kormányzati arculatát alapvetően két tényező határozta meg. Egyrészt az, hogy volt-e saját rítusú egyházmegyéjük, avagy latin püspökségek köte-

78 Lásd: IVANCSÓ István, *Az 1879-es hajdúdorogi liturgikus fordító bizottság és tevékenysége* (Athanasia Füzetek 1), Nyíregyháza 1999; ÚÓ., *Az 1882-es Liturgikon*, in *Liturgikus örökségünk I. Az első magyar nyomtatott Liturgikon megjelenésének 120. évfordulójára 2002. április 18-án rendezett szimpozium anyaga*, szerk. IVANCSÓ István, Nyíregyháza 2002, 27–46; az időszakhoz lásd: DOBOS András, *A magyar nyelvű liturgia emlékei*, in *Orcád világossága. Görögkatolikusok Magyarországon*, TERDIK Szilveszter (szerk.), Debrecen 2020, 386–403, 388–390.

79 SZAVICSKÓ János, *A bizánci szertartás magyar alrítusának kifejlődése és szervezeti megjelenése*, Budapest 1979 [kézirat], 216 pp.; lásd: GKHF Könyvtár, SZK 19, 138.

80 Áttekintéséhez: SZEREDY 1883, I, 571–610; míg egyes korábbi keleti vonásokhoz: COUSSA 1948, 348 skk?; POSPISHIL 1960, 210–211.

81 Giuseppe DAMIZIA, „Parrocchia”, in *Enciclopedia cattolica* 9, Città del Vaticano [1952], 856–859, 857; vö. XIV/c. 9, XXIV/c. 13.

82 SZEREDY 1883 I, 578, 582 skk.

83 Ez utóbbihoz lásd: TIMON Ákos, *A városi kegyuraság Magyarországon*, Budapest 1899; JUHÁSZ István, *A katolikus egyházközségek és a kegyuraság intézménye*, Budapest 1920; ERDŐ Péter, *A magyarországi kegyuraság*, in *Magyar Katolikus Almanach*, Budapest 1988, 697–718.

84 Lásd: SIPOS István, *Kath. egyházjog*, Pécs 1928, 83.

85 *Ivi.*, 84; vö. CSIZMADIA 1966, 198 skk.; továbbá: [N.N.] „Lelkesi jövedelem”, in *Magyar Jogi Lexikon*, MÁRKUS Dezső (szerk.), V, Budapest 1904, 246–248; „Papi tized”, in Uo., 823–826; RAFFAY Ferencz, „Párbér”, in Uo., 839–841; [N.N.], „Kongrua” in *Magyar Katolikus Lexikon*, DIÓS István (szerk.), VII, Budapest 2002, 158.

lékében *éltek*. Emellett, másrészt, az, hogy a felsőbb kormányzati irányítás is saját rítusú volt-e, avagy sem. A fogarasi, majd a munkácsi eparchia létrejöttével az egyesült hívek görög püspök irányítása alá kerültek. A felsőbb kormányzat szemszögéből azonban még jó ideig latin joghatóság alatt maradtak. E tényből adódóan a metropolitai kormányzati szint trentói rendszerének áttekintése a magyar görögkatolikus jogtörténeti értekezés szerves része. A latin betagozódás még hosszú ideig meghatározta a magyar görögkatolikus közösség egyházfegyelmi kereteit. E hierarchikus fejletlenség nemcsak az önszabályozási képesség csekély –megyéppüspöki szintű– mértéke miatt hatott kedvezőtlenül, hanem azért is, mert a görögkatolikusokat kötelező felsőbb fegyelem igen jelentős részét a latin tartományi jogalkotás képezte. E téren elsősorban a részleges zsinatok, illetve –más szemszögéből– a primási jogkör érdemel megkülönböztetett figyelmet.

1. *Hierarchikus betagozódás.* A munkácsi eparchia 1771-es alapításakor az esztergomi egyháztartományba került.⁸⁶ Ebből adódóan közvetlen felettes hatósága a metropolitai funkciót is ellátó esztergomi primás-érsek, illetve az alkalmi tartományi zsinat lett.

2. *A részleges zsinatok a trentói korban.* E szinodális szervnek két altípusa ismeretes: egyrészt a tartományi zsinat, másrészt a plenáris (vagy nemzeti) zsinat. A kettő közül az ősi eredetű előbbi jelentősebb.

a) *A tartományi zsinat.*⁸⁷ A szoros értelemben vett tartományi zsinatok hagyományosan püspökökből álló összejövetelek. Ezt tükrözi az intézmény korabeli hazai leírása is, mely szerint a részleges zsinat „az egyház bizonyos részében lakó püspököknek a törvényes egyházfő alatti kánonszerű összegyülekezése az egyházi ügyek elintézése végett”.⁸⁸ E zsinatokat nem tekintették az egyház lényegi szerkezetéhez tartozó kormányzati egységeknek. Esetenkénti kiemelkedő gyakorlati hasznosságuk azonban elismerést nyert. Szerepük a felmerülő gondok orvoslása, illetve a fegyelem fenntartása avagy helyreállítása szemszögéből „viszonylag szükséges”-nek bizonyult, sőt olykor nélkülözhe-

86 CLEMENS XIV, const. ap. *Eximia regalium principum* [erectio episcopatus graeci ritus in ecclesia cathedrali Munkacsiensi], 19 IX 1771, in *Bullarii Romani continuatio*, tom. V, [Clemens XIV], Prati 1845, 382–385.

87 A korabeli tartományi zsinatok leírásához lásd: SZEREDY 1883, I, 648–653; továbbá: Dominique BOUX, *Du Concile provincial, ou traité des questions de théologie et de droit canon qui concernent les Conciles provinciaux*, Paris 1850; Paul HINSCHIUS, *Das Kirchenrecht der Katholiken und Protestanten in Deutschland*, Band III, Berlin 1883, 473–508, 634–652; Nicolas IUNG, „Concile, I. Conciles particuliers,” in *Dictionnaire de droit canonique*, Raoul NAZ (par), tom. III, Paris 1936, 1268–1280; Franz X. WERNZ, *Ius decretalium, ad usum praelectionum in scholis textus canonici sive iuris decretalium*, tom. II: *Ius constitutionis Eccl. Catholicae*, pars II, Prati³ 1915, 735–749; Francis MURPHY, *Legislative Powers of the Provincial Council. A Historical Synopsis and Commentary* (Canon Law Studies 257), Washington 1947, 22–28.

88 SZEREDY 1883, I, 637.

tetlennek tűnt. E meggyőződés fejeződik ki az észrevételben, amely szerint „a közügyek feletti közös tanácskozás rendesen érettebb megfontolást, higgadtabb eljárást, szorosabb egyetértést eredményez, s ennek folytán a hozandó határozatoknak nagyobb tekintélyt szereztek; a hívek is szívesebben követik azt, amit a zsinat határoz, s magok a zsinati atyák szívesebben végrehajtják azon rendszabályokat, melyek hozatalába magok is befolytak. Az egyház a zsinatokat mindig üdvösnek tartotta az egyház céljainak elérésére...”⁸⁹

Az antik fejelemtől eltérően, mely még évenként igényelte tartományi zsinatok tartását, a trentói reform azt írta elő, hogy legalább minden harmadik évben hívjanak össze ilyen gyűlést. E jog és kötelezettség a metropolitára hárult, melynek elhanyagolását a jog elvileg felfüggesztéssel rendelte büntetni.⁹⁰ Érdekes módon –szemben a régi hagyománnyal a zsinat a metropolitai szék üresedése idején is összehívható volt, a rangidős szuffragáneus püspök irányítása alatt. Az ilyen zsinatok üléseinek szokásos időtartama 3–4 napra terjedt ki.⁹¹

A tartományi zsinatok tagjai elsősorban a megyéspüspökök voltak (kinevezésük idejétől, függetlenül attól, hogy szentelésük lezajlott-e már), rajtuk kívül a káptalani helynökök, továbbá minden olyan személy, akit a szokások szerint meghívtak. Így a tartomány többi (címzetes) püspöke, a nullius prelatok, a székeskáptalanok küldöttei; továbbá az exempt püspökök is miután maguk számára az adott egyháztartományt önként kiválasztották.⁹² A fentiek mellett szokás volt még hit- és kánonjogtudósokat, illetve más –elsősorban

89 Uo.

90 Trident XXIV can. 2, *de ref.* (A korábbi korok hasonlóan szigorú szankcióihoz lásd: MURPHY 1947, 10–15.) Ezt az előírást az egyházi gyakorlat azonban a korszak egészét tekintve, különböző okoknak betudhatóan, látványosan ignorálta! A korabeli jog szerint esedékes zsinatoknak összességében kevesebb mint 3%-át [!] hívták ténylegesen össze; lásd: Eugenio CORECCO, „Sinodalità”, in *Nuovo dizionario di teologia*, Giuseppe BARBAGLIO – Severino DIANICH [a cura di], Milano 1991, 1438b. Az utolsó esztergomi tartományi zsinat összehívására, mint láttuk, 1858-ban került sor; lásd: *Esztergomi zsinatok a 19–20. században*, Budapest 2017, 9–50, 87 skk. Az azt megelőző tartományi zsinatra úgy tűnik 1638-ban került sor; SZUROMI Anzelm, „Tartományi zsinat”, in *Magyar Katolikus Lexikon*, DIÓS István (szerk.), XIII, Budapest 2008, 694. A trentói reform keresztülvitele érdekében a XVII. sz. első felében ellenben viszonylag gyakran tartottak részleges zsinatokat; lásd: TUSOR Péter, „Zsinatok a kora újkori Magyarországon [Oláh Miklóstól Pázmány Péterig]”, in *Magyar Sion* XIV (2020) 1, 57–67, 66; vö. még: SZEREDY 1883, I, 647.

91 SZEREDY 1883, I, 650.

92 Ezen választásból csakis a zsinati tagság köteléke fakadt, ám nem eredményezte az exempt státusz megszűnését, azaz a részegyház metropolitai joghatóság alá vonását; POPEK 1947, 144; lásd még: „Itidem episcopi, qui nulli archiepiscopo subijciuntur, aliquem vicinum metropolitanum semel eligant, in cuius synodo provinciali cum aliis interesse debeant, et quae ibi ordinata fuerint observent ac observari faciant”, Trid sess. XXIV, *de ref.*, c. 2, továbbá: PIUS IX, ep. encycl. *Cum nuper annua*, 20. I. 1858, in *Fontes* II, n. 523, 916–920, § 4.

lelkipásztori feladatot ellátó– papokat is meghívni. Végül hazánkban a világi apátok és prépostok is részt vehettek e szinodális összejöveteleken.⁹³

A tartományi zsinaton döntéshozatali szavazati joggal e korban a megyéspüspökök, a káptalani helynökök és a püspöki jogkörrel felruházott nullius prelátságok és apátok rendelkeztek. A tagok törvényes akadályoztatásuk esetén maguk helyett képviselőt állíthattak, akik szavazati jogának minőségéről a zsinat dönthetett.⁹⁴ A kérdésekben többségi szavazással döntöttek.

A tartományi zsinatok szerepe e korban jobbra már csak az egyházfegyelem fenntartására, illetve helyreállítására szorítkozott. Feladatuk a trentói fegyelem érvényre juttatása volt, s csak ennek szigorú keretei között alkothattak a helyi körülményekre figyelemmel részleges jogot. Hiteles tanítói illetékségük is inkább a katolikus egyházi doktrína közvetítésére szorítkozott, jóllehet ezekre is igaz, hogy a püspökök hitbéli kérdésekben zsinati keretben is megnyilatkozhattak.

A zsinati határozatok kihirdetése a trentói fegyelemben a jogegység biztosítására előzetes szentszéki felülvizsgálatra szorult, mely azonban a jogszabályok helyi jellegét nem érintette.⁹⁵ A rendelkezések egyházmegyei zsinati kihirdetést nyertek.⁹⁶

A közügyek feletti közös tanácskozás rendesen érettebb megfontolást, higgadtabb eljárást, szorosabb egyetértést eredményez.

Végül megemlíteném, hogy a részleges zsinati rendelkezések felmentése alapelveként szentszéki hatáskör volt, ha egyéb jogcímen –korlátozott keretek között– ennek megadásából a megyéspüspökök sem voltak teljesen kizárva.⁹⁷ E törvények értelmezése a zsinatközi időszakokban a metropolitát illette.⁹⁸

Világiakat e korszakban nem volt szokás meghívni a részleges zsinatokra, ha ez a gyakorlat egyes szerzők szerint nem is volt áttörhetetlen szabály.⁹⁹

Értelemszerűen e zsinatoknak a latin egyháztartományhoz tartozó keleti katolikusok is tagjai és alárendeltjei voltak. E tényt egyes hazai görögkatolikus egyházmegyei körlevelek is világosan tanúsítják.¹⁰⁰

93 SZEREDY 1883, I, 651.

94 SZEREDY 1883, I, 651–652. (A címzetes püspökök ellenben csak a megyéspüspökök egyöntetű támogatása esetén nyerhettek döntéshozatali jogkört; MURPHY 1947, 27.)

95 MURPHY 1947, 17; Julio MANZANARES, „Papal Reservations and *Recognitio*: Considerations and Proposals”, in *The Jurist* 52 (1992) 228–254.

96 SZEREDY 1883, I, 653.

97 Lásd: 51. old. fentebb; továbbá: POBLETE 1958, 18–19.

98 SZEREDY 1883, I, 653.

99 „Régenten világiak is voltak a zsinatokon; ezeket ma ugyan nem szokás meghívni, azonban ha a püspök jónak látja, jelenleg is hívhat a zsinatra világiakat, csakhogy ebből jog ne alakuljon”, SZEREDY 1883, I, 651.

100 Lásd: VASIL 1996, 156.

b) *A nemzeti (plenáris) zsinat.*¹⁰¹ E gyűlés a primási joghatóság, vagy valamely ország főpásztorainak első püspökük elnöklete alatt összeült tanácskozása a közös egyházi ügyek tárgyalására és szabályozására.¹⁰² Hazánkban a nemzeti zsinat összehívása és elnöklése ősi kiváltság alapján a primást illeti.

E zsinatok már a XIII. századtól kezdve lassan háttérbe szorultak. Egyrészt a jog egységesülésének, illetve a primási rendszer leépülésének betudhatóan, másrészt azért, mert az abszolutizmus szolgálatába állított országos egyházi gyűlések könnyen az egyház trentói egységére nézve is veszélyt jelentettek. A nemzeti zsinatok tartását IX. Piusz kifejezetten pápai engedélyhez és felügyelethez kötötte.¹⁰³ A szerv összetétele és döntéshozatali rendje, illetve tárgyköre lényegében a tartományi zsinathoz hasonló. Hitágazati ügyekkel csak annyiban foglalkozhatott, amennyiben a katolikus hittételeket kifejtette és ismételte.¹⁰⁴ A magasabb jog határai között hozott rendelkezései ugyancsak a jogegység védelmét szolgáló szentszéki felülvizsgálatra szorultak.¹⁰⁵ Elnöke pápai megbízott, aki rendszerint az ország első püspöke. Az utolsó nemzeti zsinat, mint láttuk, hazánkban 1822-ben zajlott.¹⁰⁶ Érdekes, hogy az intézményt Csernoch János –későbbi primás– a XIX. század végén már időszerűtlennek vélte, s azok szerepét az ekkoriban mind rendszeresebbé váló püspökkari értekezletekkel látta helyettesítendőnek.¹⁰⁷ Noha a részleges zsinatok a trentói korszakban igen ritkák voltak, az 1858-as esztergomi tartományi zsinat, mint láttuk, betetőzte a munkácsi egyházfegyelem latinizálódási folyamatát.

101 SZEREDY 1883, I, 645–648; HINSCHIUS III 1883, 511. skk., 652–654; ELÍAS POBLETE, *The Plenary Council. A Historical Synopsis and a Commentary* (Canon Law Studies 372), Washington 1958, 12–19.

102 SZEREDY 1883, I, 645; ERDŐ PÉTER, „Plenáris zsinat”, in *Magyar Katolikus Lexikon*, DIÓS ISTVÁN (szerk.), X, Budapest 2005, 1014.

103 Lásd: POBLETE 1958, 17.

104 Árnyaltabb megközelítéshez lásd: „Plenary councils were ordinarily not to define the doctrine of the Church, although they furnished suitable occasions for the gathered bishops for making authoritative statements regarding these teachings”; POBLETE 1958, 16.

105 SZEREDY 1883, I, 646–647.

106 Lásd: *Az 1822. évi magyar nemzeti zsinat története*, szerk. FEJÉRDY ANDRÁS, Budapest 2018; UÓ., *Az 1822. évi magyar nemzeti zsinat és az Apostoli Szentszéke*, in *Katolikus zsinatok és nagygyűlések Magyarországon a 16.-20. században*, BALOGH MARGIT (szerk.), Budapest-Pécs 2014, 219–235; vö. még: NAGY KONSTANTIN, *A magyar katolikus egyház nemzeti zsinatai*, Gyöngyös 1943.

107 „Nem hallgathatjuk el tehát véleményünket, hogy szemben azon ingadozó alappal, amelyen a nemzeti zsinat eszméje az egyházjogban áll, továbbá tekintettel azon számba nem vehető eredményekre, amelyeket a nemzeti zsinatok az újabb időkben képesek fölmutatni, tekintettel továbbá arra a még mindig fennálló bizalmatlanságra, amelylyel az apostoli Szentszék mindaz iránt viseltetik, amit egyházi téren a „nemzeti” praedicatummal jeleznek, sokkal hasznosabbaknak és célravezetőbbeknek tartanak az ily püspöki tanácskozmányokat”, CSERNOCH JÁNOS, „Nemzeti zsinat?”, in *Magyar Sion* IX. kötet, 12. füzet (1895) 881–913, 908–909.

3. Az esztergomi metropolitai és prímási szék

A metropolitai és prímási jogkör alapja és tartalma eltérőek, ám azok az esztergomi szék esetében is összekötődnek.

3.1 A metropolitai jogkör a Trento utáni korban

A metropolitai tisztség olyan meghatározott székhez kötődő hivatal, melynek viselője „az egyházi tartományra egyesült megyék s ezek püspökei felett kánonszerű joghatóságot gyakorol, és ezen szuffragán-püspökök fölött bizonyos elő- és tiszteleti jogokkal van felruházva”.¹⁰⁸ Az első századokra visszanyúló, eleinte igen jelentős kormányzati jogkört nyerő metropolitai hivatal¹⁰⁹ a latin egyházban a pszeudo-izidori gyűjtemény idejétől folyamatos és erőteljes leépülésen ment keresztül.¹¹⁰ E tendencia végül oda vezetett, hogy a modern korra alig maradt olyan metropolitai jogkör, ami a hivatal kódexe történő későbbi felvételét még indokolta volna.¹¹¹ A feladatkör egyes elemei azonban e folyamatos térvesztés ellenére is megmaradtak. A hivatal jogkörei („ius metropoliticum”) az itt tárgyalt korszakra nézve így az alábbi sajátosságokat mutatta.¹¹²

108 SZEREDY 1883, I, 475.

109 Lásd: Paul HINSCHIUS, *Das Kirchenrecht der Katholiken und Protestanten in Deutschland*, Band II, Berlin 1878, 1–14; Alphonse POPEK, *The Rights and Obligations of Metropolitans. A Historical Synopsis and Commentary* (Canon Law Studies 260), Washington 1947, 21–68; továbbá például: Luciana MORTARI, *Consacrazione episcopale e collegialità, I, La testimonianza della Chiesa antica*, Firenze 1969, pp. 206–2–0184.

110 See: SPINELLI, „Metropolita”, in *Enciclopedia del diritto*, vol. XXVI, Milano 1976, 192–196, 193–194; POPEK 1947, 64 skk.; Heinrich HOHL, *Das Amt des Metropoliten und die Metropolitanverfassung in der Lateinischen Kirche: Geschichte, Theologie und Recht*, Essen 2010, 23. skk.

111 Vö. „Il Concilio tridentino, successivamente, non procedette a modifica alcuna per quanto concerne la sostanza dell'autorità del metropolita, così come era stata prevista dagli antichi concili e confermata dal diritto delle Decretali. La tendenza, tuttavia, che il Concilio di Trento ebbe a manifestare in proposito non fu di restituire al metropolita diritti che nei secoli immediatamente precedenti gli erano stati tolti, bensì di ridimensionare ancora l'ambito dei suoi diritti, quasi sottolineando così che la figura del metropolita veniva conservata più per ragioni di tradizione che per esigenze di ordine pratico”, Lorenzo SPINELLI, „Metropolita”, in *Enciclopedia del diritto*, vol. XXVI, Milano 1976, 192–196, 194b; hasonló értelemben: „...occorre prendere atto di una progressiva perdita di questa antichissima istituzione ecclesiastica. Oggi questa parabola discendente sembra aver raggiunto il suo punto più basso. I poteri di vigilanza e di controllo del metropolita sulle diocesi suffraganee sembrano più un ricordo ed un omaggio alla tradizione che una realtà pratica”; Paolo MONETA, „La sede episcopale metropolitana nel diritto canonico”, in *Il diritto ecclesiastico* 104 (1993) 94.

112 Vö. SZEREDY 1883, I, 472–485; WERNZ 1915, 519–523; POPEK 1947, 112–144; továbbá: HINSCHIUS 1878, II, 17–23; Joseph MAST, *Dogmatisch-historische Abhandlung über die rechtliche Stellung der Erzbischöfe in der katholischen Kirche*, Freiburg/Bg. 1847.

Jellemző metropolitai jogkör maradt a szuffragáneus egyházmegyék *kánoni vizitációja*. Erre azonban csak a főegyházmegye látogatása után kerülhetett sor, és csak akkor, ha annak tartását a tartományi püspökök indokoltak találták, és zsinatilag helybenhagyták.¹¹³ Fontos változás, hogy a trentói zsinat nyomán már e látogatás során nem szabhattak ki büntetést a szuffragáneus püspökre.¹¹⁴

Az alárendelt (szuffragáneus) püspökök felett *felügyeleti jogot* gyakorolt, sőt – a hatályos latin joggal szemben – e korban „őket püspöki tisztjök pontos teljesítésére még egyházi fenyítékek által is szoríthatták”.¹¹⁵ Ügyelniük kellett a püspökök helybenlakási kötelezettségének betartására, illetve az egyházmegyei zsinatok szabályszerű összehívására.¹¹⁶ Új metropolitai jogkörként jelent

Bacsinszky András püspök

meg a szemináriumok létesítésének, illetve gondozásának metropolitai feladata.¹¹⁷

A fentiek mellett neves kánonjogászok néhány további feladatkört is felsoroltak, mely vélekedésük szerint a metropolitákra hárult. Így például Barbosa (+1649) szerint egyes klerikusokat egész tartományuk területén eltilthattak az igehirdetéstől, illetve a kóbor klerikusokat kitilthatták a tartománya területéről. Ferraris (+1763) szerint eljárhattak a simónia bűncselekményével szemben, esperességek alapítására kötelezhatték az alárendelt püspökségeket, a szuffragáneus püspök hanyagsága esetén a kegyes intézkedések végrehajtása is a metropolitára háramlott, felmentést adhatott a szuffragáneus hívek fogadalma, illetve esküje alól, az egyháztartományból kitilthattak tetteseket, illetve például a metropolitai székesegyház javára az egész tartományban adományokat gyűjtethetett. Más szerzők ilyen metropolitai jogkörnek tekintették a romlott erkölcs kiiktatását a tartományból, javadalma létesítését az egész tartomány területén, vagy például annak megkövetelését, hogy a szuffragáneus székesegyházak a főszékesegyház liturgikus gyakorlatát kövessék. E korábbi jogkörök tényleges továbbélése körül ugyanakkor bizonytalanságok mutatkoztak.¹¹⁸

113 sessio XXIV de ref. c. 3. vö. POPEK 1947, 121–124.

114 POPEK 1947, 122. (A metropolitai feladatkörét akadályozó szuffragáneus helynökökkel szemben ellenben továbbra is eljárhatott, uo., 124.)

115 SZEREDY 1883, I, 475.

116 sessio VI de ref. c. 1,

117 sessio XXIII de ref. c. 18,

118 POPEK 1947, 127–129.

Egy további tradicionális metropolitai jogkör az alárendelt püspökök mulasztásaiból fakadó egyes cselekmények *pótlása*. Így reá háramlott a káptalani helynök és az ideiglenes vagyonekezelő kijelölése, ha erre irányuló új feladatát a székeskáptalan elmulasztotta vagy e téren késlekedett. Emellett jogköre volt a szuffragáneus megyék javadalmainak betöltése is, ha a püspök azt kánonszerű személyek esetén elmulasztotta. Egyes szerzők ez utóbbi jogkörbe a kegyurak által bemutatott plébános beiktatását is ideértették.¹¹⁹ Nem utolsó sorban a szuffragáneus területek viszonylatában a közismert büntények szankcionálása is rá háramlott, ha azt az érintett szuffragáneus püspök elhanyagolta, továbbá a kiközösítés feloldása is, ha azt az utóbbi szabálytalanul tagadta meg.¹²⁰

Fontos feladatuk volt a tartományi zsinat összehívása, melyre –mint láttuk– a trentói előírás szerint minden harmadik évben sort kellett volna keríteni.

A metropolitai szék a szuffragáneus bíróságok fellebbviteli fóruma. A püspökök feletti bíraskodás joga csak a tartományi zsinat keretében, s ekkor már csak tisztán peres ügyekben illette meg.¹²¹ Emellett peren kívüli felfolyamodásokat és panaszokat is befogadhatott, ám anélkül, hogy ez az ügyre felfüggesztő hatással lett volna.¹²²

Említésre érdemes végül, hogy a trenóti szóhasználat a tartomány alárendelt püspökeit majd mindig „szuffragáneusnak” titulálja, s mellőzi a tartománybeli társpüspök elnevezést (*episcopi comprovinciales*).¹²³

*

A hazai egyesült keletiek a balázsfalvi egyháztartomány felállításáig kivétel nélkül latin metropolitai joghatóság alatt éltek. Ez időtől viszont a román egyházmegyékhez tartozó magyar görögkatolikusok is keleti metropólia kötelékébe kerültek. Ebből adódóan jogtörténeti vázlatunkban a keleti metropoliták korabeli alakjára is ki kell térnünk, akik a fentiekhez képest fontos többletjogokkal bírtak.¹²⁴ Így a balázsfalvi metropolita esetében kizárólagos jogként jelent meg a tartományi zsinat összehívása.¹²⁵ A metropolitát a pápa helyi elektori testület révén előterjesztett személyek listájából nevezte ki.¹²⁶ A helyi egyházfőt liturgikus kommemoráció illette.¹²⁷ Jogkörébe tartozott a

119 WERNZ II, 1915, 519.

120 Mindezekhez lásd: SZEREDY 1883, I, 475.

121 POPEK 1947, 130.

122 Uo., 132, 133.

123 Uo., 144.

124 Uo., 377–406, 397. skk.

125 Lásd: *Concilium primum provinciale Alba-Iuliense et Fogarasiense habitum anno 1872*, Romae 1881 tit. III. c. III. n. 3.

126 Uo., tit. II. c. III. n. 3.

127 Uo., tit. II. c. III. n. 1.

pápától kinevezett püspökök szentelése és intronizációja.¹²⁸ Végül a liturgikus könyvek szentszéki felülvizsgálat utáni jóváhagyása.¹²⁹

*

E ponton érdemes még feleleveníteni, hogy egy közös galíciai-rutén görögkatolikus joghatósági szervezet („patriárkátus”), illetve egy munkácsi metropólia létesítésének terve is ismételten felvetődött, ha az érintett eparchiák ilyen értelmű hazai függetlenítésére végül nem is kerülhetett sor. Egy közös keleti joghatóság javaslata már Bacsinszky püspök idejében felmerült,¹³⁰ illetve a XIX. század közepén újra – több alternatív verzióban is – megfogalmazódott.¹³¹

A hajdúdorogi levéltári adatok szerint hasonló törekvés kormányzati oldalról 1918. decemberében is felmerült.¹³² Ez utóbbi tervvel a hajdúdorogi püspök azonban határozottan szembe helyezkedett. El szeretne volna ugyanis kerülni, hogy az éppen csak megalakult magyar eparchia újra rutén joghatóság alá kerüljön.¹³³ Érdekes módon a tervezetről a püspöki konferencia

128 Uo., tit. II. c. III. n. 3. (A román részleges elvileg jog püspökválasztási jogra is utalt: „Metropolita qua caput provinciae ius habet... Episcoporum electiones, ubi usus tenet, moderandi, una cum Episcopis suffraganeis promovendorum scientiam et habilitatem examinandi, de eoque sibi persuasionem procurandi...”, uo., tit. II. c. III. n. 3; vö. COUSSA I, 170; William A. BLEIZIFFER, *Alegerea Episcopilor în Bisericile „sui iuris”*, in *Acta Blasiensia II, Biserica Română Unită cu Roma Greco-Catolică – istorie și spiritualitate*, Blaj 2003, 129–142.)

129 Uo., tit. III. c. I. n. 1.

130 MOLNÁR Ferenc, „A munkácsi püspökség kísérletei egy önálló görögkatolikus érsekség felállítására a 19. század közepéig”, in *Társadalomtudományi Szemle* 15 (2013) 1, 63–74, 66; Athanasius PEKAR, *The history of the Church in Carpathian Rus’*, New York 1992, 84–87, 85.

131 Roger AUBERT, *Il pontificato di Pio IX (1846–1878), seconda parte* [Storia della Chiesa dalle origini alle nostri giorni, Augustin FLICHE – Victor MARTIN (a cura di), XXI/2], Ciniselo Balsamo [Mi] 41990, 625; PEKAR 1992, 86; MOLNÁR 2013, 66–67; Alexander BARAN, *Progetto del patriarcato ucraino*, in *Analecta OSBM* (Section II, Volume III [IX] 3–4), Roma 1961, 454–475.

132 Persián Ádám kormánybiztos 1918. dec. 3-i 305/1918 sz. levelében tájékoztatja a hajdúdorogi püspököt a rutén metropólia létrehozásának kormányzati szándékáról: „Ismerve a Magyarországon élő gör. szert. katolikusoknak régi óhaját és a magyar köztársaság kormánya által is méltányolt ama szempontokat, melyek különösen a ruthénlakta vidékek gör. szert. kath. egyházmegyéinek az esztergomi érsekségből való kikapcsolását sürgetik, a vallás- és közoktatásügyi miniszter úrtól kapott felhatalmazás alapján és az apostoli szentszékkal való egyidejű érintkezésbe lépés útján meg akarom kezdeni a hazai gör. kath. egyházmegyéknek egy új érseki tartományra való szervezését. Amidőn ezt Püspök Ur nagybecsű tudomására hozom, felkérem, hogy advezését, míg e tárgyban értekezletre egybegyűlhetünk, esetleges előterjesztéseit velem mielőbb írásban közölni sziveskedjék [...]”; lásd: GKPL I-1-a. 395/1919; lásd még: PIRIGYI István, *A magyarországi görög katolikusok története*, II, Nyíregyháza 1990, 72, 221.

133 Miklósy püspök a kormánybiztosnak szóló 395/1919 sz. jan. 25-i válasza az alábbi észrevételeket tartalmazza: „[...] véleményem szerint –miután hazánk földjét az érdekelt

viszont kedvezően nyilatkozott.¹³⁴ Végül a rutén metropolia megvalósulásához legközelebb 1938-ra került, amikor az összeomlás szélére került cseh kormány hozzájárult ehhez.¹³⁵ Kárpátalja visszacsatolása nyomán a kérdés azonban –ezúttal valóban az utolsó pillanatban– ismét lekerült a napirendről.

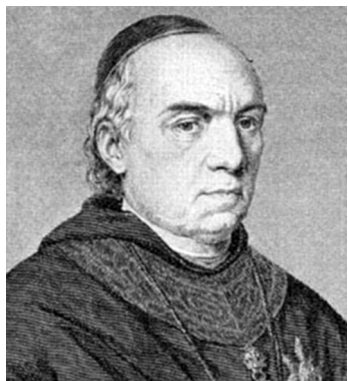
3.2 *A magyar primási jogkör és a görögkatolikusok*

A primási tisztség¹³⁶ –a metropolitaival ellentétben– nem antik eredetű, kialakulását IX. századi hamisításnak köszönheti.¹³⁷ Így Horst Fuhrmann szerint „a primácia mint a hierarchiának a pápa és a metropoliták közötti fokozata *Pseudo-Isidorius* találmánya”.¹³⁸ Egyes szerzők viszont az antik apostoli vikariátusokkal hozzák összefüggésbe a primáciák távoli eredetét.¹³⁹ Elmondható, hogy „a mai kánonjogászok tudatában a primáciák intézménye úgy él, mint a nyugati egyház intézménytörténetének érdekes régisége, mint eltűnt vagy elhalványodott középkori méltóság, melynek legfőbb vonása az

munkácsi, eperjesi és hajdúdorogi egyházmegyék területein cseh és román ellenség tartja megszállva – a külön érsekség felállításának egyébként igen üdvös eszméje csakis a békekötés alkalmával tisztázandó terület-kérdés megoldása után tárgyalható érdemi-
leg. Ha azonban a „Ruszka Krajna” elismerésével inaugurált idegen nyelvű irányzat életképesnek bizonyul s reális alakot ölt, eleve óvást emelek a hajdúdorogi egyházmegyének egy olyan érseki tartományba leendő bekebelezése ellen, melyben egyházmegyéim szinmagyar hiveinek nemzeti irányú fejlődését az esetleges majorizálás folytán veszélyeztetve látnám”, GKPL I-1-a. 395/1919.

- 134 „Amennyiben a román és rutén gör[ög] katolikusok önálló autonómiát akarnak, ‘a püspöki kar részéről e kívánság ellen kifogás nincs. Sőt, a hercegprimás készségesen beleegyezik a maga részéről, hogy a rutén görögkatolikusok külön egyháztartomány létesítését kieszközöljék”, *A magyar katolikus püspökkari tanácsokozások története és jegyzőkönyvei 1892–1918 között*, BEKE Margit (szerk.), Budapest 2018, 615 [1918. nov. 20].
- 135 Az ungvári központú rutén metropolia hosszas előkészítésének részletes dokumentációjához lásd: ACO, pos. 20/28 Ruteni, Munkacs: Nuova circoscrizione ecclesiastica con sede in Hust [72 dokumentum].
- 136 Gaetano MORINI, „Primate”, in UŐ., *Dizionario di erudizione storico-ecclesiastica*, vol. 55, Venezia 1852, 200–203; HINSCHIUS 1869, I, 581–632; Giuseppe DALLA TORRE, „Primate”, in *Enciclopedia del diritto*, vol. XXXV, Milano 1986, 489–492.
- 137 A IX. század közepén feltűnt *pszeudo-izidori gyűjtemény* „nemcsak már létező fegyelmi formákat erősített vagy hangsúlyozott, hanem bevezetett –hamis dekretálisok szövegére építve– olyan új intézményeket is, mint pl. az Apostoli Szentszék jóváhagyásának szükségessége a tartományi zsinatokhoz; az a tilalom, hogy a klerikusok püspököket vádoljanak; az az illetékesség, amelyet a primásoknak tulajdonít, sőt mondhatnánk az országos primácia teljes figurája is”, ERDŐ Péter, *Az egyházjog forrásai. Történeti bevezetés*, Budapest 1998, 125–126.
- 138 ERDŐ Péter, *A primáciák a nyugati egyházban. (Egy elméleti fejlődés emlékei a középkori kánonjogtudományban)*, in UŐ., *Jog az egyházi hagyományban*, Budapest 2016, 167–192, 171.
- 139 DALLA TORRE 1986, 490b.

volt, hogy állandó viták és perek kísérték”.¹⁴⁰ A szerepkör kialakulása –újra csak szemben a metropolitai hivattal– nem belső teológiai igényből fakadt. A figura kezdettől vitatható mivoltára Gabriel le Bras neves breton születésű kánonjogtörténész¹⁴¹ keresetlen őszinteséggel mutat rá.¹⁴² E háttérnek megfelelően a magyar prímás hivatala is inkább egyházpolitikai eredetű és ihletésű képződmény, mely a helyi katolikus egyházat bizonyos értelemben nemzeti arcullattal ruházza fel.¹⁴³

Scitovszky János prímás

Míg a prímások régi jogai megszűntek, s a megjelölés pusztán méltóságot jelentő címé üresedett,¹⁴⁴ addig a magyar prímásnak –szinte egyedüli kivételként– jelentős kormányzati jogkörei maradtak, melyek egyes kérdésekben továbbra is harmadfokú joghatóságot biztosítottak neki. Fraknoi szerint „a prímási jogok szorosán körülvonulozva, szabatosan definiálva hazánkban soha sem voltak”.¹⁴⁵ A régi kézikönyvek¹⁴⁶ általában az alábbi jogköröket említették: (1) a született követi státusz,¹⁴⁷ (2) a nemzeti zsinat össze-

140 ERDŐ 2016, 167–168.

141 Gérard GUYON, „Gabriel le Bras”, in *Juristas universales*, vol. IV, *Juristas del siglo XX*, Rafael DOMINGO (ed.), Madrid–Barcelona 2004, 152–154.

142 „Di fatto, la primazia ha più sollevato conflitti che favorito l’unione delle province. I metropolitani mal sopportavano questo superiore, di cui contestavano il titolo, o almeno l’utilità o l’opportunità quando egli se ne avvaleva. Si può concludere che i primati furono perturbatori più che fattori dell’unità della Chiesa [...]”, Gabriel LE BRAS, *Le istituzioni ecclesiastiche della cristianità medioevale*, II [Storia della Chiesa dalle origini alle nostri giorni, Augustin FLICHE – Victor MARTIN (a cura di), XII/2], Cinisello Balsamo [Mi] 1976, 703 továbbá: „Non esiste paese dove il titolo di primate non sia stato invocato da una grande sede [...] il metropolita di Armagh è chiamato *Primas Hiberniae*... Toledo vuole dominare la Spagna; Esztergom pretende di essere senza pari in Ungheria, e esclusa Roma, in tutta la Cristianità”, uo., 72–73.

143 Lásd: KOSUTÁNY Ignác, *Egyházjog. A magyarországi egyházak alkotmánya és közigazgatása*, Kolozsvár 1903, 219.

144 Újabban szerepvésztesükhöz a püspöki konferenciák előtérbe kerülésével is hozzájárult; DALLA TORRE 1986, 490b.

145 FRANKL Vilmos, „Adalékok az esztergomi érsekek prímási, született követi és főkorlátnoki jogai kifejlődésének történetéhez”, in *Magyar Sion* 4 (1866) 9–10, 641–664, 721–739, 642.

146 Lásd: SZEREDY I 1883, 469–470; CHERRIER Miklós, *Egyházi jog*, I, Nagyszombat 1843, 235–236; KOSUTÁNY 1903, 218–219; lásd még: HINSCHIUS 1869, I, 622–623; TÖRÖK János, *Magyarország prímása. I: Közjogi és történeti vázlatok; II: Oklevelek*, Pest 1859.

147 A született követ történeti jogintézményéhez lásd: Dino STAFFA, *Le delegazioni apostoliche*, Roma 1958,

hívásának és elnöklésének joga; (3) harmadfokú rendes fellebbviteli bíróság, amely fellebbezéseken túl egyszerű panaszokat is befogadhat; (4) a primási szék született követi státuszából adódóan a nunciatúra bevonása nélkül közvetlen intézheti ügyeit az Apostoli Szentszékkal; (5) az ország határain belül a Szent Márton-hegyi nullius apátságot kivéve minden katolikus intézmény felett kánoni vizitációs joggal rendelkezik; (6) ugyancsak született követi minőségében a pallium viselésének joga az ország egész területén megilleti. E belső egyházi jogkörök mellett jogállását tovább erősítő kiemelkedő közjogi funkciók is megillették.¹⁴⁸ E jogkörök egy része azonban nem terjedt ki az összes hazai részegyházra, vagy ez legalábbis hazánkban is viták tárgyát képezte.¹⁴⁹

*

Az 1855-ös konkordátum¹⁵⁰ nem vette figyelembe a primási jogokat, amit a szakirodalom utóbb e jogok *ideiglenes felfüggesztéseként* értelmezett,¹⁵¹ ami a kiegyezés után, ha bizonytalanságoktól kísérve is, de fokozatosan helyreállt. A román görögkatolikus metropólia azonban a létrehozó pápai intézkedés erejében¹⁵² már a konkordátum megkötése előtt véglegesen kikerült nemcsak az esztergomi metropólia kötelékéből, hanem a primási joghatóság alól is. Noha ezt Szcitovszky primás kétségbe vonta, később neves hazai egyházjogászok –köztük esztergomiak is– ennek tényét elismerték.¹⁵³ Ennek követke-

148 SZEREDY I 1883, 470–471.

149 Lásd pl. KOVÁTS József, *A primási joghatóság és a kalocsai érseki szék*, Pest 1866. (Így a kalocsai tartomány fölél a Primási Főszentszék joga csak a legutóbbi időkben terjedt ki: „1977 óta Esztergomhoz és Egerhez hasonlóan Kalocsáról is a Primási Főszentszékhez szokás másod-, illetve harmadfokra az ügyeket felterjeszteni, így a Primási Főszentszék elbirtokolta a fellebbviteli jogot [ennek ideje a hatályos CIC-ben harminc év] tehát jelenleg az említett ügyekben Kalocsa esetében is rendes bírósági illetékességgel rendelkezik. [...] Eszerint a kalocsai ügyekre nézve a Primási Főszentszék viszonylagosan illetéktelen volt 1977 és 2007 között, de ez nem érintette a kalocsai tartomány ügyeiben másod- és harmadfokon a Primási Főszentszék ítéleteinek érvényességét”, ERDŐ Péter, *Egyházjog*, Budapest 2014, 708.)

150 *Conventio inter Pium IX et Franciscum Iosephum I Austriae Imperatorem (18 augusti 1855)*, in *Enchiridion dei Concordati, due secoli di storia dei rapporti Chiesa-Stato*, a cura di Emilio LORA [Bologna 2003], nn. 456–493, 228–247.

151 ERDŐ Péter, “Dokumentumok az Esztergomi Primási Főszentszék munkájának 1856-os felfüggesztéséről”, in *Vigilia* 44 (1979) 4, 277–280. (A témához lásd még: GÁBOR ADRIÁNYI, *Die Stellung der ungarischen Kirche zum österreichischen Konkordat von 1855*, [Diss.], Roma 1963; UŐ., *A Bach-korszak egyházpolitikája [1849–1859]*, Budapest 2009; továbbá: AUBERT 41990, 217–224.)

152 Lásd: PIUS IX, litt. ap. *Ecclesiam Christi* [erectio provinciae ecclesisticae Alba-Iulienensis e Fagarasensis], 26. XI 1853, in Mansi 42, coll. 620–627.

153 Lásd: MESZLÉNYI Zoltán, *Házassági köteléki perek*, Esztergom 1927, 28; KÉSMÁRKY István, *Az esztergomi érseknek mint Magyarország primásának jogai és kiváltságai*, Budapest 1896, 53; BERESZTÓCZY Miklós, *A Hercegprimási Főszentszék*, in *Notter Antal Emlékköny. Dolgozatok az egyházi jogból és a vele kapcsolatos jogterületekből*, ANGYAL Pál – BARANYAY Jusztin – MÓRA Mihály (szerk.), Budapest 1941, 75–87,

tében a balázsfalvi metropólia kötelékében élő magyar görögkatolikus hívek kikerültek a prímási joghatóság alól, s ezen állapot a paróchiáik hajdúdorogi egyházmegyéhez csatolásáig fennállt.

Összegzés

A hazai görögkatolikus közegben e korban –a jogforrásokhoz hasonlóan– kevés kivételtől eltekintve a kormányzati berendezkedés terén is a trentói fegyelem érvényesült. Az egyházmegyei intézményrendszer a latinnal azonos lett, eltérések –a keleti hagyomány nyomaként– legfeljebb az elnevezések terén mutatkoztak. A görögkatolikusok felsőbb kormányzata pedig jóideig kizárólag az esztergomi primásra tartozott. Érdekes változást a balázsfalvi román görögkatolikus egyháztartomány 1853-as felállítása hozott. Ez a metropólia ugyanis egyházfegyelmében –és így kormányzati berendezkedése terén is– a többi unitus egyházhoz képest meglepő módon ragaszkodott saját fegyelmi hagyományaihoz. A román egyházmegyék kötelékében élő magyar görögkatolikusok így –bár az eparchiáik eltérő nemzetiségi jellegéből nehézségeik fakadhattak– egyházfegyelmük terén közelebb maradtak a bizánci hagyományokhoz, mint a munkácsi és eperjesi eparchiákban élő sorstársaik.

81, 82; Alexander SZENTIRMAI, „The Primate of Hungary”, in *The Jurist* 21 (1961) 27–46, 41; BÁNK József, *Kánoni jog*, II, Budapest 1962, 457; lásd: 71. old. 153. lj.

1.4 „Rítus”, rítustagság, a magyar rítus elkülönülésének kérdése

„bisogna accrescere il numero dei cattolici di antica stirpe e rimediare in qualche modo agli errori del passato”

[C. Korolevskij]

0. *A témaválasztás indoklása.* A kormányzati berendezkedés mellett a rítustagság kérdése az a másik szabályozási terület, amely a görögkatolikus jövő távlatait meghatározta, s mindmáig alapvetően érinti. Így bizonyos értelemben a történeti múlt áttekintése mai helyzetünk megértése szemszögéből is jelentős. A trentói korszak sajátos egyházi-kulturális közege – mint bevezető egyháztani fejezetünkben láthattuk – nem kedvezett az egyesült keletiek fejlődésének. A saját egyházi örökség a trentói igényekhez kényszerült igazodni. Ez nemcsak a keleti kormányzati berendezkedés latin jogrendhez történő deformálódásában, vagy akár a saját kormányzati szervek teljes hiányában jelentkezett, hanem a rítustagság keletiek számára kedvezőtlen, egyenlőtlen szabályozásában is. A keleti hívek közvetlen latin rítusra segítése révén nem kellett bajlódni rítusuk „tisztogatásával”, eleve abba a közösségbe (a latin rítusba) kerültek, mely a kor felfogása szerint tulajdonképpen az „Una sancta” egyedüli teljes megjelenítőjének tűnt. E hatás hazánkban különösen is erőteljesen érvényesült. Ezért a magyar görögkatolikus jogtörténet nem tekinthet el a trentói rítustagság legalább vázlatos tárgyalásától.

A jelen fejezet három témakört érint: (1) a „rítus” fogalmának Prospero Lambertini idejétől kirajzolódó új doktrínális értelmezését; (2) a korszak rítustagsági szabályrendjének főbb jellemzőit, és végül (3) a magyar rítus keletkezésével kapcsolatos kérdéseket.

A rítustagságra, mint majd látjuk, jelentősen kihatott a rítus fogalmának újszerű értelmezése. Ezért első lépésként erre térünk ki. A rítustagság szabályozása a trentói korban nem alkotott egységes képet. E témakört ekkor elsősorban jelentős eltéréseket mutató pápai *részleges* törvények szabályozták. Emellett nem volt egyértelmű, hogy azok a hazai rítusközi kérdésekre mennyiben érvényesíthetők. Ebből adódóan a jelen fejezetben csak a korabeli szisztéma beazonosítására törekszünk, a szóban forgó részleges normákból csak illusztráló szemelvényekre szorítkozunk. A kánonjog e téren mutatkozó bizonytalanságai és hiányosságai miatt nem meglepő, ha a kérdéskörben az egyértelmű hazai államegyházi jogi szabályok jutottak szerephez.

A témakör doktrínális értelmezésében és törvényi szabályozásában is elsősorban XIV. Benedek pápa szerepe meghatározó. Noha rítustörvényei még csak részleges jogszabályok formáját öltötték,¹ az általa kialakított fegyelmi rend a modern kodifikációig hatott.

1. A „rítus” fogalmának értelmezése

A kifejezés hagyományosan különböző jelentésárnyalatokat hordozott. Ebből adódóan a kánonjog terén történő alkalmazása a legutóbbi időkig jelentős értelmezési nehézségekkel járt. E hiányosságot, mint majd látjuk, az első XX. századi keleti kodifikáció is csak részben orvosolta.

A „rítus” kifejezés távoli előtörténetének vázlatát meghaladja jelen írásunk kereteit.² Valójában már a klasszikus latin nyelvben is jelen volt az a kettősség, ami a fogalom kánonjogi történetét is végig kíséri: egyik jelentésében a rítus kifejezés csak a bevett *ceremoniák* jelölésére utalt, egy másik szerint viszont jelölhette a vallási vagy társadalmi értelemben vett *szokások* szélesebb körét is.³ A trentói liturgikus uniformizmus közegében a rítus fogalma szinte mindig szűk, ceremoniális jelentéstartalmú. Ezzel szemben VIII. Kelemen görög rítust szabályozó 1595-ös Instrukciója átfogó értelmében alkalmazza a kifejezést: azon nemcsak a ceremoniális szabályokat, hanem egy sajátos helyi közösség vallási vonásainak összességét érti: a liturgián túl tehát fegyelmi szabályokat is. Így például a szentségek kiszolgáltatását, a böjti fegyelmet és egyéb szokásokat is ideértve.⁴ E dokumentum címzettjei, mint tudjuk, itáliai latin püspökök voltak, akiknek joghatósága alá bizánci rítusú – rendszerint görög és albán etnikumú – hívek is tartoztak. E jogszabályt úgy tartjuk számon, mint a rítusközi jogalkotás unitusokat érintő egyik jelentős korai emlékét.⁵

1 Elsősorban lásd: BENEDICTUS XIV, const. ap. *Etsi pastoralis*, 26. V. 1742, in *Codices iuris canonici fontes*, Pietro GASPARRI (ed.), vol. 1: *Concilia generalia – Romani Pontifices usque ad annum 1745, nn. 1–364*, Romae 1923, n. 328, 734–755; Uő., ep. encycl. *Demandatam caelitus*, 24. XII. 1743, in Uo., n. 338, 795–803; Uő., ep. encycl. *Allatae sunt* [de ritibus orientalis servandis], 26. VII. 1755, in Uo., vol. II, n. 434, 456–474.

2 A 'rítus' kifejezés jelentésének részletes történeti áttekintéséhez lásd: Antoine JOUBERT, *La notion canonique de Rite. Essai historico-canonique*, Romae 1961; William BASSETT, *The Determination of Rite* (Analecta Gregoriana 157), Rome 1967, 9–72; Ivan ŽUŽEK, „Che cosa è una Chiesa, un rito Orientale”, in *Seminarium* 27, n.s. 15 (1975) 263–277; továbbá: Alessandro RONZANI, „Rito (diritto canonico)”, in *Enciclopedia del diritto*, vol. 40, Milano 1988, 1388–1400.

3 Lásd pl. I. Miklós „omnemque ritum christianae fidei” szófordulatát a Borisz cárnak írt 866-os leveléből; BASSETT 1967, 25.

4 Lásd: CLEMENS VIII, instr. *Super aliquibus ritibus graecorum*, 30. VIII. 1595, in *Bullarium Pontificium Sacre Congregationis de Propaganda Fide*, I, Romae 1839, 1–4; vö. RONZANI 1988, 1388.

5 A rítusközi kapcsolatok levantei előtörténetéhez lásd: Orazio CONDORELLI, «*Unum corpus, diversa capita*»: *Modelli di organizzazione e cura pastorale per una «varietas ecclesiarum»* (secoli XI–XV), Roma 2002, 61. skk.

Aldobrandini pápa nevéhez egy másik dokumentum is fűződik, mely témánk szemszögéből ugyancsak jelentős. Az 1595 decemberében kiadott *Magnus Dominus* kezdetű apostoli rendelkezés a breszti „rutén” unióról a rítus kifejezést ugyancsak a szó tág, a helyi egyházfegyelem egészét is magában foglaló értelmében használja.⁶ E dokumentumok szóhasználata fényében megállapítható, hogy az itt vizsgált korszak elején (XVI. sz. vége) a „rítus” fogalma –legalábbis az egyesült egyházak összefüggésében– rendszerint nem csak a liturgikus szertartások sajátos vonásaira utalt, hanem –legalábbis elvileg– egy-egy keresztény közösség „partikuláris jogára”, azaz helyi egyházfegyelmeire is.⁷

*

A korszak rítusközi kérdésekben legjelentősebb jogalkotója XIV. Benedek pápa, aki több mint kétszáz (!) dokumentumban érintett rítuskérdéseket.⁸ Ennek tükrében nem meglepő, hogy megnyilatkozásai mind doktrínalis, mind szabályozási téren jelentősen hatottak az utókorra is.

A rítusfogalom értelmezésében a korábbi időszakhoz képest eltérő szemlélet tanúi lehetünk. Felfogása szerint a rítus kifejezés nem a konkrét keleti joghatósági közösségekre utal, hanem a *liturgiacsaládokra*. E megközelítésből adódóan a jog és kánonjog tudor pápa szerint az egyházban mindössze négy keleti *rítus* létezik: a görög, a szír, az alexandriai és az örmény.⁹ E felosztás Paul-Gabriel Antoine jezsuita hittudós műveinek hatását tükrözi,¹⁰ akit a pápa maga hívott Rómába tanítani.¹¹ A négy keleti rítus létének és elkülönülésének világos rögzítése bizonyos szempontból jelentős előrelépés volt, hiszen addig olykor csak a túl általános „keleti egyház” összefoglaló elnevezést alkalmazták e közösségekre, vagy egyenesen a „görög egyház” név alá vonták az összes keletit. Ez utóbbi megnevezések nyilvánvalóan pontatlanok voltak. A rítus fogalmának a liturgikus családok jelölésére történő fenntartása más szemszögéből viszont kedvezőtlen hozadékokkal járt. A ceremoniális jegyek egyoldalú előtérbe állítása ugyanis óhatatlanul a jogi eltérések és a joghatósági elkülönülés jelentőségének leértékelődéséhez vezetett!¹²

6 VIII. Kelemen álláspontjának árnyaltabb összképéhez lásd fentebb, a 22–23. oldalon szereplő észrevételeinket.

7 BASSETT 1967, 39.

8 Lásd: William KING, *Benedict XIV and the Orientals, I: Documents* [Diss], Roma 1940.

9 A szír liturgikus családon belül tehát még nem különböztetett a nyugati-szír, azaz antióchiái és a keleti-szír, azaz káld rítus között.

10 BASSETT 1967, 39.

11 Éltrajzához: Michael OLPHE-GALLIARD, „Paul Gabriel Antoine”, in *Diccionario histórico de la Compañía de Jesús: Biográfico-temático*, vol. 1, Roma-Madrid 2001, 196.

12 A pápa rítusszabályokról szóló elveket összefoglaló írása nyomtatásban csak a XX. század elején jelent meg: Prospero LAMBERTINI, *De graecorum ritibus*, in *Benedicti XIV papae opera inedita*, Franz HEINER (ed.), Friburgi Brisgoviae 1904.

E rendszerben továbbá a „rítusváltás” a szó jogtechnikai értelmében csak a liturgikus családok közti átlépésnél szükséges. Így például latin-görög, örömeny-görög, stb... rítusváltási viszonylatban. Ezzel szemben nem esett korlátozás alá az ugyanazon liturgikus családhoz tartozó egyik „nációból” másik „nációba” történő átlépés, így például a rutén közösségből az italo-grekus vagy a melkita egyházba történő csatlakozás.¹³ E tekintetben joggal jegyzik meg azonban a szerzők, hogy a rítusváltás nem pusztán egy-egy liturgikus családhoz való csatlakozást jelent, hanem a *joghatósági besorolás* megváltozását is. A liturgikus családokon belül viszont –az örömenyt leszámítva– minden egyes csoportnál több egymástól független joghatóság, „*jogi* értelemben vett *rítus*” (mai kifejezéssel élve sajátjogú egyház) létezett. Ebből adódóan a rítusváltás a XVII. századi gyakorlatban is egyik nációból a másik nációba –azaz joghatósági egységbe, egyházba– történő átlépést (is) jelentett, függetlenül attól, hogy a hivatalos doktrína mire is értette a „rítus” kifejezést.

Paul-Gabriel Antoine SJ

nem vállalkozott arra, hogy tételesen rögzítse, melyek is a *jogi* értelemben vett „másodlagos” (azaz a liturgikus családokból leszármazott) *rítusok*.¹⁵ A példa kedvéért egy ilyen került megnevezésre; a grúz rítus.

Összegezve elmondható, hogy a „rítus” fogalma a vizsgált időszakban (XVII/XVIII. század) jelentős átalakulást mutatott. Míg az uniók sikere érdekében a szónak eleinte –a keletiek igényeinek megfelelően– jobbra átfogó jelentéstartalmat tulajdonítottak, mely tudniillik az *egyházfegyelem* egészét is magában foglalta, másfél évszázaddal később a kifejezésen már egyre inkább csak a *liturgikus* arculatot értették. Igaz, XIV. Benedek több dokumentumában támogatta az egyházfegyelem keleti vonásainak fennmaradását. Ám az is

A francia jezsuita tudós nyomán meghonosodott iménti felfogást csak a XIX. század utolsó harmadától kezdi egy, a valóságot hűbben tükröző megközelítés finomítani. Így az I. Vatikánum rítusokkal foglalkozó előkészítő bizottsága világosan különböztet *elsődleges* és *másodlagos* rítusok között,¹⁴ az előbbieken a liturgikus családokat, az utóbbiakon a korábban nációknak nevezett egyes autonóm joghatóságú egyházakat értve. Érdekes azonban, hogy a bizottság a szükséges szempontrendszer hiányosságai, illetve az érintett közösségek közti rivalizálás miatt (!)

13 Vö. BASSETT 1967, 53, 59, 62, 83.

14 BASSETT 1967, 64; ROZANI 1988, 1388.

15 BASSETT 1967, 65.

nyilvánvaló, hogy pontifikátusa idején a latin rítus [f]elsőbbiségéről („praestantia ritus latini”) szóló doktrína¹⁶ már igen kedvezőtlen hatást gyakorolt az egyesült keleti egyházakra.¹⁷ Ha a rítus csak a liturgikus sajátosságokat jelenti, akkor a rítus megőrzésének jogára tett szentszéki ígélet is csak a ceremoniális kérdésekre értendő, az egyházfegyelmi autonómiára nem. Így aligha meglepő, hogy – az eredeti szentszéki ígéletek ellenére – a Trento utáni korban az egyesült keletiek egyházfegyelme, mint láttuk, igen erőteljesen latinizálódott.¹⁸

2. A „rítustagság” megjelenése és szabályai

2.1. *A jelenség kialakulása.* A rítusok háttérét képező eltérő „szocio-kulturális miliók”a helyi egyházaknak értelemszerűen kezdetektől jellemző vonásai. Ezzel szemben a hívek „rítustagsága”, azaz rítus szerinti stabil, kötött besorolása viszonylag új. E jelenség a katolikus fegyelemben csak a latin kereszténység levantei expanziója nyomán alakult ki.

Eleinte az Egyház nem tartott számon rítus szerinti kötődést. A krisztushívők fegyelmi rendjét, mint azt Szent Ambrus egy szöveghelye is tanúsítja, kizárólag a tartózkodási hely szerinti törvények, azaz a *területiség* elve határozta meg, az érintettek származási helyétől, eredeti kulturális háttérétől függetlenül.¹⁹ Az egyházfegyelem *személyi* jellegének lassú előtérbe kerülése Keleten

16 Lásd: “Cum Latinus Ritus is sit, quo utitur Sancta Romana Ecclesia, quae Mater est et Magistra aliarum Ecclesiarum, reliquis omnibus Ritibus praeferri debet”; *Allatae sunt* (1755), n. 20; vö. még: *Etsi pastoralis*, § 2, XIII. A kérdés irodalmából: Edward FARRUGIA, „Praestantia ritus latini”, in Uő. (ed.), *Encyclopedic Dictionary of the Christian East*, Rome 2015, 610–611; Alexius PETRANI, „An adsit ritus praestantior”, in *Apollinaris* 6 (1933) 74–82; Ivan ŽUŽEK, *Incidenza del Codex Canonum Ecclesiarum Orientalium nella storia moderna della Chiesa universale, Ius in vita et in missione Ecclesiae*. Acta Simposii Internationalis Iuris Canonici occurrente X anniversario promulgationis Codex Iuris Canonici, diebus 19–24 Aprilis 1993 in Civitate Vaticana celebrati, Città del Vaticano 1994, 694–697; Natale LODA, *Uguale dignità teologica e giuridica delle Chiese “sui iuris”*, in *Nuove terre e nuove Chiese. Le comunità di fedeli orientali in diaspora*, Luís OKULIK (a cura), Venezia 2008, 37–80, 40–48; részletesebben: Heinrich HOFFMANN, „De Benedicti XIV latinisationibus”, in *Apollinaris* 27 (1954) 77–161; Uő., *De Benedicti XIV latinisationibus, studium historicum ad iuste interpretandas varias magni papae immixtiones latinisantes in Graecorum Italicorum liturgiam ac subordinationem ecclesiasticam*, Romae² 1958.

17 E téren példaként elegendő az *Etsi pastoralis* kezdetű rendelkezés italo-grékusokat sújtó – tudniillik egyoldalúan a latin egyházba való átlépést kedvezményező – aszimmetrikus normákra utalni, lásd: BÁNK József, *Kánoni jog, I. Bevezetés a kánoni jogba, a kánoni jog forrásai, személyi jog*, Budapest 1960, 414, 428, 430.

18 Lásd pld. 47–48., valamint 22–23. old., fentebb.

19 „Cum Romam venio ieiuno sabbato; cum hic sum, non ieiuno. Sic etiam tu, ad quam forte ecclesiam veneris, eius morem serva si cuiquam non vis esse scandalo nec quemquam tibi”, *Epist. ad Ianuarium*, ep. 54 c. 2, in *Patrologia Latina*, vol. 33, col. 201; vö. BASSETT 1967, 16. (Érdemes megjegyezni, hogy egy nemrég megjelent mű adatai szerint a személyi elv jelenléte már korábban is jelentősebb volt: Eloy TEJERO,

kezdődött. E jelenség részben a krisztológiai eretnekségek nyomán kialakuló szakadásokra vezethető vissza. Ezek miatt ugyanis egy és ugyanazon területen több, egymástól független, 'párhuzamos' egyházi joghatóság keletkezett. Emellett az iszlám uralom hatására a felekezetek etnikai arculata is előtérbe került, s ez ugyancsak a személyi jelleg további erősödése irányába hatott.²⁰

*

2.2. *A rítustagság szabályozása.* Az első szembetűnő tény a korabeli szabályozás átfogó jellegének hiánya, illetve töredezettsége. Amint mondtuk a rítustagság kérdéskörét a pápai rendelkezések nem egyetemes normák szintjén, hanem egyes közösségekhez kötődően rendezték, s ezek a rendelkezések is rendszerint csak néhány alapkérdést érintettek. Jelentős eltérések mutatkoztak a latin egyházból valamely keletibe történő átlépésre és a fordított esetre, a keletiek latin rítushoz csatlakozására, végül megint más szabályok érvényesültek egyik keleti rítusról egy másik keletire történő átlépés esetén. A katolizáló ortodoxok rírusszerinti besorolására ugyancsak külön előírások születtek.²¹

A XV. századig a rítus inkább tartózkodási helytől függő volt mintsem kötött személyi jegy, s ebből adódóan a hívek szabadon közlekedtek a rítusok között.²² Az első, szorosabb értelemben vett rítustörvényként V. Miklós egy rendelkezését szokták említeni, mely tiltotta, hogy a latinok görög rítusra térjenek.²³ Erre a firenzei unió utóhatásaként elsősorban a levantei térség velencei és genovai kolóniáin adódtak példák. E tilalom révén a 'rítus' szerinti kötelék kikerült az elévülés és a rendes ellentétes szokások hatálya alól is, s egy adott személy, illetve közösség végleges és stabil jegyvé vált,²⁴ amit ettől fogva már csak szentszéki közreműködéssel lehetett módosítani.

De la Iglesia de los ritos a la Iglesia de los territorios [años 313 al 896], Pamplona 2022; lásd még: CONDORELLI 2002, 7. skk.)

- 20 Vö. Mario RIZZI, „Transitus ritus (evolutio historica)”, in *Dictionarium morale et canonicum*, Pietro PALAZZINI (dir.), IV, Romae 1968, 540–541.
- 21 A rítusváltás kérdéskörének felemás korabeli rendszeréről jó áttekintését nyújt egy, a kodifikáció levéltárában fellelhető tanulmány: Cyril KOROLEVSKIJ, *Studio particolareggiato del can. 94, § 2 e can. 98, § 3*, in SACRA CONGREGAZIONE “PRO ECCLESIA ORIENTALI” – CODIFICAZIONE CANONICA ORIENTALE [Greci e disciplina bizantina in generale, vol. 1], Prot. n. 69/1930, DTL-B, coll. 9E17, 1–58.
- 22 „I fedeli seguono l’usanza rituale che più a loro piace o conviene” [...] „passavano liberamente da un rito all’altro, ma per lo più rimanevano fedeli a quello dei loro antenati. Il rito era in quei tempi un affare piuttosto locale che personale”, KOROLEVSKIJ 1930, 2–3.
- 23 NICOLAUS V, *Pervenit ad aures* [de transitu a ritu ad ritum diserte agit Nicolaus V in constitutione 3., d. 6. Sept. 1448. (Bened. XIV Allatae sunt § 20.)], in *Acta et decreta sacrorum conciliorum recentiorum, collectio Lacensis*, Gerhard SCHNEEMANN – Theodor GRANDERATH (edd.), tom. II, Friburgi Brisgoviae 1876, coll. 601–602.
- 24 Vö. BASSETT 1967, 35.

1. A *keresztség* révén történő rítusszerzésnél általános elvként a gyermek a katolikus apa rítusát követte. E szabály már VIII. Kelemen fentebb említett 1595-ös instrukciójában is megjelenik, jóllehet a latin rítusú anya javára kivételt engedett. A zamoscsi zsinat (1720) egyik rendelkezése szerint ha latin szülők gyermekét keleti pap keresztelné, a gyermek a szentségkiszolgáltatás ceremóniájától függetlenül a latin rítushoz tartozik. A görög rítusú italo-albánok számára kiadott *Etsi pastoralis* (1742) kezdetű rendelkezést olykor –kétségtelenül némi túlzással– a rítusszabályok első „kodifikációjaként” is emlegetik. Ennek rendelkezései szerint két görög szülő gyermekét ugyan főszabályként görög rítusban kellett keresztelni, de püspöke engedélyével –aki ekkoriban a helyi latin ordinárius!– latinnak is keresztelheték. Vegyesrítusú házasság esetén, ha az apa latin rítusú volt, a gyermeket mindig e rítusban kellett keresztelni, azon elv alapján, hogy a gyermek az apa rítusát követi. E princípiumot görög apa esetén viszont meglehetősen rugalmasan alkalmazták, amennyiben ő szabadon –azaz hatósági engedély nélkül– hozzájárulhatott gyermeke latin egyházba történő kereszteléséhez. Noha a korabeli felfogás szerint a rítustagságot a keresztelés ceremóniája határozta meg, e főszabály alól már ekkor kivételeket ismertek. Szükséghelyzet –például életveszély, vagy akár csak a saját rítusú pap elérhetetlensége– esetén a gyermek rítusa szemszögéből nem a szertartás, hanem az apa jogállása számított mérvadónak.²⁵

2. A rítusváltás terén, mint mondtuk, eltérő szabályok érvényesültek az egyes viszonylatokban.

a) Egy keleti rítusról a latinra történő áttérés első tiltására csak 175 évvel később került sor, mint a latint védő (1448-as) esetben. Az új Hitterjesztési Kongregáció egyik első intézkedése 1624. febr. 7-én megtiltotta a „rutének” számára a latin rítusra térést. E rendelkezést a lengyel uralkodó azonban nem engedte kihirdetni. A tilalom tartalmát hamarosan a klerikusokra szűkítették. Noha egy ideig a dikasztérium a kihirdetés hiánya ellenére is ragaszkodott az abban megfogalmazott tilalom érvényességéhez, egy 1738-as állásfoglalása mégis úgy nyilatkozott, hogy a világi rutén hívek latin rítusra térése nem esik korlátozás alá.²⁶ Ez utóbbi állásfoglalás azonban csak a helyi politikai nyomásnak betudható kényszerengedmény volt, míg a Kongregáció általános elvként az 1624-es döntés óta a keletiek latin rítusra térését is szentszéki engedélyhez kötöttnek tekintette.²⁷

b) A keleti rítusok közötti áttérést érintő első megszorítások 1743-ra datálhatók. Ezek a melkiták és szírek maronita rítusra térését tiltották. A kérdést átfogóan a Hitterjesztési Kongregáció egy, 1838-as rendelkezése szabályozta,

25 Mindezekhez lásd: BASSETT 1967, 139. skk.

26 „La propaganda diciarò nel 1737–1738 che per i laici il transito al rito romano era libero”, KOROLEVSKIJ 1930, 8.

27 Uo.

mely az érdekelt keleti püspökökre bízta a rítusváltás engedélyezését azon esetben, ha a két közösség azonos típusú eucharisztikus kenyeret használt. Ez utóbbi hiányában –pl. bizánci-örmény relációban– a keletiek közti rítusváltás is szentszéki engedélyre szorult.²⁸ Ugyanez a rendelkezés deklarálta, hogy a szakadárak katolizálás esetén szabadon választhatnak a keleti rítusok között.²⁹ Mivel a tisztán keleti ügyeket a CIC'1917 nem érintette, ez a keletközi szabályozás a *mp. Cleri sanctitati* hatályba lépéséig érvényesült.

V. Miklós pápa

c) A latin rítusról keletire térés V. Miklós ideje óta (1448), mint láttuk, tilalom alá esett. Figyelembe véve a keleti rítusok pusztán „megtűrt” jellegét, illetve a latin rítus felsőbbbségéről szóló doktrínát, a latin rítusról egy keletire történő áttérés a XIX. század végéig igen ritka kivételektől eltekintve szinte lehetetlen volt.³⁰

d) Egyenlőtlen szabályok jellemezték a vegyesrítusú házasságok esetén lehetséges rítusváltásokat is. A VIII. Kelemen-féle instrukció szerint a keleti feleség köteles volt áttérni latin férje rítusára, míg ez a latin feleségnek meg sem engedtetett.³¹ Noha e szabályok címettjei az italo-grékusok voltak, a latin misszionáriusok a levantei régióban is éltek velük, valójában jögalap nélkül.³²

3. A katolizáló szakadárak rítusbéli besorolása terén meglehetősen hullámzó szabályozás érvényesült.³³ A Hitterjesztési Kongregáció időnként szorgalmazta a megtérő ortodoxok saját rítusának megőrzését. Máskor viszont a szabad rítusválasztás elve került előtérbe, ezzel is segítő a katolikus közösségbe való visszatérést. A katolizálásnak sosem volt feltétele a latin rítus

28 Lásd : decr. S.C. de Prop. F., 20. nov. 1838 [*de transitu orientalium ex uno ad alterum ritum*], in *Collectanea S. Congregationis de Propaganda Fide: seu Decreta, instructiones, rescripta pro apostolicis missionibus*, I. [ann. 1622–1866, nn. 1–1299], Romae 1907, n. 878, 499–500.

29 „... quod vero ad haereticos et schismaticos pertinet, qui ad Ecclesiae sinum redeunt, permittendum censuit S. C. ut orientalem ritum qui magis iis placuerit amplectantur”, uo., 500.

30 „...fino alla seconda metà del secolo XIX° il transito dal rito romano a quello orientale era quasi impossibile”, KOROLEVSKIJ 1930, 19. (Néhány ilyen kivételes példához lásd: NICOLAUS NILLES, *Symbolae ad illustrandam historiam ecclesiae orientalis in teris coronae S. Stephani*, I–II, Oeniponte [Innsbruck] 1885, 92–95.)

31 Lásd: CLEMENS VIII, instr. *Super aliquibus ritibus Graecorum*, in *Acta et decreta sacrorum conciliorum recentiorum, collectio Lacensis*, edd. Gerhard SCHNEEMANN – Theodor GRANDERATH (eds), II, Friborgi/Br. 1876, 448–450, 449.

32 KOROLEVSKIJ 1930, 41–42.

33 Lásd: BASSETT 1967, 214–234.

felvétele, ugyanakkor ezt ki sem zárták, ha az a teljes közösségre lépését segítette, netán a katolizálás feltételeként fogalmazódott meg. Fontos megjegyezni, hogy a szabad választás joga azonban nem illette meg a visszatérő hitehagyókat. Ha valaki a katolikus egyházból maga lépett ki, csak eredeti rítusára térhetett vissza.³⁴

Összességében a rítustagság korabeli szabályozására két szempont hatott. Egyrészt a latin rítusra történő átvezetés elősegítése mint prioritás, másrészt az unió hitelességének fenntartása, ami viszont a latinizáció terén bizonyos önmérsékletet igényelt. A latin-keleti viszonyt évszázadokon keresztül az előbbi rítus felsőbbbségének tézise hatotta át. A keleti rítusokra gyakran csak az unió, az egyház egysége érdekében megtűrendő anomáliaként tekintettek. Ezzel magyarázható a régi rítuszabályok olykor szembetűnő egyoldalúsága. Ez különösen az itáliai bizánci rítusúak esetében vezetett kirívóan hátrányos egyházfegyelemhez.³⁵

Az *Etsi pastoralis* konstitúció –s így a benne szereplő rítuszabályok– magyarországi kiterjesztésének kérdése terén eltérő álláspontok éltek. Noha ténylegesen hivatkoztak rá, e konstitúció olyan helyzetre íródott, ahol a keleti hívek latin püspök joghatósága alatt éltek. Emiatt a hazai görögkatolikus egyházmegyék felállítása után ezek területén a szóban forgó rendelkezésnek legfeljebb csak egyes pontjai (elvei) lehettek összeegyeztethetőek a hazai egyházszervezeti renddel.³⁶ Ennek alapján Isidoro Croce nyomán megállapítható, hogy a rendelkezés hatálya Magyarországra ténylegesen *nem* terjedt ki, ha ennek ellenére *de facto* olykor érvényesült is.³⁷

34 Lásd: BASSETT 1967, 216, 234. (A keleti eredetű protestánsoknál ez az elv akkor is érvényesítendőnek tűnt, ha az érintett katolizálónak a felmenői hagyták el a keleti egyházat; vö. KOROLEVSKIJ 1930, 38.)

35 Lásd: BÁNK 1960, I, 428, 430.

36 „The principles underlying the *Etsi pastoralis* were responsible for its positive ideas being extended far beyond the original territorial limits of this Constitution. When Clement XIV. in 1771 elevated the Apostolic Vicariate of Mukačevo to an episcopal see, the principles of *Etsi pastoralis* were applied to this new diocese”, Willibald PLÖCHL, „Two Hundred Years – *Etsi pastoralis*”, in *The Jurist* 2 (1942) 211–213, 212; vö. HOFFMANN 1954, 135.

37 „In primo luogo Benedetto XIV determina *le regioni* a cui si estende il nuovo documento [tudniillik az *Etsi pastoralis*]: «tam in ditione nostra ecclesiastica et utraque Sicilia quam in reliquis Italiae partibus et insulis adiacentibus» [...] non doveva applicarsi ad altre regioni, come a modo d’esempio, l’Ungheria in cui di fatto fu introdotta”, Isidoro CROCE, *IV. Italo-albanesi*, in SACRA CONGREGAZIONE ORIENTALE – CODIFICAZIONE ORIENTALE, *Fonti, fascicolo VIII: Studi storici sulle fonti del diritto canonico orientale*, [Roma] 1932, 225–264, 257, 263. E kérdésben az iménti szerző olvasatát követve hasonló álláspontra helyezkedik hazai kánojjogásunk is: HOLLÓS János, *A keleti szertartások jogforrásainak története*, [h.n.] 1962 [kézirat], 149–150; vö. még: PAPP György, *A magyar görögkatolikus egyház partikuláris jogforrásai*, Budapest 1942, 29.

A rítustagságot szabályozó normák magyarországi hiánya, vagy legalábbis imént illusztrált kétes hazai kiterjedése miatt a kérdés legalább részleges rendezésében nálunk jelentős szerep jutott egyes államegyházjogi rendelkezéseknek. E téren elsősorban a Helytartótanács „a béke és az igazi egység megőrzése és ezentúl mindennemű túlkapás elkerülése végett” 1814-ben kiadott, görög-latin viszonyt szabályozó körrendelete említhető.³⁸ Ez a rítustagság témakörét is több pontban érinti:

„A vegyes szertartású házaspár hűségéből származó gyermekeket illetően... az 1795. aug. 11.-én 11.417 szám alatt kibocsátott kegyes királyi elhatározását ezentúl is olyan értelemben venni rendeli, hogy tekintettel arra, hogy a vallás azonos és csupán a szertartás különböző –amelynek mindketteje szent–, a különböző szertartáshoz tartozó házaspár hűségéből születendő gyermekek valamennyien az atyának mind a család fejének a szertartását kötelesek követni”.³⁹ A körrendelet e pontjának töretlen kötelező erejét egy 1898-as belügyminiszteri rendelet újra megerősítette, illetve megállapította, hogy e szabályozás szokásjog révén Erdélyre is kiterjedt.⁴⁰

Az 1814-es intimátum másik pontja a rítusváltás témakörében ad igen világos és körülhatárolt előírást: „... az illetékes püspökök súlyos büntetés terhével tiltsák meg mindkét szertartás plébánosainak, hogy a másik szertartás híveit akármilyen módon és időben, s főleg pedig a bűnbánat és a házasság szentségének kiszolgáltatása alkalmával szertartás változtatására rábeszéljék vagy csábítani merészeljék. Ami az egyik szertartásról a másikra való önkéntes áttérést illeti, azt kell szabályként megtartani, hogy a pápai rendelkezések szellemében az áttérés csak súlyos okból és mindig mindkét szertartás püspökének előzetes tudomásával és hozzájárulásával türessék és engedjék meg”.⁴¹

Az imént idézett két jogszabály a rítusközi kérdéseknek ugyan csak egy szegmensét fedi le, ám alapvető kérdésekben egyértelmű eligazítást ad. Ez a

38 *A vallás- és közoktatásügyi igazgatás hatályos jog egyház, összeállította: HARAI László, Budapest 1943, 347–357.*

39 Uo., n. 17, 356.

40 „... továbbra is az a szabály, hogy a jelzett házasságokból született gyermekek –tekintet nélkül arra, hogy a házasság mikor kötöttetett– nemökre való tekintet nélkül azon szertartású katolikus vallást követik, a melyhez az atya tartozik. Önként következnek ebből azután az is, hogy a születendő gyermekek vallására nézve a bevett vagy törvényesen elismert különböző vallásfelekezetekhez tartozó házaspárok között köthető és az 1894. évi XXXII. t.-cz. 1-ső §-ában körülírt megegyezés a különböző szertartású katolikus vallást követő házaspárok között létre nem jöhet”, lásd: *A m. kir. belügyminister 1898. évi 13.831. számú körrendelete valamennyi törvényhatóság első tisztviselőjéhez [a római, a görög és örmény katolikusok között kötött házasságból származó gyermekek vallása tárgyában]*, in *Magyarországi Rendeleték Tára*, 32. évfolyam, I. kötet, Budapest 1898, 229–232, 231; vö. GEISZ Antal, *Egyházi közigazgatás*, Temesvár 1910, 63–64.

41 HARAI 1943, 350, n. 7.

latin rítus felsőbbségét valló közfelfogás közegében a keleti katolikusok védelme szempontjából világosabb garanciákat biztosított, mint a korabeli kánonjog bizonytalan, illetve keletiek szemszögéből egyoldalúan hátrányos előírásai. A doktrína ráadásul e rendelkezésekből további rítustagságot érintő fontos szabályokat is kikövetkeztetett.⁴²

A fenti rendelkezéseken túl a rítusközi kérdések hazai szabályozásában –ha csak elvétve is– egyes egyházmegyék viszonylatában külön egyházmegye-közi megállapodások is születtek. Egy ilyen meglehetősen részletes egyezség jött létre 1873-ban a fogarasi román görögkatolikus érsek és az erdélyi latin püspök között.⁴³ A 32 §-ból álló megállapodás mintegy harmada kifejezetten a rítustagság témáját érinti. Így tiltja a rítusváltás ösztökélését; rögzíti, hogy az könnyen nem nyerhető el, és a valódi indok előzetes feltérképezését igényli; a rítusváltáshoz továbbá megfelelő hatósági engedély szükséges; a rítusváltási kérelmet az érintettnek magának kell benyújtania, miután 18. életévét betöltötte; a gyermekek ugyanezen életkorig automatikusan követik a rítust váltó szülő jogállásváltozását; az azonos rítusú szülők gyermekei akkor is szüleik rítusára kerülnek, ha szükségből más rítusú pap keresztelte őket; a vegyesrítusú házasságból születő gyermekek a családfő, azaz az apa rítusára kerülnek; végül a megállapodás rendelkezik az idegen rítus szerint kiszolgáltatót keresztelés anyakönyvezésének módozatáról is.⁴⁴

*Quum rituum varietas in una
eademque fide catholica
peculiare ecclesiae militantis
decus constituat:
huiusce varietatis in sua
integritate conservatio
rei catholicae interest.*

Az 1873-as erdélyi rítusközi megállapodásból.

3. A „magyar rítus” elkülönülésének kérdése

A görögkatolikus kánonjogtörténet egyik központi kérdése, hogy vajon megalapozott-e önálló magyar rítusról beszélni, és ha igen, akkor mikortól és milyen értelemben lehetséges ez? Ennek az összetett kérdésnek a rítus fogalmáról és a rítustagság szabályairól adott iménti vázlataink fontos támpontokat nyújtanak.

42 Lásd pl. HANUY Ferenc, „Gyermekek vallása”, in *Katolikus Lexikon*, BANGHA Béla (szerk.), vol. 2, Budapest 1931, 227–230, 229–230, n. 9.

43 Lásd: n. 3200/1873: *Rituum Catholicorum latini et graeci in Transsylvania mutua ad invicem correlatio*, GYFL-ÉL I.1/a, 1873, 28. csoport, n. 3200, 43–46.

44 Lásd: uo., 1. §, 2. §, 3–4. §, 5. §, 6. §, 7. §, továbbá 17. és 18. §. (Ehhez hasonló, de nem egyházmegyék közti, hanem az egész „rutén” rítust érintő latin-keleti megállapodás született Galícia területére nézve: Decr. S. C. de Prop. F., 6. oct. 1863 [*De concordia seu conventionione inter latini e rutheni ritus fideles*], in *Collectanea* 1907, n. 1243, 685–688.)

Ezek tükrében először is nyilvánvaló, hogy egyházi közösségek viszonylatában *többféle értelemben* beszélhetünk „rítus”-ról. Egyrészt ez megjelenítheti egy közösség pusztán *etnikai* indíttatású *igényét*, amely abból adódik, hogy tisztán etnikai szempontból egy határ után nem tud azonosságot vállalni egy másik erőteljesen etnikai irányba fejlődő egyházcsoporttal. Emellett azonban, másrészt, a rítuson érthető egy *saját vallási örökség* is, mely –a pusztán nyelvi-etnikai meghatározottságon túl– sajátos liturgikus és főleg *egyházfegyelmi* jellemzői révén különíti el az adott közösséget a többi hasonló egységtől.

A magyar liturgikus nyelvhasználat első emlékei a XVIII. századra nyúlnak vissza.⁴⁵ Az eltérő liturgikus népnyelv, sőt, ha annak használata még csak kialakuló, terjedő félben levő és vitatott, önmagában aligha képezi elégséges alapját valós rítus szerinti elkülönülésnek. Így a magyar rítus „etnikai igény” értelmében vett megjelenése inkább csak a XIX. század második felétől, még inkább a XX. század elejétől datálható. Ekkor is, mint majd látjuk, közösségünk részéről inkább a környezetünkben zajló hasonló folyamatokra történő reakcióról van szó, mintsem tervezett, kezdeményező eltávolodásról a többi hazai görögkatolikus közösségtől. Az elkülönülő magyar rítus igényét az egyházi közegre is ható nemzetiségi törekvések váltották ki. Amíg a hazai görögkatolikusok, görög/bizánci rítus név alatt szerepeltek, a saját népnyelv igényén túlmenően, úgy tűnik, nem mutatkozott erős törekvés egy teljesen különálló „magyar rítus” elismerésének kieszközlésére.

Új helyzet hazánkban abból adódott, hogy a román görögkatolikus egyház egyre erőteljesebben *nemzeti* arculatot öltött. Ez ugyanis óhatatlanul azal járt, hogy a kötelékébe tartozó valamennyi hívőre is ez az identitás vetült, tényleges etnikai önazonosságuktól függetlenül! E román nemzeti törekvés –mely a XIX. sz. második felének miliónjében aligha meglepő– lépésről lépésre a hivatalos szentszéki dokumentumok szóhasználatában is teret nyert! Az egykor közös *görög* rítus helyett ennek folyamányaként eljutunk a *rutén* és *román* rítus egymástól történő *teljes elkülönítéséig*, olykor szinte szembeállításáig. A hivatalos szóhasználatban bekövetkező e változás fázisait Papp György lépésről lépésre nyomon követi és dokumentálja. XI. Kelemen egy 1705-ös apostoli levele a románokat még *görög* szertartásúaknak mondja, hasonlóan a fogarasi eparchiát létrehozó 1721-es *Ratione congruit* kezdetű, XIII. Ince-féle rendelkezéshez. A későbbiekben viszont –mint az említett szerző precízen kimutatja– „mind gyakrabban fordul elő a ‘görög szertartású román’, majd a ‘görög-román szertartású’, s végül a ‘román szertartású’ kifejezés, és vele párhuzamosan a ‘görög szertartású ruthén’, majd a ‘görög-rutén’

45 Lásd: DOBOS András, *A magyar nyelvű liturgia emlékei*, in *Orcád világhossága. Görögkatolikusok Magyarországon*, TERDIK Szilvesztrér (szerk.), Debrecen 2020, 386–403, 387.

szertartású, s végül a ‘rutén szertartású’ kifejezés”.⁴⁶ Így míg a román metropolia 1853-as felállítása idején keletkezett konstitúciók *görög szertartású* románokról beszélnek, a XX. század elején a hivatalos szóhasználat már egy sor szentszéki dokumentumban a „román rítus” kifejezést említi.⁴⁷

E folyamatnak csak mintegy szükségszerű következménye a magyar görögkatolikus igény kialakulása, majd felerősödése az önálló *nemzeti* rítus elismerése iránt. E kényszerűséget egyébként már Melles Emil felismerte, s ebből adódóan egyben kifejezett politikai aktivitásra biztatta a magyar görögkatolikusokat. Kissé patetikus újságcikkében rámutat, hogy a görögkatolikus közösségen belül világosan határvonalat kell vonni a magyar és a többi nemzetiség közé. Az egyház ilyen értelemben vett átpolitizálódását maga az élet kényszeríti ránk, közelebbről az a tény, hogy a kúriai szóhasználat a rutén és román rítus kifejezés hivatalos befogadásával e közösségeket tulajdonképpen politikai arculatúnak ismerte el. E fordulat felülvizsgálata valószínűtlen, következésképpen önvédelme érdekében a magyar görögkatolikus közösség sem tehet mást, minthogy igazodik az új helyzethez. Vélekedése szerint e téren az etnikailag semleges hazai görögkatolikus egyház gondolata elhibázott naivitás.⁴⁸

E témakörben az Országos Bizottság és a MAGOSZ⁴⁹ között szembetűnő nézeteltérés mutatkozott, amit Kozma János egy ugyancsak 1922-es cikke világosan tükröz. Az utóbbi szervezet inkább a hazánkban maradt görögkatolikusok összefogását kívánta erősíteni a magyar etnikai jelleg kiemelése helyett, míg az előbbi a nemzeti jelleg hangsúlyozását elébe állította az egyházi szempontnak, mert csak így vélte a határon túlra szakadt, jelentős számú magyarajkú görögkatolikust elkülöníthetőnek, és ebből adódóan valamelyest védhetőnek a rutén és román asszimilációs

Melles Emil

46 PAPP György, *A magyar görögkatolikus szórványok egyházi helyzete*, Nyíregyháza 1945, 42–45, 43.

47 Uo.

48 MELLES Emil, „Gondolatok”, in *Görögkatolikus Tudósító* II (1922) 9, április 30, 1–2; vö. PIRIGYI István, *A magyar görögkatolikuság történetének kiemelkedő személyiségei*, in *A Hajdúdorogi Bizánci Katolikus Egyházmegye jubileumi emlékkönyve 1912–1987*, Timkó Imre (szerk.), Nyíregyháza 1987, 193–225, 205.

49 E szervekhez lásd: PIRIGYI István, „Görög Szertartású Katolikus Magyarok Országos Bizottsága”, in *Magyar Katolikus Lexikon*, Diós István (szerk.), IV, Budapest 1998, 183; VICZIÁN János, „Magyar Görögkatolikusok Országos Szövetsége”, in *Magyar Katolikus Lexikon*, Diós István (szerk.), VIII, Budapest 2003, 270.

törekvésektől.⁵⁰ Melles is ez utóbbi célt tekintette elsődlegesnek.⁵¹

Lényegében Papp Györgyöt is e törekvés irányította. A magyar rítus önállóságának kimutatását nemzeti-etnikai okból tartja sürgetőnek, és argumentumot is pusztán e motivációból merít! A magyar rítus iránti igény elméleti megfogalmazásának egyik első és kulcsfontosságú szöveghegyéről lévén szó, neves kanonistánk ide vonatkozó észrevételeit érdemes szó szerint felidézni.

„... milyen keleti rítusok léteznek Magyarország területén? Ma még az általános válasz az volna erre a kérdésre, hogy: latin, görög és örmény rítusú egyház. Ezzel az általános meggyőződéssel szemben – az el nem vitatható tények kényszerítő hatása alatt – le kell szögeznünk, hogy hazánkban a latin és örmény rítus mellett a magyar, a román és a rutén rítus létezik, a görög rítus pedig csak ez utóbbi három rítust magában foglaló gyűjtőfogalom”. Szerzőnk maga is paradoxnak ítéli, hogy hazánkban az egységes görög rítus helyett immár rutén, román és magyar rítusokról kell beszélnünk. A XX. század elejétől azonban különösen a románság részéről felerősödött a törekvés, hogy „*egyházi* téren is érvényesítsék a *nemzetiségi* különbözőségeket”.⁵² Mint megjegyzi, az Apostoli Szentszék e törekvésnek helyt adott, s ennek betudhatóan

*Mivel az egyházjog fejlődése
[a „nemzeti egyház”] irányába
vezet... kénytelenek vagyunk
ezt mi is tudomásul venni.*

született meg a „román rítus” és a „román egyház” fogalma. A hazai görögkatolikusok egy csoportjának erősödő *nemzeti* önmeghatározása viszont óhatatlanul hasonló törekvésekhez vezetett más görögkatolikus et-

nikai csoportoknál is. Így az addigi közös görög egyházi önazonosság helyett a rutének is mindinkább elkülönülő egyházi közösségként értelmezték ma-

50 Lásd: „Görög katolikus magyarok” cím alatt Répássy Miklós cikke és Kozma János válasza, in *Görögkatolikus Tudósító* II (1922) 16, június 18, 1–2.

51 „Ha mi magyarságunkban nem akarjuk magunkat úgy a románoktól, mint a ruthénektől elkülöníteni, mi lesz a mai határokon túl szakadt görögkatolikus magyar véreinkkel? [...] ellenségeink megállapítása szerint görögkatolikus magyar nincs a világon, és aki gör. kath., az *ipso facto* rutén vagy román”, MELLES 1922, 2a. Ezen állásponttól igen távoli a MAGOSZ (keserű) realitásokat figyelembe vevő álláspontja, mely a külhonba szakadt magyar görögkatolikusok reménytelen megőrzése helyett inkább az önazonossága szemszögéből még mindig többféle kötődésű hazai görögkatolikus egyház egységének előmozdításán kívánt fáradozni, ami viszont a szükségszerűen megosztó etnikai jelleg hangsúlyozása helyett a közös görögkatolikus mivoltot állította központba: „A MAGOSZ nem politikai, hanem egyházi célokért küzd. Mint görögkatolikusok szövetkeztünk egyetlen görögkatolikus egyházmegyénk erősítésére [...] Az Orsz. Bizottságnál politikai volt a cél, görögkatolikus vallásunk egyszerűen eszköz ennek elérésére. A MAGOSZ-nál a cél maga egyházi, s következésképpen magasabb, mint az Orsz. Bizottságnál”, KOZMA 2022, 2b.

52 PAPP 1945, 38–39.

gukat, ami a kárpátaljai „rutén rítus” és rutén egyház gondolatának megerősödését eredményezte. E folyamatot Papp György a magyar görögkatolikus közösség szemszögéből egyértelműen kényszerpályának látja. A tények és körülmények szorításában azonban nem tehet mást, minthogy igazodik a hivatalos új helyzethez: „... tudomásul kell vennünk, hogy az Apostoli Szentszék elismerte és szentesítette a román és rutén rítus és egyház különállását, s le kell vonnunk abból a magyar görögkatolikusságot illető következtetéseket.”⁵³

E fejtegetésekből világos, hogy a magyar rítus önállósága itt inkább csak az etnikai elkülönülés igényére támaszkodik. A magyar rítus önállóságának kimutatásánál a különbségadó *saját egyházi örökség* érve fel sem merül. Egyébként az ez utóbbi meglétének bizonyítása érdekében folytatott forráskutatási erőfeszítései, mint láttuk, csak meglehetősen mérsékelt sikerrel jártak. A magyar partikuláris jog áttekintése nyomán kénytelen volt beismerni, hogy e joganyagban a bizonyíthatóan *magyar* és egyben *rítus-szintű* önálló részleges fegyelem igen ritka, vagy legalábbis teljesen összemosódik az alacsonyabb egyházmegyei fegyelemmel.⁵⁴

A magyar rítus igénylésének pusztán nemzeti –és nem belső egyházi– érdekekre összpontosító motivációjáról egyébként szerzőnk maga ad bizonyosságot. Kifejezetten megvallja, hogy a szoros értelemben vett *magyar* rítus léte vagy nem léte számára –mint olyan– szinte „lényegtelen” [!]. A fontos csak az, hogy közösségünk elkülönüljön az immár tisztán nacionális identitású szomszédos görögkatolikus egyházaktól!⁵⁵ (Érdemes megjegyezni, hogy szerzőnk a magyar rítus tisztán görög-melkita és italo-albán– rítustól mutatózó elkülönülése mellett szóló bizonyítéknak a közös fegyelmi örökség hiányát tekinti. Ez az érv viszont rutén és román viszonylatban a közelmúlt nyilvánvaló közelálló fegyelmi öröksége miatt inkább a magyar görögkatolikus közösség előbbiekhez kötődése mellett szólna.)

A fenti eszmefuttatás végén megfogalmazódik a tételmondat: „Mindezek alapján tehát kimondhatjuk, hogy a magyar (vagy magyar-görög) rítus a bizánci (vagy görög) rítus-csoportban teljesen önálló és független rítust képez, s a román és rutén rítusú egyházaktól semmiben sem függ, hanem

53 Uo., 39.

54 Lásd: 167. old. 99. lj., lejjebb.

55 „... a magyar görögkatolikusok sem a román, sem a rutén rítushoz nem tartoznak, hanem mindkettőtől függetlenek. Legfeljebb atekintetben lehet vitának helye, hogy a magyar görögkatolikusok külön rítust képeznek-e, vagy a ‘ritus purus graecus’-hoz tartoznak [...] a felvetett problémát illetően azonban *lényegtelen* az, hogy a magyar görögkatolikusok egyházát önálló rítusnak tekintjük-e... vagy a ‘ritus graecus purus’ egyik ágának. *A lényeges csupán az, hogy a magyar görögkatolikus egyház és rítus különbözik a román és a rutén egyháztól és rítustól*”, PAPP 1945, 45–46 [kiemelés tőlem].

azokkal mindenben teljesen egyenrangú”.⁵⁶

Érdemes végül megjegyezni, hogy a magyar rítus önállóságának a bizonyítása érdekében kifejtett fenti érvek a görögkatolikus „szórványokról”, azaz az idegen joghatóság alatt más rítusú püspökökre bízott hívek helyzetéről szóló műben fogalmazódtak meg. A magyar rítus románól és ruténtől különböző jellegének kimutatása elsősorban azt a célt szolgálta, hogy –cáfolva az előbbi nemzetek ellentétes álláspontját, és összhangban Melles Emil fent jelzett sürgetésével– bizonyítsa a magyar nemzetiségi és a görögkatolikus felekezeti önazonosság összeférhetőségét. Ha egy magyar nemzetiségű görögkatolikus rítusában is különbözik a román és rutén hívektől, akkor a helyi román és rutén püspökök csak korlátozott mértékben diszponálhatnak felettük, hisz rítus-értelemben nem saját híveik, hanem csak rájuk bízott, idegen rítusú hívek.⁵⁷ Ez pedig azt is lehetővé teszi, hogy magyar önazonosságuk védelmében latin joghatóság alá helyezték őket. Hasonlóan ahhoz, amint a budapesti román görögkatolikusok is –ugyanilyen megfontolásból– korábban a rutén paróchia alól latin joghatóság alá kérték magukat. Ezt az igényt Papp György az új román államba szakadt görögkatolikusok viszonylatában kifejezetten meg is fogalmazta.⁵⁸ A magyar rítus önállóságának kimutatására tett erőfeszítéseinek ez volt az igazi mozgatórugója és célja. Így érthető, miért volt másodlagos számára, hogy a magyar görögkatolikus közösség rítusa magyar-e, avagy csak „tisztán görög”. A fontos csak az volt, hogy a románól és ruténtől is különböző, mert ez a latin joghatóság alá rendelés feltétele. A szertartásbeli kötődés nemzeti önazonosság védelme alá rendelése azzal a nemzetiségek közötti súlyos ellenségeskedéssel magyarázható, ami a trianoni időszakot kísérte.

Összegző észrevétel

Az önálló magyar rítus bizonyításának igénye a múlt század elején, a román és rutén rítus kifejezés szentszéki dokumentumokban történő elterjedése nyomán vált sürgetővé. A '20-as években a hajdúdorogi eparchiában

56 PAPP 1945, 48. (Érdemes megjegyezni, hogy a korábbi magyar közjogi gyakorlat elzárkózott attól, hogy a görög rítuson belül nemzetiségi alrítusokat is elismerjen és regisztráljon. Ezt a közjogi álláspontot egy belügyminiszteri rendelt kifejezetten rögzítette [BM 1898/97.400; lásd: GEISZ 1910, 67–68; PAPP 1945, 48]. A hajdúdorogi eparchia felállítása és különösen a trianoni helyzet azonban gyökeresen új helyzetet teremtett, ami módosította az e kérdéssel kapcsolatos, célszerű magyar megközelítést.)

57 PAPP 1945, 49.

58 „Az egyenjogúság, az osztó igazság és a kölcsönösség alapján magyar-román viszonylatban a kérdés rendezése csakis akként történhetik, hogy az erdélyi magyar görögkatolikus szórványok a román rítusú püspökök és paróchusok joghatósága alól kivételnek, s a terület szerint illetékes latin rítusú püspökök és plébánosok joghatósága alá helyeztetnek...”, PAPP 1945, 50.

eltérő törekvések mutatkoztak. A „magyar görögkatolikus” kifejezésből egyesek a *nemzeti* jelzőre fektették a hangsúlyt, mert csak így látták védhetőnek a külhonba szakadt hajdúdorogi hívek nemzeti identitásának védelmét. Ezzel szemben mások inkább az összes hazai görögkatolikus összefogására összpontosítottak, s ennek érdekében az *azonos vallás közös nevezőjét* állították előtérbe az óhatatlanul megosztó nemzeti jelzővel szemben. Neves kanonistánk az előbbi álláspontot osztotta.

A magyar rítus önállóságának elméleti megalapozásában, mint láttuk, csak az etnikai elkülönülés érvére támaszkodott. Nem is tehetett másként. Ekkor ugyanis a rítus pontos fogalma még tisztázás alatt állt. Noha, mint fentebb láttuk, az I. Vatikánum előkészítése során már tudatosodott, hogy a rítusokat a liturgikus családok egészeivel azonosító, majd másfél évszázados doktrína pontatlanul írja le a rítusok világát, azt módosítani nem tudták. Így a sajátosan magyar liturgikus-egyházfegyelmi örökség biztos kimutatása sem feltétlen eredményezte volna a magyar rítus garantált elismerését, egyszerűen azért, mert –bár a praxis kétségtelen ilyen irányba haladt– sem *doktrinális*, sem *jogalkotási* szempontból nem volt még egyértelmű, hogy a rítusokon immár a szűkebb etnikai-fegyelmi-joghatósági egységek értendőek, és nem a tágabb liturgikus családok egészei. Ám ha a doktrína már el is jutott volna ez utóbbi elismeréséig, a magyar rítus önállóságának jogi érvekre támaszkodó bizonyítása akkor sem lett volna lehetséges, egyszerűen azért nem, mert a magyar görögkatolikus közösséget nem jellemezte a ruténtől és romántól markánsan elkülönülő, ilyen saját fegyelmi örökség!⁵⁹

59 Lásd: 208. old. skk

1.5 A görögkatolikus egyház államjogi helyzete a XVIII. század végén

A Mária Terézia révén létrehozott új eparchiák *közjogi* státusza vitákat váltott ki, amelynek egyik legfontosabb oka az országgyűlési részvételi jogban keresendő. Az országgyűlés összetételéről szóló, még 1608-ban elfogadott törvény szerint a püspökök a felsőtáblán, a káptalanok követei pedig az alsótáblán voltak jogosultak megjelenni.¹ Vajon az új görögkatolikus egyházmegyék püspökeit és káptalanjait is megillette ez a jog? A kérdés tisztázása akkor lett aktuális, amikor az egyházmegyék alapítását követő első országgyűlést összehívták. Erre –negyedszázados szünet után– 1790-ben került sor.² II. József február 20-i elhunytát követően a trónra lépő Lipót határozottan szakítani óhajtott bátyja abszolutisztikus kormányzási gyakorlatával. József halálhírére értesülve –a Bécsben tartózkodó fián keresztül– azonnal üzent a kancellárnak, hogy kezdje meg az országgyűlés összehívásának előkészítését.³ Az országgyűlésre meghívandók személyi körének összeállítása és a meghívók kiküldése ugyanis a kancellária feladata volt.⁴

Negyedszázados kihagyás után az országgyűlés összehívásának előkészítése lázba hozta a hazai közéletet. A hosszú szünet után a meghívandók személyi körének megállapítása is komoly feladat lehetett. 1790 áprilisában ez sarkalhatta Batthyány József hercegprímást arra, hogy levélben forduljon a Magyar Udvari Kancellária vezetőjéhez, Pálffy Károlyhoz, amelyben felhívta figyelmét az utolsó országgyűlés óta alapított új latin szertartású egyházmegyékre.⁵ Célja nyilvánvalóan az volt, hogy a kancellár ne feledkezzen meg az ezek élén álló püspökök országgyűlésre történő meghívásáról sem.

1 1608. évi (k.u.) I. tc. 4. §.

2 Az országgyűlések időpontjairól lásd: SZIJÁRTÓ M. István, *A diéta. A magyar rendek és az országgyűlés 1708–1792*, Keszthely 2010, 144.

3 MARCZALI Henrik, *Az 1790/91-diki országgyűlés*, I., Budapest 1907, 57.

4 SZIJÁRTÓ 2010, 53.

5 FORGÓ András, „Batthyány József esztergomi érsek szerepe a görögkatolikus egyháziak országgyűlési részvételében”, in *Athanasiana* 36 (2013) 69–81, 78–79.

A hercegprímás előterjesztésében csak az új latin püspökök országgyűlési tagságát szorgalmazta, a három szintén ekkor létesített görögkatolikus eparchát szóba se hozta. Pálffy Károly viszont róluk is kikérte a hercegprímás állásfoglalását. Batthyány válaszában a görögkatolikus püspökök felsőtáblára történő befogadását kifejezetten ellenezte, amelyet egy a rendi álláshoz, és egy az Egyház belső szervezetéhez kapcsolódó érveléssel igyekezett alátámasztani. A hercegprímás rendi álláshoz kapcsolódó érve az volt, hogy a görögkatolikus püspökök nem nemesek, sosem tartoztak az első rendhez. Az Egyház belső szervezetéhez kapcsolódó érve szerint pedig a görögkatolikus főpásztorok nem önálló egyházmegyéket kormányoztak, mivel eparchiáik a latin egyházmegyék területére estek. Ebből adódóan ők –legalábbis a prímás szűk horizontú trentói egyháztani víziója szerint– valójában csak a latin megyéspüspökök valamiféle „kisegítői” (*subsidiari*). E megfontolások alapján sem társadalmi, sem egyházi helyzetük nem indokolná az országgyűlési tagságot.⁶

Pálffy Károly kancellár

A Kancelláriáról a királyhoz küldött feliratból viszont az derül ki, hogy Pálffy Károly nem osztotta a hercegprímás álláspontját. Véleményét a nemesi jogállás tekintetében a görögkatolikus püspökségeknek tett királyi birtokadományokból vezette le.⁷ Ha a püspökségnek van földbirtoka, akkor nemes. Ez az álláspont pedig megalapozott volt, hiszen rendi jogunk szerint a királyi birtokadomány automatikusan nemesített. Mivel a görögkatolikus káptalanok nem kaptak önálló birtokadományt, így azok nemesi jogállását a kancellár sem ismerte el.⁸ A hercegprímás második ellenérvét, miszerint az Egyház szervezetén belül a görögkatolikus püspökök nem azonos jogállásúak a latinokkal, a főkegyúri jogra hivatkozva utasította el.⁹ Eme érvekre támaszkodva

Pálffy kancellár a görögkatolikus püspökök meghívását javasolta az uralkodó számára, ami meg is történt. Az országgyűlési iratok tanúsága szerint a görög-

6 FORGÓ 2013, 78.

7 FORGÓ András, „Görög szertartású püspökök a 18. század végi magyar országgyűlésben”, in *Egyháztörténeti Szemle* 11 (2010) 3, 26–47, 31; FORGÓ 2013, 79.

8 FORGÓ 2013, 79.

9 FORGÓ 2010, 31; FORGÓ 2013, 79.

katolikus püspökök már részt vettek az 1790/91-es országgyűlés felsőtáblájának munkájában. Mi több –a nemesi jogállásnak a kancellár által is elismert hiányosságai ellenére– a görögkatolikus káptalanok követői is hamarosan megjelentek az alsótáblán.¹⁰

A hercegprímás görög közjogi egyenjogúsítás elleni érveit a szűk látókörű trentói egyházképpel szokás védeni. Mivel az új latin püspökök főrendházi tagsága mellett többek között azzal érvelt, hogy azok távolléte esetén egyházmegyéik léte is megkérdőjeleződne,¹¹ a görögkatolikus püspökök távoltartására irányuló kifejezett törekvése a keleti eparchiáról alkotott nézeteiről is sokat elárul.

II. Lipót –Pálffy Károly előterjesztésére hozott– döntése azonban biztosította a görögkatolikus egyház országgyűlési jelenlétét, amely a jövőre vonatkozóan is megmaradt. Az alsótábla népképviselési alapra történő helyezése (1848) a káptalanok országgyűlési jelenlétét általában megszüntette. A második kamarában azonban a viselt hivatal, mint részvételi jogcím, a polgári átalakulás után is tovább élt. Így a görögkatolikus püspökök országgyűlési jelenléte egészen 1945-ig fennmaradt, amíg tudniillik a magyar országgyűlés kétkamarás rendszerben működött.

Az országgyűlést érintő későbbi szabályozások egyébként a görögkatolikus püspökök státuszát törvényi szinten is megerősítették. A főrendiház szervezetének módosításáról szóló 1885-ös törvény a tagsági jogcímeknél már „a magyar szent korona országainak latin és görög szertartású római katolikus egyháznagyai (...)”¹² megfogalmazást tartalmazta. A felsőházról szóló 1926-os törvény pedig majd nevesítve felsorolja az összes ott megjelenésre jogosult egyházi méltóságot, a görögkatolikusok részéről a hajdúdorogi megyéspüspököt említve.¹³ A miskolci apostoli kormányzót azonban –valószínűleg a felekezetek létszámaránya okán¹⁴– kihagyta. A területi revíziókat követően azonban –a munkácsi, a nagyváradai és a szamosújvári görögkatolikus püspökkel egyetemben – ő is elnyerte a felsőházi tagságot.¹⁵

Visszatérve a XVIII. század végi eseményekre, Pálffy Károlynak a görögkatolikusok másfél évszázadig tartó országgyűlési jelenlétének megteremtésében kétségtelenül komoly szerepe volt. Érdekes kérdés, vajon a folyama-

10 FORGÓ 2010, 33–34.

11 *Ivi.*, 30.

12 1885. évi VII. törvénycikk 4. §, B.a. pont.

13 1926. évi XXII. tc. 4. §, B.1. pont.

14 A törvény miniszteri indokolásában részletes adatok szerepelnek az ország területi veszteségeiből eredő felekezeti változásokra, s hogy az felsőházi képviselőinkben milyen arányú módosításokat kíván. Majd a görögkatolikuság akkor 175 ezer fős létszámára utalva megállapítja, hogy az ő teljes képviselőtüket a hajdúdorogi magyar szertartású görögkatolikus püspök fogja ellátni; [KI-1926-XIII-415-416].

15 1940. évi XXVII. tc. 1. §, 1. pont.

tot Batthyány Lajos 1790 áprilisi, a kancellárhoz intézett levele indította el? Noha az egyházi meghívottaknál is voltak vitatott személyi körök –vö. „választott püspökök”, címzetes püspökök, prépostok stb.],¹⁶ a megyéspüspökök részvételét azonban nem övezték viták. Annak is kicsi a valószínűsége, hogy a kancellária megfélelkezett volna az új megyéspüspökökről. Pálffy Károly válaszlevelében a görögkatolikus püspökök státuszával kapcsolatban megfogalmazott kérdés is arra utal, hogy a kancellária már Batthyány Lajos

Országház 1802–1848 (Pozsony)

levele előtt számba vette őket. Pálffy pedig a hercegprímás álláspontja ellenére is javasolta a királynak meghívásukat, amelyből joggal feltételezhetjük, hogy primási levél nélkül az ügy inkább gördülékenyebben zajlott volna, mintsem elakad. A felterjesztés áttekintése után Lipót meg is rója Pálffy kancellárt, hogy miért bocsátkozik ilyen vitákba.¹⁷ Az országgyűlésre meghívottak körének összeállítása a kancellária feladata, amelyet nem javaslatokra, hanem hivatalból kell elkészítenie.

Érdemes még megemlíteni, hogy a görögkatolikus püspökök országgyűlési tagsága az ortodox képviselőt kérdését is újra előtérbe állította.¹⁸ Az 1792. évi X. törvénycikk elvileg az ő püspökeik megjelenését is lehetővé tette a felsőtáblán.

16 SZIJÁRTÓ 2010, 47–48, 408–411, 421–424.

17 FORGÓ 2010, 32.

18 A hazai ortodoxia korabeli államegyházi jogi helyzetéhez lásd: VUKISITS György, „Görögkeleti-szerb egyház”, in *Magyar Jogi Lexikon*, MÁRKUS Dezső (szerk.), III, Budapest 1900, 769–783; továbbá: ÚÓ., „Görögkeleti-román egyház”, in Uo., 766–769.

2. Az első kodifikáció kora (1918–1958)

2.1 A modern kodifikáció egyháztani háttere

„privileges freely accorded out of pure good-will, but not a wide-ranging autonomy based on ancient tradition”

Az első egyházi kodifikáció (CIC'1917, SCICO) megvalósulásához az I. Vatikánum tanítása lényegi támogatást adott, amennyiben dogma szinten rögzítette a pápa legfőbb és teljes kormányzati tekintélyét, mely értelemszerűen a törvényhozói hatalmat is magában foglalta. Ez az egyházi centralizáció további erősödéséhez vezetett. A kodifikáció hátterében meghúzódó egyháztani vízió ugyanakkor –ezen ünnepélyes tanítóhivatali minősítéstől eltekintve– a trentói korhoz képest alig változott.

1. *A hívek alapvető egyenlőtlensége: klerikusok vs. világiak.* A modern kodifikáció mint jelenség természeténél fogva feltételezi a jogalanyok egységését. A kánonjog első kodifikációja ennek az elvárásnak nem tett eleget, egyháztani háttere továbbra is a Bellarmini-féle ekkleziológiai dichotómiát tükrözte.¹ Így az első törvénykönyvek is alapvetően és elsődlegesen az egyházi rend szentségének a vétele vagy hiánya mentén osztályozták a híveket. A keresztségből fakadó egyháztani következmények továbbra is elsikkadtak. Ennek megfelelően minkét törvénykönyv először tárgyalták a klerikusok témakörét, s csak ezt követően esett szó a laikusoktól.²

2. *A püspökök egyháztani helyzete.* Amint arra röviden már utaltunk, a püspöki hatalom eredetének elméleti kérdése az egész korszakban megoldatlan maradt. Noha azt mind a Trentói Zsinat³, mind az I. Vatikánum vizsgálta, a kérdésben egyértelmű tanítás megfogalmazására egyik esetben sem került sor. A kánonjogi doktrínában viszont az a meggyőződés terjedt el, hogy a püspökök kormányzati hatalma lényegében saját püspökszentelésüktől független, azt a pápa a *missio canonica* révén tisztán „extra-szakramentális” úton

1 Lásd: Adolfo LONGHITANO, *Battesimo e soggettività giuridica*, in *Il fedele cristiano. La condizione giuridica dei cristiani* (Il Codice del Concilio Vaticano II 6), Bologna 1985, 13. skk.; továbbá: 19. old., feljebb.

2 Vö. CIC'1917, 108. kán. skk.; illetve 682. kán. skk.; *mp. Cleri sanctitati* 38. kán. skk., illetve 527. kán. skk.

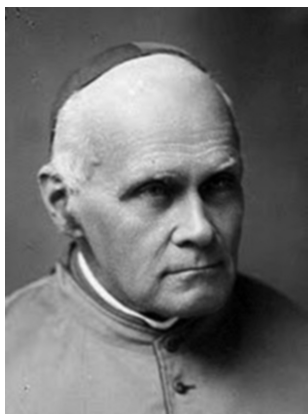
3 Lásd feljebb, 50–51. old.

közvetíti számukra. A korábbi korokban kialakult ezirányú meggyőződés⁴ továbbra is uralkodó maradt, annak ellenére, hogy a hatalom szakramentális eredetét támogató nézetek sem tűntek el.⁵ A joghatóság püspökszenteléstől független jellegét támogató nézetek olvashatók ki az I. Vatikánum eszmecse- réiből,⁶ de XII. Piusz tanításából is.⁷

3. *A püspökök feletti hatalom természete és eredete.* A kormányzati ha- talom iménti –egyoldalúan „egyforrású”– víziója tükrében aligha meglepő, hogy a püspökök feletti helyi „joghatóság” természete és eredete méginkább a pápai hivatal függvényeként nyert értelmezést. Valójában e felfogás előképei –mely tudniillik minden hatalmat, de különösen is a felettes joghatóságot a pápai hivatalból eredeztet–, már az antik időkben megjelentek.⁸ E tézis klasz- szikus megfogalmazása a „participáció” kifejezésben összegződik. A püspö- kök feletti joghatóság a pápai hatalom egyszerű helyi megjelenési formája: az előbbit az utóbbi „tartalmazza”, következésképpen az előbbi természete

-
- 4 Vö. „fontalis origo totius potestatis ecclesiasticae” (Juan de Torquemada †1468), lásd: Philip GOYRET, „Episcopato”, in *Dizionario di ecclesiologia*, Gianfranco CALABRESE – Philip GOYRET – Orazio F. PIAZZA (a cura di), Roma 2010, 612–627, 617; továbbá: „talis igitur est plenitudo potestatis Romani Pontificis ut in ipsa tamquam in fonte sit omnis iurisdictio qua Ecclesia regitur”, in Dominico PALMIERI, *Tractatus de Romano Pontifice, cum prolegomeno de Ecclesia*, Romae 1877, 379; lásd még: Suárez, 19. old., feljebb.
- 5 Lásd pl. Eugenio CORECCO, „Origine del potere di giurisdizione episcopale: aspetti storico-giuridici e metodologico-sistematici della questione (I–II)”, in *Scuola cattolica* 96 (1968) 1, 3–42, 96 (1968) 2, 107–141, lásd még: Wilhem BERTRAMS, „De questione circa originem potestatis iurisdictionis episcoporum in Concilio Tridentino non resoluta”, in *Periodica* 53 (1963) 458–476.
- 6 Az I. Vatikánum vitáiban a püspöki hatalom szakramentális eredetének tézisében a többség a primátus kisebbitésének veszélyét látta. E kérdést –Zinelli állásfoglalása szerint– e Zsinat sem kívánta eldönteni. Az a megfogalmazás viszont, amely a saját és rendes jelző mellől a püspöki hatalom jellegének leírásánál mellőzte a „közvetlen” (*immediata*) minősítést, mégis annak jele, hogy e szinaxis is inkább a püspöki jogha- tóság pápai közvetítésének nézetét erősítette; lásd: Umberto BETTI, *La costituzione dommatica «Pastor aeternus» del Concilio Vaticano I* (Spicilegium Pontificii Athenaei Antoniani 14), Roma 1961, 621–622; vö. Mansi 53, 310B.
- 7 Pl. „... sub debita Romani Pontificis auctoritate positi, quamvis ordinaria iurisdictionis potestate fruuntur, immediate sibi ab eodem Pontifice Summo impertita”, PIUS XII, litt. enc. *Mystici corporis*, 29. VI. 1943, in AAS 35 (1943) 212.
- 8 Lásd pl. Walter ULMANN, „Papacy”, in *New Catholic Encyclopedia*, vol. 10, New York 1967, 953; Jean RIVIÈRE, „In partem sollicitudini... Évolution d’une formule pontificale”, in *Revue des sciences Religieuses* 5 (1925) 2, 210–231; Agostino MARCHETTO, «In partem sollicitudinis... non in plenitudinem potestatis». *Evoluzione di una formula di rapporto Primato-Episcopato*, in *Studia in honorem Eminentissimi Cardinalis Alphonsi M. Stickler*, curante Rosario CASTILLIO LARA (Studia et textus historiae iuris canonici 7), Roma 1992, 269–298; továbbá pld. Victor MARTIN, „Pape”, in *Dictionnaire de Théologie Catholique*, Alfred VACANT – Eugène MANGENOT – Émile AMANN (dir.), tom. XI/2, Paris 1932, 1877–1944, 1879–1883.

szerint az utóbbiból „részesedik”. E megállapítás Wernztől Billotig és Siposig a klasszikus egyháztani és kánonjogi kézikönyvek egybehangzó álláspontja.⁹ Összességében eszerint a felsőbb hatalom nem az érintett helyi egyházfő saját püspökszenteléséből ered, hanem a pápától nyert adomány. Noha nem egyszerű megbízásról van szó, hanem hivatal révén közvetített (azaz „rendes”) hatalomról, az teljes mértékben a pápa tetszésétől függő,¹⁰ minden további nélkül szabadon módosítható, akár ki is iktatható.¹¹

Loius Billot

A püspökök feletti szervek hatalmának imént vázolt alapvetően esetleges jellegét a kodifikáció azzal is hangsúlyozni kívánta, hogy az e körbe tartozó intézményeket a latin, sőt a keleti törvénykönyvben is a „De suprema potestate deque iis qui eiusdem sunt canonico iure participes” cím alá sorolták.¹²

- 9 „... ex iure divino omnes Episcopi inter se etiam quoad iurisdictionem sunt aequales, et in hierarchia iurisdictionis praeter gradum episcoporum tantum unus est gradus superior i. e. primatus iurisdictionis Romani Pontificis, qui eminenter gradus inferiores in se *continet* [...] Gradus igitur medii in hierarchia iurisdictionis inter Rom. Pontificem et simplices Episcopos i. e. Patriarchae, Primates, Metropolitae, iure mere humano instituti sunt, universaque ipsorum iurisdictionis superior in alios Episcopos est *participatio* quaedam potestatis pontificae sive expresse, sive tacite facta”, Franz X. WERNZ, *Ius decretalium*, tom. II, *Ius constitutionis Eccles. catholicae*, pars II, Romae 21906, n. 713, 480–481; vö. “Quod praeter Romanum Pontificem, nullus episcopus in alios episcopos iure divino habeat auctoritatem, et quod omnes gradus iurisdictionum patriarchalium, primatialium, vel archiepiscopalium, nihil aliud sunt quam quaedam *participationes* primatus S. Petri *iure pontificio constitutae*”, in Ludovicus BILLOT, *Tractatus de Ecclesia Christi*, I, Romae 1921, 685 [kiemelés tőlem].
- 10 “In the profession of faith of Michael Paleologus the Council [of Lyon, 1274, DH n. 861] propounds the doctrine that the Roman Church has *conceded* to the patriarchal sees of the East their privileges, and has transmitted a part of her power to them”, Wilhelm DE VRIES, „The Eastern Patriarchates and their Relationship to the Power of the Pope. Part II. The Change in the Relationship in the Second Millenium”, in *One in Christ* 2 (1966) 130–142, 130, 132; “When Rome spoke of privileges, it meant those which the Holy See had *freely* accorded the oriental patriarchs out of *pure goodwill*, but not a wide-ranging autonomy based on ancient tradition”, uo., 140 [kiemelés tőlem]; vö. Edward SIECIENSKI, *The Papacy and the Orthodox. Sources and History of a Debate*, Oxford 2017, 335.
- 11 “Ex institutione divina omnes Episcopi pares sunt et subiecti soli Pontifici... Iurisdictionis supraepiscopalis est ergo *participatio* quaedam potestatis pontificae, quae cum sit institutionis *humanae*, non semper eiusdem amplitudinis esse debet, sed augeri, minui vel *totaliter supprimi* ab eo, qui eam concessit, potest”, Stephanus SIPOS, *Enchiridion iuris canonici*, Romae 1954, 181.
- 12 Lásd: CIC’1917, 218. kán. előtti cím, valamint 271–292. kk., illetve *mp. Cleri sanctitati*, 162. kán. előtti cím, valamint 216–351. kk.

A modern egyházi törvénykönyv természeténél fogva az egyházi jogrend szinte egészének szabályozására törekedett. Ebből adódóan –a jogalkotási törvényesség elve miatt– a helyi törvényhozóknak beszűkült a mozgástere. A XIX. század utolsó évtizedeiben egyes keleti katolikus egyházak jelentős zsinati kodifikációt vittek végbe. Ezek között, mint láttuk, kiemelkedett az 1872-es balázsfalvi tartományi zsinat. Az első keleti törvénykönyv(tervezet) egyes részeinek kihirdetése után a helyi jogalkotás már csak ennek keretei között tevékenykedhetett. Ez utóbbi kodifikáció tehát érdekes kettős hatással járt. Egyrészt a latin törvénykönyv viszonylatában a keleti egyházfegyelem egyenrangúsítását eredményezte. Ezzel egyidejűleg azonban –másrészt– a keleti egyházak önszabályozási mozgásterét jelentősen szűkítette is! A püspökök és szurpaepiszkopális szervek hatalmának pápai eredetéről szóló iménti doktrína csak tovább gyengítette a kreatív helyi jogalkotás esélyeit. A fentiek túl az egyetemes jog egyoldalú dominanciáját az is erősítette, hogy a régi kodifikáció rendszerében –a mai fegyelemtől eltérően– a pápai törvények alól a megyéspüspök felmentést is csak külön felhatalmazás engedményezése esetén adhatott.

2.2 A magyar görögkatolikus jogforrások a XX. század első felében

„... nessuna Chiesa orientale ha una
legislazione tale che meriti questo nome”
[card. Pietro Gasparri]

2.2.1 *A jogforrásokról általában.* A XX. század a modern egyházi kodifikáció kora, ami a keleti kánonjog terén egy érdekes kettősséget eredményezett. Egyrészt a modern törvénykönyv itt is a jog erőteljes „fixálódását” hozta. Az egyes egyházak addig elsősorban helyi szinten szabályozott heterogén fegyelmét egy pápa által kiadott közös keleti jogrend váltotta fel. A „kódex” kizárólagos jellegéből adódóan pedig ez utóbbi nemcsak a korábbi részleges normákat helyezte hatályon kívül, hanem értelemszerűen a későbbi helyi jogalkotást is e közös pápai jog meglehetősen szűk keretei közé szorította. Ezzel egyidőben azonban, másrészt, a modern kodifikáció a keleti egyházfegyelem emancipációját is elhozta. A trentói korban a keleti fegyelem töredezettsége és bizonytalan értéke miatt a latin jog tűnhetett a katolikus kánonjog majd kizárólagos letéteményesének, sőt szinonimájának. A pápai kodifikációban testet öltő közös keleti jog ellenben már a latin fegyellemmel egyenrangúként jelent meg.¹ E fejlemény a hierarchikus fejlődés szerényebb fokán álló egyházak emancipációja terén – így a magyar görögkatolikus közösség esetében is – igen jelentősnek bizonyult.² A keleti kódex tervezetének kidolgozásában

1 Emil HERMAN, „De «ritu» in iure canonico”, in *Orientalia christiana* [de Oriente, documenta, studia et libri], vol. XXXII, n. 89, Octobri-Decembri 1933, 96–158, 107; Sean T. DOYLE, *The Apostolic See and the Eastern Catholic Churches: From the Tridentine Era to the Present* (Kanonika 29), Rome [2019], 341.

2 A katolikus pátriárkák némelyike ellenben kezdettől bizalmatlanul szemlélte a közös keleti kodifikáció tervét; lásd Giovanni COCO, „Canoni e concili: l’idea e lo sviluppo della prima codificazione orientale tra il Vaticano I e il Vaticano II”, in *Iura Orientalia* 9 (2013) 14–59, 34. E fejleményben ugyanis saját autonómiájuk csökkentésének veszélyét látták, mint később kiderült, nem alaptalanul. Így az 1957-es keleti alkotmányjog a melkita és maronita egyház számára például a püspökválasztás pápai megerősítéséhez kötését eredményezte, ami révén a keleti kormányzati autonómia püspökök kijelölésének szabadságában megmutatkozó egyik legfontosabb jegye szenvedett csorbát; lásd: Joseph KHOURY, „Le choix des Évêques dans les Églises orientales”, in *Concilium* 167 (1981) 43–54, pp.; SZABÓ Péter, „A püspökválasztást érintő szabályozás módosulásai a keleti katolikus egyházjogban”, in *Athanasiana* 4 (1997) 83–94, 83–84.

hazai szereplők is közreműködtek. E tevékenységük tanulmányozása a korabeli egyházfegyelmünkről alkotott képünket is gazdagítja és árnyalja.

A címben jelzett témakört a jelen fejezetben is keletkezési és megismerési jogforrásokra tagolva tárgyaljuk, külön-külön figyelmet szentelve először ezek egyetemes, majd helyi megnyilvánulási formáinak. A „kodifikáció koráról” lévén szó, az egyetemes jog terén figyelmünket az ekkor kiadott törvénykönyvekkel kapcsolatos néhány olyan kérdésre összpontosítjuk, melyek görögkatolikus szempontból érdekesek.

1. A két egyetemes zsinat közé tevődő időszakban még a korábbiakhoz képest is a pápai jogalkotás vált uralkodóvá. A központi *keletkezési jogforrások* terén e korszakban nincs lényegi változás: a pápai hivatal, illetve az azt helyettesi hatalommal segítő kuriális dikasztériumok szerepe meghatározó. A keleti ügyekre a Hitterjesztési Kongregáción belül 1862 vízkeresztjén külön szekció létesült. Ez 1917-től a *Keleti Egyház Kongregációja* néven önálló kuriális hatósággá alakult,³ majd jogkörét XI. Piusz tovább erősítette.⁴ Eredetileg e dikasztériumot maga a pápa elnökölte, míg a tényleges vezetést bíboros titkár látta el. Néhány hónappal a kódex kihirdetése után *Pápai Keleti Intézet* néven Rómában keleti teológiai fakultás is létesül.⁵ A majdani első keleti kodifikációban mindkét új intézmény meghatározó szerepet játszott, sőt létrehozataluk egyik fő mozgatórugója éppen maga a tervezett újabb kodifikációs folyamat támogatása volt. Változás inkább a kuriális praxisban mutatkozott, amennyiben e központi hatóságok minden eddiginél aprólékosabban ellenőrizték és irányították a helyi egyházak életét.⁶ E tendenciát a keleti kodifikáció későbbi átfogó és részletes előírásai csak tovább erősítették. Az I. Vatikáni Zsinat, bár az előkészületek során keleti ügyekkel behatóan foglal-

3 BENEDICTUS XV, mp. *Dei providentis* [de Sacra Congregatione pro Ecclesia Orientali], 1. V. 1917, in AAS 9 (1917) 11, 529–531; lásd: Michael DZIOB, *The Sacred Congregation for the Oriental Church* (CLS 214), Washington 1945.

4 Vö. PIUS XI, mp. *Sancta Dei Ecclesia* [de iurisdictione Sacrae Congregationis pro Ecclesia Orientali], 25. III. 1938, in AAS 30 (1938) 154–159; Giovanni COCO, „Alle radici di un’idea: la Congregazione per le Chiese orientali e il dibattito sulle sue competenze”, in *Iura orientalia* 10 (2014) 17–58, 18. skk.

5 BENEDICTUS XV, mp. *Orientis catholici* [de Instituto Pontificio Studiis Rerum Orientalium Provehendis], 15. X. 1917 in AAS 9 (1917) 11, 531–533. A kánonjog e fakultáson kezdettől megkülönböztetett figyelemnek örvendett; lásd: Joseph PRADER, *Il Pontificio Istituto Orientale e il diritto canonico delle Chiese orientali*, in *Il 75° anniversario del Pontificio Istituto Orientale*. Atti delle celebrazioni giubilari, 15–17 ottobre 1992, a cura di Robert TAFT – James DUGAN (Orientalia Christiana Analecta 244), Roma 1994, 181–195.

6 Carlo FANTAPPIÈ, *Storia del diritto canonico e delle istituzioni della Chiesa*, Bologna 2011, ; René METZ, *La première codification du droit des Églises orientales catholiques (1927–1958)*, in *Le droit et les institutions de l’Église catholique latine de la fin du XVIIIe siècle à 1978. Sources, communauté chrétienne et hiérarchie*, par René EPP – Charles LEFEBVRE – René METZ (HDIEO 16), Paris 1981, 272–281.

kozott,⁷ végül félbeszakadása miatt keletiekről szóló rendelkezések kiadására nem maradt ideje.

2. A *megismerési jogforrások* terén jelentős fejlemény, hogy a pápa és a kuriális hatóságok új jogszabályai – így értelemszerűen a keletieket érintő rendelkezések is – 1909-től az *Acta Apostolicae Sedis* néven megjelenő hivatalos közlöny révén kerültek kihirdetésre. A XX. század közepére a keleti katolikus egyházak közös jogát tartalmazó törvénykönyv tervezete is elkészült. E közös keleti jog (részleges) kihirdetését megelőző évtizedekben a keleti katolikusok jelentős része – jobb megoldás hiányában – az 1917-es latin törvénykönyvet⁸ tekintette magára irányadónak. Mi több, olykor a kódex egyes részeinek szélesebb körű formális kiterjesztését is szorgalmazták magukra.⁹ E törekvésekből viszont – különösen régióinkban – kezdettől jelentős értelmezési nehézségek adódtak.

*

2.2.2 *A latin egyházi törvénykönyv (CIC'1917) hajdúdorogi hatálya.* A magyar görögkatolikusokat kötelező jog témakörében ebben az időszakban a legalapvetőbb kérdés az első latin kódex hajdúdorogi kiterjedésének mértéke körül mutatkozott. E kódex főszabályként a keletieket nem érintette, ám 1. kánonja záradéka értelmében kivételesen mégis kötelezte őket, ha az „a dolog természetéből” adódott.¹⁰ A korabeli kánonjogi doktrína számára nem kis feladatot jelentett tisztázni, melyek is ezek a keletiekre is kiterjedő kódexbeli rendelkezések.¹¹ E téren egyik támpontként továbbra is a fentebb

7 Lásd: Pablo GEFAELL, „Il diritto canonico orientale nei lavori del Concilio Vaticano I. Voti dei consultori della Commissione preparatoria per le missioni e le Chiese orientali”, in *Ius Ecclesiae* 18 (2006) 29–60, 45. skk., 54. skk.

8 BENEDICTUS XV, *Codex iuris canonici*, 27. V. 1917, in AAS 9 (1917) II, 11–456.

9 Ilyen értelmű grúz, szír, káld. malabár és melkita kezdeményezésekhez lásd: Ivan ŽUŽEK, *L'idée de Gasparri d'un Codex Ecclesiae universae comme «Point de départ», de la codification canonique orientale*, in Uő., *Understanding the Eastern Code* (Kanonika 8), Roma 1997, 429–458, 436; DOYLE 2019, 343–344. A kodifikáció levétári anyagában hasonló kérelem a galíciai „rutének” részéről is fellelhető; lásd: *Domanda dell'Episcopato Ruteno per l'adozione di parte del Codice*, 543/29, in *Codificazione canonica orientale*, Commissione delegati orientali, Studi preparatori can. 1–144, DTL-B: 9-F-1.

10 *Licet in Codice iuris canonici Ecclesiae quoque Orientalis disciplina saepe referatur, ipse tamen unam respicit Latinam Ecclesiam, neque Orientalem obligat, nisi de iis agatur, quae ex ipsa rei natura etiam Orientalem afficiunt* (CIC'1917, 1. kán.); vö. SIPOS István, *Enchiridion iuris canonici*, Romae 1954, 62–64; BÁNK József, *Kánoni jog*, Budapest 1960, I, 230–231.

11 Emil HERMAN, „De «ritu» in iure canonico”, in *Orientalia christiana* [de Oriente, documenta, studia et libri], vol. XXXII, n. 89, Octobri-Decemberi 1933, 96–158, 126–138, 129 skk.; vö. pl. Alphonse VAN HOVE, *De legibus ecclesiasticis* (Commentarium Lovaniense in C.I.C. I,2), Mechliniae-Romae 1930, 5–8; Gommarus MICHELIS, *Normae generales iuris canonici. Commentarius libri I Codicis iuris canonici*,

említett, 1631-es iránymutatás szolgált.¹²

Az új törvénykönyv hazánkban a munkácsi, az eperjesi és a hajdúdorogi görögkatolikus püspök érdekes kezdeményezéséből adódóan további elméleti és gyakorlati kérdéseket is magával hozott. Az említett főpásztorok ugyanis 1917. dec. 31-én közös levélben kérték XV. Benedek pápát, hogy annak hatalyát –kevés kivételtől eltekintve– egyházmegyéikre is maradéktalanul terjessze ki. (A latin törvénykönyv részleges kiterjesztésének kérése, mint előbb láttuk, később több keleti katolikus egyház részéről is megfogalmazódott.) E felterjesztés eredeti szövege csak a közelmúltban került napvilágra.¹³ Ugyan a záradék a kiterjesztést a „saját különleges jogok” fenntartása mellett kéri,¹⁴ ám a levél szerint efféle sajátosan keleti jogok a kérelem idején már alig léteztek az említett eparchiákban.

A kódex görögkatolikus kiterjesztését kérelmező püspökök (Papp Antal, Miklós István, Novák István)

A kiterjesztés alátámasztására felsorolt érvek önmagukban is érdekesek, mert rajtuk keresztül a helyi egyházi vezetők tollából kapunk összképet arról, ők maguk miként is látták egyházmegyéik korabeli fegyelmi orientációját. A levél szerint a széleskörű kiterjesztést az érintett eparchiák pillanatnyi jogi helyzete indokolja. Ezekben ugyanis a latin egyháztartományi beosztásból adódó szoros kapcsolat miatt –a püspökök tanúsága szerint– a szokásjog révén ekkorra szinte minden területen a latin jog vált uralkodóvá!

tagozásból adódó szoros kapcsolat miatt –a püspökök tanúsága szerint– a szokásjog révén ekkorra szinte minden területen a latin jog vált uralkodóvá!

Paris 1949, 46–52; továbbá: „Quest’ultimo canone [azaz a CIC/1917 1. kánonja] era basato su vari documenti degli ultimi due secoli, citati nelle annotazioni al primo Codice latino, ma non ne era facile l’applicazione, non potendosi chiaramente intendere quali fossero in concreto le norme che vincolavano ‘la Chiesa orientale’ di per se stesse, ‘ex ipsa natura rei’”, Marco BROGI, „Il nuovo Codice Orientale ed i latini”, in *Antoninum* 66 (1991) 35–61, 40.

12 Lásd: 27–28. old., fentebb.

13 A levél eredeti szövegének kiadásához lásd: SZABÓ Péter, „A hajdúdorogi kodifikációs bizottság létrejötte (1929) a levéltári adatok tükrében”, in *Athanasiana* 48 (2019) 227–244, 238–240.

14 „Quapropter ut nos infrascripti Ordinarii certam et authenticam normam in tam gravi causa habeamus, rem prorsus utilem reputavimus proferre atque Sanctitati Tuae commendare, ut eam ad trutinam revocando iudicium Tuum pandere et –si expediat– obligationem Codicis novi ad dioeceses nostras –salvis tamen iuribus hucadusque specialibus nostris– extendere dignearis”, AAEESS, *Codex Iuris Canonici*, Varia, scato-la n. 90 [kiemelés tőlem].

Említést tesznek ugyan bizonyos eltérésekről például a liturgikus jog, a böjti fegyelem, és némely sajátos görög normák („*pauca Graecorum propria iura*”) terén, ám úgy nyilatkoznak, hogy –az iménti ritka eseteket leszámítva– az említett eparchiákban lényegében a latin jog van hatályban!¹⁵

Érvelésük szerint, ha a kódex csak a latin hívek számára vezetné be az új jogot, míg a görögkatolikusok a továbbiakban is a szokásjog révén átvett régi (latin) jogot lennének kötelesek követni, az eddigi helyi jogegység így adódó megbomlása miatt a püspökök félelme szerint a papság és a hívek között súlyos zavar támadna. Ennek megelőzése érdekében kérik a pápát, hogy a latin kódex hatályának rájuk történő átfogó kiterjesztését –az említett „külön jogok” fenntartása mellett– fontolja meg.¹⁶

A kérelemre már 1918. márciusában megküldött választ, úgy tűnik, csak Papp Antal munkácsi püspöknek címezték, aki viszont –mint az későbbi szabadkozó leveléből kitűnik– a másik két főpásztor felé azt csak mintegy hét évnyi késéssel továbbította!¹⁷ Végül, mint tudjuk, Miklósy püspök 1925. december 17-i körlevelében deklarálta, hogy a latin törvénykönyv a hajdúdorogi egyházmegyében is annak eredeti hatálya kezdetétől kötelez.¹⁸

A püspöknek e deklaráció kiadására valójában nem volt jogalapja. Gasparri bíboros 1918. márciusi levele –melyet csak átiratban ismerünk¹⁹– ugyan nyitottságot mutatott a kérelem majdani elfogadására, felhatalmazást

15 „Hodie nempe, si excipiatur verbi gratia ius Liturgicum, ius ieiunale aliaque non tam gravis momenti et pauca Graecorum propria iura, *quoad essentiam ius ecclesiae Latinae vigeat apud nos et usitatur*”, uo.

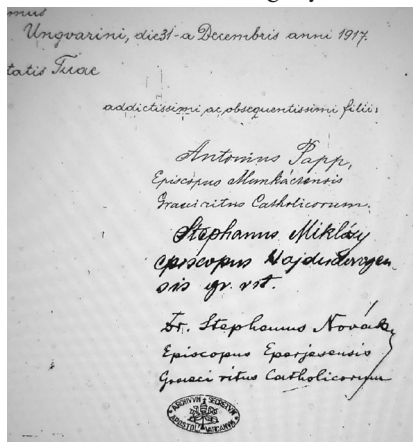
16 Lásd: SZABÓ 2019a, 239.

17 23/1925, 2237/1925; lásd: MEL I-1-1; SZABÓ Péter, „Miklósy István püspök és az első egyházi törvénykönyv (CIC'1917). Új levéltári adatok”, in *Athanasiana* 54 (2022) 251–262, 253, 255.

18 „... Csak a. mult évi [1924] november hó 21-én vettem kézhez hiteles másolatban Gasparri Péter bíbornok úr Őminenciájának, mint a Codex értelmezésére hivatott bizottság elnökének 1918. március 10-én kelt választát. Eszerint a Szentséges Atya örömmel s teljesítésre kész akarattal (*lubenter et propensa voluntate*) fogadta az új törvénykönyv bevezetésére irányuló kérelmünket. Ennélfogva Nt. lelkészeimnek s általuk híveinknek is tudomására hozom, hogy a Codex I. C., a szorosan vett latin szertartású liturgikus és jogi szabályok kivételével, 1918. május 19-ike óta a hajdúdorogi egyházmegyére kötelező”; 2187/1925, lásd: NYEL I-1-b, 6. téka.

19 Lásd: „Amplissimi Praesules, Vota, quae Amplitudines Vestrae per litteras die 31 dec. 1917 humiliter ad sanctissimum D. N. Benedictum Divina Prov. Papam XV, faciunt, ut novus Codex complectatur etiam istas vestras dioeceseos graeci ritus catholicorum, scilicet Munkacsensem, Eperiesensem atque Haidudorogensem, lubenter et propensa voluntate Sanctitas Sua accepit. Ut autem SS. optata vestra conventius replere possit, opportunum est ut Amplitudines Vestrae antea declarent quaenam consuetudines in Vestris dioeceseibus vigeant circa ieiunium, praesertim vero quaenam sint in specie propria iura graecorum de quibus in memoratis litteris Amplitudinum Vestrarum fit mentio. Quae cum Amplitudinibus Vestris nota facio et... Ft P. Card. Gasparri”, SACRA CONGREGAZIONE PRO ECCLESIA ORIENTALI, *Ruteni, Relazio-*

a helyi kihirdetésre azonban közvetlenül nem adott. Ehelyett a kódex bevezetésének engedélyezéséhez további információkat igényelt a kérelemben jelzett „sajátos görög jogok” pontos mibenléte felől.²⁰ Érdemes megjegyezni, hogy a bíboros válasza nem államtitkári minőségben, hanem az újonnan felállított Kódexmagyarázó Bizottság részéről érkezett, mely szintén az ő irányítása alatt állt. Ez a szerv –mint azt a keleti kodifikáció titkára később megjegyezte– nem is lett volna jogosult ilyen felhatalmazás megadására. A kódex kiterjesztése ugyanis törvényhozói intézkedést, vagy legalábbis tőle (azaz a pápától) eredő felhatalmazást igényelt.²¹

Az 1917-es CIC görögkatolikus kiterjesztését kérelmező levél aláírói

A körlevél fentebb idézett szövege alapján korábban úgy vélhettük, Miklós püspök esetleg félreértette Gasparri választát, s az abban kifejezett nyitottságot már a szükséges felhatalmazás megadásának vélte. A Papp Antalnak címzett válaszleveléből azonban világosan kitűnik, pontosan tisztában volt a szükséges felhatalmazás hiányával!²² A kódex keleti hatályának alaptalan deklarálásából fakadó, messze ható negatív következmények veszélyét ugyanakkor aligha mérhette fel. Az eparchia

ne con sommario sull'esistenza dell'impedimento di clandestinità nelle diocesi rutene dell'antico Regno Ungherese (Munkacs, Eperjes), Prot. ACO Num. 759/29, 10–11.

- 20 „Ut autem SS. optata vestra convenientius replere possit, opportunum est ut Amplitudines Vestrae antea declarent quaenam consuetudines in Vestris dioecibus vigeant circa ieiunium, praesertim vero quaenam sint in specie propria iura Graecorum de quibus in memoratis litteris Amplitudinum Vestrarum fit mentio”, *op. ult. cit.*
- 21 Vö. „Ex quo responso uti patet, nulla potestas a S. Pontifice facta est praedictis Episcopis utendi CIC in propriis eparchiis. Ceterum Consilium CIC authentice interpretando necessaria competentia caret ut huiusmodi facultatatem Episcopis facere possit, substituendi, nempe, propriis legibus normas CIC. Ageretur enimvero de proprie dicta legis datione”, Acacius COUSSA, *Epitome praelectionum de iure ecclesiastico orientali (III), De matrimonio*, Romae [typ. Monasterii Exarchici Cryptoferratensis] 1950, 20.
- 22 „A pótlás, melyet a bizottság a ‘propria iura Graecorum’ körülményes kifejtésére nézve avégből kíván, hogy kérelmünket érdemileg elbírálhassa, csak a kérvényező püspökök s illetve ezek jogutódjai szolidáris megállapodásából folyólag volna foganatosítható. Ily megállapodáshoz azonban a három, helyesebben jelenleg már négy, egyházfő személyes tárgyalása kívántatnék: ami a mai viszonyok között keresztülvihetetlen”, Miklós István válasza Papp Antal érseknek, 2237/1925. dec. 23, MEL I-1-1, lásd: SZABÓ 2022d, 261.

kötélevédője, Melles Géza²³ két szakvéleményben is jelezte, hogy a kódex általános hajdúdorogi kiterjesztéséhez formális római felhatalmazás szükséges. A kiterjesztést „Rómából kell kérni, vagy legalábbis jóváhagyó tudomásulvételt kell onnan kieszközölni” írta.²⁴ Úgy tűnik, arra viszont már nem hívta fel megfelelő nyomatékkal püspöke figyelmét, hogy az új kódex helyi „bevezetése” –pápai felhatalmazás hiányában valójában csak az erre tett jószándékú, de félrevezető kísérlet– esetén a régi magasabb jog –a püspök minden törekvése ellenére– hatályban marad! E tény figyelmen kívül hagyása pedig jogcselekmények tömeges érvénytelenségéhez vezethet. Ez utóbbi probléma a görög-katolikusok vegyesházasságai formai érvényességének kódexre támaszkodó (s ebből adódóan téves) hajdúdorogi bírósági megítélése révén az eparchiában sajnálatosan be is következett.²⁵

A hajdúdorogi püspököt egyrészt a helyi latin-keleti jogegység fenntartásának (eredeti kérelemben is említett) szándéka vezette. Emellett az a meggyőződés is kiolvasható írásaiból, hogy a latin kódex minél szélesebb körű és következetesebb alkalmazását közössége számra hasznosabbnak tekintette, mint a saját görög fegyelem maradék elemeinek előnyben részesítését. Ez utóbbi kutatását és ápolását, ha nem is tehertételnek, de legalábbis kevésbé lényegesnek vélte.²⁶ A merész döntés meghozatalában az is bátoríthatta, hogy Papp Antal Munkácson egy egyházmegyei zsinat keretében már 1921 szeptemberében bevezette a latin kódexet. Erről, mint újabb levéltári adatok bizonyítják, 1923-as keltezésű öt éves jelentésében a Keleti Kongregáció felé is beszámolt,²⁷ s úgy tűnik, ekkor a dikasztérium nem kifogásolta a lépését. A Szent Officium legalább két válasza pedig a későbbiekben éppen a kódex hajdúdorogi hatályát látszott alátámasztani.²⁸

A kódex munkácsi és eperjesi hatálya körül azonban ismételten kétségek támadtak, ami miatt végül a Keleti Kongregáció 1930. november 24-i plenáris ülésén átfogó vizsgálat tárgyává tette a kérdést. Az ülésről a dikasztérium levéltára mintegy 60 oldalas, igen érdekes, most feltárt anyagot őriz „A klan-

23 Életrajzi adataihoz: VÉGHSEŐ Tamás, *Görögkatolikus papok történeti névtára* (Collectanea Athanasiana V/1), Nyíregyháza 2015, 78–79.

24 Lásd: GKPL I-1-a 893/1925; vö. még: GKPL I-1-a, 1086/1924, 6–9.

25 Lásd: SZABÓ Péter, *Az első Egyházi Törvénykönyv hatályának kiterjesztése a történelmi Magyarország görög-rutén egyházmegyéire*, in *Iustitia duce, caritate comite*. Válogatott tanulmányok Erdő Péter bíboros, prímás-érsek 70. születésnapjára, szerk. KUMINETZ Géza, Budapest 2022, 552–571, 563–569.

26 Vö. „Ilyen berendezkedés [tudniillik legalább a házasságjog és eljárásjog latin kódexbeli anyagának átvétele] mellett, egyebekben háborítatlanul élhetünk egyházunk ősi tradíciói szerint anélkül, hogy a ‘propria iura Graecorum’ taglalásába bocsátkoznánk”, MEL I-1-1. doboz; lásd még: SZABÓ 2022d, 258–259.

27 ACO, Ruteni Munkacs – Relatio de statu Dioeceseos Munkacsensis graeci ritus Catholicorum, die 31 decembris a.D. 1923, Prot. 2111/1928, [7], pp. 17–18.

28 SZABÓ 2022c, 562–563.

desztinitás akadályának kiterjedése az egykori Magyar Királyság rutén egyházmegyéiben (Munkács, Eperjes)” címen.²⁹ A dilemma kiindulópontját Gebé Péter munkácsi püspök 1928. márciusi beadványa képezte. Ez arra kért választ, hogy egy görögkatolikus és protestáns fél között 1919-ben protestáns lelkész előtt kötött házasság a kánoni forma szemszögéből érvényesnek volt-e tekintendő?³⁰ A vizsgálandó kérdés lényege eszerint abban állt, hogy vajon a „klandesztinitás akadály” –azaz a kánoni forma kötelezettsége– a kódex erejében a munkácsi görögkatolikusokra is kiterjesztődött-e, avagy számukra továbbra az ellentétes tartalmú 1906-os *Provida* rendelkezés maradt mérv-adó?³¹

Miklós István hajdúdorogi püspök

Az iménti kérdésre a plenáris ülés nemleges választ adott. Az egykori Magyar Királyság rutén eparchiáiban eszerint a kánoni forma hiánya a görögkatolikus fél (másik, ezen eparchiák valamelyikéhez tartozó hívővel, vagy nem katolikus személlyel kötött) házasságát nem tette érvénytelenné. Egyes források ugyan ennek ellenkezőjét sugallták, ám az biztosan megállapítható volt, hogy a klandesztinitás akadályának kötelező ereje a két eparchia hívei viszonylatában legalábbis kétséges. Ebből adódóan pedig gyakorlatilag biztos nem érvényesült, hisz jogkétség esetén a törvény nem kötelez, s így a házasság semmissége a szóban forgó személyekre nézve formahiány okán biztosan nem volt megállapítható.³² Érdeemes megemlíteni, hogy ez utóbbi érv, mely a dilemma eldöntésében kétségtelen kulcsfontosságú, Serédi Jusztinián hercegprímás e kérdésre írt vótumában is megjelent.³³

A pápai jóváhagyást nyert állásfoglalás végül jelezte, hogy a kánoni forma két egyházmegyére történő jövőbeli kiterjesztése azért indokolt lenne. Érdeemes megemlíteni, hogy a neves magyar kanonista az eperjesi egyházmegye viszonylatában –egy böjti felmentési jogkört érintő kérdésben– már 1926-ban adott egy hasonló értelmű, lényegét tekintve a kódex átfogó görögkatolikus

29 ACO, Ponzene, Congregazione plenaria del 24 novembre 1930 – Prot. 759/29, Ruteni, Relazione con sommario sull'esistenza dell'impedimento di clandestinità nelle diocesi rutene dell'antico regno ungherese (Munkacs, Eperjes),

30 *Ivi.*, 3. old.

31 Ez utóbbihoz lásd: SIPOS István – GÁLOS István, *A katolikus házasság rendszere*, Budapest 1960, 13, 512–513.

32 ACO, Ponzene, Ruteni 759/29, cit., 12[c].

33 *Uo.*, 48–52, 52.

hatályát cáfoló szakvéleményt.³⁴

A széleskörű keleti kiterjedés téziséte eleinte jelentős hazai kánonjogászok is elfogadták,³⁵ vagy legalábbis lehetségesnek vélték.³⁶ Bobák János a büntetőjog hajdúdorogi hatályáról értekező megfogalmazása szerint az önkéntes alávetésből fakadóan a hajdúdorogi eparchia tagjai „a szertartást érintő előírások kivételével követik a Kódex rendelkezéseit, s ennek következtében rájuk áll a Kódex V. könyve is”.³⁷ Érdemes megjegyezni, hogy a Szent Officium egy 1927-es dekrétuma csak 4 kódexbeli büntetőkánont említ, melyek univerzális érvényűek, azaz nemcsak a latinokat, hanem a keletieket is kötelezik.³⁸ Úgy tűnik e megnyilatkozás sem zavarta azonban a kódex majd teljes hatályáról kialakított hazai görögkatolikus vélekedést. Ennél is meglepőbb, hogy Serédi Jusztiniánnak a latin kódex általános keleti hatályát cáfoló első (1927-es) szakvéleménye, mely a hajdúdorogi eparchiát nevesítve érintette,³⁹ miért nem hatott ez utóbbi gyakorlatára.⁴⁰

A fent említett plenária döntése –noha az név szerint a hajdúdorogi eparchiát nem említette–, a körülmények azonosságából adódóan értelem-szerűen ez utóbbit is érintette. Ez a Kongregáció Dudás Miklós püspöknek címzett 1942-es válaszából egyértelműen kiderül.⁴¹ A mondottakból adódóan nyilvánvaló, hogy a CIC’1917 széleskörű bevezetését deklaráló 1925. dec. 17-i püspöki rendelkezést –azaz a kódex visszamenőleges „egyházmegyei kihirdetését” – az Apostoli Szentszék semmisnek tekintette! Újabb felsőbb utasítás hiányában a görögkatolikus házasságok formai érvényének megítélésénél a hajdúdorogi bíróság a kódex keleti hatályának (téves) téziséből kiinduló, addigi gyakorlatán azonban nem tudott, s nem is mert változtatni.⁴² A prob-

34 ACO, Ponenze, Congregazione plenaria del 3 febbraio 1927 – Prot. 138, Ruteni, Relazione con sommario e voto circa l’estensione ai parroci di rito greco delle diocesi di Eperies, Munkacs e Hajdudorogh, della facoltà di dispensare dall’astinenza e dal digiuno concesso ai parroci latini dal Canone 1245 del Cod. Iur. Can., 16–20 [300–304].

35 MESZLÉNYI Zoltán, *Házassági köteléki perek az egyházi bíráskodásban*, Esztergom 1927, 274.

36 SIPOS István, *Kath. egyházjog*, Pécs 1943, 156; ezzel szemben: SIPOS-GÁLOS 1960, 515.

37 BOBÁK János, „Miben kötelezi a *Codex iuris canonici* a keleti szertartású katolikusokat?”, in *Keleti Egyház* 10 [82 szám] (1941 dec.), 231–236, 236.

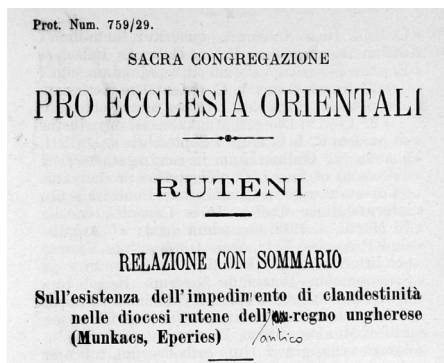
38 Lásd: SUPREMA SACRA CONGREGATIO S. OFFICII, [decr.] Sanctiones canonum 2320, 2343 § 1, 2367, 2369 Codicis iuris canonici extenduntur ad universam Ecclesiam nedom latinam sed etiam orientalem, 21. VII 1934, in AAS 26 (1934) 550.

39 ACO Num. 138/1927 Ruteni/Plenaria, 275 [300–304].

40 A fenti dekrétum kiadásának szükségessége egyben annak is bizonyítéka, hogy a CIC’1917 I. kánonjának “ex natura rei” záradéka távolról sem adott egyértelmű támpontot az egykori latin kódex keleti viszonylatú jogerejének beazonosításához.

41 ACO; vö. SZABÓ 2022c, 570.

42 Vö. HOLLÓS János, *A keleti szertartások jogforrásainak története*, [h.n.] 1962 [kézirat], 162–163; GKPL VI-25-1d 21. dok.

Az 1930-as Plenária levéltári anyagának
nyitólapja

kal. A korabeli keleti fegyelem hiányos és bizonytalan jellege miatt például az eljárásjog és a büntetőjog terén egyelőre aligha maradt más ésszerű alternatíva, mint a latin kódex előírásainak *de facto* követése. Így nem meglepő, hogy a görögkatolikus hittudományi főiskolán büntetőjogként továbbra is a latin fegyelmet tanították.⁴⁴

*

A keleti kodifikáció történetének áttekintésénél majd látjuk, hogy 1929-től körülbelül 1945-ig egy teljes keleti kódex[tervezet] is elkészült.⁴⁵ Ennek szövegét azonban XII. Piusz –közelebbről világosan nem tisztázott okokból– nem egységes törvénykönyvként hirdette ki. Ehelyett egyes (sürgősebb) részek, mint köztudott, önálló *motu proprio*-k formájában jelentek meg. Itt csak a jogerőre emelkedett részek felsorolására szorítkozunk, míg a keleti kodifikációtörténet menetét a fejezet végén tekintjük át.

2.2.3 Az első keleti egyházi törvénykönyv kihirdetésre került részei. Elsőként 1949 elején a házasságjog (CICÓ séma XIII. cím) jelent meg.⁴⁶ Ezt kö-

43 Lásd: Pius XII, mp. *Crebrae allatae sunt* [De Disciplina Sacramenti Matrimonii pro Ecclesia Orientali], 22. II. 1949, in AAS 41 (1949) 89–119, 85. kán., uo., 107.

44 Vö. *Körlevelekben közölt rendelkezések 1950–1979*, HOLLÓS János (szerk.), Nyíregyháza 1979, 7.

45 Lásd: *Codex iuris canonici orientalis Pii XI Pontificis Maximi iussu digestus Pii Papae XII auctoritate promulgatus*, MDMLV, XXII Plenaria vol. II, Codex, DTL-B 9-G-15.

46 mp. *Crebrae allatae*, AAS 41 (1949) 89–119; François GALTIER, *Le mariage. Discipline orientale et discipline occidentale. La réforme du 2 mai 1949*, Beyrouth 1950; Victor POSPISHIL, *Code of Oriental Canon Law. Law on Marriage. Interritual Marriage Law Problems. English Translation and Differential Commentary*, Chicago 1962; Stefano BENTIA, „Matrimonio nel diritto canonico orientale”, in *Enciclopedia del diritto*, Francesco CALASSO [dir.], vol. 25, Milano 1975, 960–966. (E törvényt a hajdúdorogi püspök is „kihirdette”, helyesebben csak közzétette, hiszen a kodifikált

vetően 1950-ben az egyházi eljárásjogról szóló rész nyert kihirdetést (XXI. cím).⁴⁷ Egy további 1952-ben a szerzetesjogról, vagyonjogról és a kánonjogi terminológiáról szóló részeket (XIV., XIX., XXIV. címek) tartalmazta.⁴⁸ Utolsóként, öt évvel később (!) a személyi jog témakörébe sorolható részek (azaz a keleti rítusokról szóló II., a személyekről szóló III., a klerikusokról szóló IV. és V., valamint a világiakról szóló XVII. címek) nyertek kihirdetést.⁴⁹ A kihirdetés folyamata azonban a II. Vatikáni Zsinat összehívásának bejelentése miatt félbeszakadt. XXIII. János ugyanis az egyetemes egyház fegyelmi rendjének felülvizsgálatát is feladatként tűzte maga elé, méghozzá éppen az új egyetemes zsinat által meghatározandó irányelvek alapján. Összességében a kódextervezet 2666 kánonjának mintegy háromötöd része került kihirdetésre, míg 1095 kánon a Kodifikációs Bizottság levéltárában maradt.⁵⁰ Ezek az új, keletiek számára kihirdetett közös pápai törvények hatályon kívül helyezték a korábbi keleti katolikus egyházfegyelem jelentős részét, illetve a latin törvénykönyv keletieket érintő rendelkezéseinek számottevő hányadát is.

*

2.2.4 A hazai részleges jog forrásai. E téren a korábbi időszakhoz képest jogi szemszögből nincsenek jelentős változások. A magyar görögkatolikus közösség továbbra is egy latin felsőbb egyházszervezetbe tagolt egyszerű epar-

pápai törvények érvénye nem függ helyi kihirdetéstől, lásd: „... XII. Piusz római pápa Özszentsége ‘Crebrae allatae’ kezdőszavakkal a világ összes keleti szertartású katolikus keresztényeihez *a keleti egyház házasságjogának* egységes rendezésének tárgyában motu proprio-t kegyeskedett intézni, amit engedelmes tudomásulvétel és szigorú mihez tartás végett a joghatóságom alatt álló személyekre és területekre vonatkozóan, folyó évi május hó 2-ától kezdődő événnyel ünnepélyesen kihirdetek”, 1884/1949, hajdúdorogi egyházmegyei körlevelek, 1949/IV. szám, NYEL I-1-b, 10. téka.)

47 Prus XII, m.p. *Sollicitudinem nostram* [de iudiciis pro Ecclesia orientali], 6. I. 1950, in AAS 42 (1950) 5–120; François GALTIER, *Code orientale de procédure ecclésiastique*, Beyrouth 1951.

48 Prus XII, m.p. *Postquam Apostolicis Litteris* [de religiosis, de bonis Ecclesiae temporalibus et de verborum significatione pro Ecclesiis orientalibus], 22. II. 1952, in AAS 44 (1952) 2, 65–152; lásd: Climent PUJOL, *De bonis Ecclesiae temporalibus ad normam vigentis iuris orientalis [ad usum privatum auditorum]*, Romae 1964 [kézirat]; Uő., *De religiosis orientalibus ad normam vigentis iuris*, Romae 1957; Alexander SZENTIRMAI, „The Legal Language of the New Code of Canon Law of the Oriental Churches”, in *The Jurist* 22 (1962) 39–70.

49 Prus XII, m.p. *Cleri sanctitati* [de ritibus orientalibus, de personis pro Ecclesiis orientalibus], 2. VI. 1957, in AAS 49 (1957) 433–600; Meletius WOJNAR, „The Code of Oriental Canon Law – de Ritibus et de Personis”, in *The Jurist* 19 (1959) 212–245; 277–299; 413–464; Victor POSPISHIL, *Code of Oriental Canon Law. The Law on Persons: Rites – Persons in General – Clergy and Hierarchy – Monks and Religious – Laity. English Translation and Differential Commentary*, Ford City [Pa.] 1960.

50 A *Codex Iuris Canonici Orientalis* címet viselő schema 2666 kánonjából ki nem hirdetett (1095 kánonból álló) részhez lásd: Ivan ŽUŽEK, „Les textes non publiés du Code de droit canon oriental”, in *Nuntia* 1 (1975) 23–31.

chia keretei között él, ami erősen behatárolja a saját jogalkotás lehetőségeit.

1. *A keletkezési jogforrások.* A hajdúdorogi egyházmegye felállítása után is szinte kizárólag csak püspöki rendelkezésekből eredtek részleges törvények. Az első kódexet (CIC'1917), mint láttuk, Miklósy püspök egyházmegyéjére nézve kötelezőnek tekintette. E törvénykönyv 10 évente egyházmegyei zsinatok összehívását írta elő. Ennek ellenére ilyen összejövetelre –a munkácsi és az eperjesi eparchiáktól eltérően⁵¹– nálunk ténylegesen mégsem került sor.⁵² Ebben az időben esztergomi tartományi zsinatot sem tartottak. Így az 1912-ben felállított Hajdúdorogi Eparchiában a részleges törvényhozás egyetlen aktív forrása továbbra is a megyéspüspök maradt.

Gyakorlati szempontból fontosak voltak a püspöki kar országos értekezletei is, e gyűlés azonban ebben az időben még nem minősült jogszabályalkotó szervnek. A kódex nem is tett említést országos püspöki konferenciákról. Csak tartományi szinten helyezett kilátásba ilyen összejöveleket. Ezeket ötévente kellett összehívni, elsősorban a tartományi zsinatok előkészítése céljából.⁵³ Formális törvényhozó szervnek szintén nem minősültek, ám figyelemre méltó döntések születtek görögkatolikus *püspöki értekezletek* eredményeként is.⁵⁴ Végül érdemes megemlíteni, hogy a keleti kodifikátorok rítusközi értekezletek rendszeresítését is szorgalmazták.⁵⁵ A rutén földrajzi régióban az 1930-as években egy egyházközi konferencia kialakításának a gondolata is felmerült.

2. *A megismerési jogforrások.* A mondottakból adódóan meghatározó helyi megismerési jogforrás továbbra is a püspöki körlevél maradt. Emellett e jogforrások között említhetőek még egyes autonóm belső szabályok kiadványai is.

a) *Püspöki körlevelek.* Ezen egyházmegyei rendelkezések áttekintéséhez két kéziratban fennmaradt kivonat áll rendelkezésünkre. Az első az 1912

51 Lásd: *Histoire des conciles d'après les documents originaux* [par Karl J. Hefele], tome XI 1–2, *Conciles des Orientaux catholiques*, Charles DE CLERCQ (par), deuxième partie: de 1850 a 1949, Paris 1952, 954–957.

52 PAPP 1942c.

53 CIC 1917, 292. kán. 1. §; vö Giorgio FELICIANI, „Le conferenze episcopali dalle origini al Concilio Vaticano II”, in *Rivista telematica* (<https://www.statochiese.it>), fascicolo n. 8 del 2020, 1–17, 11. skk.

54 Vö. *Források a magyar görögkatolikusok történetéhez, 4. kötet: 1917–1925*, szerk. VÉGHSEŐ Tamás (Collectanea Athanasiana II, 4/4), Nyíregyháza 2020, 102; SZABÓ 2019c, 556–557.

55 Cyril KOROLEVSKIJ – Acacius COUSSA, „Codificazione canonica orientale”, in *Novissimo Digesto Italiano*, dir. Antonio AZARA – Ernesto EULE, vol. III, Torino 1957, 414b.

és 1949 közti,⁵⁶ míg a második az 1950 és 1979 közti anyagot összegzi.⁵⁷ E gyűjtemények a körlevelek közvetlen tanulmányozását nem helyettesítik,⁵⁸ de jó áttekintést adnak a püspök által kiadott írott részleges jog e nálunk meghatározó részéről. Összeállításuk célja gyakorlati jellegű: papjaink szinodális vizsgára való felkészülését, illetve általában a körlevelekben szétszórt egyházmegyei részleges jog jobb ismeretét voltak hívatottak szolgálni. Az első gyűjtemény – címének megfelelően – csak a püspöki rendelkezéseket hozza. Hollós gyűjteménye a joganyagot négy fejezetre csoportosítja: az Apostoli Szentszék törvényei; a Magyar Katolikus Püspöki Konferencia rendelkezései; püspöki rendelkezések; végül államegyházi előírások.

A hajdúdorogi körlevelekben megjelenő rendelkezések a munkácsi részleges jogból megörökölt arculatot követik. A latin egyházfegyelem erős behatása tükröződik rajtuk. Az első gyűjteményben fellelhető mintegy 140 rendelkezés tucatnyi alkalommal hivatkozik a Magyar Katolikus Püspöki Kar „szabályaira”, s majd ugyanennyi alkalommal az 1917-es kódex törvényeire. A második gyűjtemény külön fejezetet is szentel az említett konferencia rendelkezéseinek.⁵⁹ Ez a korszellem és a görögkatolikus közösség akkori hierarchikus betagozódása miatt is érthető. A rendelkezések között több foglalkozik például a szentbeszédekkel, a hitoktatással, a szentségi fegyelemmel, felmentésekkel, a búcsúk és ájtatosságok kérdéseivel, az esperesi jogkörökkel, az anyakönyvekkel, s nem utolsósorban vagyoni jogi előírásokkal. E rendelkezések eszerint csak ritkán érintik fő vizsgálati területünket, a kormányzati berendezkedés témakörét. Ennek ellenére érdemes tartalmukat közelebbről is áttekinteni, mert a magyar görögkatolikus egyházfegyelem korabeli helyzetéről elsősorban ennek révén nyerhetünk összképet.

*

Az első rendelkezések még Papp Antal apostoli kormányzótól erednek, ezek között az egyik az esperesek feladatait összegzi.⁶⁰ Egy következő a Gergely-naptár 1916. jún. 24-i bevezetéséről rendelkezik, mely döntésre azt követően került sor, hogy Csernoch prímás a tartományához tartozó munkácsi,

56 *A hajdúdorogi egyházmegyei püspöki jogszabályok gyűjteménye, 1912–1949*, összeállította Kovács Gyula esperes, hittanár, Nyíregyháza 1949 [kézirat].

57 *Körlevelekben közölt rendelkezések 1950–1979*, HOLLÓS János (szerk.), Nyíregyháza 1979.

58 A Hajdúdorogi Eparchia körleveleinek hiánytalan gyűjteményéhez lásd: NYEL I–1–b.

59 A püspöki konferenciák a II. Vatikánum rendelkezése nyomán jogszabályalkotói jogkört nyertek (CD 38).

60 124/1913; lásd még: 2388/1917; 1964/1922; 2972/1939, 4; 3648/1939, 12–15; 267/1941, 1328/1942; 4745/1947.

eperjesi és hajdúdorogi püspököt ez ügyben magához kérte.⁶¹ Az MKPK 1929-es döntésének megfelelően Miklósy püspök elrendelte, hogy az egyház-községi szervezetet minden paróchián létre kell hozni.⁶²

Fontosak Dudás Miklós szentbeszédeket⁶³ és a hitoktatást,⁶⁴ illetve liturgikus életet érintő részletes rendelkezései. Ez utóbbi terén szorgalmazta, illetve szabályozta is a liturgia egyöntetű, előírások szerinti végzését.⁶⁵ A zsolozsmáskönyv kiadása kapcsán főpásztori óhaj sürgeti e szertartások végzését is.⁶⁶ Figyelemre méltóak az egyházi énekek tanítását szorgalmazó ismétlődő rendelkezések.⁶⁷ Előírásokat találunk a népért végzendő (*pro populo*), illetve –az előbbi módosítása révén– a főpásztor szándékára (*ad intentionem Hierarchae*) végzendő miséről, továbbá az ehhez kötődő *stipendium* szabályozásáról.⁶⁸ Érdekesség a templomi székek bérletének szabályozása.⁶⁹ Ismétlődő téma a böjt szabályozása, mely téren lépésről lépésre enyhültek az előírások.⁷⁰ Hasonló könnyítés született a misehallgatás kötelezettségének eltörlése révén mintegy 10 görögkatolikus ünnep esetében.⁷¹ A gyermekek elsőáldozását is a helyi latin előírásokhoz igazították, annak korhatára előbb 7, majd 8 éves életkor lett.⁷² Néhány

Dudás Miklós püspök

61 1990/1916; vö. *A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1892–1918 között*, BEKE Margit (szerk.), Budapest 2018, 524; *Források a magyar görögkatolikusok történetéhez, 2. kötet: 1906–1912*, közreadják: VÉGHSEŐ Tamás – KATKÓ Márton (Collectanea Athanasiana II, 4/2), Nyíregyháza 2019, 809. skk.

62 415/1930.

63 2973/1939, 1–6.

64 1964/1922; 2974/1939, 1–10; 3207/1948; lásd még: HOLLÓS 1979, 15, 35.

65 2972/1939, 1–6; 819/1954 (mellékletben szertartási utasítások).

66 2375/1939.

67 2972/1939, 5; 2974/1939, 8; 1328/1942.

68 1194/1914; /1957; /1960; 1402/1976; 966/1960; 590/1965; lásd: HOLLÓS 1979, 4, 22–24. Érdemes megemlíteni, hogy a miseszándék latin gyakorlatát az eredeti keleti hagyomány nem ismeri; lásd: BAÁN István, 'Mass Intention' and/or 'Commemoration(s)' in the Byzantine Liturgy. *Liturgical and Disciplinary Considerations*, in *The Holy Eucharist in Eastern Canon Law*, ed. by Georges RUYSSSEN (Kanonika 16), Roma 2010, 105–113.

69 1800/1917.

70 406/1949; 300/1953; 589/1965; 1249/1966; vö. HOLLÓS 1979, 2, 5, 6.

71 1249/1966; HOLLÓS 1979, 6.

72 1710/1946; 961/1968.

házasságjogi intézkedéssel is találkozhatunk. Így például a vegyesházasságnál esedékes reverzálisról, vagy a vérrokonság alóli felmentés szigorú feltételrendszeréről.⁷³ A vegyesházasságokról szóló tilalomra hivatkozva a kántortanítók püspöki rendelkezés erejében csak katolikus nővel köthettek házasságot.⁷⁴ Érdekes rendelkezés, mely szerint azon nősülni szándékozó papjelölt, aki nem paplányt kíván feleségül venni, 2.000 pengőt tartozott fizetni a nyugdíjpénztárnak, míg aki papunokát, az csak az iménti összeg felét.⁷⁵

Jelentősek az egyetemes házasságjog változásait közvetítő körlevelek. Így ismertetik a *mp. Crebrae allatae* (1949) fontosabb új előírásait.⁷⁶ Rítusközi kérdésekben e törvény néhány pontja az itthoni bevett gyakorlattól eltért, mely probléma feloldására az MKPK Bánk Józsefet kérte fel.⁷⁷ A kérdést végül a Keleti Egyház Kongregációja többszöri levélváltással tisztázta. Eszerint az új keleti jog előírásait rítusközi viszonylatban is érvényesítették.⁷⁸ A keleti házasságjogi törvény (*mp. Crebrae allatae* 1949) kiadása nyomán Dudás püspök deklarálta, hogy „hatályát veszti a Hajdúdorogi Egyházmegye 2187/1925. számú püspöki rendelkezésének ide vonatkozó része, s vele a C.J.C. 1012–1143. kánonjai”.⁷⁹ (Elődjének, mint láthattuk, valójában nem volt felhatalmazása a CIC’1917 hajdúdorogi bevezetésére.) Fontos a vegyesházasságok témakörében hozott új egyetemes törvény keletiekre történő kiterjesztéséről szóló értesítés is.⁸⁰ Külön püspöki rendelkezéssel kellett tiltani az ikonosztások és más templomi berendezések főhatósági engedély nélküli elbontását.⁸¹

A püspöki rendelkezések részletesen elsősorban egyes vagyoni jogi kérdésekre térnek ki, nyilván gyakorlati okokból. Így Dudás Miklós egyik első rendelkezése mintegy 15 pontba szedve átfogó eligazítást ad a vagyoni kezelésről, többek között a latin kódex és az MKPK idevonatkozó országos szabályzatát⁸² is figyelembe véve. A rendelkezés kiemeli, hogy az egyházközségi szervekről szóló előírások pontos betartása egyrészt bizalmat kelt a hívekben és megnyugtatja őket a vagyoni kezelést illetően, másrészt pedig felkelti és ébren

73 1959/1927; 733/1928.

74 2426/1927.

75 1303/1940.

76 1380/1953.

77 BALOGH 2008, 501.

78 SZABÓ Péter, *Vegyesházasságok esketése. A CCEO’90 831. kán. 2. § értelmezése a kodifikációtörténet tükrében*, in KUMINETZ, Géza – SZABÓ, Péter – UJHÁZI, Lóránd (szerk.), *Ratio intellegendi et ordo vivendi*. Ünnepi kötet Hársfai Katalin 70. születésnapja alkalmából, Budapest 2020, 213–249, 215–219.

79 1884/1949.

80 1627/1973; HOLLÓS 1979, 6.

81 1771/1960.

82 *A magyarországi katolikus egyházközségek igazgatási és adóztatási szabályzata*, Budapest 1933.

tartja érdeklődésüket az egyház ügyei iránt.⁸³ Ennek biztosítása érdekében a püspök részletes előírásokat ad a költségvetés, az egyházi adókimutatás, a pénztári napló, a zárszámadás és a vagyonelejtár témakörében.⁸⁴ Egy másik rendelkezés szerint az egyházközségek adásvételi és haszonélvezeti szerződésai előzetes főhatósági jóváhagyásra szorulnak. Ha az e téren mutatkozó késedelemből kár származna, azért a mulasztó pap anyagilag is felelős.⁸⁵ A lelkészi javadalom átvételére a részletes lejtár ellenőrzése mellett kerül sor.⁸⁶

A paróchusi kinevezéshez (javadalomhoz) szükséges előzetes „zsinati vizsgálat” tananyagát is körlevél rögzíti. Ez többek között átfogó kánonjogi és egyházigazgatási ismereteket is követelt. A vizsgatémák leírásából az is kiderül, hogy az egyházi bíróságok és perrendtartások terén –egészen az új keleti eljárásjog 1952-es megjelenéséig– egyházmegyénkben az 1917-es CIC IV. könyvét tartották mérvadónak.⁸⁷ Figyelemre méltó, hogy –saját büntetőjog hiányában– e téren is az imént említett kódex maradt a referenciapont.⁸⁸ A régi felfogás mentén kifejezetten a latin kódex kánonjaira hivatkozó egyházmegyei norma tiltotta a másfelekezetűekkel folytatott hitvitákat. Akatolikus istentiszteleten legfeljebb a passzív részvételt tűrte, illetve tiltotta a katolikus szentségek felekezetközi kiszolgáltatását.⁸⁹ Az anyakönyvezést érintő szabályokból egyesek arról rendelkeznek, mi a teendő, ha a keresztelest vagy temetést nem a jog szerint illetékes paróchus végezte.⁹⁰ Az egyháztámogatás mértékét meghatározó rendelkezésekkel is találkozunk.⁹¹

Végül figyelemre méltóak azok a hajdúdorogi joghatóság 1968-as kiterjesztését⁹² követően kiadott rendelkezések, melyek a szórványban élő görögkatolikus hívek ellátását igyekeztek elősegíteni, illetve az ezzel kapcsolatos rítusközi kérdéseket szabályozták.⁹³

A mondottak fényében megállapítható, hogy a püspöki rendelkezésekből születő jog a Hajdúdorogi Egyházmegyében nem tudott egységes és áttekinthető rendszerré fejlődni. Egy ilyen helyi jogszabálygyűjtemény kialakítása elsősorban egy egyházmegyei zsinat feladata lett volna, ám ilyet, mint mondtuk, sem Miklósy püspök, sem utóda nem hívott össze. Első jogszabálygyűjteményünk előszava szerint egy majdani ilyen gyűlés remélt tör-

83 Kovács 1949; 26.

84 3648/1939; vö. 2971/1939.

85 735/1919.

86 2388/1917.

87 4840/1947.

88 Vö. Hollós 1979, 7.

89 2351/1948.

90 118/1942; 470/1959.

91 1395/1947; 641/1970; 2002/1977.

92 Lásd: Szabó Péter, „A hajdúdorogi joghatóság ideiglenes kiterjesztése (1968). Kánonjogi megjegyzések”, in *Athanasiana* 52 (2021) 208–236.

93 Hollós 1979, 11, 14, 22.

vényhozói tevékenységét is segíteni kívánta.⁹⁴ A jól ismert körülmények miatt egyházmegyei zsinatra azonban később sem kerülhetett sor.

b) *Autonóm szabályzatok és rendtartások.* A helyi részleges jog forrásainak külön csoportja az autonóm belső szabályok köre. Ezek között említendő a hajdúdorogi székeskáptalan statútuma, de ide sorolhatók az egyházközségek, szerzetesek, társulatok, intézmények belső szabályai is.

c) *Szokásjog.* E jogforrás szerepe a korábbi időkhöz képest vesztett szerepéből, s ezek jogereje sem volt mindig egyértelmű. Egyházmegyei szokásaink között említik például a zsolozsma rendjének végzésére vonatkozó gyakorlatot, a papság körében alkalmazott latin ihletésű elnevezéseket és kitüntetések, a javadalmak kegyúri betöltésében a püspökre jutó jelölési szerepet, a nős személyek pappá szentelésének lehetőségét, a keresztséggel egybekötött kisdéd bérmálást, a húsvéti gyónás időszakát, a vegyesrítusú esküvők gyakorlatát, mely szerint az mindig a menyasszony paróchusa/plébánosa előtt köntendő, a házasságkötési tiltott idők kiterjedését, valamint az egyházi ünnepek és böjtök terén követett gyakorlatot.⁹⁵

d) *Államegyházjog.* A XX. század közepéig e terület számos részletes jogszabályt ölelt fel.⁹⁶ Az egyház működésének szocialista érában zajló visszaszorítása aligha meglepő módon e jogterület elsorvadását is magával hozta.⁹⁷

*

2.2.5 *A keleti egyházi törvénykönyv kidolgozása és a magyar közreműködés.* Az első keleti kodifikáció történetéről – annak több mint 70 évvel ezelőtti lezárása óta – kevés érdemi tanulmány látott napvilágot. Ennek fokozatos pótlása több szemszögből is releváns. Egyrészt az ebből nyerhető adatok fontosak az első keleti kódex szövegrészeinek értelmezéséhez. Emellett, másrészt, a hazai közreműködés tanulmányozása érdekes képet ad korabeli egyházfegyelmi helyzetünkről is. E tevékenység azonban a magyar rítus hivatalos elismertetésének folyamata szemszögből is igen fontos. A kodifikáció elősegítésére közösségünk is meghívást kapott. A munkálatok előkészítő szakaszában, mint majd látjuk, rítus-szerinti delegátus a magyar görögkatolikusokat még nem képviselte. Ennek tükrében figyelemre méltó fejlemény, hogy az 1935-től induló második szakasz római dokumentációjában már a hazai javaslatok is megjelennek, méghozzá következetesen „ungheresi” megjelölés alatt. A tényleges javaslatok többnyire nem kiemelkedő jelentőségűek. A magyar szerep nevesítetten elkülönített megjelenése az első keleti kodifikáció folya-

94 Kovács 1949, [V].

95 HOLLÓS János, *A keleti szertartások jogforrásainak története*, [h.n.] 1962 [kézirat], 163–164, GKPL VI-25-1d 21. dok.

96 Lásd: CSIZMADIA Andor, *A magyar állam és az egyház jogi kapcsolatainak kialakulása és gyakorlata a Horthy-korszakban*, Budapest 1966, 82–414.

97 Lásd: HOLLÓS 1979, 28–42.

matában viszont rítusunk önállóságának szentszéki tudatosítása és elismertése szemszögéből így is mérföldkő.

*

A XX. század közepétől a keleti katolikusok elsődleges megismerési jogforrása a *Codex iuris canonici orientalis* című első keleti törvénykönyv lett, pontosabban annak lépésenként kihirdetésre került részletei. E közös kódex kidolgozásában az új levéltári adatok szerint, mint mondtuk, a magyar görögkatolikusok képviselői is részt vettek. Az alábbiakban a közös modern keleti jog kidolgozásának menetéről, római levéltári anyagáról, továbbá a kodifikáció eredményéről igyekszünk képet nyújtani, e háttérbe helyezve a magyar közreműködés adatait is.

a) *Az első keleti törvénykönyv kialakításának menete (1929–1948)*. A modern keleti kodifikációt végül csak XI. Piusz pápa indította el. A Keleti Kongregáció bíboros titkárának 1927. augusztus 3-án adott audiencia eredményeként a pápa a keleti kodifikációt sürgős feladatnak nyilvánította, s irányításáról személyesen kívánt gondoskodni. A tényleges munka azonban – közelebről nem tisztázott okok miatt – csak 1929-ben vette kezdetét.⁹⁸ A kodifikáció menete, mint alább láthatjuk, egy igen összetett, szövevényes folyamattá alakult. Ennek feltérképezéséhez elsősorban Acacius Coussa bizottsági titkár egykori írásaira támaszkodhatunk.⁹⁹

*A keleti kodifikáció első fázisa.*¹⁰⁰ Előzetes lépések után XI. Piusz egy négy bíborost magában foglaló bizottságot hozott létre *Commissio Cardinalitia pro Studiis Praeparatoriis Codificationis Orientalis* név alatt. Ennek

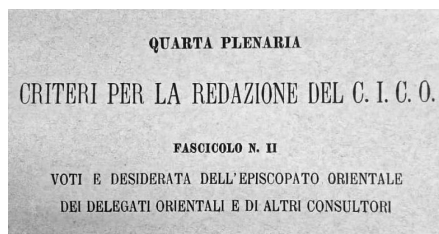
98 Az első keleti kodifikáció történetének bemutatásához lásd: továbbá: Amleto CICOGNANI, „De codificatione canonica orientali”, in *Apollinaris* 5 (1932) 86–95; Cyril KOROLEVSKIJ – Acacius COUSSA, „Codificazione canonica orientale”, in *Novissimo Digesto Italiano*, dir. Antonio AZARA – Ernesto EULE, vol. III, Torino 1957, 412–415; [A. COUSSA], *Codificazione canonica orientale*, in *Oriente cattolico, cenni storici e statistiche*, Città del Vaticano 1962, 35–61; René METZ, *La première codification du droit des Églises orientales catholiques (1927–1958)*, in *Le droit et les institutions de l'Église catholique latine de la fin du XVIIIe siècle à 1978. Sources, communauté chrétienne et hiérarchie*, par René ÉPP – Charles LEFEBVRE – René METZ (HDIEO 16), Paris 1981, 272–281; újabban: Ivan ŽUŽEK, *Appunti sulla storia della Codificazione Canonica Orientale*, in *The Eastern Code. Text and Resources*, edited by Yoannis LAHZI GAID (Kanonika 13), Rome 2007, 31–71, 40–50; John D. FARIS, *Codification of Eastern Canon Law*, in *A Practical Commentary of the Code of Canons of the Eastern Churches*, John D. FARIS – Jobe ABBASS (eds.), Montréal 2019, I, LXXXV–CXL, XCIV–XCIX; magyarul: SZABÓ Péter, *A keleti kodifikáció története (I). A kezdetektől a II. Vatikáni Zsinatig*, in *Athanasiana* 12 (2001) 95–114.

99 Lásd: COUSSA 1962, 35–61; KOROLEVSKIJ – COUSSA 1957, 411–415.

100 A keleti kodifikáció e kezdeti szakaszának nyomkövetéséhez –Coussa imént jelzett írásai mellett– igen hasznos: ŽUŽEK 2007, 40–50; továbbá: Sunny KOKKARAVALAYIL, *The Guidelines for the Revision of the Eastern Code: their Impact on CCEO* (Kanonika 15), Rome 2009, 27. skk.

feladata a keleti kodifikációt érintő előkészítő tanulmányok irányítása lett.¹⁰¹ E csoportot Pietro Gasparri bíboros, az 1917-es latin kodifikáció meghatározó alakja irányította. Az előkészítő bizottság mellé két szakértői testületet hoztak létre. A *keleti delegátusokét* a szorosabban vett kodifikációs munkálatokra, illetve *konzultorokét*.¹⁰²

A sémák kialakítása a következő munkarend szerint zajlott.¹⁰³ Az egyes keleti delegátusok a bizottság (CCSPCO) elnöke által meghatározott kánonokról –a latin kódex szövegei mentén– önálló tanulmányt készítettek. Ezek tartalmazták az adott témát érintő saját jogforrásait, továbbá kitértek saját egyházuk

A kodifikációs bizottság levéltári anyagából.

szükségeire és püspökeik elvárásaira is. Az egyes témákban így elkészített tizennégy előterjesztésből a latin konzultorok egyike összehasonlító szövegtervezeteket készített, a szövegben vagy jegyzetekben közölve az egyes delegátusok által javasolt variánsokat. Ez utóbbit kinyomtatták, s a delegátusok közös vitájára bocsátották. Az itt születő javaslatok alapján a szöveget újra javították, illetve jegyzetekkel egészítették ki, ha az érintett közösség püspökeinek az álláspontjára szorultak. Néhány hónap elteltével az egyes szövegeket újra áttekintették, s a jegyzetekkel ellátott javított tervezetet ismételtelen kinyomtatták. Ezt a szövegverziót egy következő lépésként széleskörű konzultációra bocsátották. Így kikérték róla a keleti pátriárkák és más érintett főpásztorok véleményét, továbbá néhány egyetem állásfoglalását is. Ezek beérkeztevel egy latin konzultor egységes sémába rendezte az anyagokat, minden egyes kánon esetén jelezve a püspökök javaslatait és észrevételeit. A tervezetet a Bizottság (bíboros) tagjai részéről lefolytatott felülvizsgálat után XI. Piusz pápa elé terjesztették ideiglenes jóváhagyásra.

A keleti delegátusokra támaszkodó ezen első munkafázis összességében hat év során (1929. dec. – 1935. jún.) száznyolcvanhárom általános ülés kere-

101 Ennek tagjai: Pietro Gasparri (elnök), Luigi Sincero, Bonaventura Cerretti és Francesco Eherle bíborosok, míg titkára Amleto Cicognani; vö. AAS 21 (1929) 669.

102 A jelentősebb keleti katolikus egyházak által delegált személyek testülete 14, más-más rítushoz tartozó áldozópapból állt (listájukhoz lásd: COUSSA 1962, 38). A magyar görögkatolikus egyházat –tekintettel arra, hogy rituális önállósága még nem nyert hivatalos elismerést– ekkor a kodifikációban még senki sem képviselte. Jóllehet Papp Györgyöt –mint láttuk– Miklósy püspök megbízta egyházi jogforrásainknak a kodifikáció részére történő összegyűjtésével, továbbá a kanonista ennek nyomán Sincero bíboros engedélyével a római levéltárakban kutathatott, a magyar források hivatalos kiadására mégsem került sor; lásd: 36. old., fentebb.

103 KOROLEVSKIJ – COUSSA 1957, 415.

tében zajlott. E munkálatok egyes eredményei a Törvényszövegek Dikasztériumának könyvtárában –korábbi nevén Törvényszövegek Pápai Tanácsa– két alsorozatban érhetőek el. Az egyik rítusonként (egyházanként) tartalmazza a keleti delegátusok tanulmányait,¹⁰⁴ míg a másik témakörök szerint rendezett.¹⁰⁵ A keleti delegátusok között magyar nem szerepelt. E munkafázisból számunkra így elsősorban a szomszédos román és rutén rítusok anyagai érdekesek.¹⁰⁶ Az itt vázolt kodifikációs szakaszhoz tartozó elsődleges levéltári anyag¹⁰⁷ áttekinthető feldolgozása még várat magára.

A kódex szövegének kidolgozásával párhuzamosan az egyes egyházak megbízottainak közreműködésével a keleti kánonjogi források szisztematikus felgyűjtése is megindult. E tevékenységnek köszönhetően a keleti forrásoknak három alsorozata keletkezett.¹⁰⁸

*Az első keleti kodifikáció második fázisa.*¹⁰⁹ Az 1935. június 7-i audiencián a pápa a fenti „előkészítő” bizottság helyett „kódex szerkesztő” bizottság felállításáról döntött. Ez a szerv (*Pontificia Commissio ad Redigendum ‘Codicem iuris canonici orientalis’*¹¹⁰) ugyancsak kettős funkciót látott el. Elsősorban a keleti törvénykönyv szövegének a kidolgozása, illetve majdan a kódex egészének az egybeszerkesztése lett a feladata. Emellett azonban, másrészt, a keleti jogforrások további gyűjtését és kiadását is gondozta. A kódex szövegének kialakításánál e bizottságnak értelemszerűen gondosan mérlegelnie kellett a püspökök részéről az előzetes sémák értékelése során megfogalmazott észrevételeket is. A kezdetben mindössze négy főt számláló szerkesztőbizottság tagsága hamarosan bővült. Elnöke 1936-ig Sincero bíboros, ezt követően Massimi, végül 1954-től 1971-ig Agagianian bíboros (korábbi örmény pátriárka) lett. A szerv titkáráként Acacius Coussa melkita szerzetes tevékenykedett.¹¹¹ A bíborosi szerkesztőbizottság mellé egy tucat konzultor-

104 Lásd: *Codificazione Canonica Orientale. Studi preparatori*, vol. I–XI; elérhetőség: DTL-B col. 9-E-1-től 9-E-11-ig.

105 *Codificazione Canonica Orientale. Commis. Delegati orientali, Studi preparatori* vol. I–VIII; elérhetőség: DTL-B col. 9-F-2-től 9-F-9-ig. (E fázishoz lásd még: S.C.O. – C.C.O., vol. I [armeni] – vol. IX [ruszi/ruteni], PIO Biblioteca, 420-3-303.)

106 Lásd: *Codificazione Canonica Orientale. Studi preparatori*, vol. VII: Maroniti/Rumeni; elérhetőség: DTL-B col. 9-E-7; uo., vol. IX: Russi/Ruteni; elérhetőség: DTL-B col. 9-E-9.

107 Lásd: DTL-A, PCPCDCO, scatola: 1–29 [prot. 429–456]

108 Lásd: Luis GLINKA, „Resoconto sulla pubblicazione delle fonti della codificazione orientale”, in *Nuntia* 10 (1980) 119–128; továbbá: 36. old., fejelebb.

109 COUSSA 1962, 41. skk.; ŽUŽEK 2007, 46–50.

110 A bizottság összetételéről és illetékességéről szóló közleményhez lásd: AAS 27 (1935) 306–308.

111 Acacius Coussa első keleti kodifikációban játszott melkita kanonista szerepének bemutatásához lásd: *Le Cardinal Acace Coussa. Memorial publié par les soins de l’Ordre basilien alépin*, Beyrouth 1964, 100–103, 229–245.

ból álló újabb tanácsadói testületet is kijelöltek. Ezek tagjait a keleti rítusok képviselői közül választották, abból a megfontolásból, hogy a kódex mind formailag, mind tartalmilag valóban megfeleljen az egyes rítusok jogos elvárásainak.¹¹² E munkacsoport 1939. november 3-ig hetvennyolc ülést tartott.

A továbbiakban a szerkesztési munkálatok az alábbi rend szerint zajlottak.¹¹³ Egy latin konzultor minden egyes kánon után a rítusok alfabetikus sorrendjében beiktatta a keleti püspököktől érkezett észrevételeket, azokat saját megjegyzéseivel egészítve ki. Az így kialakult, meglehetősen sokrétű anyagot egy szűkkörű, négy-hat tagból álló munkacsoportra bízta (*Consulta speciale*). Ennek feladata kettős volt. Egyrészt a püspököktől érkezett észrevételek fényében át kellett tekinteniük a korábbi delegátusi szövegtervezeteket. Emellett, másrészt, jogforrással alátámasztott szövegtervezetet kellett készíteniük az egyes kánonokról. A munkát huszonegy részre osztották. Lassanként, ahogy a „Consulta speciale” egy-egy résszel elkészült, kialakították a szorosabban vett szerkesztőbizottság (bíboros) tagjai számára a szerv plenáris üléseihez szükséges dokumentációt. A tagoknak valójában két kötetet küldtek. Az egyik a „Consulta speciale” javaslatait tartalmazta, a másik a keleti delegátusok szövegtervezeteit és a keleti püspökök azokhoz fűzött észrevételeit.

A bíborosi szerkesztőbizottság első *plenáris ülése* 1935 decemberében zajlott, az utolsó (42.) 1942 júliusában. Ezen tanácskozások nyomtatásba került jegyzőkönyveit a titkár állította össze. Ezt követően a plenáriák eredményeiről értelemszerűen a pápát is tájékoztatták. Az audienciák iránymutatásai mentén a kánonok szövege további finomítást nyert. Ezen újabb verziók nyomtatott szövegei –a plenária jegyzőkönyveinek kíséretében– újra a bíborosi bizottság tagjai elé került.

A keleti kódexrevíziós bizottság tevékenysége huszonegy témakör köré rendeződött, ennek alapján ténylegesen XXI plenáriát tartunk számon, noha ezek 42 összefüggés keretében zajlottak.¹¹⁴ Az egyes plenáriák anyagának nyomtatott kötetei mind a Törvényszövegek Dikasztériumában¹¹⁵ mind a Pápai Keleti Intézetben elérhetőek.¹¹⁶ A keleti kormányzati berendezkedés

112 Névsorukhoz lásd: AAS 27 (1935) 308.

113 COUSSA 1962, 42–46.

114 Lásd: COUSSA 1962, 44; ŽUŽEK 2007, 48.

115 Lásd: SACRA CONGREGAZIONE PER LA CHIESA ORIENTALE, *Codificazione canonica orientale*, Pontificia Commissione per la Redazione del Codice di diritto canonico orientale, Adunanze – Plenarie; DTL-B col. 9G1–16. (A plenáriák könyvtári pontos jelzetekkel ellátott teljes lajstromát Daniela Andrea bocsátotta rendelkezésemre, amiért itt mondok neki köszönetet!)

116 E plenáriák nyomtatott anyaga ma a Pontificio Istituto Orientale könyvtárban is elérhető; lásd: S.C.O. – C.C.O., *Plenaria I–XXII*, 15 vols., lásd: PIO Biblioteca 420-3-303.

kutatásának szemszögéből például a III.,¹¹⁷ V.,¹¹⁸ VII.¹¹⁹ és XIX. plenária¹²⁰ anyagai érdekesek.

A magyar görögkatolikus közösség kodifikációs közreműködése a munkálatok második szakaszától világosan kitűnik. A kodifikációban az alábbi hazai résztvevők neve tűnik fel: Papp Antal, Miklósy István, Bányay Jenő, Rusznák Miklós.¹²¹

Ungheresi:
Mons. S. Miklosy, Vescovo di Hajdu-Dorog.
Mons. A. Papp, Amministratore apostolico di Miszkolcs.
Mons. E. Bányay, Presidente della Commissione della diocesi di Hajdu-Dorog.
Mons. N. Rusznák, Presidente della Commissione della diocesi di Miszkolcs.

Magyar közreműködők

A magyar észrevételek a fentebb említett széleskörű konzultáció keretében a szövegtervezetekre adott helyi keleti válaszok között jelennek meg. A plenáris ülések nyomtatott anyagainak átlapozása nyomán megállapítható, hogy az első keleti kodifikáció szinte valamennyi szövegtervezetére született magyar reflexió. Csak a példa kedvéért említünk ezek közül néhányat. Figyelemre méltó Papp Antal érsek javaslata, mely a felesleges újítások kerülését szor-

Noha e javaslatok, mint mondtuk, rendszerint nem is kiemelkedő jelentőségűek, e közreműködés elkülönülő és nevesített megjelenése minden bizonnyal kedvezően hatott a jogi értelemben vett magyar rítus elismerésének lassú folyamatára.

-
- 117 S.C.O. – C.C.O., Prot. N. 268/33 Num. II, *Schema dei canoni 145-355 (C.I.C.) proposto dalla Commissione dei rev.mi delegati orientali e le osservazioni dell'episcopato orientale*, in III Plenaria c. 145–355, vol. I, 1936; colloc. 9G1 DTL.
- 118 S.C.O. – C.C.O., Prot. N. 349/934, Quinta Plenaria, can. 271–348 De Patriarchis, fasc. N. II, *Schema dei canoni 271–348 “De Patriarchis” proposto della Commissione dei rev.mi delegati orientali e le osservazioni dell'episcopato orientale*, in V Plenaria can. 271–348 De Patriarchis, vol. III, 1937; colloc. 9G3 DTL.
- 119 S.C.O. – C.C.O., Prot. N.390/37 e 353/953 Num. I, *Schema dei canoni “292^a 292^b” “De synodo permanenti”, Can. 339 “De Consilio Patr.” e Can. 356-486 del (CIC) proposti dalla commissione dei rev.mi delegati orientali e le osservazioni dell'episcopato orientale, Conclusioni e proposte della Consulta*. in VII Plenaria, C. 292^a-292^b e Synodo Perm., C. 339 de Con. Path., Can. 356-486, vol. IV, 1937; colloc. 9G4 DTL.
- 120 S.C.O. – C.C.O., Prot. N. 524/39 Num. I, *Dei metropolitani con giurisdizione quasi patriarcale (metropolita capo rito). Canoni riguardanti le facoltà concesse ai Patriarchi (a. 1940)*, in XIX Plenaria, C. 272–280, vol. XII, colloc. 9G12 DTL; S.C.O. – C.C.O., Prot. N. 524/39 Num. II, *Dei metropolitani con giurisdizione quasi patriarcale (metropolita capo rito). Voti dei consultori (a. 1940)*, in XIX Plenaria, C. 272–280, vol. XII; colloc. 9G12 DTL; S.C.O. – C.C.O., Prot. N. 524/39, *Canoni 272-280 “De metropolitani” approvati nella diciannovesima plenaria degli eminentissimi (26giugno 1940)*, in XIX Plenaria, C. 272–280, vol. XII, colloc. 9G12 DTL.
- 121 Lásd: S.C.O. – C.C.O., Prot. N. 390/37 e 353/953 Num. I, *Schema dei canoni “292^a 292^b” “De synodo permanenti”, Can. 339 “De Consilio Patr.” e Can. 356-486 del (CIC) proposti dalla commissione dei rev.mi delegati orientali e le osservazioni dell'episcopato orientale, Conclusioni e proposte della Consulta*. in VII Plenaria, C. 292^a-292^b e Synodo Perm., C. 339 de Con. Path., Can. 356–486, vol. IV, 1937; colloc. 9G4 DTL, 143; továbbá: S.C.O. – C.C.O., Plenaria vol. V–VII, PIO Biblioteca 420-3-303, 143.

galmazza.¹²² A korabeli látásmód hű tükre a székeskáptalanokat a tanácsosi testület elé helyező javaslata,¹²³ bár e nézetét neves korabeli kodifikátor is osztotta.¹²⁴ Érdekes a széküresedéskor esedékes kormányzati renddel kapcsolatos észrevétele.¹²⁵ A helynöki funkciót nőtlen klerikusok számára fenntartani óhajtó tervezet nős klerikusok irányába megengedőbb módosításának szorgalmazása¹²⁶ vélhetőleg tipikus magyar igényként jelent meg. Az iménti idézetek jól jelzik, hogy az apostoli kormányzóság képviselői – Papp Antal érsek és Rusznák Miklós – szembetűnően jelentősebb aktivitást tanúsítottak a kodifikációban, mint a hajdúdorogi eparchia közreműködői!

A keleti kódex egységes szöveg[tervezet]ének kialakítása. E lépések után már csak egy nagy munkafázis maradt hátra, tudniillik a kódex *egészének megszerkesztése*: a kánonok elrendezése és megfelelő harmonizálása, kiküszö-

122 „a) Codificatio intenta nullam causet essentialem in disciplina orientali mutationem”, [Ungheresi, 17. – Mons. A. Papp, (Ponenza 16/30), 5 genn. 1929], in Prot. N. 452/35 N. II, Quarta Plenaria, *Criteri per la redazione del C.I.C.O., Fascicolo N. II, Voti e desiderata dell'episcopato orientale, dei delegati orientali e di altri consultori, in IV Plenaria Criteri per la redazione del CICO*, Voll. II, 1936; colloc. 9G2 DTL, 24. [A kötet elérhetőségéhez lásd még: S.C.O. – C.C.O., Plenaria vol. I–IV, PIO biblioteca, 420-3-303.]

123 „Ungheresi. 1. Mons. Papp: Conicide coi i precedenti e domanda che il Codice orientale si conformi in tutto il possibile al Codice latino, perchè il capitolo è una istituzione più perfetta del semplice Consiglio e perchè le Chiese orientali che hanno introdotto i Capitoli sono le più numerose e meglio organizzate. Anzi vuole che il Capitolo venga istituito dovunque. Così propone il seguente schema: Can. 392 — Capitolorum [...]”, *op. ult. cit.*, 39–40. Hasonló értelemben: [Ungheresi.] „2. Mons. Bányay: Prima il capitolo perchè rappresenta lo stato normale di una diocesi ben costituita”, *uo.*, 40.

124 „Delegati orientali. 1. – P. Korolevskij (Greco): Per rispondere al quesito fatto in nota, credo, che è più logico parlare in primo luogo del cosiddetto «Capitolo dei canonici», che io chiamerei *Presbiterio cattedrale*, ed i Canonici *Protopresbyteri cathedrales*, perchè questo presbiterio è esistito si può dire dai primi tempi della Chiesa, e che i moderni Capitoli ne sono soltanto uno sviluppo; invece, i Consultori eparchiali sono una creazione del diritto moderno”, *op. ult. cit.*, 40–41.

125 „Ungheresi. Mons Papp: Crede che la parola «Administrator», non va, perchè equivoca: «Canones enim hi posteriores [429–444] ita concipiuntur, ut ex illis iure merito colligatur, regimen dioecesium orientalium Administratoribus committi posse non tantum extraordinarie et exceptive sed et communiter» (Osservazioni ai cann. 1154–1551, p. 12)”, *uo.*, 65; *vö.* 62. skk.

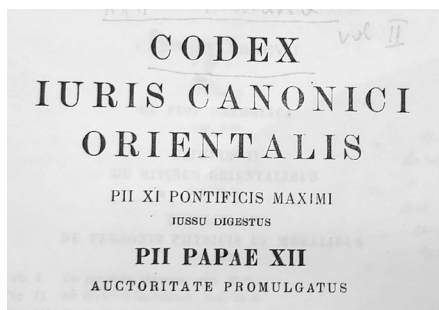
126 „Can. 367, § 1. „Vicarius Generalis sit sacerdos non uxoratus annos natus non minus triginta”, 17; *vs.* „Ungheresi Mons. Papp: „Putamus verba addita: «... non uxoratus» expungenda esse [...]”, S.C.O. – C.C.O., Prot. N.390/37 e 353/953 Num. I, *Schema dei canoni “292^a 292^b” “De synodo permanenti”, Can. 339 “De Consilio Patr.” e Can. 356-486 del (CIC) proposti dalla commissione dei rev.mi delegati orientali e le osservazioni dell'episcopato orientale, Conclusioni e proposte della Consulta. in VII Plenaria, C. 292^a-292^b e Synodo Perm., C. 339 de Con. Path., Can. 356–486, vol. IV, 1937, 18, colloc. 9G4 DTL.*

böleendő az esetleges ellentmondásokat, joghézagokat, következetlenségeket és felesleges ismétléseket. Erre a munkára 1942. október 2-án a szerkesztőbizottság Titkársága lett felkérve, amely koordináló feladatot az egy három főből álló Tanács révén teljesítette.

Ennek tagjai Acacius Coussa titkár mellett Arcadio Larraona és Emil Herman. A munkafázis során mindhárman saját megjegyzésekkel ellátott tanulmányt készítettek az ekkorra már egyetlen kötetbe szerkesztett Codex valamennyi szövegtervezetéről. Egy későbbi ülésen ezeket a személyes tanulmányokat összevetették, s ezek tükrében tettek módosítási javaslatokat. Ez az aprólékos pontosító munkafázis hetvenegy ülés keretében 1944. február 23. és november 24. között zajlott.¹²⁷

Ezt követően az egyes részek újra egy szakértői csoport felülvizsgálatán estek át. A 2666 kánonból álló teljes szövegtervezetet ezután a Szerkesztőbizottság újabb (bíborosi) plenáris ülése tárgyalta. Az 1945 áprilisa és 1948 januárja között tartott tizenkilenc összejövetelen újabb javításokat eszközölve. Ez utóbbi plenáris ülésorozat eredményei nyomtatásban is megjelentek, még hozzá három kötetbe foglalva. Az első a „hivatalból adott észrevételeket” tartalmazta, a második a *CICO* teljes szövegét, míg a harmadik a tanulmányokat hozta.

A kész szöveget 1948 januárjában terjesztették kihirdetésre a pápa elé. A keleti törvénykönyv e teljes sémájából azonban, mint fentebb láttuk, ténylegesen csak egyes részek kerültek kihirdetésre.

A keleti kódex 1945-ös tervezete.

*

b) *Magyar közreműködés az első keleti kodifikációban.* Sincero bíboros fenti levelére a hajdúdorogi eparchia válaszát a székeskáptalan készítette el.¹²⁸ Ez egy négy fős egyházmegyei kodifikációs bizottság felállítása mellett a törvénykönyv kidolgozására tartalmi és módszertani javaslatokat fogalmazott meg. Ezek egy négy fejezetre tagolódó, 23 oldalas kéziratban szerepelnek.¹²⁹ A majdani kodifikációs munkálatokban történő közreműködésre a hajdú-

127 COUSSA 1962, 45. skk., ŽUŽEK 2007, 49.

128 GKPL I-1-a, 351/1929, n. ; vö. SZABÓ Péter, „A hajdúdorogi kodifikációs bizottság létrejötte (1929) a levéltári adatok tükrében”, in *Athanasiana* 48 (2019) 227–244.

129 *Relatio Commissionis Dioecesis Hajdudorogensis graeci ritus in Hungaria ad Rescriptum S. Congregationis pro Ecclesia Orientali die 5-a Jan. 1929. sub numero 428/28., in causa Codificationis Iuris Canonici Ecclesiae Orientalis humillime proposita*, GKPL I-1-a, 351/1929, 1–23.

dorogi eparchiából Bányay Jenő káptalani nagyprépost mellett Melles Géza, Sereghy László és Bihon István lett kijelölve.¹³⁰ Egy önéletrajzi adat arról tanúskodik, hogy a későbbiekben Papp György is tagja lett a bizottságnak.¹³¹

A miskolci apostoli kormányzóság is kidolgozott egy hasonló javaslatot.¹³² Itt a kodifikációs közreműködésre Papp Antal érsek Szántay Szémán Istvánt, Zapotoczky Konstantint és Bubnó Andrást jelölte.¹³³ A későbbi levéltári dokumentumok az eperjesi Rusznák Miklóst is a miskolci apostoli kormányzóság szakértőjeként tüntetik fel, mi több „ungheresi” megjelölés alatt,¹³⁴ jöllehet a kormányzóság rítus szerinti hivatalos besorolása még jó ideig „rutén” maradt.¹³⁵)

Az elsőként elkészült miskolci előterjesztés alapelvek megfogalmazására törekedett. Egyrészt általános kodifikációs elveket javasolt, másrészt főleg olyan szempontokat, amelyeket a betervezők szerint a magyarországi görögkatolikus közösség megőrzése igényelt.¹³⁶ A két előterjesztés főleg a görög rítus védelmét érintő kérdésekkel és szentségjogi liturgikus témákkal foglalkozik, illetve emellett a majdani keleti kódex formáját és tartalmát érintő javaslatokat tartalmaz. A kormányzóság beadványa négy fejezetből áll: (1) a rítusok jogi egyenlősége és azonos méltósága; (2) a klerikusi jogok és kötelezettségek a saját és más rítus viszonylatában; (3) a világiak hasonló kötelezettségei és jogai; (4) a kódex formáját és tartalmát érintő javaslatok. Az eparchia szövege az alábbi pontok szerint tagozódik: (1) az önkényes rítusváltás tilal-

130 GKPL I-1-a, 351/1929.

131 Lásd: ACO, pos. 719/48, Ruteni – ungheresi, Hajdudorog: Mons. Giorgio Papp, f. 8.

132 *Relatio Commissionis Administraturae Apostolicae Miskolcensis in Hungaria in sensu Rescripti S. Congr. „Pro Ecclesia Orientali” die 5-a anni 1929, sub numero 428/28 emanati convocatae, in qua humillimam suam sententiam relatae ad codificationem iuris canonici Ecclesiae orientalis patefacit*, GKPL I-1-a, 351/1929, 1–16.

133 SACRA CONGREGAZIONE ORIENTALE, *Commissione cardinalizia per gli studi preparatori della Codificazione del diritto orientale*, n. 428/1928 ACO p. 33.

134 „Ungheresi: Mons. S. Miklosy, Vescovo di Hajdu-Dorog. Mons. A. Papp, Amministratore apostolico di Miskolcs [sic!]. Mons. E. Bányay Presidente della Commissione della diocesi di Hajdu-Dorog. Mons. N. Rusznák, Presidente della Commissione della diocesi di Miskolcs”; lásd: S.C.O. – C.C.O., Prot. N. 390/37 e 353/953 Num. I, *Schema dei canoni “292^a 292^h” “De synodo permanenti”*, Can. 339 “*De Consilio Patr.*” e *Can. 356-486 del (CIC) proposti dalla commissione dei rev.mi delegati orientali e le osservazioni dell’episcopato orientale, Conclusioni e proposte della Consulta. in VII Plenaria, C. 292^a-292^h e Synodo Perm., C. 339 de Con. Path., Can. 356–486, vol. IV, 1937; colloc. 9G4 DTL, 143; továbbá: S.C.O. – C.C.O., Plenaria vol. V–VII, PIO Biblioteca 420-3-303, 143.*

135 A „rutén” jelző az exarchátus leírásából a pápai évkönyvből csak 1963-ban marad el, amikor az addigi „magyar területen levő bizánci rítusú rutén katolikus hívek paróchiái” megjelölés helyett az egyszerűbb és átfogóbb „bizánci rítusú katolikusok” név jelenik meg, lásd: *Annuario Pontificio 1963*, 733; vö. *Annuario Pontificio 1962*, 706.

136 *Relatio 1929a*, 3.

ma; (2) a rítus tisztasága a szentségek kiszolgáltatása és szentmise terén; (3) az egyházi ünnepek csökkentése és a böjti szabályok enyhítése; (4) a keleti kódex kidolgozását érintő javaslatok. Az eltérő alcímek ellenére a két szöveg jelentős átfedéseket mutat. Ez a közös tapasztalatokból adódó hasonló gondolatok mellett abból is adódhatott, hogy a káptalan saját verziójának a kidolgozásához kölcsönkérte a hamarabb elkészült miskolci elaborátumot.¹³⁷

Az eparchia első fejezete az önkényes és könnyelmű rítusváltoztatások visszaszorítását szorgalmazta.¹³⁸ Ennek megfelelően a javaslat szerint célszerű lenne a majdani keleti törvénykönyvbe is beiktatni a rítusváltás klerikus részéről történő ösztönzését tiltó szabályt.¹³⁹ Emellett büntetőjogi norma beiktatását is szükségesnek ítélték azokkal szemben, akik bármelyik rítust, vagy azok szertartásait akár szóban, akár írásban becsmérlik, illetve azokkal szemben is, akik rítusváltásra próbálnak bírni egy hívőt. Figyelemre méltó, hogy e téren az adminisztratúra javaslata határozottabb, amennyiben az említett visszaélések hatékony visszaszorítására egyenesen önmagától beálló felfüggesztés bevezetését szorgalmazza.¹⁴⁰ E radikális megoldást az előterjesztés azért tartja szükségesnek, mert a latin rítus felvételére való törvénytelen ösztökéléstől a helyi tapasztalatok szerint a latin klerikusokat csak így lehet hatékonyan visszatartani.¹⁴¹ A latin rítusra térés kérelmezése mögött –mint arra mindkét szöveg rámutat– olykor csak anyagi motiváció áll, tudniillik a görögönél kisebb egyházi adóteher reménye. Az előterjesztők félelme szerint e kérelmek száma tovább fog növekedni, miután terjed annak a híre, hogy a nuncius felhatalmazása révén immár könnyebb lesz a rítusváltás elnyerése.¹⁴² Noha az átlépés elvileg esetenként a görög közösség létszámát növelheti is, a gyakorlatban –mivel ez a közösség a gyengébb és szegényebb– mindig több hívőt veszít.¹⁴³

137 GKPL I-1-a, 351/1929.

138 *Relatio* 1929b, 1–3.

139 Vö. CIC 98. kán. 2. §.

140 „Attamen, si peti licet, nobis in Hungaria cum latinis permixtim viventibus graecis hisque scriptis ad pedes Beatissimi Patris humillime provolutis valde optandum est, ut vetitum hoc inducendi fideles ad alium ritum, non solum poenis ferendae sententiae, sed etiam ipso facto illatis uti clericorum suspensione sanciantur”, *Relatio* 1929a, 5.

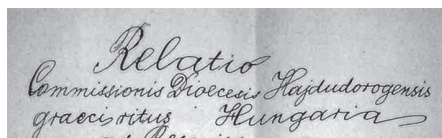
141 A kódex előtt rövid ideig már létezett ilyen szankció, lásd: „Missionarius quilibet latinus, e clero saeculari vel regulari, qui orientalem quempiam ad latinum ritum consilio auxilio ve inducat, praeter suspensionem a divinis quam ipso facto incurret”, LEO XIII, litt. ap. *Orientalium dignitas* [de disciplina orientalium conservanda et tuenda], 30. XI. 1894, in ASS 27 (1894–95) 257–264, 260.

142 A rítusváltás engedélyezésére 1929 elejétől a pápai követek valóban felhatalmazást nyertek; lásd: SACRA CONGREGATIO PRO ECCLESIA ORIENTALI, decr. *Nemini licere* [facultas concedendi transitum ad alium ritum deinceps uni S. Sedi reservatur], 6. XII. 1928, in AAS 20 (1928) pp. 416–417.

143 *Relatio* 1929b, 3.

Az eparchia előterjesztése szerint rítusváltást csak nagyon ritkán és igen alapos okból volna szabad engedélyezni. Az ellentétes gyakorlat kárára lenne az egyházfegyelemnek, és különösen is a szerény létszámú keleti rítusokat sújtaná. Az unitus közösségek így elszenvedett leépülése a szakadárók Anyaszentegyházba való visszatérését is hátráltatná. A rítusváltás rendszerint azért sem indokolt, mert a vasárnap megszentelése, illetve az eucharisztia és a szentgyónás vétele a régi jog szerint is lehetséges volt, illetve a vegyesrítusú házasságbeli feleség már ekkor is a jog erejében, azaz egyedi felhatalmazás kérése nélkül áttérhetett férje rítusára. Az előterjesztés szerint nem elégséges indok a rítusváltásra, ha valaki gyermekkorra óta más rítus szerint gyakorolja hitéletét, például azért, mert a görögkatolikus apa temploma távoli, ami miatt a gyermek ténylegesen a latin anya rítusa szerint nevelkedik. Még kevésbé lehet elfogadható, ha a rítusváltás kérelme mögött olyan (akár rejtett) törvénytelen motiváció húzódik, mint például a saját rítusból adódó anyagi terhektől való szabadulás szándéka, a hamis buzgóságból fakadó vonzalom egy másik rítus iránt, vagy a saját szertartásokkal szembeni kifogások. Az ilyen és ehhez hasonló jellegű motivációk, mivel törvénytelenek és a szegényebb egyházakkal szemben igazságtalanok, immorálisak és az egyházfegyelem számára igen károsak, ezért elutasítandók. Figyelemre méltó módon a javaslat a rítusváltáshoz elégséges kánoni okokat is felsorol: ilyennek tekintik: (1) papi szolgálatba lépés szándéka más rítusú egyházmegegyébe; (2) szerzetesi fogadalom latin intézményben; (3) rászorultság: ha a személy ellátása (koszt-kvartély) a rítusváltás feltételéhez kötött; (4) ha valaki oly módon nevelődik idegen rítusban, hogy teljességgel lehetetlen saját rítusának a megismerése. A javaslat végül kéri, hogy a pápai követeket –akik ekkorra a rítusváltoztatás engedélyezésére átmeneti felhatalmazást nyertek– kötelezzék arra, hogy döntésük tartalmáról előzetesen értesítsék az átlépni óhajtó hívő püspökét, hogy az –egyet nem értése esetén– időben a Kongregációhoz fordulhasson.¹⁴⁴

A rítusok tisztaságáról szóló fejezet szorgalmazza a liturgikus rubrikák hiánytalan megtartásának majdani előírását az ellentétes szokásjoggal szemben is. A vegyesrítusú házasságkötésnél a hajdúdorogi javaslat –a korabeli magyarországi gyakorlatnak megfelelően– még a menyasszony plébánosának illetékességéről beszél. Végül szorgalmazzák a megyéspüspök gyökeres orvos-

Hajdúdorogi kodifikációs tanulmány (1929)

¹⁴⁴ *Relatio* 1929b, 3. Ez a kérdés az imént említett nunciusi felhatalmazást előkészítő kongregációs reflexió során is a figyelem középpontjában állt; lásd: ACO, Ponente, Congregazione del 6 novembre 1928, N. VIII/1 – prot. N. 1310/28, Oriente. – Fa-coltà ai Rappresentanti pontifici.

lasi jogkörének kiterjesztését. Ezt a szöveg szerint a latin kódex hajdúdorogi bevezetése körüli bizonytalanságból keletkezett érvénytelen házasságok orvoslásának igénye indokolná.¹⁴⁵

Az ünnepek és böjtök mérsékléséről szóló harmadik fejezet javaslata szerint az egyházi parancsokat e téren, különösen Magyarországon, a modern élet körülményeihez kell igazítani. Az eseti felmentések lehetősége már nem ad elégséges megoldást. A böjtöt a városokban élő görög hívek *de facto* már a latin fegyelem szerint tartják. Ezért, hogy a görög előírások megszegéséből fakadó lelkiismereti tehertől a jövőben mentesüljenek, a kialakítandó keleti kódexben a böjti rendet teljes egészében meg kell újítani. Az előterjesztés az eparchia böjti és ünnepi rendjének részletes leírása mellett konkrét javaslatokat is tesz, például egyes ünnepek eltörlésére, illetve vasárnapra helyezésére.¹⁴⁶

„*Codificatio intenta nullam causet
essentialem in disciplina
orientali mutationem*”

A kormányzóság második fejezete érinti a bérálás és a szentelés rítusközi kiszolgáltatását, illetve a rítusközi esketési illetékességet. Érdekes, hogy mindkét szöveg

kitér a papnék helyzetére is. Eszerint, ha a jog másként nem rendelkezik, a kánoni hatások tekintetében a feleség részese a férj jogállásában. E részese a papokat érintő majdani kodifikált jogok, kötelezettségek, kiváltságok és mentességek terén is érvényesítendő. Noha meglehetősen specifikus kérésről van szó (ami ezért inkább a részleges jog terére tartozna), a hajdúdorogi szöveg e témakörben konkrét szövegjavaslatot is megfogalmaz a kodifikáció számára.¹⁴⁷ A miskolci előterjesztés harmadik fejezete a törvénytelen rítusváltás problematikájával foglalkozik, a fentebb összegzett hajdúdorogi javaslatokkal egybecsengő értelemben.¹⁴⁸

Végül az előterjesztések negyedik fejezete mindkét esetben a kialakítandó keleti kódex szövegét érintően fogalmaz meg javaslatokat.¹⁴⁹ Egyetértenek abban, hogy a keletiek között uralkodó nagyfokú jogi bizonytalanság leküz-

145 *Relatio* 1929b, 3–5.

146 *Relatio* 1929b, 5–9, 6.

147 „... Uxor ergo sacerdotis gerit nomen mariti; accipit titulum statui vel dignitat: eius coniunctum; ius habet in templo durantibus sacris officiis ad locum primarium intra navem, imo in sanctuario externo una cum familia; mortuo marito, dummodo de recta paroeciae administratione ad Ordinarii voluntatem, animusque fidelium contentos providerit, ab Episcopo per unius anni, vel saltem dimidii spatium usu fructuum donetur in viri defuncti beneficio, nisi bonum fidelium spirituale aliud postulet. etc.”, *Relatio* 1929b, 22.

Érdekes viszont, hogy a javaslat szerint a nyilvános ünnepek közül – pontosan a hozzájuk kötődő ünnepi böjt miatt – különösen parancsolt ünnep marad a Szent Kereszt felmagasztalása (szept. 14.) és Keresztelő Szent János fejvétele (aug. 29.).

148 *Relatio* 1929a, 8–9.

149 *Relatio* 1929a, 9–15; *Relatio* 1929b, 9–22.

désére egy célszerűen elrendezett és pápai tekintéllyel felruházott közös keleti törvénykönyv, melyben a keletiek mindig is reménykedtek, immár elodázhatatlanul szükségés.¹⁵⁰ A két, e témát érintő javaslat egyaránt a latin törvénykönyv szövegéből indul ki. Annak anyagát három csoportba sorolja: azok a kánonok, amelyek szövege változatlanul átvehető a majdani keleti kódexbe; azok, amelyek valamelyes módosítást igényelnek, s végül azok, melyek szövege – az eltérő keleti igények miatt – teljesen átdolgozandó. Egyes kánonokhoz konkrét szövegjavaslatokat is mellékeltek.¹⁵¹ E módszertani javaslat lényegében egybecsengett a kodifikáció korai szakaszában hivatalosan is képviselt, fentebb említett megközelítéssel.

A kialakítandó kódex keleti jellegének biztosítását az alábbi szempontok érvényesítésében látták: (1) az új kódex ne eredményezzen változást a keleti fegyelemben; (2) a keleti jog kedvezményeit és kiváltságait érintetlenül tartásák fenn, sőt a latin kódexbeliekkel bővítsék azokat; (3) a két törvénykönyvben a szükségszerűen azonos eljárásjog és közigazgatás terén is érvényesítsék az esetleges keleti sajátosságokat. Összességében az előterjesztők álláspontja szerint e három feltétel teljesülése esetén a kodifikáció nem rejti magában sem a latinizáció, sem a keleti kiváltságok elvesztésének veszélyét.¹⁵²

Noha az imént felsorolt irányelvek markánsan keleti javaslatokat sejtetnek, a tényleges előterjesztések más tükröznek. A két előterjesztés szerint a latin kánonok döntő többsége (egyenesen mintegy 5/6-a!) változatlan, szó szerinti formában átvehető a majdani keleti kódexbe.¹⁵³ Az előterjesztésből kiolvasható további adatok sokat elárulnak a korabeli görögkatolikus egyházfegyelem állapotáról, illetve klérusunk e téren mutatkozó latinizáló beállítottságáról.¹⁵⁴ A korabeli helyzetet jól illusztrálja, hogy a keleti egyházak

150 „Codicem proprium, in quo disciplina Ecclesiae Orientalis ordine aptissimo complecteretur et auctoritate quoque Summi Pontificis sanciretur, Orientales praesertim Uniti per totum Orbem fiducissime semper expectabant”, *Relatio* 1929a, 2; vö. *Relatio* 1929b, 9.

151 *Relatio* 1929a, 9.

152 *Relatio* 1929a, 10–11.

153 „Horum plurimi de verbo ad verbum locum haberent in Codice Orientali. Nam in his agitur de normis generalibus, de officiis et obligationibus clericorum, de laicis, de sacramentis, de locis sacris, de cultu divino, dein de magisterio Ecclesiastico, de beneficiis et bonis Ecclesiae temporalibus, de processibus et de poenis”, *Relatio* 1929a, 11.

154 Kisebb módosításokat közel 250 kánon (10%) esetében véltek szükségesnek, főleg a szerzetesjogban. Érdekes, hogy teljes átdolgozást a hajdúdorogi dokumentum a CIC'1917 2414 kánonjából mindössze 150 esetében (6%) vélte szükségesnek, melyek 2/3-a a büntetőjogból adódott. Ez utóbbit leszámítva e javaslat a keleti arculat biztosítása érdekében az anyag csak mindössze 2%-a [!], mintegy kb. 50 kánon esetében tartotta szükségesnek a teljeskörű átdolgozást. Ez a miskolci szövegben sem éri el a 20%-os arányt, ám a szerzetes- és büntetőjogi fejezetet nem számítva az összes többi területre eső teljeskörű átdolgozási kérelem itt is szinte elhanyagolható arányt tett ki (3%), *Relatio* 1929b, 10.

arculatát alapvetően meghatározó szupraepiszkopális strukturális elemek tereén a két javaslat –úgy tűnik– semmilyen változtatást nem igényelt. Ez tűnik ki abból, hogy a metropolita és a részleges zsinatok intézményét is magában foglaló fejezetben¹⁵⁵ nem kértek javasoltak változtatást.

Egyébként a tervezett keleti kodifikációról az eperjesi Rusznák Miklós¹⁵⁶ tollából már 1918-ban figyelemre méltó monografikus tanulmány született.¹⁵⁷ Sőt a prelátus egy teljes keleti kódextervezet is kidolgozott („Codex B”), melyet 1931 januárjában Papp Antal továbbított Rómába. Ez a vaskos kéziratanyag mind a miskolci, mind egy római levéltárban fellelhető.¹⁵⁸

155 CIC'1917 240–338. kán. (A kodifikáció során ellenben a „rítusfőnek” számító érsek és metropoliták összefüggésében e témakör komoly reflexió tárgyát képezte.)

156 Életrajzi adataihoz: [n.n.], „Rusznák Miklós”, in *Magyar Katolikus Lexikon*, Diós István (szerk.), XI, Budapest 2006, 784.

157 RUSZNÁK Miklós, *Az új kánonkódex és az egyház keleti jogfegyelme*, Eperjes 1918; továbbá: Uő., *Codex iuris canonici respectu habito edendi protuire Ecclesiae catholicae orientali Codicem juris canonici*, Praha 1931.

158 [Az eperjesi és munkácsi egyházmegyékből alakított Apostoli Adminisztratúra] „*Projectum de Cod. Orient*” — *Studio sulla codificazione del diritto orientale del Rev. mo prof. Nicola Russnák della diocesi di Eperjes /Fragopolitana/ e per il tramite della Nunziatura di Budapest trasmesso a nome di Mgr. Antonio Papp, amministratore greco-cattolico di Miskolc, alla Commissione Pontificia per la Codificazione del Diritto Orientale con Rapporto Nr. 4061/31 della Nunziatura di Budapest in data 12/1/31.* A tervezet maga a „Codex B Iuris Canonici Pii papae XI auctoritate promulgatus” címet viseli; lásd: DLT-A [kollokációs szám nélkül]; MEL I-10.

2.3 Egyházkormányzati rend a kodifikált jog szerint (1917–1958)

„... neppure l'«immediata subjectio» è sicura,
la giurisdizione del primate, invece, è indubitabile”

1. A trentói jogrend továbbélése a kódexben

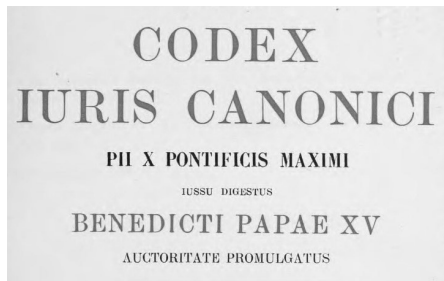
Az első kodifikáció pusztán a régi jog áttekinthető formára hozatalát célozta. Nem kívánt „új” jogot alkotni, ellenkezőleg, a korábbi fegyelemmel fenntartandó *folytonosság* kapott hangsúlyt.¹ E törekvés tükrében nem meglepő, ha a kódex egyházkormányzati rendet érintő fejezeteiben sem találunk érdemi újításokat. Ebből adódóan a hazai görögkatolikus alkotmányjogi berendezkedést sem alakította át e kodifikáció.²

Az egyház legfőbb hatóságát, valamint a püspököket és a részegyházak belső rendjét érintő törvények is a régi jogot hozták,³ lényegében hasonló formában ahhoz, mint a trentói alkotmányjogi fejezetben láttuk. A központi kormányzati szervek között a keletiekért felelős kuriális dikasztérium már

-
- 1 „Codex vigentem huc usque disciplinam plerumque retinet, licet opportunas immutationes afferat...” (CIC'1917, 6. kán.); vö. „... el CIC'17 se fundamenta en un respeto al contenido del 'ius vetus', con clara voluntad de *continuismo*, pero *arrasa formalmente* la legislación antigua”, Javier OTADUY, „Funciones del Código en la recepción de la legislación postconciliar”, in *Ius canonicum* 25 (1985) 2, 480–516, 484 [kiemelés tőlem]; vö még : Nicholas NEUBERGER, *Canon 6 or the Relation of the 'Codex Juris Canonici' to the Preceding Legislation* (Canon Law Studies 44), Washington 1927.
 - 2 Az 1917-es törvénykönyv rendelkezéseinek keleti katolikusokat érintő mértékét első sorban a CIC 1. kán.-ja rögzítette. A kódex tényleges érvényesülésére azonban, mint láttuk, átmenetileg jelentősen kihatott annak fentebb tárgyalt hajdúdorogi püspöki „kihirdetése” is.
 - 3 CIC'1917, 218–486 kk.; lásd pl. *Comentarios al Código de derecho canónico con el texto legal latino y castellano*, I, cánones 1–681, por Marcelino CABREROS DE ANTA – Arturo ALONSO LOBO – Sabino ALONSO MORAN (BAC 223), Madrid 1963, 532–760; Eduard EICHMANN – Klaus MÖRSDORF, *Lehrbuch des Kirchenrechts auf Grund des Codex iuris canonici*, I. Band, Paderborn 1949, 316–450; *Ius canonicum auctore P. Francisco Xav. Wernz, ad Codicis normam exactum opera P. Petri Vidal*, tom. II: *De personis*, Romae 1923, 386–802; *Traité de droit canonique, tome premier, livres I et II: Introduction, règles générales des personnes*, par Raoul NAZ – Charles DE CLERCQ et alii, Paris [1946], 361–548; BÁNK József, *Egyházi jog. Az egyházi alkotmányjog alapjai*, Budapest 1958, 101. skk.

említett önállósulása és jogkörének többszöri módosulása érdemel említést.⁴

A megyéspüspöki jogállás is a korábbi időszakéhoz hasonló. A törvénykönyv viszont immár pontosan meghatározta az egyházmegyei hivatali tisztségviselőit.⁵ Ezen előírások a hazai görög aulákban is érvényesültek. A kormányzósági hivatal megszervezésében Papp Antal érsek is a kódexbeli előírásokat követte.⁶ A kúria első számú vezetője az általános helynök lett,⁷ noha még mindig nem volt feltétlen kötelező kinevezése. A másik jelentős kuriális tisztségviselő a kancellár, akinek hazánkban korábban a helynöknel is fontosabb szerep jutott.⁸ A székeskáptalanok szabályozása is a korábbiaknak megfelelő. Ezek esetleges hiányában viszont a kódex „egyházmegyei tanács” létesítését írta elő.⁹

Az első latin törvénykönyv (1917)

A püspökök feletti kormányzatban némileg jelentősebb változások mutatkoztak. Így például a kódex kifejezetten kinyilvánította, hogy a prímásokat csak tiszteletbeli rangelsőség illeti. Az egyetemes jognál fogva semmilyen sajátos kormányzati hatalom nem kötődött hivatalukhoz, bár ilyen jogköreik részleges jogforrásból fakadóan továbbra is le-

-
- 4 CIC'1917, 257. kán. E témakörhöz lásd: Niccolò DEL RE, *La Curia romana. Lineamenti storico-giuridici* (Sussidi eruditi 23), Roma³1970, 102–112; Sean DOYLE, *The Apostolic See and the Eastern Catholic Churches: From the Tridentine Era to the Present* (Kanonika 29), Rome [2019], 325–331, 374–378; továbbá: Michael, DZIOB, *The Sacred Congregation for the Oriental Church* (CLS 214), Washington 1945; Marco BROGI, *La Congregazione per le Chiese orientali*, in *La curia romana nella costituzione apostolica «Pastor Bonus»*, a cura di Piero A. BONNET – Carlo GULLO (Studi giuridici 21), Città del Vaticano 1990, 239–267; Cyril VASILE, „Lo sviluppo della posizione della Congregazione per le Chiese Orientali nell'ambito della Curia Romana”, in *Iura Orientalia* 10 (2014) 148–162, 154. skk.; BÁNK 1958, 50–51.
- 5 CIC'1917, 363. kán. 2. §; vö. WERNZ–VIDAL 1923, II, 669–690; SIPOS István, *Kath. egyházjog*, Pécs 1928, 74–76.
- 6 „...a munkácsi egyházmegyében az új Codex intézkedéseit életbe léptettem, valamint az Apostoli Adminisztrátúra alá tartozó terület részére is felállítottam mindazon kormányzati szerveket, amelyeket az új Codex kíván...”, lásd: 23/1925 MEL ?? [Papp Antal érsek levele (Rusznák Miklós) vikáriusnak; 1925. nov. 6]. Mivel a CIC'1917 apostoli kormányzói feladatkört leíró kánonjai (312–318. kk.) a kúriáról nem szólnak, az érsek e mondata arra utal, hogy a miskolci adminisztrátúra központi hivatalát is egyházmegye módjára szervezte.
- 7 Lásd: SIPOS 1928, 74–75.
- 8 BÁNK 1958, 130; vö. 55. old., fentebb.
- 9 CIC' 1917, 391–422 kk.; 423–428. kk.; lásd: WERNZ–VIDAL 1923, II, 691–745, 745–747; BÁNK 1958, 136–143, 144–145.

hettek.¹⁰ A már korábban is jelentéktelen metropolitai feladatkör, mint majd látjuk, tovább szűkült.¹¹ Fontos változás, hogy tartományi zsinatot a trentói előírással szemben már nem háromévente, hanem csak húszévente helyezte kilátásba a kódex, illetve tartományi szinten ötévente püspöki értekezletet kellett tartani.¹²

Emellett az állandóság mellett új szerkezeti elemre is adódik példa (apostoli kormányzóság), illetve erdélyi viszonylatban rövid időre a primás görögkatolikusok feletti joghatósága körüli vita is feléledt. Az új keleti alkotmányjogban megjelent az exarchátus intézménye, s a korábbi kormányzóság a '60-as évekre lépésről lépésre e sajátosan keleti jellegű intézményes formába alakult át.

2. Új szerkezeti elemek és elméleti kérdések

2.1 *A miskolci apostoli kormányzóság.* A hazai görögkatolikus egyház szervezeti berendezkedésében fontos újdonság, hogy – a hajdúdorogi eparchia mellett – az eperjesi egyházmegye hazai maradványterületein apostoli kormányzóság formájában egy második joghatósági egység is megjelent. E szerveződési forma ugyan természeténél fogva ideiglenes jellegű, esetünkben a történelmi és személyi körülmények miatt mégis hosszú évtizedekig fennmaradt.

Először is megjegyzendő, hogy „apostoli kormányzóságról” mint megkülönböztetett részegyház típusról sem a régi kódex, sem a keleti alkotmányjogi törvény nem beszélt: mindkettő esetében olyan kormányzóról esett szó, akit egyházmegye élére állítottak.¹³ Az apostoli kormányzó Sipos István szerint az apostoli vikárius azon formája, melyet rendes hierarchiával rendelkező püspökségekben (azaz nem missziós területen) alkalmaz az Apostoli Szentzsék.¹⁴

10 CIC' 1917 — can. 271: *Patriarchae aut Primatis titulus, praeter praerogativam honoris et ius praecedentiae ad normam can. 280, nullam secumfert specialem iurisdictionem, nisi iure particulari de alicuibus aliud constet.*

11 Vö. CIC' 1917, 272–279. kk.; Alphonse POPEK, *The Rights and Obligations of Metropolitan. A Historical Synopsis and Commentary* (Canon Law Studies 260), Washington 1947, 147–376; WERNZ–VIDAL 1923, II, 551–552; BÁNK 1958, 83–86; Lorenzo SPINELLI, „Metropolita”, in *Enciclopedia del diritto*, vol. XXVI, Milano 1976, 192–196, 194–195; lásd még: 65. old., feljebb.

12 CIC' 1917, 283. és 292. kán.; BÁNK 1958, 204, 206; továbbá: WERNZ–VIDAL 1923, II, 567–576; Francis MURPHY, *Legislative Powers of the Provincial Council. A Historical Synopsis and Commentary* (Canon Law Studies 257), Washington 1947, 29–130; Elías POBLETE, *The Plenary Council. A Historical Synopsis and a Commentary* (Canon Law Studies 372), Washington 1958, 22–108.

13 CIC' 1917, 312. kán.; vö. WERNZ–VIDAL 1923, II, 587–590; továbbá: PIUS XII, *m.p. Cleri sanctitati* [de ritibus orientalibus, de personis pro Ecclesiis orientalibus], 2. VI. 1957, in AAS 49 (1957) 433–600; 352. kán. Az állandó kormányzóság intézménye a '83-as kodifikáció révén jelent meg; vö. *Incrementa in progressu 1983 Codicis iuris canonici: with a multilingual introduction*, Edward PETERS (ed.), Montréal 2005, 324.

14 SIPOS 1928, 67.

Az *apostoli kormányzó* jogi alakja –sokrétű lehetséges szerepköréből adódóan– hagyományosan igen rugalmas.¹⁵ Ennek betudhatóan mind törvényelmi látószögben, mind a hatályos jogot tekintve különböző megjelenési formáival találkozhatunk. Idővel egyes szerzők viszont külön részegyházstípusként is említették e formát. Így Bánk József az apostoli kormányzók alábbi három fő típusa között különböztet: (1) egy *egyházmegye* élére csak *ideiglenesen* kinevezett apostoli kormányzó;¹⁶ (2) egy *egyházmegye* élére *tartós* („állandó”) jelleggel állított apostoli kormányzó;¹⁷ s végül (3) az előbbiekkal szemben nem *egyházmegyet*, hanem *apostoli kormányzóságot* („*administratura apostolica*”) irányító apostoli kormányzó. Noha természeténél fogva ez utóbbi részegyházstípus is *ideiglenes*, az élére állított főpásztor rendszerint mégis az imént említett állandó apostoli

Papp Antal c. érsek

- 15 A jogintézmény korábbi szakirodalmához lásd például: THOMAS J. McDONOUGH, *Apostolic Administrators. A Historical Synopsis and Commentary* (Canon Law Studies 139), Washington 1941; E. MAGNIN, „Administrateurs apostoliques”, in *Dictionary de droit canonique*, Raoul NAZ (par), tom. I, Paris 1935, 181–192; Vittorio BARTOCETTI, „Amministratore apostolico”, in *Enciclopedia Cattolica*, vol. I, Città del Vaticano 1949, 1082–1083; WERNZ–VIDAL 1923, II, 587–590; továbbá: Accacius COUSSA, *Epitome praelectionum de iure ecclesiastico orientali*, vol. I, Grottaferrata 1948, 393.
- 16 E típus jogköre az *egyházmegyei* kormányzóéval azonos: CIC’1917, 315. kán. 2. §; *mp. Cleri sanctitati*, 355. kán. 2. §. Esetében –és úgy tűnik csak ennél a típusnál– szigorúan érvényesül a „*sede vacante nihil innovetur*” kánonjogi alapelv is; BÁNK 1958, 88; vö. „A défaut de dispositions précises par le souverain pontife, et uniquement dans la mesure où manquent ces dispositions, on s’en tiendra aux principes donnés par les can. 315 et 316 [CIC’1917]. 1. L’administrateur apostolique à titre *permanent* a les mêmes droits, honneurs et obligations qu’un évêque *résidentiel*. Boniface VIII lui donnait déjà au Sixte, c. 42, l. I, tit. VI, la plénitude de la juridiction épiscopal. 2. S’il est nommé à titre *temporaire* ses droits et devoirs seront ceux d’un *vicaire capitulaire*, même au cas où il s’agit d’un évêque transféré qui garde pour un certain temps l’administration du diocèse qu’il quitte. Il en résulte qu’il ne peut introduire de changement de quelque importance dans le diocèse qu’il ne gouverne que provisoirement et est obligé de transmettre tel quel au futur titulaire: *sede vacante nihil innovetur* [...]”, MAGNIN 1935, 189.
- 17 CIC’1917, 315. kán. 1. §; *mp. Cleri sanctitati*, 355. kán. 1. §. Erre tipikus példa, amikor egy kis méretű *egyházmegye* (tehát nem kormányzóság) vezetését a pápa tartósan egy szomszédos megyéspüspök gondozására bízta (értelemszerűen) apostoli kormányzói minőségben; lásd: BÁNK 1958, 91.

kormányzónak megfelelő széles – tudniillik nem az egyházmegyei kormányzóval, hanem a *megyéspüspök*ével azonos – jogkörrel rendelkezik.¹⁸ Ez utóbbi jele, hogy – az ideiglenes egyházmegyei apostoli kormányzótól eltérően – általános helynök (és nem csak delegátus) kinevezésére is jogosult, illetve a szakirodalom esetében a „sede vacante nihil innovetur” elv kötöttségét sem említi.¹⁹

Az apostoli kormányzás természetete szerint olyan részegyház, melyet súlyos – rendszerint nem belső egyházi, hanem külső, elsősorban *politikai* háttérű – okból létesített a pápa.²⁰ Nálunk ez a rendkívüli megoldásokat sürgető szituáció a történelmi királyság szétdarabolásából adódott. A rozsnyói, kassai, szatmárnémeti, nagyváradi és eperjesi egyházmegyék székhelyei az új határokon kívülre kerültek, s így a hazai részek *de facto* elveszítették főpásztoraikat.²¹ Eredetileg a hazánkban maradt eperjesi paróchiák átmeneti kormányzásának biztosítására jött létre – sajátos megoldásként²² – a fentebb em-

18 BÁNK 1958, 92–93.

19 Érdemes még megemlíteni, hogy egy – ugyan közvetlenül csak a latin egyházra vonatkozó – szentszéki határozat szerint liturgikus megemlékezés az apostoli kormányzót csak akkor illeti, ha püspökké van szentelve; lásd: SACRA CONGREGATIO PRO CULTU DIVINO, decr. *Cum de nomine episcopi* [de nomine episcopi in prece eucharistica proferendo], 9. X. 1972, in AAS 64 (1972) 692–694, I/c, 693; lásd még: BÁNK 1958, 91, n- 6-

20 BÁNK 1958, 92–93. Az *Annuario Pontificio*-ban az apostoli kormányzás intézménye csak 1925-től tűnik fel. Az ekkor felsorolt 10 részegyház mindegyike az I. világháborút követő határváltozások, azaz a régi egyházmegyék politikai okokra visszavezethető szétdarabolódása miatt jött létre. A listában négy hazai eredetű szerepelt: Bačka (1923), Banato Serbo (1925), Fiume (1920), Temesvar (1923), *Annuario Pontificio* 1925, 351. (Érdekes, hogy az 1924 júniusi alapítású miskolci apostoli kormányzáság valamiért nem szerepelt közöttük, miközben az 1925 februárjában létesített szerb bánáti adminisztratúra igen.)

21 GERGELY Jenő, *A katolikus egyház története Magyarországon 1919–1945*, Budapest 1997, 41 skk.

22 Figyelemre méltó, hogy a hazánk területén püspöki székhely nélkül maradt plébániákat – ez esetekben vélhetőleg a határrevízióban reménykedő magyar álláspontot is szem előtt tartva – eleinte rendszerint nem csatolták el az határainkon kívülre került egyházmegyéktől. A 49 kassai, a 19 rozsnyói plébániát egészen 1937-es *modus vivendi*-ig, illetve a 19 szatmári és a 24 nagyváradi plébániát az 1930-as román konkordátumig az érintett *püspökök* egyszerű *helynökei* – tehát nem apostoli adminisztrátorok – irányították; vö. GERGELY 1997, 42–43. Így talán érthető, hogy a miskolci apostoli adminisztratúra felállítása a magyar kormányt és közvéleményt meglepetésként érte; vö. VÉGHSEŐ Tamás, *Our Paths – A Historical Retrospection*, in “... you have foreseen all of my paths...” *Byzantine Rite Catholics in Hungary*, Strasbourg 2012, 58. (E megoldás ugyanakkor távolról sem példa nélküli. Így már korábban apostoli kormányzáság jött létre az esztergomi főegyházmegye csehszlovák impérium alá kerülő részeiből, a kalocsai főegyházmegye vajdasági vidékeiből, a csanádi egyházmegye bánáti területeiből, valamint a győri egyházmegye örvidéki részeiből is; lásd: GERGELY 1997, 42, 44. Ezen esetekben tehát – bizonyos mértékig – az utódállamok érkei élveztek elsőbbséget.)

lített miskolci görögkatolikus *apostoli kormányzóság* is. Bánk József szerint ilyen részegyházak létesítésére az alábbi esetekben kerül sor: (1) ha a körülmények még nem kedveznek egyházmegye felállításának; (2) ha egyházpolitikai megfontolásból fakadó komoly okok egy egyházmegye *részterületének* bizonytalan időre külön vezetés alá rendelését javallják; s végül (3) ha valamely egyházmegye része politikai határrendezés folytán *de iure* et *de facto* más állam felségterületére esik, de *kánonilag* a régi egyházmegyéből még nincsen kihasítva („dismembratio”).²³ A miskolci kormányzóság az itt felsorolt szituációk közül nyilvánvalóan a harmadikkal mutat részleges rokonságot. Fontos azonban megjegyezni, hogy az adminisztratúra megalakításáról szóló, Francesco Marmaggi prágai nuncius által kiadott dokumentum szerint ez esetben a terület *kánonjogi leválasztására* is sor került.²⁴ Az iménti felsorolásban szereplő harmadik kategória ellenben valójában nem önálló részegyház –azaz szoros értelemben vett kormányzóság–, hanem egy *egyházmegye részének apostoli kormányzóra* bízása lenne.²⁵ A prágai nuncius ellenben a mellékelt szöveg szerint új részegyházat (*administratio apostolica*) hozott létre, s annak első főpásztorát teljes *megyéspüspöki* –és nem pusztán az ideiglenes kormányzókra jellemző káptalani helynöki– jogkörrel ruházta fel. Ez utóbbi tény arra utal, hogy –bár az adminisztratúra mint szervezeti forma mindig ideiglenes jellegű– első főpásztora állandó jellegű adminisztrátorként látta el feladatát.²⁶

Érdemes még megjegyezni, hogy az új részegyházat a nunciusi levél „görög-rutén” jellegűnek nevezi.

23 BÁNK 1958, 92–93; lásd még: SIPOS 1928, 67.

24 „... Ad haec Sanctitatis Sua, cupiens, quo aptiori fieri potest modo, spirituali dilectissimorum Xsti fidelium bono, graeco-rutheni ritus, providere benigne decrevit, ut paroeciae illae Dioecesium Munkacsensis et Eperjesensis Ruthenorum, quae inter Dictionis Hungaricae fines remanserunt, in unam Apostolicam coalescant Administrationem, cui laudatus Archiepiscopus titularis D. Antonius Papp praeficiatur. Quae cum ita sint, atque peculiaribus facultatibus utentes Nobis, pro hoc casu, a SSmo Domino attributis, decernimus atque decernere mandamus ut omnes et singulae paroeciae, graeco-rutheni ritus, ex Dioecesibus Munkacsensis et Eperjesensi, Hungarici regni finibus in praesens contentae, *in una eademque Apostolica Administratione canonice constituentur*, eiusquae regimini et curae, tamquam Apostolicus Administrator, cum omnibus iuribus, praerogativis et obligationibus Episcopis residentialibus propriis, idem Illmus ac Revmus D. Antonius Papp praeponatur et nominetur...” *Források a magyar görögkatolikusok történetéhez, 4. kötet: 1917–1925* (Collectanea Athanasiana II, 4/4), VÉGHSEŐ Tamás (szerk.), Nyíregyháza 2020, n. 317, 657.

25 Ez utóbbi megoldás végül megkülönböztetendő azon esetektől is –mint az a rozsnyói vagy szatmári egyházmegye hazánkban maradt területeinél történt–, ahol jó ideig egyszerű *püspöki helynökök* kormányoztak.

26 Lásd: CIC'1917, 315. kán. 1. §.

Az apostoli kormányzóság („adminisztratúra”) elnevezés –saját rögzült keleti kánonjogi terminológia hiányában– eleinte görög viszonylatban sem számított pontatlannak. Ellenkezőleg, eredetileg ez volt a szóban forgó hierarchikus szervezet hivatalos neve. Eszerint eleinte nem csak a joghatósági egység vezetője –nálunk Papp Antal címzetes érsek– viselte az apostoli kormányzói titulust, hanem az általa vezetett részegyház maga is hasonló – „apostoli kormányzóság” – név alatt szerepelt.

*

Elnevezéstan. Az adminisztratúra elnevezése az első keleti kodifikáció hatására a későbbiekben módosult. A miskolci „apostoli kormányzóság” „apostoli *exarchátus*” névre történő átkeresztelése nem köthető egyetlen jól beazonosítható pillanathoz. Ellenkezőleg, a két elnevezés bizonyos ideig még a hivatalos szövegekben is együtt élt. Ezért aligha meglepő, ha a hazai hétköznapi szóhasználatban is megfigyelhető e kettősség. A névhasználat fokozatos átalakulása az alábbiakban összegezhető.

Az *Annuario Pontificio* pápai évkönyvben a Miskolchoz kötődő hierarchikus szervezeti egység csak 1926-tól jelenik meg, eleinte az „*Apostoli kormányzóságok*” címszó alatt, értelemszerűen vezetőjét is *apostoli kormányzónak* titulálva.²⁷ Emellett Papp Antal neve, legalábbis 1936-ig a következő – „Rendes joghatósággal bíró személyi és területi jellegű keleti rítusú főpásztorok”²⁸ című – rubrikában is szerepel.

A vizsgált hierarchikus kormányzati egység megnevezésével kapcsolatban *lényegi változásokat az 1941-es évtől* találunk.²⁹ Ettől az időponttól Miskolc kimarad az apostoli kormányzóságok listájából, s neve –nem csak a püspöké, hanem a *szervezeti egységé magáé* is– átkerül a „Rendes joghatósággal bíró

27 A pápai évkönyv adataiban a kormányzósággal kapcsolatban –mind itt, mind a későbbiekben– kisebb-nagyobb pontatlanságok is fellelhetők; itt lásd: „Amministrazioni apostoliche *ad nutum S. Sedis* [...] Miskolcs [*sic!*] (parrocchie in territorio ungherese della dioc. di Mukačevo[!]: a. 1923[!])”, in *Annuario Pontificio 1926*, 361. (A kormányzóságok listája maga is csak 1925-től indul az évkönyvben, előtte az egyházmegyei rangot el nem ért keleti joghatósági egységek az „apostoli delegációk” név alatt szerepelnek; lásd: *Annuario Pontificio 1925*, 351 [ezzel szemben: *Annuario Pontificio 1924*, 347: „*Delegazioni apostoliche dipendenti dalla S. Congregaz. “Pro Ecclesia Orientali”* (5db)].

28 „Prelati di rito orientale aventi giurisdizione ordinaria personale e territoriale”, lásd: in *Annuario Pontificio 1926*, 362; illetve *Annuario Pontificio 1936*, 518–520. (A harmincas évek második felében ez utóbbi lajstromban a főpásztor neve már nem jelenik meg. Ettől kezdve csak az „Amministrazioni apostoliche” című listában szerepel, Miskolc neve mellett, 1940-ig; vö. *Annuario Pontificio 1937*, 522–524; *Annuario Pontificio 1940*, 539–541.)

29 Vö. Federico MARTI, „Gli ordinariati per i fedeli di rito orientale: una ricostruzione storico-giuridica”, in *Quaderni di diritto ecclesiale* 28 (2015) 16–36, 29.

személyi és területi jellegű keleti rítusú főpásztorok” címszó alá.³⁰ (Ekkortól Papp Antal neve is újra feltűnik ez utóbbi lajstromban.) Fontos változás tehát, hogy a címzetes érsek neve mellett –úgy tűnik első alkalommal itt, 1941-ben– már nem „apostoli kormányzó”, hanem „apostoli *exarcha*” megjelölés áll!³¹ Figyelmet érdemel azonban, hogy ekkor még csak a *főpásztor* kapja ezt az új (jellegzetesen keleti) hivatali megnevezést, részegyháza ellenben továbbra is a keleti rítusú prelátusok –meglehetősen tág és pontatlan– címszó alatt szerepelt. A *rubrika* címében magában változást majd csak 1957-től találunk, amikor az addigi –imént említett „Prelati di rito orientale...”– fejezetcímet is az „*Esarchi* apostolici e ordinari per fedeli di rito orientale” váltja.³² Érdekes ugyanakkor megfigyelni, hogy –legalábbis fejezetcím szintjén– még ez utóbbi változás eredményeként sem a keleti *részegyház* megnevezése szerepel az új címzésben, hanem csak az annak élén álló *személy* hivatali megjelölése. A címmel ellentétben a részegyház leírásában viszont 1957-től már megjelenik az „*exarchátus*” kifejezés.³³ Ez minden bizonnyal a *Cleri sanctitati* kezdetű keleti alkotmányjog megjelenésének is köszönhető, amely már kifejezetten és részletesen tárgyalta az apostoli *exarchátus* intézményét. Érdekes, hogy alcímében ez utóbbi is a főpásztorra utal, és nem a szervezeti egységre, ám a törvény szövegén belül az „*exarchátus*” kifejezés is megjelenik.³⁴ (A pápai évkönyvben a közvetlenül a *részegyházra* utaló apostoli „*Exarchátus*” elnevezés *fejezetcímként* csak 1964-től váltja fel a fentebb jelzett „apostoli *exarchák*...” címezést.³⁵)

A kodifikációtörténet tanulmányozása során találtunk rá Cyril Koroľevskij egy javaslatára, melyből úgy tűnik, hogy a bizánci rítusú főpásztorok

30 „Prelati di rito orientale aventi giurisdizione ordinaria personale e territoriale”, melyek között Miskolc az alábbi megjelöléssel szerepel: „Miskolc (parrocchie di fedeli ruteni di rito bizantino in territorio ungherese: a. 1923). *Esarca apostolico* S.R. Rma monsig. Antonio Papp Archiv. tit. di Císico. Residenza: in Hunyadi utca 3, Miskolc, Ungheria”, *Annuario Pontificio 1941*, 545, 546; míg a korábbi –adminisztratívrai– besorolás utolsó évéhez lásd: *Annuario Pontificio 1940*, 539–541.)

31 Lásd az előző lj.-et.

32 *Annuario Pontificio 1957*, 783 (vö. *Annuario Pontificio 1956*, 733).

33 „Miskolc (a. 1923) *Miskolcen(sis)* – Esarcato [!] apostolico – Ungheria. *Esarca apostolico* per i cattolici ruteni di rito bizantino delle parrocchie in territorio ungherese: — ; *Amministratore apostolico*: SER. Mons. Nicola Dudas, Vesc. di Hajdudorog”, in *Annuario Pontificio 1957*, 785.

34 Lásd: *mp. Cleri sanctitati*, 366–387 kk.; 366. kán. 3. §.

35 „Esarcati apostolici e ordinariati per fedeli di rito orientale” in *Annuario Pontificio 1964*, 735; vö. „*Esarchi* apostolici e ordinari per fedeli di rito orientale” *Annuario Pontificio 1963*, 730. (A „rutén” jelző az *exarchátus* leírásából a pápai évkönyvben először csak 1963-ban marad el; vö. *Annuario Pontificio 1963*, 733: „*Esarca apostolico* per i cattolici di rito bizantino — Ungheria” (az előbbivel szemben: *Annuario Pontificio 1962*, 706: „*Esarca apostolico* per i fedeli cattolici ruteni di rito bizantino delle parrocchie in territorio ungherese”.)

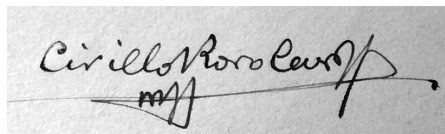
esetében az exarcha elnevezés mai értelemben vett törvénykönyvi alkalmazását ő indítványozta. Ezt látszik alátámasztani az első kodifikáció III. plenáris ülésének anyaga,³⁶ melyben az alkotmányjogi szövegtervezet (akkori) 198-as, illetve 293-as kánonja kapcsán –a terminológia keleti jellegének erősítése érdekében– azt szorgalmazta, hogy „a rendes joghatóságú ordináriusok” általános megnevezést a bizánci főpásztorok vonatkozásában az „exarcha” megjelöléssel egészítsék ki.³⁷ Figyelembe véve a javaslattevő rendkívüli szakmai tekintélyét, s nem kevésbé azt a tény, hogy –mint láthattuk– alig néhány év

36 Az első keleti kodifikáció menetének rövid áttekintéséhez lásd: Ivan ŽUŽEK, *Appunti sulla storia della Codificazione canonica orientale*, in *The Eastern Code: Text and Resources*, edited by Yoannis L. GAID (Kanonika 13), Rome 2007, 31–71, 40–50; továbbá 117. skk., fejelebb.

37 Delegati Orientali — P. Korolevskij (Greco): „Da una ventina di anni si sono moltiplicati gli Ordinari con giurisdizione episcopale. L'Annuario Pontificio del 1935 (pp. 511–512) ne conta otto, di cui sei sono di rito bizantino. Altri hanno il titolo di Amministratore Apostolico. I primi, quando sono di rito bizantino, si chiamano *Esarchi*, e, per dare una tinta più orientale al Codice, vorrei che questo nome non venisse tralasciato. Perciò, verso la metà del paragrafo, dopo *prelatus cum iurisdictione episcopali* aggiungerei qui *apud Byzantinos Exarchus dicitur...*”, lásd: S. CONGREGAZIONE ORIENTALE, Prot. n. 268/33 — Num II, CODIFICAZIONE CANONICA ORIENTALE, per gli E.mi Padri della Pontificia Commissione, Terza Plenaria, Schema dei canoni 145–355 (C.I.C.), proposto dalla Commissione dei Rev.mi Delegati orientali e le osservazioni dell'Episcopato orientale, Tipografia Poliglotta Vaticana 1936, 46–47 (lásd: DTL-B 9G1). Ugyane szerző az apostoli vikáriusokról szóló 293. kán. kapcsán újra a fenti értelemben érvel: „Come già l'ho accennato nel mio studio preparatorio al can. 198, § 1, i vicari apostolici hanno una origine prettamente occidentale [...] *Il primo vicario apostolico* che sia esistito... è quello del Malabar, eretto nel 1659 a motivo delle controversie coll'arcivescovo di Goa e col Portogallo. [...] Nella disciplina bizantina il Prelato che *fa le veci* del vicario apostolico in quella latina si chiama *Esarca*. Va da se che questi esarchi non hanno nulla di comine con i tre esarchi antichi di Tracia, del Ponto e dell'Asia, assorbiti nel 451 dal Patriarcato di Costantinopoli. L'esarca è nominato dal patriarca assistito dal suo sinodo, e regge un territorio in cui la gerarchia non esiste, oppure in cui l'esercizio della giurisdizione episcopale è stato sospeso per un certo tempo. [...] È unicamente per imitazione della disciplina latina... che la Propaganda ha nominato alcuni vicari apostolici di rito orientale [...] Il secondo fu quello di Munkács nell'Ungheria settentrionale, oggi Mukačevo nella Russia Podcarpatica. Eretto nel 1689 in seguito all'accessione all'unione dei Ruteni di quelle parti, cessò nel 1771 colla restituzione dell'antica eparchia di Mukačevo, tuttora esistente. [...] Vale la pena, per un solo vicariato che è tanto facile denominare *Ordinariato* (dacchè per i non-Bizantini non si può adoperare la parola *Esarcato*), di conservare una denominazione che non ha tradizione antica e nemmeno vera tradizione orientale? È questione di nomenclatura, perchè non si tratta di sopprimere nessuno dei canoni del capitolo X. Riservando le denominazioni *Exarchatus*, *Exarchus*, per tutti i Bizantini, *Ordinariatus*, *ordinarius* per gli altri, darei a questo capitolo il titolo seguente: *De Exarchis et aliis Ordinariis ad instar Episcoporum*. Va da se che i prelati ... che sono ... Bizantini dovrebbero d'ora innanzi ricevere la denominazione di *Esarchi* nella terminologia ufficiale della Sacra Congregazione. Il vicario apostolico dell' Abissina e tutti quelli [...] vorrebbero denominati *Ordinari...*”, uo., 193–195.

múltan a pápai évkönyv szóhasználata pontosan a javaslatnak megfelelően módosult, joggal feltételezhetjük, hogy az exarchátus kifejezés mai keleti katolikus értelmének hivatalos szóhasználatbeli meghonosítása Korolevskijnek köszönhető.

Összegezés. A miskolci görögkatolikus joghatósági egységet eredetileg *apostoli kormányzás*nak alapították. Ezt Papp Antal címzetes érsek eleinte „apostoli kormányzóként” irányította. A hivatali megnevezése az *Annuario Pontificio* tanúsága szerint 1941-től módosult „apostoli *exarchára*”. A részegyház *exarchátussá* történő átnevezésére azonban –mint láttuk– csak las-

Cyrl Korolevskij

anként, az első keleti kodifikáció és a II. Vatikánum nyomán került sor, az '50-es és '60-as évek fordulója táján.

A keleti kánonjogi terminológia lassú fejlődésének, majd a szovjet rezsim által akadályoztatott magyar egyházi életnek a fura együtthatása eredményezte azt a sajátos helyzetet, hogy Miskolcon 1941 és 1945 között apostoli *exarcha* irányított apostoli *kormányzóságot* („administratura apostolica”), míg az exarchátus név stabilizálódása után mintegy fél évszázadig apostoli *kormányzók* („administrator apostolicus”) irányították az apostoli *exarchátust*. Ez utóbbi helyzet csak a közelmúltban rendeződött, amikor 2011-ben az exarchátus újra külön főpásztort kapott.

*

Eleinte a magyar görögkatolikus közösség, s így az adminisztratúra is az egyházkormányzat terén a régi latin kódex előírásait követte. A keletieket érintő jelentős változás e téren a *mp. Cleri sanctitati* 1957 révén állt be. Ez az apostoli exarchátus intézményéről, mit mondtuk, részletes szabályozást adott. A miskolci apostoli kormányzóságnak ez időtől e szabályokat kellett követnie. A tárgykörből az alábbi érdekes rendelkezések érdemelnek figyelmet.

Apostoli exarchátusok létesítésére a pátriárkai és érseki egyházak területén kívül került sor.³⁸ Az apostoli exarcha a megyéspüspökkel esett azonos elbírálás alá, azaz főszabályként ugyanaz a jogkör illette.³⁹ Ennek megfelelően helynök (*syncellus*) kinevezésére is jogosult volt, annak ellenére, hogy maga is helyettesi hatalommal rendelkezett!⁴⁰ Az apostoli exarchátusokban

38 *Cleri sanctitati*, 366. kán. 1. §.

39 *Cleri sanctitati*, 367. kán. 1. §.

40 *Cleri sanctitati*, 367. kán. 3. §; vö „The apostolic exarch correspond in the Latin Rite canon law to the apostolic vicars and prefects. However while the CIC has no provision for them concerning the appointment of vicar generals [...], the present codification grants apostolic exarchs the right to have general vicars in the same manner as

egy, az eparchiai tanácsnak – mai konzultori testületnek – megfelelő, legalább három idősebb papból álló tanácsadó szervnek kellett működnie. Emellett az exarcha legalább évente a fontosabb kérdések megvitatására jelesebb papjai szélesebb körét is tanácskozássra kellett hívja. A jog időnként exarchátusi zsinat összehívását is kilátásba helyezte, bár ez az egyházmegyéktől eltérően nem volt tízévente kötelező.⁴¹ Az apostoli exarchátusok kormányzati rendjének sajátosságaként széküresedés esetén az ideiglenes kormányzót nem választották – mint az egyházmegyék esetén a káptalani helynököt –, hanem e funkcionárius kilétét a jog maga határozta meg. Ha az exarchátusban volt helynök (ami kinevezése ekkor még nem volt kötelező), a széküresedéssel automatikusan ő lett az ideiglenes exarchátusi kormányzó. Ennek hiányában a részegyház átmeneti irányítását az exarcha-helyettes (*pro-exarcha*) vette át. Ez utóbbi előzetes kijelölése a főpásztor részéről kötelező volt, s esetleges jogköreit is maga határozhatta meg.⁴² Ennek tükrében az 1972-es miskolci „káptalani helynök” választás úgy tűnik nem volt összhangban a *Cleri sanctitatis* iménti előírásaival.

2.2 A felsőbb kormányzati berendezkedés az első kodifikáció korában

A hajdúdorogi eparchia 1912-es alapításakor az esztergomi latin egyház-tartomány alá került besorolásra.⁴³ Ebből adódóan a felsőbb kormányzatát a CIC'1917 metropolitáról és részleges zsinatokról szóló rendelkezései határozták meg. Emellett sajátos jogforrások alapján a primási jogkör is érvényesült a magyar görögkatolikus eparchia felett.

bishops have them”, Victor POSPISHIL, *Code of Oriental Canon Law. The Law on Persons: Rites – Persons in General – Clergy and Hierarchy – Monks and Religious – Laity [English Translation and Differential Commentary]*, Ford City [Pa] 1960, 170. (Noha a doktrína az exarchátusokat a vikariátusokhoz hasonlította, ez utóbbiaktól az mint említett szempontból eltértek, amennyiben a vikáriusok csak megbízotti hatalommal rendelkező delegátust állíthattak, helyettesi hatalommal rendelkező helynököt nem; vö. AAS 12 [1920], 120. E szempontból az apostoli exarcha tehát az állandó apostoli adminisztrátor jogállásával mutatott párhuzamot; vö. BÁNK 1958, 91.)

41 Lásd: *Cleri sanctitatis*, 377. kán.; 378. kán.; 380. kán. 2. §.

42 Lásd: *Cleri sanctitatis*, can. 384 § 1 — *Exarchus apostolicus, ubi primum in territorium suum advenerit, idoneum presbyterum saecularem vel religiosum designet Pro-Exarchum; § 2. pro-Exarchus nullam habet, vivente Exarcho, potestatem, nisi quae fuerit ab eodem sibi commissa; § 3. pro-Exarchus regimen exarchiae assumere, donec a Sede Apostolica aliter fuerit provisum, debet et in hoc officio permanere: 1° resolutio quovis modo Exarchi iure; 2° deficiente Syncello Exarchi vel presbytero ab hoc designato ad normam can. 467, § 1; 3° Exarcho impedito ad normam cit. can. 467, § 2.*

43 „Dioecesim praeterea Hajdu-Doroghensem... suffraganeam constituimus archidioecesis Latini ritus Strigoniensis, cuius archiepiscopi metropolitico iuri episcopus pro tempore existentes Hajdu-Doroghenses subdimus”, PIUS X, litt. ap. *Christifideles graeci* [erectio dioecesis Hajdu-doroghensis ritus graeci catholici in Hungaria], 8. VI. 1912, in AAS 4 (1912) 429–435, 433.

A latin metropoliták jogköre az első törvénykönyv révén valamelyest tovább szűkült.⁴⁴ E téren igazgatási, igazságszolgáltatási és tiszteleti jogok között különböztetünk. A szuffragáneos egyházmegyék feletti kormányzati illetékességet tételestett lista rögzítette. Ezek között említendő a felügyeleti-értesítési jogkör, a káptalani helynök pótlólagos kinevezése, a hivatalra bemutatott személyek szuppletív beiktatása, a szuffragáneos egyházmegyék ugyancsak pótlólagos kánoni látogatása (mely idején további jogkörök is illették), a tartományi zsinat összehívása és elnöklése, valamint fellebbezési bíróság létesítése.⁴⁵ A metropolitai jogkörök gyakorlása a pallium előzetes elnyeréséhez kötődött.

Az egyháztartomány metropolitán túli másik felettes hatósága az egyháztartományi zsinat. Ezek összehívása, mint láttuk, a kódex szerint már csak 20 évente volt kötelező.⁴⁶ E szinaxisok szavazati joggal rendelkező rendes tagjai a megyéspüspökök és a velük azonos elbírálás alá eső személyek – így az esetleges nullius főpásztorok, az apostoli kormányzók, káptalani helynökök – voltak, továbbá a székeskáptalanok (vagy az azokat helyettesítő egyházmegyei tanácsok) két-két küldötte. Mellettük –rendkívüli tagként– a címzetes püspökök is meghívhatók voltak. A területen székhellyel rendelkező egyes szerzeteselőjárók ugyancsak résztvevői voltak a zsinatoknak, de csak tanácskozási joggal. Végül ilyen szerepben további papok és szerzetesek is meghívhatóak voltak.⁴⁷ E zsinatok feladata továbbra is a hit és erkölcsi élet előmozdítása, a visszaélések és viták kiküszöbölése, valamint az egyházfegyelem egységének erősítése maradt.⁴⁸ A zsinati határozatok kihirdetése előzetes szentszéki felülvizsgálatot igényelt. Érdekes, hogy –a korábbi joggal szemben– a helyi főpásztorok megfelelő okból immár a kódex erejében adhattak felmentést a zsinati rendelkezések előírásai alól.⁴⁹ A tartományi zsinatok valódi törvényhozó jellegű szervek, mely hatalom –a jogalkotási törvényesség elvének megfelelően– csak a magasabb jog keretei között illette őket.⁵⁰

A metropolitai jogkör igen szerény mértéke, illetve a tartományi zsinatok mellőzöttsége azt sugallhatná, hogy a hajdúdorogi eparchia latin tartományi

44 CIC'1917, 272–279. kk.

45 BÁNK 1958, 84–85.

46 CIC'1917, 283. kán.

47 Lásd: CIC'1917, 286. kán.

48 CIC'1917, can. 290 — *Patres in Concilio plenario vel provinciali congregati studioso inquirant ac decernant quae ad fidei incrementum, ad moderandos mores, ad corrigendos abusos, ad controversias componendas, ad unam eandemque disciplinam servandam vel inducendam, opportuna fore pro suo cuiusque territorio videantur.*

49 CIC'1917, 291. kán.

50 A zsinat korabeli törvényhozói jogkörének részletesebb elemzéséhez lásd: Francis MURPHY, *Legislative Powers of the Provincial Council. A Historical Synopsis and Commentary* (Canon Law Studies 257), Washington 1947, 43–48, 53–58, 65. skk.

alárendeltségének nem adódtak lényegi gyakorlati következményei. Noha az utolsó esztergomi tartományi zsinat 1858-ban ülésezett, s a kodifikáció az első törvénykönyv tartalmával ellentétes részlegesjog hatályon kívül helyezését eredményezte,⁵¹ a latin joghatósági alávetettséget a korabeli görögkatolikus kánonjogászok mégis hátrányosnak látták, amennyiben tudniillik az nem biztosított megfelelő teret olyan saját jogalkotói tevékenységnek, mely az önálló magyar rítus elkülönülésének megalapozásához és megjelenítéséhez elkerülhetetlenül szükséges lett volna.⁵²

Egy érdekes elméleti kérdés, hogy vajon a miskolci apostoli kormányzáság is az esztergomi tartomány része maradt-e? Az eperjesi eparchia, amelyikből kihalították, egy darabig még kétségtelenül az maradt. Az apostoli kormányzáság –mivel főpásztorra hatalmát a pápa nevében gyakorolja– a doktrína szerint közvetlen szentszéki alárendeltségű egységnek minősült. E státusz rendszerint kizárja a szuffragáneusi besorolást.⁵³ E ténynek a görögkatolikus jogfejlődés szemszögéből gyakorlati jelentősége azonban aligha volt.

*

A felettes joghatóság szemszögéből igazi jelentőséggel nem a latin jogban súlytalan metropolitai hivatal, hanem az esztergomi érsek fentebb már említett prímási jogköre bírt.⁵⁴ Ez utóbbit az 1855-ös konkordátum, mint láttuk, gyakorlatilag felfüggesztette. Noha a kiegyezés után erőfeszítések történtek helyreállítására, az első egyházi törvénykönyv széleskörű abrogációs hatása a prímási jogkör továbbélése kérdésében újabb kételyeket ébresztett.⁵⁵ Ezek eloszlatására Csernoch bíboros még a kódex hatályba lépése előtt Rómától kívánta kieszközölni a prímási jogkör újbóli megerősítését. Első felterjesztését a római kúria szervei behatóan vizsgálták, ám a visszaérkező válasz inkább burkolt negatív üzenetet hordozott.⁵⁶ Ezért a bíboros 1918. októberében újabb felterjesztésben részletesen ismertette a prímási joghatóság történelmi bizonyítékait, s erre alapozva újra kérte a Prímási Főszentszék bíraskodási jogkörének megerősítését. E második felterjesztésre válasz már nem érkezett. Ez utóbbi tényt Esztergomban hallgatólagos egyetértésként értelmezték.⁵⁷

51 CIC'1917, 6. kán. 1°.

52 Lásd: 207. old. skk.

53 Vö. „Dioceses variae sunt... *suffraganae* vel *sui iuris*, prout pertinent ad aliquam provinciam ecclesiasticam, vel *directe dependent* a Sede Apostolica...”, Petrus TOCANEL, „Diocesis”, in *Dictionarium morale et canonicum*, Pietro PALAZZINI (ed.), Roma 1965, vol. II, 96–99, 97.

54 Lásd: 70–71. old., fentebb.

55 MESZLÉNYI Zoltán, *Házassági köteléki perek*, Esztergom 1927, 31.

56 Ennek részleteihez lásd: MESZLÉNYI 1927, 31–34.

57 „A hereceprímásnak erre a felterjesztésére [...] semmi válasz nem érkezett. A Szent-szék hallgatásának józanul más értelmezést adni nem lehet, mint hogy tudomásul vették a prímási főszentszékre vonatkozó történelmi okiratokat és az állandó gyakor-

A primási joghatóság körüli vita kifejezetten görögkatolikus viszonylatban Észak-Erdély visszacsatolását követően éledt újra. Ennek nyomán ismét felvetődött a kérdés, vajon a balázsfalvi görögkatolikus egyháztartományt felállító 1853-as alapítóbulla „et quavis alia potestate et praerogativa iurisdictionali” szövegfordulata⁵⁸ csak az esztergomi metropólia alól vett-e ki a román görögkatolikusokat, avagy a primási joghatóságot is megszüntette felettük? A román püspökök kérdéssel kapcsolatos –teljes függetlenséghez ragaszkodó– álláspontját (a püspöki konferencia 1941. októberi üléséről) gazdag levéltári anyaggal dokumentált publikáció ismerteti.⁵⁹ A témáról a Keleti Dikasztérium levéltárában is hasonló tartalmú iratanyag található.⁶⁰ Ez időre, mint fentebb láthattuk, bizonyos egyetértés alakult ki arról, hogy a román tartomány kezdettől kikerült a primási joghatóság alól is.⁶¹ Ezzel szemben Serédi Jusztinián bíboros –akár csak korábban Szcitovszky primás is– úgy tartotta, hogy az alapító bulla csak az esztergomi metropolitai joghatóság alól vette ki őket, ám a primási jogkör felettük is érintetlen maradt.⁶² Egyébiránt

lat tényét, s ezt a gyakorlatot a jövőre nézve sem akarják kifogásolni, mert különben nem hallgatnának”, MESZLÉNYI 1927, 34–35; vö. ERDŐ Péter, *Egyházjog*, Budapest 2014, 704–705. (Az *argumentum ex silentio* önmagában szerény értékű érve mellett a tényleges gyakorlat valóban a Főszentszék felsőbb bírósági jogkörének helyreálltát tükrözte.)

- 58 „ita ut... a pristina, cui antea suberant Metropolitanae Strigoniensis iurisdictione et quavis alia potestate et praerogativa iurisdictionali in perpetuum... exemptae sint et libertae...”, PIUS IX, const. *Eclesiam Christi*, 1853, § 3, in Mansi 42, 619–626, 621.
- 59 Lásd: GERGELY Jenő, „Az észak-erdélyi görög katolikus román egyházmegyék jogállása és sérelmeik 1940–1944 [Forrásközlemény]”, in *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* 1993, 3–4, 83–94; lásd még: *A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1919–1944 között*, BEKE Margit (szerk.), München-Budapest 1992, 247.
- 60 Lásd: ACO, pos. 671/41 *Romeni, Affari generali: Conferenza episcopale del Regno d’Ungheria (8 ott. 1941) e riserve sollevate dai Vescovi romeni*, 45 ff.
- 61 Lásd: 71–72. old., feljebb.
- 62 Serédi Jusztinián hercegprímás álláspontjának –némileg eltérő árnyalatokat tükröző– jegyzőkönyvi megfogalmazásaihoz lásd: „Sua Eminenza il Cardinale Primate prende conoscenza della dichiarazione. Non vuole entrare in lunga discussione principale sulla questione della soggezione alla Santa Sede Romana, ma fa anche Lui la sua riserva giuridica. La giurisdizione primaziale si estende a tutta l’Ungheria e non è in contraddizione con la *immediata subiectio* alla Santa Sede, la quale esime solamente dalla giurisdizione mitropolitana tale diocesi. Il primate come primate e delegato papale (pontificio) in realtà ha esercitato ed esercita non conturbato la giurisdizione primaziale ove non era e non c’è giurisdizione mitropolitana, –come nel caso dell’arciabate di Pannonhalma e degli amministratori apostolici–, ma la *immediata subiectio* alla Sede Apostolica. Questo caso è identico con quel sollevato. Dunque fra la giurisdizione del Primate rispettivamente del delegato papale e quella della Santa Sede Apostolica non c’è opposizione. Prende conoscenza con soddisfazione la intervento esplicativa del vescovo Giulio Hossu che di punto di vista pratico resta la situazione di prima

Papp György e témáról írt részletes kismonográfiája is igen határozottan ez utóbbi álláspontját támogatta.⁶³ Felmerül a kérdés, vajon miként lehetséges az, hogy az esztergomi főegyházmegye neves kánonjogászai szinte azonos időben ilyen eltérően ítélték meg ugyanazt a kérdést?⁶⁴ Erre a válasz talán ott rejlik, hogy a neves kanonista inkább a régi, a prímási jogállás számára kedvező jogforrásokra támaszkodott, az újabb, ezt módosító okiratok következményei

Serédi Jusztinián

felett pedig inkább elsiklott.⁶⁵ A kérdés érzékeny mivoltát jól illusztrálja Angelo Rotta nuncius prímási jogköréről az Államtitkárság felé megfogalmazott egyszerre bizonytalan és óvatos válasza. Ebből mindenesetre az derül ki, hogy – a kézikönyvek lakonikus utalásain túl – a prímási jogkör pontos kiterjedéséről ekkoriban a nuncius ismeretei szerint már kevés egzakt és konkrét adat állt rendelkezésre.⁶⁶

del 1918”, *Dichiarazione dell’episcopato greco-cattolico romeno fatta nella Conferenza del Episcopato del Regno d’Ungheria tenuta il 16 ottobre 1940. Estratto verbale della conferenza*, ACO, pos. 671/41, III, 1/3, 1–2; illetve: „... il Papa li ha sottratto, coll’assentimento di questo, dalla giurisdizione metropolitana dell’arcivescovo di Esztergom, ma non li ha sottomesso immediatamente alla Santa Sede Apostolica, neppure li ha sottratto alla giurisdizione del primate. Quando l’arcivescovo di Esztergom ha rinunciato ai suoi diritti metropolitani, ha sostenuto i diritti primaziali *expressis verbis* nell’atto indirizzato nel 3 Marzo 1851, sotto il No. 930/51 alla Santa Sede Ap. Il Papa tacendo ha riconosciuto questa riservazione [...] Sua Eminenza osserva anche, che in quanto non possono produrre nuovi documenti, neppure l’*immediata subjectio* è sicura, la giurisdizione del primate, invece, è indubitabile”, lásd: *Dichiarazioni presidenziali punto, l. i., fatte nella Conferenza autunnale, anno 1941, dell’Episcopato del Regno dell’Ungheria*, ACO, pos. 671/41, I, 1/1, 2.

63 PAPP György, “A supra-episcopalis jogosztványokgyakorlása a hajdúdorogi egyházmegyét illetően [2]”, in *Keleti Egyház* 9 (1942) 9–10, 121–157, 128.

64 Lásd: 71–72. old. 153. lj. szerzőit, fentebb.

65 Vö. “Saját prímási tisztségének értelmezésében Serédi bizonyára az eredeti privilégiumok szövegét tartotta szem előtt, amelyen a prímás kiváltságai alapultak. A jogi helyzet későbbi, egyes részletekben bekövetkezett változásait kevésbé vizsgálta, illetve kevésbé tekintette alapvetőnek. Ez később a II. világháború alatt a roman görögkatolikusokkal a prímási jogok kiterjedéséről folytatott vitában is megfigyelhető”, ERDŐ Péter, 79. *Serédi Jusztinián, 1927. november 29–1945. március 29*, in *Esztergomi érsekek 1001–2003*, BEKE Margit (szerk.), Budapest 2003, 389–395, 393.

66 „Per rispondere alla Sua domanda circa la natura e l’estensione dell’autorità del Primate d’Ungheria, credo utile dare qui annessi gli accenni a tale questione che trovo in autori ben conosciuti. Di speciale valore sono le citazioni dal ‘Sipos’ che è un canonista ungherese [...] Come lei può rilevare sull’estensione positiva di tale autorità vi è poco di concreto. Forse Sua Eminenza il Cardinale Serédi potrebbe dare informazioni più larghe, ma è cosa delicata da parte mia fargliene una domanda formale...”, ACO, pos.

Végül megjegyzendő, hogy e téma számunkra azért is érdekes, mert a prímási joghatóság helyreállta körüli fentebb vázolt vita magyar görögkatolikusok kisebb csoportjait közvetlenül is érintette. Az 1930-as román konkordátum révén ugyan a hajdúdorogi eparchia elcsatolt részei újra a balázsfalvi egyháztartomány román egyházmegyéihez kerültek, a prímási joghatóság azonban, mint láttuk, bizonyos mértékű metropoliták feletti (harmadfokú) rendes kormányzati jogkört jelentett, amely így elvileg a görögkatolikus metropólia (házánkhoz visszakerült) területei felé is kiterjedhetett volna.

A prímási összehíváshoz kötött nemzeti zsinatot, mint láttuk, Csernoch János meglátása szerint a XIX. század második felétől okafogyottá tették a püspöki kar rendszeres találkozóit.⁶⁷

*

A kodifikált jog szerinti felsőbb kormányzati berendezkedés témájánál röviden érdemes még a *mp. Cleri sanctitati*, és főleg az e törvény mögött meghúzódó –végül csak részben érvényesülő– keleti kodifikációtörténeti adatokra utalnunk. A keleti alkotmányjogi törvény a metropoliták több típusát ismerte, melyek közül számunkra a pátriárkai egyházak területén kívüli metropoliták alakja érdekes. Ezeket a törvény VII. fejezete az „érsekek és egyéb metropoliták” címszó alatt szabályozta.⁶⁸ E fejezet nem tartalmazott lényegi eltéréseket a fentebb ismertetett latin metropolitai jogköröktől. A széleskörű kormányzati hatalommal felruházott keleti „rítusfő” érsekekről és metropolitákról szóló reflexió viszont, főleg a XIX plenária anyaga, igen érdekes rövidebb tanulmányokat, vótumokat tartalmaz.⁶⁹

463/32, *Romeni, Affari Generali: Sulla dipendenza o meno dei Rumeni cattolici dal Primate d'Ungheria (1897)*, f. 7.

67 Lásd: 64. old. feljebb.

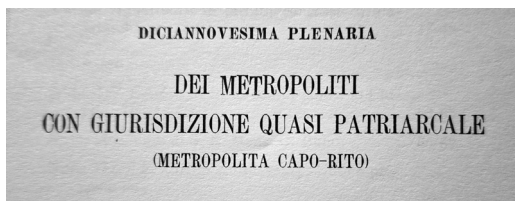
68 Lásd: *Cleri sanctitati*, 315–323. kk. Az alfejezet kidolgozásának kezdeti fázisához lásd: S.C.O. – C.C.O., Prot. N. 268/33 Num. II, *Schema dei canoni 145–355 (C.I.C.) proposto dalla Commissione dei rev.mi delegati orientali e le osservazioni dell'episcopato orientale*, in *III Plenaria c. 145–355*, Vol. I, 1936, Tipografia Poliglotta Vaticana, Roma; lásd: DTL-B 9G1.

69 Lásd: S.C.O. – C.C.O., prot. N. 524/39 Num. I, *Dei metropolitani con giurisdizione quasi patriarcale (metropolita capo rito). Canoni riguardanti le facultà concesse ai Patriarchi* (a. 1940), in *XIX Plenaria*, cc. 272–280, vol. XII, lásd: DTL-B 9-G-12; S.C.O. – C.C.O., prot. N. 524/39 Num. II, *Dei metropolitani con giurisdizione quasi patriarcale (metropolita capo rito). Voti dei consultori* (a. 1940), in *XIX Plenaria*, cc. 272–280, vol. XII, lásd: DTL-B 9-G-12; S.C.O. – C.C.O., prot. N. 524/39, *Canoni 272-280 "De metropolitani" approvati nella diciannovesima plenaria degli eminentissimi (26 giugno 1940)*, in *XIX Plenaria*, cc. 272–280, vol. XII, lásd: DTL-B 9-G-12.

Noha Papp György egy-egy észrevétele némely pátriárkai jegyet is fedezni vélt a hajdúdorogi püspök jogkörei között,⁷⁰ nyilvánvaló, hogy a kodifikáció ezen anyagai az akkor latin egyháztartományba tagozott magyar eparchiát nem érintették. Így az első kodifikáció ezen adatainak a korszak hazai görögkatolikus fegyelmének megértése szemszögéből nincs közvetlen jelentősége. E háttéranyag ellenben fontos támpontokat ad a sajátjogú metropolita mai jogi alakjának jobb megértéséhez, lehetséges jövőbeli fejlődési távlataihoz.

Összegzés

A kodifikáció korának hazai görögkatolikus egyházfegyelme nem mutatott jelentős eltérést a trentói kor fegyelmétől. A hajdúdorogi egyházmegye megalakulása a magyar görögkatolikus önazonosság és rítus fejlődése szemszögéből mérföldkő, ám az eparchiális kormányzati berendezkedést nem érintette. Az eparchia fegyelmi autonómiáját a korábbi korszakhoz hasonlóan elsősorban továbbra is az a tény határozta be, hogy változatlanul latin egyháztartományba tagozódott. Az első keleti kodifikációtörténet reflexiói során már behatóan foglalkoztak a „rítusfő” státuszú metropolita alakjával. Ez mintegy előre vetítette majdani sajátjogú metropolitai egyház jogintézményének kialakulását.

XIX Plenaria

70 Lásd: PAPP György, *A magyar görögkatolikus egyház partikuláris jogforrásai*, Budapest 1942, 15.

2.4 Rítus és rítustagság: doktrinális kérdések és jogi szabályozás

„... ‘ritus’ [est] Ecclesia determinata, quae peculiaribus
regitur legibus ac usibus antiqua traditione innixis”

[G. Michiels]

„The attrition in numbers of these Catholic and non-
Catholic Churches has progressed so far that total
disappearance is not precluded. How embarrassed shall
Catholics feel when they will be called by history to
account for the negligent treatment of these remnants of
apostolic tradition!”

[V. Pospisbil]

A jelen fejezetben a rítus fogalmának értelmezése körüli ismétlődő erőfeszítéseket, a rítustagság korabeli szabályozását, végül a magyar rítus jogi elkülönülése körüli kérdőjeleket, illetve az e témakörök közti belső összefüggéseket kívánjuk görcső alá venni.

2.4.1 A rítus kánonjogi fogalmának kétértelműsége az első egyházi kodifikáció korában

Az eredendően számtalan jelentésárnyalatot hordozó „rítus” kifejezést a XVIII. századtól, mint láttuk, a hivatalos egyházi szóhasználat az egyes nagy keleti liturgikus családok jelölésére kezdte fenntartani.¹ Noha a XIX. század végére mind világosabbá vált, hogy a tényleges keleti közösségi *jogalanyok* nem ezek, hanem a belőlük kialakult, egymástól független *joghatósági szervezeti egységek*,² e megközelítés még sokáig nem tudott egyértelműen érvényre jutni sem a jogalkotásban sem a jogalkalmazásban. Ellenkezőleg, a rítus fogalma körüli bizonytalanságok az egész első kodifikációt végigkísérték, sőt –mint majd láthatjuk–, II. Vatikánum utáni időkig továbbgyűrűztek.

Az 1917-es törvénynyelv jeles kommentátorai, ha az elsődleges és másodlagos rítusok közti különböztetés rendszerint már világos is volt számukra, XIV. Benedek nyomán többnyire továbbra is a liturgikus családok egészeit

1 BENEDICTUS XIV, ep. encycl. *Allatae sunt* [de ritibus orientalis servandis], 26. VII. 1755, in *Codicis iuris canonici fontes*, Pietro GASPARRI (ed.), vol. 2: *Romani Pontifices a 1746–1865*, nn. 365–544, Romae 1924, n. 434, 456–474, 458, 3. §.

2 Lásd: 75–76. old., feljebb.

értették a rítus kifejezés alatt.³ Ebből pedig logikusan következett, hogy a rítusváltást is csak ezek közötti átlépés esetén tartották szükségesnek. E kérdésben még a későbbi első keleti kodifikáció sem tudott világos álláspontot kialakítani. Ennek emblematikus jele, hogy –paradox módon– az egykori keleti kódex(tervezet) szavak pontos jelentésének meghatározásáért felelős fejezetében is kétértelmű maradt a kifejezés: „ritus orientales de quibus canones decernunt sunt alexandrinus, antiochenus, constantinopolitanus, chaldaeus et armenus, aliique ritus quos uti sui iuris expresse vel tacite agnoscit Ecclesia”.⁴ Eszerint a rítus fogalma utalhatott mind az itt nevesített egyes liturgikus családok egészeire, mind az azokból származott szűkebb, jogi értelemben vett (al)rítusként elismert egységekre.⁵ Ez utóbbiak természete és határai terén a doktrína továbbra sem volt képes egységes álláspontra jutni. Vélhetőleg ennek tudható be, hogy az idézett normaszöveg is kénytelen volt

Emil Herman

további pontosítás nélkül, az itt látható felémás megfogalmazásra szorítkozni. Ez aligha meglepő, ha figyelembe vesszük, hogy az (al)rítus pontos jelentését a tudományterület egyes jeles képviselői éppen ezen időszakban igyekeztek tisztázni.⁶ Így például Emil Herman, a keleti kodifikáció neves jezsuita szereplője⁷ eleinte „jogrendként” definiálta a rítus fogalmának a lényegét.⁸ A szerző azonban hamarosan maga módosította nézetét, a krisztushívők egy adott közösségét jelölve meg a rítusfogalom leírása kiindulópontjaként.⁹

-
- 3 A szerzői vélemények részletesebb áttekintéséhez lásd: William BASSETT, *The Determination of Rite* (Analecta Gregoriana 157), Rome 1967, 82–85.
- 4 PIUS XII, *m.p. Postquam Apostolicis Litteris* [de religiosis, de bonis Ecclesiae temporalibus et de verborum significatione pro Ecclesiis orientalibus], 22. II. 1952, in AAS 44 (1952) 2, 65–152, can. 303, § 1. 1°, 144.
- 5 A *Postquam apostolicis* iménti kánonjának kritikai olvasatához lásd: BASSETT 1967, 89. sk.
- 6 Elsősorban: Emil HERMAN, „De «ritu» in iure canonico”, in *Orientalia christiana* [de Oriente, documenta, studia et libri], vol. XXXII, n. 89, Octobri-Decembri 1933, 96–158; Uő., „De conceptu «Ritu»”, in *The Jurist* 2 (1942) 333–345; továbbá lásd még az alább következő irodalmi utalásokat.
- 7 Péter SZABÓ, „Emil Herman”, in *Encyclopedic Dictionary of the Christian East*, Edward Farrugia (ed.), Rome 2015, 931–932; továbbá: Michael KUCHERA, „P. Emil Herman S.J. (1891–1963): Jesuit Canonist”, in *Eastern Canon Law* 2 (2013) 2, 377–400.
- 8 Vö. „Ritus est *ordo iuris* ecclesiastici quo non solum res liturgicae sed universa quoque disciplina unius partis Ecclesiae universalis ordinatur”, HERMAN 1933, 105.
- 9 Lásd: HERMAN 1942, 339. A téma későbbi szakirodalmából lásd például: Antoine JOUBEIR, *La notion canonique de rite. Essai historique-canonique*, Romae 1961; Uő., „Les diverses sortes de rites”, in *Analecta OSBM*, ser. II, sec. II, vol. III (IX), fasc. 3–4,

Érdeemes megjegyezni, hogy a rítusok *egyház*-jellegének felismerése, mint az William Bassett kimutatta,¹⁰ nem az iménti szerzőnél jelenik meg először. A rítus kifejezést tágabb értelemben már Joseph Hergenröther hasonló paraméterek mentén értelmezte, rámutatva annak *jogi és közösségi* aspektusaira.¹¹ John Duskie pedig – a mai felfogást mintegy megelőzve¹² – már kifejezetten *egyházként* definiálta őket.¹³ Ez utóbbi meghatározásból világosan következik, hogy a rítus kifejezésen immár a liturgikus családokból kialakult (korábban „al-rítusoknak” is nevezett) joghatósági egységek értendők. A rítus normaszövegbeli meghatározása azonban, mint láthattuk, még nem tette egyértelműen magáévá e nézetet, így a rítustagság és rítusváltás témakörében is szembevetendő bizonytalanságok maradtak.

*

2.4.2 A rítustagság szabályai a kodifikált kánonjogban

A közös jog szintjén a kérdéskör először a XX. századi kodifikációk keretében nyert rendezést, részben az 1917-es törvénykönyvnek, részben a csak részlegesen kihirdetett első keleti kódex rendelkezéseinek köszönhetően.¹⁴

1. A rítustagság szabályai az 1917-es egyházi törvénykönyben.¹⁵ Egy adott

Romae 1960, 513–522; Meletius WOJNAR, „De ritu in Codice iuris canonici orientalis”, in *uo.*, 523–562; továbbá: BASSETT 1967, 73. skk.

10 BASSETT 1967, 84–85.

11 „... in weiterem Sinne ist aber Ritus der in Inbegriff der auf eigenthümlichen nationalen, liturgischen und conventionellen Verhältnissen beruhenden, althergebrachten Besonderheiten in Gebiete der Kirchendisziplin, die bestimmten Gruppen von kirchlichen Personen und Organismen ohne Beeinträchtigung ihrer Stellung zu der katholischen Gesamtkirche an sich ausgeprägt und unter Billigung der höchsten Kirchenwalt forterhalten haben”, Joseph HERGENRÖTHER, „Die Rechtsverhältnisse der verschiedenen Riten innerhalb der katholischen Kirche”, in *Archiv für katholisches Kirchenrecht* 7 (1862) 169–200, 170 (idézi: BASSETT 1967, 84.)

12 Lásd: Alessandro RONZANI, „Rito (diritto canonico)”, in *Enciclopedia del diritto*, vol. 40, Milano 1988, 1388–1400, 1388b–1390b.

13 „... the term catholic *Rite*, with reference to the Orientals, designates a group of Oriental Catholics or a local Church, within the unity of the Catholic fold...”, John DUSKIE, *The Canonical Status of the Orientals in the United States* (Canon Law Studies 48), Washington 1928, 18; lásd még: Alexius PETRANI, *De relatione iuridica inter diversos ritus in Ecclesia catholica*, Taurini-Romae 1930, 1; idézi: BASSETT 1967, 85.

14 Lásd: CIC 1917, 98. és 756. kk., valamint *mp. Cleri sanctitati*, 6–13. kk., és 15. kán.

15 A témakör gazdag irodalmából lásd: Cyril KOROLEVSKIJ, *Studio particolareggiato del can. 94, § 2 e can. 98, § 3*, in SACRA CONGREGAZIONE “PRO ECCLESIA ORIENTALI” – CODIFICAZIONE CANONICA ORIENTALE [Greci e disciplina bizantina in generale], Prot. n. 69/30, in DTL – Biblioteca, vol. 1 (coll. 9E17), 1–58, 2–19; Gomarius MICHELIS, *Principia generalia de personis in Ecclesia*, Lublin-Brasschaat 1932, 274–304; Johannes DAUSEND, *Das interrituelle Recht im Codex Iuris Canonici. Die Bedeutung des Gesetzbuches für die orientalische Kirche* (Görres-Gesellschaft, Veröffentlichungen der Sektion für Rechts- und Sozialwissenschaft 79), Paderborn 1939, 82. skk.; BÁNK József, *Kánoni jog*, Budapest 1960, I, 428–432; Mario RIZZI, „Transitus ritus (a iure seu

„rítus” tagjává¹⁶ elsősorban a keresztség felvétele révén válhat valaki. A már megkeresztelt katolikus rítusváltási eljárással módosíthatja e hovatartozását. A katolikus egyházon kívül kereszteltek pedig a katolizálás, azaz a teljes közösség felvétele révén kerülhetnek egy katolikus rítusba.

a) A rítustagság elnyerése a meg nem kereszteltek esetében e szentség felvétele révén történik. A régi jog szerint a lehetséges rítusok közül főszabályként a keresztelkedő ahhoz került, amelyik szertartása szerint a szentséget kiszolgáltatták neki.¹⁷ A keresztségről szóló fejezetben fellelhető előírás alapján a gyermeket mindig abban a rítusban kellett keresztelni, amelyikhez a szülők tartoztak.¹⁸ Az utóbbi előírás elsőbbséget élvezett az előbbivel szemben. Az egykori 98. kán. 1. §-a második részéből ugyanis világos volt, hogy végső soron a régi jog szerint sem a szertartás határozta meg a rítustagságot, hanem a szülők jogállása. Ez következett az ott felsorolt kivételekből: ha a keresztséget a törvény kijátszása révén, vagy szükségből, esetleg külön hatósági engedély alapján idegen rítusú pap szolgáltatta ki –azaz a celebráció az előírttól eltérő ceremónia szerint történt–, akkor nem az idegen szertartás határozta meg a hovatartozást, hanem a szülők jogállása.¹⁹ A törvény kijátszása (*fraus*) az egyszerű *jogellenességet* is magában foglalta. Ez nemcsak abból fakadhatott, hogy idegen rítusú pap éri el a keresztelés saját szertartása szerinti kiszolgáltatását, hanem megvalósulhatott úgy is, ha ezt a szülők kérték –akár teljes jóhiszeműség mellett– illetéktelen rítusú paptól.²⁰ A ceremónia eszerint korábban is inkább csak megjelenítette (de önmagában nem határozta meg) a keresztelkedő rítus szerinti besorolását.

privilegiatus et ex indulto)”, in *Dictionarium morale et canonicum*, Pietro PALAZZINI (dir.), IV, Romae 1968, 541–547; Sofron MUDRYJ, *De transitu a ritu byzantino-ucraino ad ritum latinum: dissertatio historico-iuridica*, Roma 1973; Bruno GONÇALVES, *L’inscription dans une Église de droit propre* (Kanonika 27), Roma 2018,

16 Az alábbiakban a korabeli szóhasználatnak megfelelően a „rítustagság”, illetve „rítus-szerzés”, „rítusváltás” kifejezéseket alkalmazzuk. (A II. Vatikánium egyháztani szemléletmódváltása nyomán helyesen ma már sajátjogú *egyháztagságról* beszélünk. E terminológiai pontosítás háttéréhez és fejlődéséhez lásd: Ivan ŽUŽEK, *Le «Ecclesiae sui iuris» nella revisione del diritto canonico*, in *Vaticano II: bilancio e prospettive venticinque anni dopo (1962–1987)*, René LATOURELLE [a cura di], Assisi 1987, vol. II, 869–882; továbbá: SZABÓ Péter, „A ‘sajátjogú egyházak’ ekkleziológiai értéke a decr. ‘Orientalium Ecclesiarum’ és a Keleti Kódex [CCEO] tükrében”, in *Studia Westprymiensia* 1 [1999] 2, 93–107.)

17 CIC’1917, 98. kán. 1. § [a].

18 CIC’1917 — can. 756. § 1: *Proles ritu parentum baptizari debet.*

19 CIC’1917 — can. 98, § 1: *Inter varios catholicos ritus ad illum quis pertinet, cuius caeremoniis baptizatus fuit, nisi forte baptismus a ritus alieni ministro vel fraude collatus fuit, vel ob gravem necessitatem, cum sacerdos proprii ritus praesto esse non potuit, vel ex dispensatione apostolica, cum facultas data fuit ut quis certo quodam ritu baptizaretur, quin tamen eidem adscriptus maneret.*

20 BÁNK 1960, I, 429; AAS 11 (1919) 478; lásd még: MICHIELS 1932, 277–279.

Ha a szülők eltérő rítusú katolikusok voltak, a gyermek –a korábbi szabályozással összhangban– az apa rítusába került, s ennek megfelelően az ő szertartása szerint kellett keresztelni.²¹ Az itt szereplő záradék szerinti eltérések éltek például az italo-grékus részleges jogban.²² Figyelemre méltó, hogy az iménti kánonnak megfelelő párhuzamos előírás a keleti kódex –ki hirdetésre végül nem került– szövegrészében egészen eltérő rendelkezést tartalmazott. Alapelveként itt is az apa rítusa számított mérvadónak. Ettől történő eltérésként a keleti szövegtervezet azonban nem a részleges jogra utalt, ami –mint láttuk– a *ritus praestantia* jegyében fogant régi helyi fegyelem fennmaradását eredményezte. Ehelyett –előremutató normaként– csak azt helyezte kilátásba, hogy a keleti vidékeken lakó latin apa hozzájárulhat gyermekei keleti katolikus felesége egyházába sorolásához.²³ E kánon kihirdetés hiányában ugyan nem lépett hatályba, mégis jelentős személtváltásról tanúskodik.²⁴ Vegyesházasság esetén a kánonjogi előírások szerint a gyermekek nemtől függetlenül a katolikus házastárs jogállását követték.²⁵ A kódex a rítustagságnak csak a tipikus eseteit szabályozta. Az ettől eltérő helyzetek megoldására a praxis és a doktrína adott eligazítást.²⁶

b) A katolikus hívek a XV. századtól kialakuló gyakorlat szerint „rítusváltás” révén léphettek át egyik katolikus rítusból egy másik ugyancsak kato-

21 CIC'1917 — can. 756. § 2: *Si alter parentum pertineat ad ritum latinum, alter ad orientalem, proles ritu patris baptizetur, nisi aliud iure speciali cautum sit.*

22 *Az Etsi pastoralis* szerint a helyi főpásztor engedélye is elegendő volt két italo-grékus szülő gyermekének latin rítusba sorolásához, illetve vegyes rítusú házasságnál az italo-grékus apa hozzájárulhatott gyermekének latin felesége egyházába kereszteléséhez; vö. BÁNK 1960, I, 428.

23 Vö. can. 734, § 1 — *Proles ritu parentum baptizari debet; § 2 Si parentes ad ritus diversos pertineant, proles ritu patris baptizetur, salvo praescripto § 3; § 3 Si pater latini ritus, domicilium vel quasi-domicilium habeat in regione orientali, proles ritu matris baptizari potest, consentiente tamen patre;* in *Codex iuris canonici orientalis Pii XI Pontificis Maximi iussu digestus Pii Papae XII auctoritate promulgatus*, Typis Polyglottis Vaticanis MCMXLV, p. 200; lásd: S.C.O. C.C.O., XXII Plenaria, vol. II, Codex, DTL-B 9-G. (A „keleti vidék” [*regio orientalis*] kifejezésen a régi jog –a „keleti területektől” megkülönböztetendő– olyan helyeket értett, ahol a keleti rítusok ősi idők óta jelen vannak; lásd: *m.p. Postquam Apostolicis Litteris*, 303. kán. 1. §, 2°, in AAS 44 (1952) 2, 65–152, 144.

24 Ha kihirdetésre is került volna, a benne kilátásba helyezett keleti kedvezmény hazánkra akkor sem érvényesült volna, mivel hivatalos állásfoglalás szerint Magyarország nem minősült „keleti vidéknek”; vö. „Da un accurato esame compiuto questa Sacra Congregazione e venuta nella conclusione che l’Ungheria e ‘nominatim’ il territorio dell’Eparchia di Hajdudorog non si possono ritenere regione orientale nel senso indicato dal can. 303 par. N. 2. del Motu Proprio ‘Postquam Apostolicis Litteris’”; Sacra congregatio ‘pro Ecclesia orientali’, prot. n. 127/49 [8. febr. 1954]; lásd: GKPL VI-21.

25 CIC'1917, 756. kán. 3. §; HANUY Ferenc, „Gyermekek vallása”, in *Katolikus Lexikon*, BANGHA Béla (szerk.), vol. 2, Budapest 1931, 227–230, 229.

26 Lásd pl. BASSETT 1967, 193. skk.; BÁNK 1960 I, 429.

likus rítusba.²⁷ A rítustagság módosítása csak megfelelő felhatalmazás birto-
kában volt lehetséges. Ez –egyes a jog által meghatározott sajátos helyzeteket
leszámítva– rendszerint szentszéki engedélyt jelentett,²⁸ melynek megadására
–legalábbis latin-keleti relációban– csak a Keleti Egyházi Kongregáció volt
illetékes.²⁹

Az imént idézett szöveghely szóhasználata a korabeli kánonjogi dokt-
rínában bizonytalansághoz vezetett, amennyiben az engedély (*venia*) kife-
jezés –az addigi tényleges praxissal szemben– azt látszott sugallani, hogy a
szentszéki közreműködés csak *megengedettségi* feltétele a rítusváltásnak. Ezt
több kommentár kifejezetten állította.³⁰ Ezzel szemben jelentős szerzők –így
például Dino Staffa– a korábbi joggal való összhang szerinti értelmezés köte-
lezettségét³¹ hangsúlyozták. Mivel a régi fegyelem szerint latin-keleti viszony-
latban a szentszéki közreműködés nyilvánvalóan érvényességi feltétel volt,³²
azt –világos ellentétes rendelkezés hiányában– továbbra is ilyennek kellett
tekinteni.³³

A kódex ellenben maga tette lehetővé a rítusváltást a vegyes rítusú –azaz
eltérő szertartású katolikusok közötti– házasságban élő *feleség* számára. Erre

27 A latin rítus felsőbbbségéről vallott nézet érvényesülése miatt ez –egy keleti katolikus rí-
tusra való áttérés– ritka kivételektől eltekintve latin hívek számára a XIX. század végéig
komoly nehézségekbe ütközött; lásd: 80. old. 39. lj., fentebb.

28 CIC'1917 — can. 98, § 3: *Nemini licet sine venia Apostolicae Sedis ad alium ritum
transire, aut, post legitimum transitum, ad pristinum reverti.*

29 Ezzel szemben keletiek közti rítusváltást, mint láttuk, azonos típusú eucharisztikus
materia esetén a Hitterjesztési Kongregáció 1838-as állásfoglalása szerint helyi püs-
pökök is engedélyezhettek. A szentszéki engedély megadását 1929 és 1940 között la-
tin-keleti relációban a pápai követekre ruházták. (Emellett egyes kivételes esetekben
helyi főpásztorok akár egyoldalú felhatalmazással is rendelkezhetek rítusváltás enge-
délyezésére, mint azt Mailáth Károly erdélyi római katolikus püspök esete mutatja;
lásd: LUKÁCS Róbert, „A görög katolikusok helyzete Erdélyben az I. világháború
után”, in *Iustum aequum salutare* 6 [2010], 1, 65–78, 78.)

30 Lásd: Federico SANTAMARÍA, *Comentarios al Código canónico*, Madrid 1920, I, 131;
Matteo CONTE A CORONATA, *Institutiones iuris canonici*, Taurini 1939, 156; Fran-
cisco NÁJERA, *El Código de Derecho Canónico. Traducido y comentado*, I, Cadiz 1942,
81. (Mivel a latin-keleti rítusváltás olyan témakör, ami a dolog természeténél fogva a
keletieket is érinti, a CIC'1917 1. kán. háttérében a 98. kán. 3. § előírása akár úgy is
értelmezhető volt, hogy a keletiek latin rítusra térésénél se érvényességi feltétel többé a
szentszéki közreműködés.)

31 Vö. CIC'1917, 6. kán. 2–4°.

32 Lásd pl. „Nemo... inconsulata Apostolica Sede vel a latino ad orientalem, vel ab orien-
tali ad latinum ritum transire deinceps praesumat. Qui secus fecerint, eorum transitus
prorsus illicitus, irritus, ac nullos forre declarat”, SC DE PROPAGANDA FIDE, decr.,
12. III. 1759, in *Codicis iuris canonici fontes*, Petrus GASPARRI – Iustinianus SERÉDI
(eds.), vols 1–9, Romae 1923–1939, vol. 7, n. 4526, 63.

33 Vö. Dino STAFFA, „De transitu orientalis ad ritum latinum propter baptismum in eo-
dem ritu susceptum in casu necessitatis”, in *Ephemerides iuris canonici* 1 (1945) 180.

nemcsak a házasságkötés kapcsán –tudniillik közvetlenül annak tényleges megkötése után– kerülhetett sor szabadon, hanem a házasság egész tartama alatt későbbi időpontban is. Ezen túl a kötelék felbomlása esetén ugyanő az eredeti rítusára is szabadon visszatérhetett.³⁴ A kódex azonban, mint láthatjuk, e téren is fenntartotta az eltérő részleges jog lehetőségét. Erre konkrét példákat elsősorban itt is az italo-grékus egyház keletieket hátrányosan érintő szabályai adtak.³⁵ Érdeemes megjegyezni, hogy a korabeli gyakorlat szerint a kötelék felbomlása után az anya csak akkor térhetett vissza eredeti rítusára, ha nem voltak kiskorú gyermekei, akik az apa rítusát követték.³⁶

c) A kódex nem szólt a katolizáló ortodoxok és protestánsok rítusbeli hovatartozása kérdéséről. A témakört érintő szabályozás és praxis rugalmassága időnként változott. Összességében azonban a katolikus rítus szerinti besorolásuk terén a konvertiták szabadsága érvényesült, legalábbis akkor, ha a számukra szimpatikus rítusba lépés lehetőségét a teljes közösség felvételének feltételeként kötötték ki.³⁷

Az első latin törvénykönyv a témakör számos részterületét nem érinti. Így nem szól például a katolizáló keresztények rítusbeli besorolásáról, a kiskorúak hovatartozásáról a szülő rítusváltása esetén, a nem-keresztények keresztelkedő gyermekeinek helyzetéről, de a rítusváltás eljárásrendjéről és anyakönyvezéséről sem. E hiányosságokat a kérdéskör iránt nagyobb figyelmet tanúsító keleti kodifikáció orvosolta.

A törvénykönyv végül mind a latin, mind a keleti klerikusoknak kifejezetten tiltotta, hogy a híveket egy másik rítus felvételére ösztökéljék.³⁸ Emel-

34 CIC'1917 — can. 98, § 4: *Integrum est mulieri diversi ritus ad ritum viri, in matrimonio ineundo vel eo durante, transire; matrimonio autem soluto, resumendi proprii ritus libera est potestas, nisi iure particulari aliud cautum sit.*

35 Ennek alapján hatályban maradtak az *Etsi pastoralis* kezdetű rendelkezés ide vonatkozó, egyoldalúan a latin rítust támogató pontjai. Ezek szerint egyrészt az italo-grékus feleség, ha egyszer felvette latin férje rítusát, a kötelék felbomlása után sem térhetett vissza szabadon eredeti rítusára, míg –másrészt– a latin rítusú feleségnek e részleges jog nem is tette lehetővé a görögkatolikus férj rítusára történő közvetlen áttérést; lásd: BÁNK 1960, I, 430. (Érdekes észrevétel, mely szerint ez utóbbi kizárását a 4. § első része révén a kódex eltörölte, a részleges jogra utaló záradék így csak a *visszatérés* tilalmát tartotta volna fenn; lásd: MICHIELS 1932, 299.)

36 Lásd: MICHIELS 1932, 298.

37 MICHIELS 1932, 299. skk., 302–304; BASSETT 1967, 214. skk.; RIZZI 1968c, 543a–544b.

38 CIC'1917, 98. kán. 2. §. Az áttérés ösztönzése elsősorban a keletiek között működő latin misszionáriusok részéről jelentkezett, mely törekvést XIV. Benedek idejétől a pápák ismételten helytelenítették. E források, valamint az előírás áthágására kilátásba helyezett egykori súlyos szankciók rövid áttekintéséhez lásd pl. DAUSEND 1939, 140–142; MICHIELS 1932, 279. skk., 300; továbbá: Mario RIZZI, „Transitus ritus (ius vigenis)”, in *Dictionarium morale et canonicum*, Pietro PALAZZINI (dir.), IV, Romae 1968, 536–540, 538–539.

lett a törvényhozó azt is világosan kinyilvánította, hogy a szentáldozás eltérő szertartás szerinti vételének mégoly tartós szokása sem eredményezi a rítus szerinti besorolás módosulását.³⁹

2. *A rítustagság szabályai a mp. Cleri sanctitati szerint.*⁴⁰ A keleti kódex alkotmányjogi fejezete a latin törvénykönyvnél részletesebben szabályozta a rítustagság kérdését.⁴¹ Az alábbiakban csak a fenti előírásokhoz képest mutatózó pontosítások és kiegészítések összegzésére szorítkozunk.

a) A keleti törvény egyértelműbben jelezte, hogy keresztkelő csak abban az esetben kerül a ceremóniának megfelelő egyházhoz, ha *törvényesen* vette annak rítusa szerint a szentséget. Egyébként oda tartozott, ahová a jog (a szülők jogállása) szerint tartoznia kellett.⁴² Az előírttól eltérő ceremóniát itt a főpásztor is engedélyezhette.⁴³ A keresztkelő a keleti jog szerint is a (katolikus) apa rítusába került. Noha, mint láttuk, e norma a keleti kódex ki nem hirdetett szentségjogi fejezetében szerepelt, ám a régi keleti fegyelem is ezt a gyakorlatot követte. Latin relációban pedig e téren a CIC'1917 fenti 752. kánonja is mérvadó maradt, hisz rítusközi szabály lévén –ellentétes keleti rendelkezés hiányában– az a dolog természeténél fogva a keletiekre továbbra is kiterjedt.

b) A keleti normaszöveg –a latin kódextól eltérően– kifejezetten kimondta, hogy a szentszéki engedély érvényességi feltétele a rítusváltásnak.⁴⁴ Ha az apa, avagy vegyesházasságban élő katolikus anya váltott rítust, serdületlen gyermekei automatikusan követték őket az új rítusba.⁴⁵ A rítus fogalom fentebb említett pontatlanságából –véltetően továbbra is szándékolt aluldefiniáltságából– adódóan a rítusváltás szabályának alkalmazási köre terén is bizonytalanságok jelentkeztek. Ha a rítus kifejezésen csak a nagy liturgikus családok voltak értendőek, akkor e szabályokat csak az ezek közötti átlépésre kellett alkalmazni, míg például a bizánci rítuson belüli egyházak közötti átlépés nem esett korlátozás alá. Anélkül, hogy a szerzői vélemények részle-

39 CIC'1917, 98. kán. 5. §; vö. DAUSEND 1939, 142–144; RIZZI 1968a, 539–540.

40 PIUS XII, m.p. *Cleri sanctitati* [de ritibus orientalibus, de personis pro Ecclesiis orientalibus], 2. VI. 1957, in AAS 49 (1957) 433–600, 436. skk.

41 Lásd: *mp. Cleri sanctitati* 6–13. kk. és 15. kán. A téma szakirodalmából: Meletius WOJNAR, „The Code of Oriental Canon Law – *De Ritibus et de Personis*”, in *The Jurist* 19 (1959) 212–245; 277–299; 413–464; Victor POSPISHIL, *Interritual canon law problems in the United States and Canada*, Chesapeake City [Ma] 1955, 39–50; Uő., *Code of Oriental Canon Law. The Law on Persons: Rites – Persons in General – Clergy and Hierarchy – Monks and Religious – Laity*, Ford City [Pa.] 1960, 26–42; RIZZI 1968c, 542. ss., GONÇALVES 2018, 105–118.

42 *Cleri sanctitati*, 6. kán.

43 Uo.

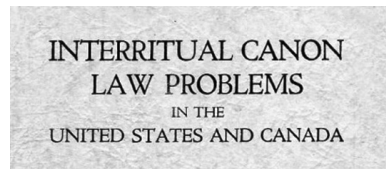
44 *Nemo potest sine licentia Sedis Apostolicae ad alium ritum valide transire, aut, post legitimum transitum, ad pristinum reverti; Cleri sanctitati*, 8. kán. § 1.

45 *Cleri sanctitati*, 10. kán.

tezésébe bocsátkoznánk,⁴⁶ megállapítható, hogy olyan jelentős hatású keleti kommentátorok, mint Victor Pospishil továbbra is a XIV. Benedekre visszavezethető felfogást követte. Eszerint az azonos liturgikus családokon belüli joghatóság alárendeltség („disziplina”) módosítása –így például a melkita közösségből a ruténba történő átlépés–, mivel az nem rítusváltás, továbbra sem igényelt rítusváltási eljárást és engedélyt.⁴⁷ E véleményt igen határozottan elutasítva mások mellett érveltek, hogy a szentszéki gyakorlat és a keleti kodifikáció szövegösszefüggése is azt bizonyítja, hogy a liturgikus családokon belüli (al)rítusok közötti átlépés is valódi rítusváltás, ami csak az előírt eljárás megtartása esetén lehet érvényes.⁴⁸ A XIX. század végétől kétségtelenül ez az orientáció erősödött, ám kérdéses, hogy történetileg egységes közösségek közegében milyen mértékig célszerű e fragmentációval járó tendencia érvényesítése? A szóban forgó időszakban a miskolci apostoli kormányzóság még rutén rítusúként szerepelt, miközben a hajdúdorogi eparchia már görög (*graecus purus*) rítusú volt. Ezek egymásközi kapcsolatában aligha merült fel a rítusváltás gondolata, jóllehet az iménti új logika ezt igényelte volna.⁴⁹

c) A *motu proprio* tételesen kimondta, hogy a katolizáló keletiek szabadon választhatják meg, melyik rítushoz csatlakoznak, ha eredeti rítusuk megtartása javallott is maradt.⁵⁰

A keleti jog meghatározta a rítusváltás kinyilvánításának a formáit is. Ez jogcselekmény, ezért a felhatalmazott személy formális akaratnyilvánításához kötött. A rítusváltás hatósági felhatalmazás esetén az új főpásztor vagy paróchus/plébános és tanúk előtt tett akaratnyilvánítás révén áll be. A jog erejénél felhatalmazott feleség rítusváltásához ellenben elegendő volt írásos nyilatkozata. A keleti jog végül, a hívő jogállását lényegileg érintő változásról lévén szó, rendelkezett a rítusváltás tényének megfelelő

A rítusközi kérdések irodalmából

46 Lásd: BASSETT 1967, 83, 98–102.

47 Lásd: POSPISHIL 1955, 12–13, 46–48; POSPISHIL 1960, 35.

48 Így: BASSETT 1967, 98–99, 101.

49 Érdemes megjegyezni, hogy egyes szerzők ma is közös helyi „bizánci rítusként” tekintenek a történelmi munkácsi eparchiából kialakult sajátjogú egyházak liturgikus-fegyelmi örökségére. Ezen olvasat szerint a nemzeti megjelölés e közösségek esetében inkább geográfiai kollokációra utal, s kevésbé az etnikai elkülönülés szándékára; lásd: Cyril VASIL, „Tratti peculiari dell’identità di una Chiesa orientale. Etnicità e ascrizione alla Chiesa *sui iuris*”, in *Eastern Canon Law* 7 (2018) 1–2, 261–280, 269–270, 277.

50 *Baptizati acatholici ritus orientalis, qui in catholicam Ecclesiam admittuntur, ritum quem maluerint amplecti possunt; optandum tamen ut ritum proprium retineant, Cleri sanctitati*, 11. kán. 1. §. (E normát az erős keleti kritikák hatására már az OE4 visszavonta.)

kettős anyakönyvezéséről is.⁵¹ Emellett a *motu proprio* kinyilvánította, hogy az a pusztán tény, miszerint a keleti katolikus hívek saját rítusú ellátás hiányában idegen szertartású főpásztoroknak és plébánosoknak vannak alárendelve, önmagában nem érinti az eredeti rítusbéli hovatartozásukat.⁵² A rítusváltás ösztökélését a keleti törvény nemcsak a klerikusok, hanem egységesen mindenki számára tiltotta, s e kiterjesztést a latinokra is érvényesítette.⁵³

3. *A rítusváltáshoz elégséges okok.* A rítusszerzés e második módozatához a szentszéki praxis hagyományosan megfelelő „kánoni okot” igényelt. E téren korábban jobbra csak a joggyakorlat és doktrína adott némi támpontot. A latin kódex a kérdésre nem tért ki, de az itt tárgyalt keleti pápai törvény is csak egyetlen (kitüntetett) rítusváltási okot nevesített, tudniillik az ősök rítusára való visszatérés szándékát.⁵⁴ A szakirodalomban is csak ritkán találkozhatunk szerzőkkel, akik a szóban forgó indokok lajstromozására vállalkoztak. Erre példa Mario Rizzi szakszócikke,⁵⁵ vagy Sofron Mudryj disszertációja.⁵⁶ Eddigi általános meggyőződés szerint ezekről a gyakorlatból leszűrődő kánoni okokról csak ilyen magánlistákból tájékozódhatunk.

A Keleti Egyházi Dikasztérium levéltárában ellenben kezünkbe került egy eddig publikálatlan szentszéki utasítás, mely hivatalos listát ad arról, mi-

51 Lásd: *Cleri sanctitatis*, 13. kán.

52 Vö. *Cleri sanctitatis*, 14. kán.

53 *Nemo quemvis fidelem, ad alium ritum assumendum, ullo modo inducere praesumat, Cleri sanctitatis*, 7. kán. és 15. kán.

54 *Inter causas ob quas solet concedi transitus ad alium ritum, eminent reditus ad ritum maiorum, Cleri sanctitatis*, 8. kán. 2. §.

55 „... a) moralis impossibilitas e causa permanenti (ex. gr. distantia ad quinque milia) sequendi proprium ritum, vel permanens impossibilitas proprio ritu utendi; b) adoptio prolis ritus diversi; c) si proles, patre orbata vel patre derelicta, a matre diversi ritus educatur; d) conversio petentis ad religiosam vitam occasione vel influxu alieni ritus; e) incardinatio vel in Seminarium cooptatio in servitium dioecesis diversi ritus”, RIZZI 1968c, 541–547, 545–546. (Érdemes megjegyezni, hogy a szerző később a Keleti Kongregáció altitkára lett.)

56 „... 1) grave incommodum vel moralis impossibilitas; 2. favor fidei; 3. bonum familiae; 4. Ordines ... 2° In favorem fidei causae canonicae transitus secundum praxim Curiae numerari possunt: a) oratoris conversio vel reditus ad fidem iuxta ritum; recens uxoris conversio ad fidem catholicam; c) spes valida vel futura adducendi ad fidem catholicam virum acatholicum, iuxta ritum alium ac nativum; d) si orator ad christianae pietatis officia rediit, iuxta ritum a proprio diversum ...; 3° In bonum familiae autem causae canonicae transitus considerantur: a) christianae pietatis ac domesticae pacis tuitio in singularibus adiutis; b) adoptio prolis diversi ritus; c) mater, viro orbata, prolem proprio ritu educare postulans vel post mortem viri oratrix, ritus viri ignara, ad suum ritum filios transire postulans vel, quando orator, patre amisso, ritu matris velit educari ... 4° Ad ordines promovendum: a) si quis sacerdotio initiari exoptat in ritu dioeceseos, in cuius servitium desiderat transire, vel se instituitur in seminario ritus alieni, pro fidelibus ipsius ritus; b) si desideratur incardinatio inter clerum dioeceseos ritus diversi, pro fidelibus ipsius ritus”, MUDRYJ 1973, 132–134.

lyen okokat is tekintettek a rítusváltáshoz megfelelő indoknak az 1920-as évek végén. Az instrukció a pápai követek számára készült vezérfonalként, annak a határozatnak a rezervált mellékleteként, mellyel a Kongregáció 1929 januárjában az előbbieket felruházta a rítusváltáshoz szükséges fentebb említett szentszéki engedély⁵⁷ helyi megadására.⁵⁸ Az említett dikasztérium 1928. nov. 6-i plenáris ülése révén kialakított két és fél oldalas utasítás három részre tagolódik: a rítusváltás engedélyezésének elismert kánoni okai; azon (tág) esetkör, amelyre a felhatalmazás kiterjed; és végül a követendő eljárás.⁵⁹ A dokumentum a rítusváltáshoz az alábbi lehetséges kánoni okokat sorolja fel: (1) a kérelmezett rítus szerinti neveltetés; (2) súlyos nehézség a saját rítusú templom látogatásában, vagy még inkább ilyen hiánya; (3) saját rítusú iskola és ilyen keresztény nevelés (szinte) lehetetlensége;⁶⁰ (4) a keresztény nevelés egysége a családban; (5) olyan szerzetesrendbe történő végleges belépés (ideiglenes fogadalom), mely nem rendelkezik keleti tartománnyal; (6) olyan papnövényedékek szentelése, akiket a papi szolgálatra latin szemináriumban vagy latin vidéken készítettek fel;⁶¹ (7) a saját rítusú ünnepek és böjtek megtartásának a kérelmező szegénységéből fakadó lehetetlensége vagy súlyos nehézsége (akár azért, mert azok gyakoribbak, akár azért, mert nagyobb költségekkel járnak); (8) a leendő feleség kívánságának teljesítése, ha feltételként kötötte ki, hogy a férj és a gyermekik az ő szertartását kövessék.

A dokumentum ezt követően megjegyzi, hogy a kánoni okok egyetlen általános érvebe összegezhetőek, ami a *lelkek java*, s a pápai követeknek az engedély megadásánál mindig e legfőbb szempontot kell körültekintően mérlegelniük. Az instrukció végül kiemeli, hogy a fenti lista nem kimerítő jellegű, hanem csak példálózó. Eszerint más esetek is lehetségesek, amikor a lelkek java indokolja a rítusváltás engedélyezését.⁶² A felhatalmazás alkalmazhatóságának esetköre szemszögéből a dokumentum kinyilvánítja, hogy a rítusváltásról a követek nemcsak sürgős esetekben, hanem normál helyzetekben is dönthetnek. Az áldozópapok más rítusra térésének engedélyezése viszont továbbra is a Kongregációnak fenntartott jogkör maradt. A pápai követek e

57 CIC'1917, 98. kán. 3. §.

58 Lásd: SACRA CONGREGATIO PRO ECCLESIA ORIENTALI, decr. *Nemini licere* [facultas concedendi transitum ad alium ritum deinceps uni S. Sedi reservatur], 6. XII. 1928, in AAS 20 (1928) 416–417.

59 Lásd: ACO, fasc. 84/40 Oriente, Diritto, [ff. 1–2, Decreto *De venia apostolica transitus ad alium ritum a Romani Pontificis legatis concedenda*, 6 dicembre 1928]; ff. 3–4, Istruzione N. Prot. 1310/28, 10 dicembre 1928.

60 „... l'impossibilità o quasi di frequentare scuole cattoliche nel rito *a quo* e ricevere una cristiana educazione”.

61 „... l'Ordinazione *in sacris* di giovani orientali che, per avviarsi al sacerdozio, furono educati in seminari di diocesi o regioni latine”.

62 Uo., f. 3.

széleskörű felhatalmazással a rítusváltások engedélyezésén túl végül a korábbi szabálytalan áttérések orvoslása terén is élhettek.⁶³

A kivándorlás miatt saját rítusú pap nélkül marad hívek lelkipásztori ellátásának kérdése a XIX. század végétől kánonjogi reflexió tárgya.⁶⁴ Erre a nehézségre a jelen instrukció megoldásnak egyértelműen a szétszóródó keleti katolikus hívek latin rítusra történő gyors és zökkenőmentes átsegítését tekintette. A görögkatolikus joghatóság korlátozott területi kiterjedéséből adódóan e probléma a XX. században hazánkban is egyre jelentősebbé vált. Az elvándorlás miatt latin fennhatóság alá eső keleti hívek önazonosságának védelmét a hazai latin főpásztorok sem támogatták. Így a váci egyházmegye területén a görögkatolikus lelkipásztori ellátás javítását célzó kérelmek a helyi főpásztor merev elutasításába ütköztek.⁶⁵ Érdekes Serédi Jusztinián prímás e kérdésben a Keleti Kongregáció felé küldött állásfoglalása. Ez elsősorban anyagi nehézségekre és az elszórt hívek alacsony létszámára hivatkozva görög paróchia alapítását nem támogatta. A pestkörnyéki szórvány ellátására csak egy alkalmi vizitátorként működő görögkatolikus pap megbízását javasolta, a kérelmezők saját költségén.⁶⁶ A szórványhívek rítusvesztéséhez a hazai közhangulat mellett a fenti instrukció is hozzájárult.

A jogszabály részletes elemzéséből érdekes szövegfejlődési tendencia olvasható ki. A plenáris ülés előkészítéseként készült két szakértői állásfoglalás, a századforduló szentszéki praxisából kiindulva még viszonylag kiegyensúlyozott javaslatokat fogalmazott meg. Így Romualdo Souarn előterjesztése csak sürgős esetekre ruházta volna fel a pápai követeket a rítusváltás helyi engedélyezésével, míg Pierre Bastien az elhagyni kívánt rítus főpásztorának hozzájárulásához javasolta kötni az átlépést,⁶⁷ amit Sincero bíboros előterjesztése is átvett.⁶⁸ A plenáris ülés döntése nyomán kialakult javaslat ellenben az

63 „... Le stesse facoltà per passaggio di rito sono accordate anche per la sanazione di tali passaggi”, uo., f. 3.

64 Lásd pl. BASSETT 1967, 149. skk.

65 A témáról a Keleti Egyházi Kongregáció és az esztergomi prímás bevonásával folyó intenzív levelezéshez lásd pl. *Források a magyar görögkatolikusok történetéhez, 5. kötet: 1926–1938* (Collectanea Athanasiana II, 4/5), VÉGHSEŐ Tamás (szerk.), Nyíregyháza 2022, 226, 227, 240, 250–255, 260, 272, 275, 276, 295, 299, 300, 302, 315, 318, 319. számú dokumentumot.

66 Lásd: *Források 5* 2022, n. 260, 552–554. Érdemes megjegyezni, hogy a székesfőváros ugyanazon időben –jelentős költségvetési összeggel– lényegében átvállalta a latin plébániák fenntartását és fejlesztését, egy 1928-tól induló 10 éves templomépítési programot is ideértve; e témához részletesebben lásd: STPŐCZ Jenő, *Budapest székesfőváros kegyurasága és az egyházközségek*, in *A budapesti rk. egyházközségek első tíz éve*, HAUSER Ignác (szerk.), Budapest 1930, 36–41, 38–40.

67 Lásd: ACO, Ponzene, Congregazione del 6 novembre 1928, N. VIII/1 – prot. N. 1310/28, Oriente. – Facoltà ai Rappresentanti pontifici, 12, illetve 13.

68 „vi sia il consenso dell’Ordinario a quo, rilasciato per iscritto”, uo., 4.

elhagyandó főpásztorak már csak véleményezési jogot hagytak, s ezt is csak akkor, ha helyben volt ilyen főpásztor. A távoli egyházfő véleményezési jogát elvetették.⁶⁹

A dikasztérium plenáris ülése által jóváhagyott szöveg egy külön instrukció kiadását is kilátásba helyezte. Ez utóbbi dokumentum a kánoni okok listáján további jelentős módosításokat eszközölt, minden esetben a latin átterést könnyítő irányba. Ez főleg a plenária lajstromához képest újlag betoldott alábbi három kánoni okból adódott. Az 1928 decemberében kidolgozott instrukció szerint, mint láthattuk, immár a saját rítusú iskola és az ott kapott saját rítus szerinti nevelés lehetőségének hiánya, valamint a keresztény nevelés (rítusbeli) egységének családi igénye is elégséges oknak minősült a rítusváltás engedélyezéséhez. Emellett –a tervezetthez képesti harmadik módosításként– pusztán az a tény is legitim rítusváltási okká lépett előre, hogy valaki idegen rítusú szemináriumban vagy vidéken kapta a papképzést.

Nyilvánvaló, hogy saját iskolákkal a szétszórt keleti katolikusok szinte sehol nem rendelkeztek, hisz gyakran még a saját misézőhelyek kialakítására sem futotta. Ezen kánoni ok alapján tehát két keleti szülő gyermeke is szabadon a latin rítusra térhetett. Noha a régi jog, mint láttuk, vegyes rítusú házasság esetén az apa egyházába sorolta a gyermekeket, a családi nevelés rítusbeli egységére mint új kánoni okra hivatkozva e gyermekek is minden további nélkül a latin feleség rítusára térhettek. E tendenciát csak tovább könnyítette, hogy a latin főpásztorra bízott keleti katolikus hívő esetében egyedül ez utóbbi ordinárius véleményezte a rítusváltást,⁷⁰ melyet végül a pápai követ engedélyezett. E folyamatokra a Keleti Kongregációnak rálátása csak az évente beküldendő statisztikák erejéig maradt. Az iskoláztatásból fakadó latinizációt vélhetően nem csak az amerikai kontinensen okozott érzékeny veszteségeket

PONENZE.

I. ORIENTE. – Prot. N. 1310/28. — *Facoltà ai Rappresentanti Pontifici di accordare l'indulto di passaggio da uno ad altro rito.*

Ponente: Edo. Sig. Card. Pietro Gasparri.

A Keleti Kongregáció 1928 nov. 6.-i plenáris ülése

69 „I rappresentanti della S. Sede usino di questa facoltà secondo prudenza e discrezione, valutando la gravità del caso in base alle cause canoniche riconosciute: senza distinzione fra casi urgenti e non urgenti, e ‘non de consensu’, ma ‘audito Ordinario a quo si fieri poterit’ e non ‘ad validitatem’”, uo., 6[c], illetve: „È da tenersi presente che spesso non ha luogo la distinzione fra Ordinario a quo e ad quem, come di solito nelle regioni latine, perché l’Ordinario è uno solo; così è in America, ad eccezione dei Ruteni, per quelli orientali che vi hanno emigrato in modo praticamente stabile, né è opportuno nel caso interrogare i Patriarchi, di cui è facile conoscere la risposta, che per principio sarà negativa con poco o in riguardo all’utilità spirituale dei ricorrenti di solito sconosciuti», uo., 6[c].

70 Azon hazai latin egyházmegyékben is e felfogás és praxis érvényesült, melyek kívül estek a két görög joghatóság területén; lásd pl. *Források* 5 2022, n. 70, 195.

a keletieknek.⁷¹ Nem kevésbé volt hátrányos az a könnyedség, amivel a keleti papnövendékek latin egyházmegyébe szentelését engedélyezték. A fenti kánoni ok megfogalmazásából adódóan ekkoriban hazánkban is szabályosan járt el az a latin főpásztor, aki a szemináriumában nevelkedő, keleti születésű papnövendéke kérésére a nunciustól a görögkatolikus püspök megkérdezése nélkül nyert rítusváltási engedélyt. Ez különösen az Újvilágban járt negatív hatásokkal, hisz ott éppen ebben az időben tiltották el véglegesen a női keleti katolikus papok szolgálatát,⁷² ami miatt a nőtlen hivatásaik megőrzésére a saját szertartás szerinti lelkipásztori ellátáshoz ezután még égetőbb szükség lett volna! Ez a fejlemény, mint köztudott, az amerikai rutén görögkatolikus egyházat is súlyosan érintette, az oda tartozó magyar ajkú híveket is beleértve. A rítusváltási kánoni okok rendjének fenti értelmű szabályozása mögött egyértelműen a keletiek latin rítusra történő átsegítésének egyoldalú szándéka rajzolódik ki. Ezt sugallja Sincero bíboros – a plenáris ülés relátora – bevezető elemzésének XIV. Benedekre hivatkozó zárómondata is. Eszerint az egyes rítusváltások nem egyformán megengedettek. Míg a latin rítusról keletre térés nem indokolt, addig semmilyen akadálya nincs egy keleti rítusról a latinra térésnek.⁷³ Nem meglepő, ha e korábbinál is rugalmasabb, egyoldalúan a latin rítusra térést preferáló rendszer a keleti főpásztorokból fenntar-

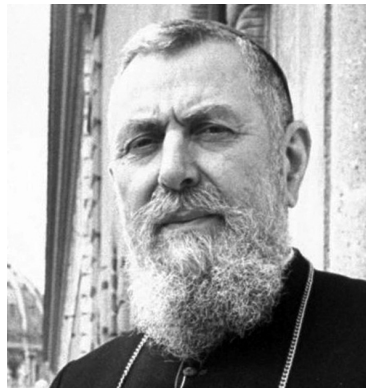
71 Vö. pl. „... because of the parochial structure of the Catholic schools, families were obliged to register in the Latin parish in order to enroll their children in school. In this way countless numbers of Eastern Catholic faithful drifted away from their proper Church *sui iuris* in order to educate their children. The schools required not only that families be members of the parish in order to enroll their children in the school, but that they financially support the parish, on top of the expensive tuition the parents were already paying. For many, the financial burden was too great and they could not support both their Eastern Catholic church and the parish of the school their children attended [...] This problem continues to dramatically affect all of the Eastern Catholic Churches in the U.S...”, John KIMES, *Viewing the USCCB through the Lens of CCEO c. 322 and other Inter-Ecclesial Realities in the United States of America*, in *Strutture sovraepiscopali nelle Chiese orientali*, Luigi SABBARESE (a cura di), Città del Vaticano 2011, 253–267, 262.

72 Lásd: S. CONGREGATIO PRO ECCLESIA ORIENTALI, decr. *Cum data fuerit*, 1. III. 1929, in AAS 21 (1929) 152–159, art. 12; ID., decr. *Qua sollerti*, 24. V. 1930, in AAS 22 (1930) 99–105, n. 6; ID., decr. *Graeci-rutheni ritus*, 23. XII. 1929, in AAS 22 (1930) 346–354, art. 12; Michael KUCHERA, *A Balance between Concession and Discipline ‘Cum data fuerit’, article XII and ‘Codex Canonum Ecclesiarum Orientalium’ Canon 758, 3 in the Metropolia sui iuris of Pittsburgh, U.S.A. A Question of Celibacy or Jurisdiction*, Rome 2005; Federico MARTI, *I Ruteni negli Stati Uniti. Santa Sede e mobilità umana tra Ottocento e Novecento* (Monografie giuridiche 36), Milano 2009, 407–528.

73 „E a questo proposito viene in acconcio quanto si legge nell’Enciclica di Benedetto XIV «Allatae sunt» N. 20 *circa finem*, e 21, che pare tenda da una parte a dichiarare una certa prestanza del rito latino sugli altri riti e dall’altra ad insinuare che non è di eguale importanza il passaggio degli orientali al rito latino e il passaggio di latini ad un

tásokat váltott ki. Így Miklósy püspök kétségbe vonta egyes újabban megjelenő kánoni okok megalapozottságát, s a kérelmekre adott válaszok lassításával igyekezett a rítusvesztéseit enyhíteni. Ezt megelőzendő a nunciatúra szűk záros határidőhöz kötötte a nyilatkozási lehetőségét, mely eljárás hamarosan római megerősítést is nyert.⁷⁴

A pápai követek e felhatalmazását bő egy évtized után Tisserant, a Keleti Kongregáció bíboros-titkára kezdeményezésére vonták vissza.⁷⁵ Noha az indítványt ezt csak arra az esetre javasolta, amikor hiányzik a helyi püspökök egyetértése,⁷⁶ a pápa végül teljesen visszavonta a követek ez irányú felhatalmazását.⁷⁷ Későbbi levéltári adatok ellenben arra utalnak, hogy egyes kulcsországok viszonylatában –USA, Kanada, India– e jogkört a pápai követek idővel újra kérelmezték⁷⁸ és vissza is nyerték. A keleti archívumból kinyerhető adatok azt erősítik meg, hogy a rítusváltási kérelmek majd mindig a latin rítus felvétele érdekében kerültek benyújtásra,⁷⁹ s ugyanilyen tendencia rajzolódik

Eugène Tisserant

rito orientale. Che quindi non si deve facilitare il secondo mentre si può permettere senza gravi difficoltà il primo”, ACO, Ponzenze 1928, 5.

74 Lásd: *Források* 5 2022, nn. 80 és 81, 210–213.

75 Lásd: SACRA CONGREGATIO PRO ECCLESIA ORIENTALI, dect. *Quo firmior* [de venia apostolica transitus ad alium ritum a Romani Pontificis legatis concedenda], 23. XI. 1940, in AAS 33 (1941) 28.

76 „per armonizzare... le prudenti recentissime decisioni del Santo Padre con la prassi più che decennale ormai invalsa nelle Rappresentanze pontificie a seguito della precitata Istruzione, la S. C. penserebbe di comunicare, previa autorizzazione di Sua Santità, ai Rappresentanti pontifici che ove non esista consenso di entrambi Ordinari a quo e ad quem al passaggio di rito, l’istanza dev’essere deferita al giudizio della S. C. per la Chiesa orientale, anche se concorrono i casi indicati nella Istruzione surricordata”, lásd: ACO, fasc. 1310/28 Oriente, Rappresentanze Santa Sede, f. 128/1, Foglio *ex audientia SS.mi*, 23 novembre 1940, 2.

77 „Il S. Padre considerando che i passaggi di riti importano spessissimo questioni politiche e possono aver ripercussioni gravi nella vita religiosa dei Paesi, ove occorrono, si è degnato decidere che si ritorni all’antica pratica, cioè che venga ad essere soppressa la delegazione ai Nunzi e Delegati per la concessione di cambiamento di rito, e che quelle concessioni vengano sempre riservate alla S.C. pro E. O. anche quando vi sarebbe consenso fra i due Ordinari *ad quem* e *a quo*, sentiti in ogni caso i pareri dei Nunzi o Delegati” [card. Tisserant segr.] — *Ex audientia Ssmi -die 23 Novembris an. 1940*, ACO, Foglio *ex audientia SS.mi*, uo., 2.

78 Lásd: ACO, Ponzenza 699/1948.

79 Ezekhez lásd: ACO, Indice dei Rescritti spediti dalla Sacra Congregazione “pro Ecclesia Orientali”, vol. I (1928–37), vol. II (1937–50).

ki a hazai statisztikákból is.⁸⁰ A latin rítus erősödése önmagában örvendetes jelenség. Ámde rítusváltás révén latin rítusra térni szükségszerűen csak valamely keleti katolikus egyházból lehet. Ebből adódóan minden ilyen átlépés egy-egy –rendszerint törekeny szociológiai állagú– keleti közösség további gyengülésével járt és jár ma is.

*

Az újkorban kialakított rítusszabályok viszonylagos keleti stabilitást csak szociológiai egyensúly és megfelelő sűrűségű saját paróchiális hálózat esetén biztosíthattak. A szórvány viszonyai között e feltételek egyike sem teljesült. Így nem meglepő, ha a keleti katolikusok lelkipásztori ellátásának igényét –a latin rítus felsőbbbsége tudatának továbbélése mentén– ez utóbbi rítusra történő átvezetésük révén vélték megoldhatónak. E meggyőződés nemcsak a praxisban jelentkezett, hanem jelentős tudományos értekezések következtetései is erre hajlottak.⁸¹ A keleti egyházi örökség katolicitás számára nélkülözhetetlen szerepének felismerése⁸² lassan a keleti rítusok megőrzésének az igényét is magával hozta. Ez a rítusváltás fenti egyoldalú gyakorlatának és az e téren elégségesnek tekintett kánoni okok rendjének a lassú átértékelését is maga után vonta.⁸³ A rítustagság szabályozását és gyakorlatát a mai körülményekhez igazító, rendszerszerű megújulás –mely a keleti katolikus örökség továbbélésének elengedhetetlen feltétele– viszont egyenlőre még várat magára.

*

2.4.3 A magyar rítus elkülönülésének kérdése a kodifikációk korában

Fentebb láthattuk, a magyar rítus elkülönülésének igénye határozott formában a XX. század első évtizedeiben fogalmazódott meg, kifejezetten a szomszédos rítusok egyre erősödő etnikai-nacionális arculatára születő *válaszreakció*ként. A hazai görögkatolikus közegben olyan törekvés is megjelent, mely a Trianon utáni időszakban –a nemzeti arculat további élezése helyett– a hazánkban maradt görögkatolikusok összefogására törekedett, etnikai hovatartozásuktól függetlenül. Ezzel szemben neves kánonjogásunk a görögkatolikus magyarság nemzeti jellegének erősítését támogatta. Ebben elsősorban az motiválta, hogy csak ennek révén lehetett némi remény az utódállamokba szakadt magyar görögkatolikusok nemzeti önazonosságának

80 Angelo Rotta budapesti nuncius 1938. februári római jelentése szerint az előző évben kereken 50 rítusváltási engedélyt engedélyezett, melyből 46 (92%) kérte a latin rítusba történő felvételt, és ezzel szemben csak 4 a görögkatolikus egyházbá térést: lásd: *Források* 5 2022, n. 294, 610–611.

81 Így: BASSETT, 1967, 238.

82 Lásd: OE 1, UR 15e, 17b.

83 E témakör áttekintéséhez lásd: Péter SZABÓ, *L'iscrizione dei fedeli orientali alle Chiese sui iuris: Lettura dello ius vigens nella diaspora, Cristiani orientali e pastori latini*, a cura di Pablo GEFAELL (Monografie giuridiche 42), Milano, Giuffrè Editore, 2012, 151–232.

védelmére.⁸⁴ E folyamat bizonyos értelemben kikényszerített jellege mellett a magyar rítus elkülönülésének másik sajátos jegye, hogy *csakis etnikai érvrendszerre*, azaz a magyar görögkatolikus közösség rutén és román etnikumtól történő (jogos) elkülönülési igényére támaszkodott.⁸⁵ Az érvek között valódi kánonjogi szempontok nem jelentek meg. Ez nem is lehetett másként, hisz az eltérő etnikai tudatú magyar görögkatolikus közösség az *egyházi örökség* szemszögéből nem mutatott a környező rítusoktól szembenűző módon eltérő, elkülönítő jegeket.

Ezen elkülönülés külső elismerésének jelei csak lassan jelentkeztek. A rítus-listákon a magyar-bizánci rítus még hosszú ideig nem jelent meg.⁸⁶ Egyes kézikönyvek szüksézáván csak a jelentősebb rítusokat sorolták fel.⁸⁷ Mások a hajdúdorogi eparchiát is kifejezetten említették, ám azt –az alapítóbullával összhangban– „tisza görög” rítusúnak tekintik.⁸⁸ Később a bizánci rítuson belül a magyar jelző is megjelenik, ám eleinte még mindig nem teljesen egyértelmű, hogy valóban jogi értelemben elkülönülő magyar rítusra utalnak-e, avagy, ellenkezőleg, csak a magyarok között (is) követett *bizánci* rítusra.⁸⁹ (Ne feledjük, mint láthattuk, a rítuscsaládoknak megfelelő elsődleges és a jogi értelemben vett másodlagos rítusok közti világos elhatárolás még a XII. Piusz féle kodifikációban sem kristályosodott ki.⁹⁰)

84 Lásd: 83. old. skk., fentebb.

85 Lásd: 86–87. old., fentebb.

86 A számontartott önálló rítusokról szóló korabeli szerzői listákról jó áttekintést nyújt: Emil HERMAN, „De «ritu» in iure canonico”, in *Orientalia christiana [de Oriente, documenta, studia et libri]*, vol. XXXII, n. 89, Octobri-Decembri 1933, 96–158, 109–116.

87 „Ecclesiam orientalem notum est quatuor complecti ritus qui in varias species subdividi possunt: I. *Ritus graecus*, cuius species sunt: graecus purus, graeco-melchiticus, rumenicus, slavicus. *Slavicus*, vero, subdividitur in graeco-ruthenum et graeco-bulgaricum”, in *Ius canonicum auctore P. Francisco Xav. Wernz, ad Codicis normam exactum opera P. Petri Vidal, tom. II: De personis*, Romae 1923, 21; hasonlóan pl. Gomarius MICHIELS, *Principia generalia de personis in Ecclesia*, Lublin-Brasschaat 1932, 265.

88 „Diocèse d’Hajdu-Dorogh. C’est au rite byzantin pur qu’appartient ce diocèse hongrois de création récente”, Janin RAYMOND, „Les catholiques de rite byzantin”, in *Échos d’Orient*, tome 17, n°109 (1915) 497–526, 499.

89 „An Hand dieser drei Hilfsmittel gewinnen wir nun von den Allgemeinen oder Ritengruppen und den ihnen angehörigen *einzelnen ritzen* folgenden Allgemeinen Aufriß”, in Johannes DAUSEND, *Das interrituelle Recht im Codex Iuris Canonici. Die Bedeutung des Gesetzbuches für die orientalische Kirche* (Görres-Gesellschaft, Veröffentlichungen der Sektion für Rechts- und Sozialwissenschaft 79), Paderborn, Verlag Ferdinand Schöningh, 1939, 66 [*kiemelés tölem*], illetve: „h) Der griechisch-byzantinische Ritus bei den Ungarn”, uo., 70–71; vö. PAPP György, *A magyar görögkatolikus szörványok egyházzogji helyzete*, Nyíregyháza 1945, 40–41.

90 Lásd: PAL 303. kán. § 1, 1°, 150. old., fentebb.

A Keleti Egyházi Kongregáció statisztikai kiadványai is hasonló képet tükröznek. Az első, 1929-es kötet a „rito greco-puro” címszó alá sorolja a görögországi és az itáliai görögkatolikusok mellett a „magyarokat” is.⁹¹ A második kiadás pedig a „bizánci vagy görög rítus”-on belül kifejezetten „*etnikai* elemekre” utal, ezek között említve a magyar görögkatolikusokat is.⁹² Ez utóbbi kiadvány szerint tehát az öt nagy rítuscsaládon belüli egységek nem (jogi értelemben vett) „rítus” néven szerepelnek, hanem *etnikai* mivoltukra történik utalás. Emil Herman így –aligha meglepő módon– az előbbi statisztikai kiadvány után megjelent tanulmányában sem említi a magyar rítust.⁹³ Acacius Coussa, az első keleti kodifikáció titkára⁹⁴ másfél évtizeddel később továbbra is bizánci (konstantinápolyi) rítusról beszél, illetve ezen belül a bizánci *fegyelmet* követő *népekről*, ez utóbbiak között immár majd másfél tucat nemzetet említve.⁹⁵

Eszerint az a korábbi trend, mely csak öt keleti rítus létezett, az azokból kialakult önálló joghatósági egységeket viszont nem tekintette rítusnak, továbbra is meghatározó maradt. Ezt az nézőpontot képviselte Victor Pospishil is, aki az öt rítuson belül szintén nem (al)rítusokról, hanem csak „jogrendekről” (*disciplines*) beszélt. A bizánci rítus alatt nyolc ilyen elkülönülő egységet sorolt fel, így például a görög, román és rutén fegyelmi rendet. Ezek között azonban mint önálló egység a magyar nem szerepelt. E listában a magyar görögkatolikus közösségre csak a rutén diszciplinán belüli *nemzetiségi-etnikai csoportok*ként történt utalás, az ukrán, szlovák, ruszin, macedón közösség mellett.⁹⁶

91 *Statistica della gerarchia e dei fedeli di rito orientale*, Città del Vaticano 1929, 98 [*pro manuscripto*].

92 SACRA CONGREGAZIONE ORIENTALE, *Statistica con cenni storici della gerarchia e dei fedeli di rito orientale*, Città del Vaticano 1932, 29: „Prospetto generale dei Riti orientali e degli elementi etnici che li osservano” [...] „[Rito] *bizantino o greco*: [...] Ungheresi di rito orientale”.

93 „Ritus *byzantinus* vel *graecus*: r. *graecus*, *melchiticus*, *bulgarus*, *rumaenus*, *ruthenus*, *georgianus*, *byzantino-slavus* (*russicus?*)”, HERMAN 1933, 114.

94 Életrajzi adataihoz lásd: Péter SZABÓ, „Acacius Coussa”, in *Encyclopedic Dictionary of the Christian East*, Edward FARRUGIA (ed.), Rome 2015, 556–557; *Le Cardinal Gabriel Acace Coussa: memorial. Memorial publié par le soins de l’Ordre basilien alépin*, Beyrut 1964

95 „*I. Ritus byzantinus seu Constantinopolitanus* [...] Populi qui hodie sequuntur disciplinam byzantinam sunt Graeci seu Helleni [...] Hungaricos [...]”, Acacius COUSSA, *Epitome praelectionum de iure ecclesiastico orientali (I), Introductio, de ritibus orientalibus, de fontibus, de ecclesiastica hierarchia*, Cryptoferratae 1948, 12.

96 Victor POSPISHIL, *Interritual canon law problems in the United States and Canada*, Chesapeake City [Ma] 1955, 10; vö. 15. E besorolás még lehet azzal magyarázható, hogy a szerző számára nem volt világos a liturgikus tradíciókból kialakult önálló joghatósági egységek rítus mivolta.

Eszerint a doktrína ez időben nemcsak a magyar etnikum esetében nem beszélt jogi értelemben elkülönülő „rítus”-ról (azaz „magyar rítusról”), mint azt Papp György a ’40-es évek elején szorgalmazta, hanem e kifejezés –legalábbis a bizánci tradíciót érintően e kézikönyvekben– a nagyobb múltú egyházak esetében sem jelent meg.⁹⁷ Figyelemre méltó, hogy következetesen ez az etnikai jellegű terminológia érvényesül az *Oriente cattolico* későbbi kiadásában is.⁹⁸

Accacius Coussa

pen nem is létezett, pontosabban nem tért el érdemben a szomszédos rítusok felsőbb fegyelmétől, azaz nem volt közösségünkre elkülönítő értelemben jellemző!

A magyar rítus önállóságát nem csak ezen elméleti problémák tették bizonytalanná, hanem a szomszédos népek görögkatolikus kánonjogásai is. Ők olykor úgy tekintettek a magyar görögkatolikusokra, mint az ő közössé-

Egyébiránt, ha a doktrína a bizánci örökségen belül el is jut az etnikumok jogi rítusként történő minősítésére, a magyar görögkatolikus közösség ilyen jellegű besorolása a továbbiakban is nehézségekbe ütközött volna. Egyszerűen azon tényből fakadóan, hogy fegyelmi öröksége ekkoriban még nem különült el elég világosan a szomszédos rítusokétól, elsősorban a rutén közösségétől. Emellett a magyar részleges jog anyagában nem jelent meg, vagy legalábbis nem különült el formálisan az egyszerű egyházmegyei jog és a magasabb rítus szintű jog.⁹⁹ Úgy tűnik azonban ilyen magasabb saját fegyelmünk tulajdonképpen

97 Egyes szentszéki okiratok szóhasználata viszont ebbe az irányba fejlődött; lásd: 84–85 old. feljebb.

98 Vö. „I riti e i gruppi etnici che li componono: [...] *Rito costantinopolitano o bizantino*: albanesi [...] ungheresi”, SACRA CONGREGAZIONE PER LE CHIESE ORIENTALI, *Oriente cattolico. Cenni storici e statistiche*, Città del Vaticano 31962, 799. Pontosan ugyanez a felirat szerepel a későbbi kiadásban is: *Oriente cattolico* [*1974], 840–841.

99 Vö. „... a hajdúdorogi egyházmegyében... teljesen egybeolvad a tulajdonképpeni *ius particulare* (a *ius dioecesanum*) s a fentebb tárgyalt különleges (csak formájában, nem lényegében) partikuláris jog” [...] a hajdúdorogi egyházmegyénél a kettő [értsd: az *egyházmegyei* részleges jog és a (másutt a felsőbb helyi zsinatok révén kialakított) *rítus-szintű* részleges jog] teljesen egybeolvad... ez adja meg a hajdúdorogi egyházmegye partikuláris jogalkotásának egészen különleges érdekességét; PAPP György, *A magyar görögkatolikus egyház partikuláris jogforrásai*, Budapest 1942, 12; továbbá: „nálunk teljesen egybeesik a *ius dioecesanum* s a mi különleges keleti disciplinánk (mely a Codex mellett is fennáll) — ha szabad így nevezni: a *ius quasi-patriarchale*”, uo., 16.

gükből kiszakadt „csángókra”. Ezt jó illusztrálja Meletius Wojnar ukrán bazilita a ’60-as évek végén. A szerző 18 katolikus rítust sorol fel, amely között a magyar rítus nem szerepel. A lista végén kifejezetten is kitér e rítus létének kérdésére. Álláspontja szerint a bizánci rítusú magyar közösség jogi értelemben vett önálló rítus jellege vitatott. Egyesek szerint –írja– ez is önálló rítus, míg mások a görög rítus alá sorolják őket. Az ukrán bazilita kánonjogász szerint ugyan mindkét állítás mellett felhozhatók érvek, ám egy harmadik nézetet tekint meggyőzőnek. Eszerint a magyar görögkatolikusok (továbbra is) a rutén rítushoz tartoznak. Ennek az lenne a bizonyítéka, hogy hazájukon kívül a szentszéki gyakorlat automatikusan az „ukrán” (értsd: rutén) joghatóság alá sorolja őket. Ha ez utóbbiaktól eltérő rítusúak lennének, a szerző nézete szerint a saját joghatósági területükön kívül élő híveiknek a latin és nem „ukrán” főpásztorok alá kellene tartozniuk.¹⁰⁰ Az esetleges latin joghatóság alá távozás kieszközlése azonban legfeljebb az elkülönülési szándék jele lehet, ám nem elengedhetetlen feltétel két keleti rítus különállása bizonyításánál. Ez utóbbi érv tehát kevésbé meggyőző. Ellenkezőleg –a kétségtelen ellentétes példák ellenére¹⁰¹– éppen az tűnik észszerűnek, hogy egy idegen rítusú híveket (választási lehetőség esetén) a saját liturgikus családjához tartozó főpásztorra bízzák! Wojnar iménti érvelése annak viszont kétségtelenül beszédes jele, hogy a magyar rítus önállósága körül még a ’60-as évek végén sem volt teljes egyetértés.

*

A rítusok elkülönülése természetesen több szempontból vizsgálható. A fenti etnikai szemszögön túl ilyen a liturgikus sajátosságok értékelése. Ennek elemzésre aligha vállalkozhatunk. E téren pusztán arra utalunk, hogy egyes szerzők szerint –főleg közeli közösségek esetén– az esetleges liturgikus differenciák mértékének nincs jelentősége a jogi függetlenség szemszögéből.¹⁰² Ezzel szemben a liturgiatudomány olvasatában az eltérő történeti-kulturális hagyományokból eredő liturgikus sajátosságoknak is megkülönböztető –s ebből adódóan elkülönítő– szerepe lehet.¹⁰³

100 Meletius WOJNAR, „Rites, Canonical”, in *New Catholic Encyclopedia*, vol. 12, New York 1967, 514–518, 516b; WOJNAR 1960, 555–557. (A szerző emellett más, a szentszéki gyakorlat szerint újabban különálló rítusként kezelt közösségek –a fehérorosz „bizánci szláv” rítus– jogi önállóságát is bizonytalannak véli (uo.).

101 Lásd fentebb: 88. old.

102 „La derivazione di una liturgia da un’altra o la somiglianza liturgica tra i riti non incidono, in quanto fattori non giuridici, sulla fondamentale proprietà per la quale tutti i riti sono mutualmente indipendenti l’uno dall’altro”, Alessandro RONZANI, „Rito (diritto canonico)”, in *Enciclopedia del diritto*, vol. 40, Milano 1988, 1388–1400, 1394b.

103 DOBOS András, *A történeti Munkácsi Egyházmegye liturgikus hagyománya*, in *Orcád világhossága. Görögkatolikusok Magyarországon*, TERDIK Szilvesztrér (szerk.), Debrecen 2020, 54–62.

A rítus szerinti önállóság kulcsa azonban a saját, csak az adott közösséget kötelező –azaz elkülönítő értelemben megkülönböztető– felsőbb fegyelem.¹⁰⁴ E területhez visszatérve, a fenti szerzői idézetek sorából esetleg tűnhet úgy, hogy a magyar rítussal szembeni jogi kifogások felgyűjtésére törekedtünk. Ám a probléma valós jellegét bizonyítja Hollós János e téren szakmai partnereivel folytatott vitája. Ennek során kánonjogászunk még a '70-es évek elején is kénytelen volt beismerni, hogy –a kétségtelen etnikai igényen túl– saját rítus-szintű jogforrások hiányában¹⁰⁵ valódi *jogi* érvekkel a magyar rítus önállósága nehezen támasztható alá. Ennek okát, mint majd látjuk, egy saját felsőbb törvényhozó szerv hiányában látta.¹⁰⁶ Az elsődleges probléma azonban nem annyira egy görögkatolikus egyháztartományi zsinat hiányából adódott, hisz az alkalmi egyházmegyei zsinattal pótolható lett volna, mint az italo-albán egyház példája mutatta.¹⁰⁷ A fő nehézség a latin tartományi betagolódásból fakadt, mert ez az esztergomi tartományi jog érvényesülését eredményezte, ami a jogalkotási hierarchia szabálya kizárta az önálló görögkatolikus jogfejlődést.

A rítus fogalma körüli bizonytalanságot mi sem szemlélteti jobban, mint hogy a keleti egyházak és rítusok fogalmának és kapcsolatának tisztázását még a II. Vatikánum utáni kodifikáció is feladatként volt kénytelen maga elé tűzni.¹⁰⁸

A magyar rítus körüli fenti viták a jelen számára azért is tanulságosak, mert kiderül belőlük, hogy a jogi önállóság tulajdonképpen csak akkor valós, ha az adott közösség –a magasabb jog keretei között– önszabályozásra képes, és e képességével *ténylegesen is él*, azaz folyamatos és reflexív önszabályozást folytat. Ez utóbbi szempont egyházunkban akkor fog teljesülni, ha majd a sajátjogú részleges jog elkészült gyűjteménye kihirdetésre kerül, és ezt követően rendszeresen megújul.

104 „La dottrina è, in generale, concorde nel ritenere che elemento essenziale e distintivo dei riti sia la loro disciplina specifica e vincolante i loro soli membri”, RONZANI 1988, 1392a.

105 „Die ungarische griechisch-katholische Kirche hat ihr Recht zu Selbständigkeit vor zehzig Jahren in der Hajdudoroger Diözese erhalten. Dieser Zeitraum ist vielleicht zu kurz, um –nach dem Beispiel anderer alter östlicher Riten– von unseren eigenen Rechtsquellen sprechen zu können”, HOLLÓS János, „Die Rechtsquellen und die Rechtslage der Griechisch-katholischen Kirche in Ungarn im Lichte des II. Vatikanums”, in *Kanon* II, Wien 1974, 110–127, 110.

106 Vö. „Das Beispiel der siebenbürgischen rumänischen Kirchenprovinz hat demonstriert, daß ein selbständiges Rechtschaffen nur in dem entsprechenden hierarchischen Rahmen möglich ist. Dieser Mangel an echter Selbständigkeit begünstigte ein weitgehendes Übernehmen der lateinischen Rechtsordnung”, HOLLÓS 1974, 112–113; vö. ; lásd még: 168. skk., lentebb.

107 Lásd pl. Eleuterio FORTINO, *Il sinodo intereparchiale di Grottafrerrata e la Chiesa bizantina in Italia*, in *'Eulogēma'. Studies in honour of Robert Taft*, Ephrem CARR – Stefano PARENTI (a cura di), Roma 1993, 119–140.

108 Lásd: Ivan ŽUŽEK, „Che cosa è una Chiesa, un rito Orientale”, in *Seminarium* 27, n.s. 15 (1975) 263–277; továbbá: *Nuntia* 3 (1976) 7. DTL-A

Összegzés

A rítusfegyelem korábbi szétszórt szabályai helyett a modern kodifikáció egységes rendszert teremtett, a témát érintő legfontosabb szabályok közös jogba foglalásával. A rítusszabályok alkalmazási köre terén azonban bizonytalanságok maradtak. Egyrészt a rítusfogalom kettős értelme miatt az sem volt világos, hogy a rítuscsaládok közti átlépésen túl e szabályok alkalmazandók-e az azonos tradícióhoz tartozó egyházak közti átlépés esetén is. Emellett a típuseseteknek nem minősülő különleges helyzetekre a jog nem, legfeljebb csak a szentszéki praxis és a doktrína adhatott eligazítást. A rítusváltáshoz szükséges kánoni okok köre sem volt egyértelmű, illetve –mint láttuk– a '30-as években e szempontból a keleti katolikusok számára igen kedvezőtlen tendenciák érvényesültek, melyek a szórványban élő hívek zökkenőmentes latin rítusra segítését célozták.

A magyar rítus elkülönülésének igénye a XIX. század végétől fogalmazódott meg, alapvetően azért, mert a magyar identitású görögkatolikusok nem tudtak azonosságot vállalni az egyre erőteljesebb nemzeti arcukat öltő román és rutén egyház új törekvéseivel. Ezen etnikai igény jogi érvekkel történő alátámasztása ugyanakkor nehézségekbe ütközött, mert a magyar közösség fegyelmi öröksége, ami a jogi autonómia alapja, nem tért el elkülönítő értelemben a szomszédos rutén rítustól. A saját rítus-szintű fegyelem hiányában a jogi önállóság még a II. Vatikáni Zsinat után is bizonytalan maradt. A magyar görögkatolikus közösség sajátjogú státusza majd csak a keleti kódex 1990-es kihirdetését követően lesz egyértelmű.

2.5 Államegyházi jogi töredékek

Az államegyházi jog előírásai a jelen kötetben tárgyalt időszakban a hazai katolikus egyház működését széleskörűen érintették.¹ A görögkatolikus közösség életében –idegen joghatósági alávetettségüknek betudhatóan–, e jogszabályok egyes területeken még nagyobb jelentőségre tettek szert, mint a latin katolikusok esetében. Az alkotmányjog területéről az alábbiakban csak néhány vonás felidézésre vállalkozunk az egyházmegyék alapítása, a püspökök kinevezése, továbbá utóbbiak főrendházi tagságának kérdése témaköréből.

Az organikus alkotmányfejlődés eredményeként Magyarországon a király kormányzati jogai (uralmi felségjogai) a polgári átalakulás után is állandóságot tükröztek. Az uralkodó többek között a katolikus egyház kormányzását érintően a főkegyúri jogot is változatlanul megtartotta.

A főkegyúri jog egyik fontos eleme a katolikus egyházmegyék alapítása és a főpásztorok kinevezése. Mária Terézia egyházszerző tevékenysége kapcsán már érintettük, hogy az uralkodónő új görögkatolikus egyházmegyéket létesített, illetve azok élére főpásztorokat nevezett ki. Ezek az intézkedések is a királyi főkegyúri jogon nyugodtak. A 20. század elején sem történt változás, 1912-ben a hajdúdorogi görögkatolikus egyházmegyét is Ferenc József alapította, illetve X. Piusz kanonizálta.

Az alkotmányos szabályok az organikus fejlődés keretében is változhatnak, viszont nem egy időpontban radikálisan, hanem fokozatosan, hosszabb időtávon. Ezt tapasztalhattuk a görögkatolikus püspökök országgyűlési megjelenése körül kialakult 18. század végi vitáknál is. Az 1608-as törvény csak jogcímetek állapított meg, a tényleges meghívottak listáját a kancellária még szabadon állította össze. A viták feloldása érdekében 1885-re eljutottak odáig, hogy az országgyűlés törvénybe foglalva pontosan felsorolta, mely főpásztorok jogosultak a főrendiházban megjelenni. Ennek következtében a teljes körű jogállás megszerzéséhez az egyházmegyék alapítását már törvényben is kellett erősíteni. 1913-ban a hajdúdorogi eparchia felállítását is törvénybe iktatták, amelyben a mindenkorai hajdúdorogi püspök főrendiházi tagsága

1 Vö. CSIZMADIA Andor, *A magyar állam és az egyház jogi kapcsolatainak kialakulása és gyakorlata a Horthy-korszakban*, Budapest 1966, 103. skk.; lásd még: GEISZ Antal, *Egyházi közigazgatás*, Temesvár 1910.

is tételesen rögzítésre került.²

A magyar közjog által elismert, a főkegyúri joghoz kapcsolódó járulékos hatáskör volt a pápai elismerés is.³ Ez az egyházmegyék alapítására és a főpásztorok kinevezésére egyaránt kiterjedt. Nem történt ez másként Hajdúdorog esetében sem. A már említett uralkodói egyházmegye alapítást, majd Miklósy István püspöki kinevezését is egyaránt pápai megerősítés kísérte.

A főkegyúri jog teljes körű érvényesüléséhez tehát országgyűlési és pápai közreműködés egyaránt szükséges volt. Ezek hiányában sem az egyházmegyék alapítása, sem a főpásztorok kinevezése nem bírt teljes joghatállyal. Az országgyűlési közreműködésnél már említettük, hogy a kinevezett püspök e nélkül nem válhatott főrendiházi taggá. A pápai megerősítés pedig a lelki hatalom elnyeréséhez volt elengedhetetlen.⁴ A javadalmak kezeléséhez vagy országgyűlési megerősítés után a főrendi házi megjelenéshez elegendő volt a királyi kinevezés, e jogaival a püspök pápai megerősítés nélkül is élhetett. Azt azonban a magyar közjog is elismerte, hogy az egyházi rend feladására csak királyi kinevezést nyert és a pápa által megerősített püspök jogosultak.

A két világháború közötti időszak rendhagyó alkotmányos berendezkedésében a főkegyúri jog is különös helyzetbe került. A nemzetgyűlés 1920 tavaszán helyreállította a régi államformát (a királyságot),⁵ azonban a királyi trón betöltését nem sikerült megoldani.⁶ Ennek következtében a kezdetben ideiglenesnek szánt kormányzói intézmény tartóssá lett. Az antant által 1921-ben kikényszerített trónfosztás pedig csak tovább bonyolította a helyzetet.⁷

A kormányzó a király helyettesítésére volt hivatott, így természetesen annak hatásköreit vette át. Az államéletben megszokott, hogy a helyettesítés

2 1913. évi. XXXV. törvénycikk. Papp Antal érsek kormányzóként eleinte éppen ilyen törvényi említés hiányában nem térhetett vissza a főrendházba. (Az e témáról szóló hivatalos levélváltásokhoz lásd: *Források a magyar görögkatolikusok történetéhez*, 5. kötet, 1926–1938 [Collectanea Athanasiana II, 4/5], VÉGHSEŐ Tamás [szerk.], Nyíregyháza 2022, nn. 27, 27a, 31, 36). A kérdést végül az 1940. évi XXVII. tc. 1. §, 1. pontja oldotta meg, amely, mint láttuk, a Magyar Királysághoz visszakerült részek görögkatolikus püspökei mellett neki is főrendházi tagságot biztosított; lásd: 93. old. feljebb.

3 NAGY Ernő, *Magyarország közjoga (államjog)*, Budapest 1912, 348.

4 NAGY 1912, 348.

5 Lásd: TAKÁCS Péter, *A király nélküli királyság*, in *Jogtörténeti Szemle* 2017/3, 80–89; SZABÓ István, *Az államforma rendezése (1920)*, in *A bonis bona discernere*. Ünnepi kötet Belovics Ervin 60. születésnapja alkalmából, BARABÁS A. Tünde – VÓKÓ György (szerk.), Budapest 2017, 445–458.

6 Lásd: SZABÓ István, „A királyi trón betöltése körüli viták a két világháború közötti Magyarországon”, in *Iustum Aequum Salutare* II (2006) 1–2, 171–189.

7 Lásd: EGYED István, „A trónfosztásról szóló törvény”, in *Jogállam* 25 (1926) 3, 129–140; SZABÓ István, *Az 1921. évi trónfosztás közjogi jellegzetességei*, in *Jogtörténeti tanulmányok*, VIII, BÉLI Gábor – KAJTÁR István – SZEKERES Róbert (szerk.), Pécs 2005, 519–531.

idejére hatásköri korlátozásokat állapítanak meg. Ez a magyar közjogtörténetben a kormányzónál is így történt. E megszorításoknak azonban nem alakult ki állandó listája, arról az országgyűlés 1920-ban a kormányzó választásakor egyedileg döntött. A hatásköri korlátozásokról szóló viták az egész korszakot végigkísérték.⁸ Ezek egyik lényegi eleme éppen a főkegyúri jogot érintette,⁹ ide értve az e jogkör eredete feletti vitát is. Az egyházi felhatalmazáson nyugvó elméletek mellett voltak, akik azt a magyar alkotmányból eredeztették.¹⁰ A törvény végül a főkegyúri jogra is kiterjesztette a hatásköri korlátozást.¹¹ Ezt követően a pápa már nem csupán megerősítette a magyar államfő döntéseit, hanem ő maga gyakorolta a teljes hatáskört.

Érdemes megjegyezni, hogy 1946-ban a köztársasági elnök hatásköreit illetően is készült olyan tervezet, amely felhatalmazta volna a főkegyúri jog gyakorlására.¹² A Magyarország államformájáról szóló 1946. évi I. törvény-cikk végül azonban nem tartalmazott erről rendelkezést.

A főkegyúri jognak a kormányzó hatásköréből – minden egyéb rendelkezés nélkül – történő kizárása azt jelentette, hogy a magyar államhatalmi szervek közül abban senki sem volt illetékes. Az egyházmegyék alapítása, a főpásztorok kinevezése a pápa kizárólagos hatáskörévé vált. Már nem megerősítette a magyar államfő előterjesztéseit, hanem önállóan döntött. Bár a királyi hatalom gyakorlásának helyreállítása esetére a főkegyúri jog újjáéledésének lehetőségét fenntartották, erre többé már nem került sor. A köztársaság 1946-os bevezetésével a kérdés értelemszerűen lekerült a napirendről.

Mindezekből eredően a görögkatolikus egyház 1918 utáni szervezeti változásai, főpásztorainak kinevezései is tisztán pápai döntéseken nyugszanak.

8 Lásd: OLASZ Lajos, *A kormányzói jogkör*, in *A magyar jobboldali hagyomány 1900-1948*, RÓMSICS Ignác (szerk.), Budapest 2009, 102–137; SZABÓ István, *A kormányzó jogállása (1920-1944)*, in *Publicationes Universitatis Miskolcincensis. Sectio Juridica et Politica*, Miskolc 1996, tom. 12, 117–172.

9 Lásd: TOMCSÁNYI Lajos, *Vita a főkegyúri jogról*, Budapest 1923; SZABÓ István, „A királyi főkegyúri jog kérdése a két világháború közötti Magyarországon”, in *Iustum Aequum Salutare* 6 (2010) 1, 103–117.; OLASZ Lajos, *A főkegyúri jog a Horthy-korszakban*, in *Nébány társadalomtudományi kutatás és innováció*, TORGYIK Judit (szerk.), Komarno 2018, 17–24.

10 MEZEI Balázs, „Főkegyúri jog”, in *Magyar Katolikus Lexikon*, DIÓS István (szerk), vol. III, Budapest 1997, 761–762.

11 1920. évi I. törvény-cikk 13. § (7) bekezdés.

12 „[A köztársasági elnök] Gyakorolja a törvényben meghatározott esetben a kegyelmi jogot és ugyanabban a mértékben és ugyanazon törvényes keretek között, amint azt a magyar király gyakorolta, a főkegyúri jogot.” A Független Kisgazdapárt által készített tervezet 10. § (1) bekezdés. [Vida István: Törvénytervezetek az államforma 1946. évi rendezéséről. Jogtudományi Közlöny, 1982. 12. szám. 972.]

3. A zsinati megújulás (1959–1972)

3.1 II. Vatikáni Zsinat: új egyháztani háttér

Elterjedt korabeli vélekedés szerint az I. Vatikánum dogmáinak köszönhetően az egyetemes zsinat szerepe tulajdonképpen okafogyottá vált. Ezért meglepetést keltett, amikor XXIII. János 1959 elején bejelentette egy újabb zsinat összehívására irányuló szándékát. E döntést a külvilágban zajló radikális változások ösztönözték. Az egyházi küldetés hatékony teljesítése a XX. század második felére új megközelítéseket igényelt.¹

1. *Általános észrevételek.* Az egyháztan terén gazdag zsinati tanításból csak néhány olyan elemre tudunk utalni, melyek a keleti fegyelem helyreállítása és fejlődése szemszögéből meghatározó jelentőségűek.

A II. Vatikáni Zsinat az egyház önmagáról alkotott felfogását és arculatát tekintve olyan új távlatokat nyitott, melyek akár csak néhány évtizeddel korábban is szinte elképzelhetetlenek voltak. E változások értelemszerűen a kánonjog területét sem hagyták érintetlenül. A zsinati szövegek jogértéke érdekes megfontolások tárgyát képezte. Egyes szerzők – másokkal szemben – ezeket csak ünnepélyes formában megfogalmazott ekkleziológiai tanításnak, illetve programalkotó, irányelveket rögzítő iratoknak tekintették, azaz olyan szövegeknek, melyeknek nincs közvetlen jogi kötelező ereje. Ettől függetlenül a zsinati egyháztan sarkalatos jelentősége aligha elvitatható. A változás zsinati szövegekben rejlő *lebetséges* mértékét jól érzékelteti Pietro d’Avack, a Nemzetközi Kánonjogi Társaság első elnöke, aki szerint olyan új egyházkép rajzolódott ki, mely gyakorlati következményeinek érvényre jutása csak idő kérdése. Észrevétele szerint az Egyház valójában még tudatára sem ébredt, hogy a II. Vatikánum egyháztana milyen mélyreható átalakulás és megújulás lehetőségét hordozza. E törésszerű fordulat – véli – nehezen lesz visszafordítható, fokozatos kibontakozását évszázados hagyományok sem igen lesznek képesek feltartóztatni.² Az ekkleziológiai fordulat jelentőségének hangsú-

1 Vö. IOANNES XXIII, const. ap. *Humanae salutis* [qua SS. Oecumenicum Concilium Vaticanum II indicitur], 25. XII. 1961, in AAS 54 (1962) 1, 5–13.

2 „... riteniamo che [...] il Concilio... abbia inteso segnare una decisa e totale frattura col passato per dare effettivamente un nuovo volto alla Chiesa nel mondo. E benché, specie in questo campo, le risoluzioni conciliari siano esplose improvvisamente e con implicazioni addirittura rivoluzionarie, ben oltre le basi della coscienza popolare e sen-

lyozásáért más neves szerzők sem fukarkodnak a retorikai fordulatokkal.³ Hasonló ihletésű átfogó zsinattörténeti mű is született.⁴ A későbbiekben –mint közismert– szerencsésen e zsinat és a tradíció kapcsolatának kifinomultabb felfogása került előtérbe, ami a reform és folytonosság szoros kapcsolatát állította előtérbe.⁵ A hangsúlyok és olvasatok eltérőek lehetnek, egyes kérdésekben az ekkleziológiai fordulat jelentősége azonban aligha vitatható.

*

Ezen új egyháztan fontosabb sajátosságai az alábbi lényegi pontokban összegezhetők. A korábbi egyoldalúan intézményes megközelítés helyett erőteljesebb hangsúlyt kap az Egyház misztérium jellege,⁶ illetve ennek megfelelően az egyház lényegét már nem a tökéletes társaság (*societas perfecta inaequalis*), hanem (elsősorban) a „kommunió” fogalmával igyekeznek leírni.⁷ Ebben a megkereszteltek nem csak méltóságuk, hanem cselekvésük terén

za che questa se ne sia resa ancora esatto conto, appare chiaro come si sia trattato pur sempre di determinati principi propulsori che, appunto perché maturati nella pienezza dei tempi, una volta enuncciati pubblicamente, nessuna forza umana, anche con l'usbergo di una tradizione plurisecolare, riuscirà più a mantenere a lungo accantonati e privi di una effettiva applicazione concreta nel campo del diritto canonico”, Pietro A. D'AVACK, „Ordinamento giuridico (dir. can.)”, in *Enciclopedia del diritto*, vol. 30, Milano [1980], 736–747, 746. (Uő., *Il 'Populus Dei' nella struttura e nelle funzioni odierne della Chiesa*, in *Persona e ordinamento nella Chiesa*. Atti del II Congresso internazionale di diritto canonico, Milano 10–16 settembre 1973, Milano 1975, 16–33, 18; lásd: Uő., *Il 'Populus Dei' nella struttura e nelle funzioni odierne della Chiesa*, in *Persona e ordinamento nella Chiesa*. Atti del II Congresso internazionale di diritto canonico, Milano 10–16 settembre 1973, Milano 1975, 16–33, 18.)

- 3 Lásd pl. „... nella storia della Chiesa il giorno che ha segnato la promulgazione della costituzione *Lumen gentium*, apparirà in avvenire certamente come l'inizio di un nuova era”, George DEJAIFVE, *L'ecclesiologia del Concilio Vaticano II*, in *L'ecclesiologia dal Vaticano I al Vaticano II*, Brescia 1973, 87–88.
- 4 *History of Vatican II*, edited by Giuseppe ALBERIGO [English version edited by Joseph Á. KOMONCHAK], 5 vols., Maryknoll-Leuven 1995–2006.
- 5 Lásd: BENEDETTO XVI, „Le ermeneutiche del Vaticano II [discorso alla Curia Romana, 22. XII. 2005]”, in *Il Regno-documenti* 1/2006, 5–10; vö. Joseph KOMONCHAK, „Novità nella continuità. Benedetto XVI e l'interpretazione del Concilio Vaticano II”, in *Il Regno-attualità* 4/2009, 80–83.
- 6 LG I. fejezet; vö. pl. Gérard PHILIPS, *La Chiesa e il suo mistero nel Concilio Vaticano II: storia, testo e commento della costituzione Lumen gentium*, Milano [1982], Giuseppina SANSONE, „Mistero”, in *Dizionario di ecclesiologia*, Gianfranco CALABRESE – Philip GOYRET – Orazio F. PIAZZA (a cura di), Roma 2010, 888–900, 894. skk.
- 7 Vö. pl. Medard KEHL, *La Chiesa. Trattato sistematico di ecclesiologia cattolica*, Cini-selo Balsamo [Mi] 1995, 307–368; továbbá: Eugenio CORECCO, *Fondamenti ecclesiologici del nuovo Codice di diritto canonico*, in Uő., *Ius et communio*. Scritti di diritto canonico, a cura di Graziano BORGONOVO – Arturo CATTANEO, Lugano – Casale Monferrato 1997, II, 706–718.

is alapvető egyenlőség illeti,⁸ a funkcionális differenciák fenntartása mellett. A primátusról szóló tanítás kiegészült a kollegialitás doktrínájával (LG III).⁹ A kommunió-egyházkép keleti szemszögből oly fontos helyi dimenziója a zsinati tanításban ugyanakkor –sajnálatos módon– alig-alig jelent meg a zsinati szövegekben, szemléletes észrevétel szerint inkább csak „halvány vízjelként” tűnik fel itt-ott.¹⁰

XXIII. János pápa

Jelen munkánk számára, mely a hazai görögkatolikus közösség kormányzati berendezkedésének fejlődésére koncentrálna, a zsinati egyháztanból elsősorban a kormányzati hatalom eredetét és ezzel összefüggésben az egyházi autonómia alapjait és mértékét érintő pontok jelentősek.

A keleti egyházi autonómia szemszögből külön elemzést igényel az egyházmegyei szint felett működő kormányzati szervezet értelmezése. E téren is szembe-tűnő a fordulat, amennyiben e hatalom egyoldalúan vertikális (pápai) eredete¹¹ helyett a többségi doktrína ma e szervek

hatalmát is a püspökszenteléshez köti, s ilyen értelemben helyi eredetűnek tekinti.¹² Míg korábban a katolikus egyházban, mint láttuk, a keleti egyházfők

8 „Etsi quidam ex voluntate Christi ut doctores, mysteriorum dispensatores et pastores pro aliis constituuntur, vera tamen *inter omnes viget aequalitas quoad dignitatem et actionem cunctis fidelibus communem* circa aedificationem Corporis Christi” (LG 32c); vö. Adolfo LONGHITANO, *Battesimo e soggettività giuridica*, in *Il fedele cristiano. La condizione giuridica dei cristiani* (II Codice del Concilio Vaticano II 6), Bologna 1985, 11; SZABÓ Péter, *Az Egyházkép egy hangsúlyváltása (LG II.). Az ‘Isten népe’ modell kánonjogi aspektusai*, in *A Szent Titok vonzásában*. A hervenéves Fila Béla köszöntése, szerk. Puskás Attila (Studia Theologica Budapestinensia 32), Budapest 2003, 313–318; Giacomo INCITTI, *Il popolo di Dio. La struttura giuridica fondamentale tra uguaglianza e diversità*, Città del Vaticano 2007, 67–68.

9 LG III. fejezet; vö. pl. Umberto BETTI, *La dottrina sull’Episcopato nel capitolo III della costituzione dommatica* Lumen gentium. *Sussidio per la lettura del testo*, Roma 1968; Julio MANZANARES, *Il romano pontefice e la collegialità dei vescovi*, in *AA.VV., Collegialità e primato. La suprema autorità nella Chiesa* (II Codice del Vaticano II, 9), Bologna 1993; Orazio F. PIAZZA, „Collegialità episcopale”, in *Dizionario di ecclesiologia*, Gianfranco CALABRESE – Philip GOYRET – Orazio F. PIAZZA (a cura di), Roma 2010, 246–261.

10 Eugenio CORECCO, *Ontologia della sinodalità*, in *La sinodalità nell’ordinamento canonico*, Marco Ghisalberti – Giancarlo Mori (a cura di), Padova 1991, 4.

11 Lásd: 19. és 98–99. old., feljebb.

12 Péter SZABÓ, „Approfondimenti sull’origine e sulla natura della potestà sovraepiscopale in prospettiva ecumenica”, in *Eastern Canon Law* 6 (2017) 2, 77–112; Uő.,

hatalmát egyoldalúan pápai eredetűnek és természetűnek vélte, II. János Pál egy kevésbé ismert, ám ökumenikus szempontból kulcsfontosságú megnyilatkozása világossá teszi, hogy e hatalom szintén helyi eredetű.¹³ Az itt említett kiváltság-elmélet elvetése ökumenikus szemszögből döntő jelentőségű, hisz abban a modellben a keleti autonómia teljesen esetleges, melynek nincsenek stabil teológiai és történeti gyökerei.

Egyházkormányzati hatalom – a jogtörténet tanúsága és a mai praxis szerint egyaránt – a püspökszenteléstől függetlenül is nyerhető, méghozzá mind hivatal, mind megbízás révén. E lehetőségből azonban nem következik szükségszerűen – mint azt jeles szerzők újra sugallni igyekeznek¹⁴ –, hogy az egyházban minden kormányzati hatalom forrása kizárólag egyedül a pápai hivatal lehetne!¹⁵ E kérdés megvilágítására különösen alkalmas Klaus Mörsdorf egy fontos distinkciója az egyházi hivatalok típusai terén. Eszerint különböztetnünk kell elsődleges és másodlagos hivatalok között. Az előbbieket jellemzője, hogy a kormányzati hatalom a püspökszentelésből ered, s ennek megfelelően sajátuk minősül (*potestas propria*). Ezzel szemben a kormányzati hatalomban egy saját jogon kormányzó tituláris révén csak „részesedő” hivatalnokok (vagy megbízottak) esetén a hatalom „extra-szakramentális”

The Local Origin of Supra-Episcopal Power. A Further Step towards Catholic-Orthodox Ecclesiological Convergence?, in *Sacrorum canonum scientia: radici, tradizioni, prospettive*. Studi in onore del cardinale Péter Erdő per il suo 70. compleanno, Péter SZABÓ – Tamás FRANKÓ (a cura di), Budapest 2022, 649–662; továbbá az e cikkekben idézett bibliográfia.

- 13 Vö. „Ex hoc Decreto [UR 16] eruitur dilucide *autonomiam*, qua quoad disciplinam Ecclesiae Orientales fruuntur, *non manare e privilegiis ab Ecclesia Romana concessis, sed a lege ipsa, quam huiusmodi Ecclesiae a temporibus apostolicis tenent*”, IOANNES PAULUS II, epist. ap. *Euntes in mundum universum* [ob expletum millennium a baptismo regionis Rus³ Kioviensis], n. 10, 25. I. 1988, in AAS 80 (1988) 8, 950 [kiemelés tőlem]; vö. „... si deve osservare che non si parla di privilegi che sono stati concessi o riconosciuti o di eccezioni che sono tollerate. I padri conciliari orientali si sono rivolti con decisione contro la concezione prima usuale di una graziosa concezione di privilegi o di una benevola tolleranza di particolarità e di eccezioni che corrispondeva al concetto di uniformità e alla coscienza di superiorità dei latini”, *Unitatis redintegratio* [commentato da Angelo Maffei], in *Commentario ai documenti del Concilio Vaticano II, 3: Orientalium Ecclesiarum/Unitatis redintegratio*, Serena NOCETI – Roberto REPOLE (a cura di), Bologna 2019, 376; lásd még: Wilhelm DE VRIES, „The Eastern Patriarchates and their Relationship to the Power of the Pope. Part II. The Change in the Relationship in the Second Millenium”, in *One in Christ 2* (1966) 130–142, 130, 132.
- 14 Vö. Gianfranco GHIRLANDA, „La costituzione apostolica ‘Praedicate evangelium’ sulla Curia Romana”, in *La Civiltà cattolica*, 2022, II, n. 4123 (2/16 aprile 2022), 41–56, 52–53.
- 15 Lásd: 97–98. old., feljebb.

úton is elnyerhető, azaz nem feltételezi a (püspök)szentelést.¹⁶ A keleti egyházfők hatalmának mai minősítése (*saját* hatalom¹⁷) a mondottak szerint ma úgy értendő, hogy e hivatalok hatalma is magából a püspökszentelésből ered, azaz felsőbb funkciójukban –a latin metropolitákkal szemben¹⁸– az előbbiekek nem a pápa helyettesei. E lényegi eltérés pátriárkák és a pápát helyettesítő apostoli vikáriusok között a korai századokban is felismerhető volt.¹⁹

E logika mentén az „elsődleges” hivatalok esetén a püspökszentelés –elentétben a korábbi vélekedésekkel– elengedhetetlen kiindulópontja és összetevője a kormányzati hatalom keletkezésének. E szentségi fundamentum ugyanakkor a decentralizált kormányzat egyik alappillére is, amennyiben a püspökök fölötti szervek hatalma szintén a szentelésből ered, közelebből ez utóbbi egyházmegyén *túli* küldetést adó második dimenziójából származik.²⁰ Eszerint a püspökszentelés helyi jellegéből adódóan az abból fakadó kormányzati hatalom is „szórt” (nem-centrális) forrású. Ez utóbbi tény a keleti kormányzat szentségtani összetevője és garanciája is, a szentelés imént említett részegyházon túlra szóló küldetéséből adódóan. Az autonómia –szenteléssel szorosan összefüggő– másik létesítő eleme a kánoni küldetés (*missio canonica*), azaz jogi lehatárolás. Eredetileg a szokásjog rendezte, ma rendszerint törvényi formában szabályozott.²¹ A pápa ez utóbbi rendszer felügyeletében játszott szerepének finomítása a katolikus-ortodox közeledés egyik fontos mai kérdése.²²

16 Lásd: Arturo CATTANEO, *Questoni fondamentali della canonistica nel pensiero di Klaus Mörsdorf*, Pamplona 1986, 268 skk.

17 CCEO'90 78. kán. 1. §; 157. kán. 1. §.

18 A hatályos latin törvénykönyvben e hivatalok is a „részegyházak csoportjai” címszó alatt szerepelnek. Ebből adódóan –a korábitól eltérően– mai kódexbeli besorolásuk szerint már nem kellene a pápai hatalomból „részesedő” szervek tekinteni őket. A doktrína esetükben azonban továbbra is a pápát helyettesítő hatalomról beszél (*potestas vicaria*); lásd pl. „the power exercised by a bishop over diocesan not his own comes from the concession of approval of the supreme authority of the Church (Roman Pontiff/Episcopal College)”, in *Exegetical Commentary on the Code of Canon Law*, Ángel MARZOA – Jorge MIRAS – Rafael RODRÍGUEZ-OCAÑA (eds.), vol. II/1, Montréal–Chicago 2004, 949 [Péter Erdő]; Willy ONCLIN, „The Power of the Decision in the Church at the supra-diocesan Level”, in *Communicationes* 2 (1970) 212.

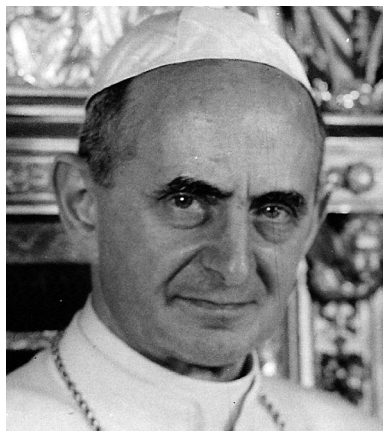
19 Vö. Vittorio PARLATO, *Il vicariato di Tessalonica (IX-VII sec.)*, in *Studi in memoria di Pietro Gismondì*, vol. II, Milano 1991, 97–112, 104.

20 Péter SZABÓ, „Episcopal Conferences, Particular Councils, and the Renewal of Inter-Diocesan ‘Deliberative Synodality’”, in *Studia canonica* 53 (2019) 1, 265–295, 272–276, s az ott idézett bibliográfia.

21 „Episcoporum autem *missio canonica* fieri potest per legitimas consuetudines, a suprema et universalis potestate Ecclesiae non revocatas, vel per leges ab eadem auctoritate latas aut *agnitas*, vel *directe* per ipsum Successorem Petri; quo renuente seu communionem Apostolicam denegante, Episcopi in officium assumi nequeunt” (LG 24b); vö. NEP 2.

22 SZABÓ 2022b, 655. skk.

Végül érdemes kiemelni, hogy a helyi autonómia nem öncélú. Nemcsak az egyház küldetésének válhat javára, hanem az egyház *szerves egységének* is záloga. Ez utóbbi gondolat első hallásra talán paradoxnak tűnhet. Egyre világosabb azonban, hogy az *Una Sancta* egyetemes közössége igazán élő az egyházmegyék helyi részegyházcsoportokba szerveződése révén lehet.²³ E helyi egyházak sajátos összetartó erejét viszont csak az erős jogkörökkel felruházott felsőbb kormányzati szervek biztosíthatják. Az egyházszerkezeti berendezkedés itt vázolt „helyi forrású” felfogásából ered a keleti egyházak eredendően és szükségszerűen policentrikus²⁴ felépítése és működési rendje.

VI. Pál pápa

2. *A keleti közösségek egyházcsoportok (OE 2)*. A Katolikus Egyház önmagáról alkotott képe és felfogása, mint láthattuk, különböző korszakokat élt. Ezekben a latin és keleti vízió olykor az összhang jeleit mutatta, máskor viszont igen eltávolodtak egymástól. A trentói korban –eltérően a korábbi „firenzei modelltől” – a keleti közösségekre már *nem* úgy tekintettek, mint saját hagyományokkal rendelkező valódi helyi *egyházakra*. Egyháznak ekkoriban csak a Római Egyház minősült, amelybe a keletieket is jogilag minél homogénebb és jellegtelenebb módon igyekeztek betagozni.²⁵ Az utolsó egyetemes zsinat keleti

szemszögből egyik legfontosabb eredménye, hogy ma már a katolikus ekklesiológia is újra valódi *egyházként* tekint az előző négy évszázadban legfeljebb csak „rítus”-ként számon tartott keleti részegyházcsoportokra.

23 „... communion among Churches cannot succeed unless it is regionally organized...”, Cohen WILL, „Why Ecclesiastical Structures at the Regional Level Matter: Communion as Mutual Inclusion”, in *Theological Studies* 75 (2014) 2, 308–330, 312; „... they [ti. az egyházmegyék] exist in their integrated context as members of one another in a closer relation to some than to others, as in any real organism. Communion among local Churches is unlikely to be effectively sustained without a regional primate”, *ivi*, 315.

24 Vö. „La storia del primo millennio mostra un fatto di grande rilevanza ecclesiologica, cioè che in quel periodo l’unità della Chiesa non si realizzava attraverso il rapporto immediato fra il singolo vescovo ed il papa. La struttura della comunione ecclesiale era sinodale e policentrica, così che la speciale autorità della Sede romana era inserita in un sistema organico ed ascendente”, Antonio ACERBI, *Introduzione*, in *Il ministero del papa in prospettiva ecumenica*. Atti del Colloquio, Milano, 16–18 aprile 1998, a cura di Antonio ACERBI (Scienze religiose 10), Milano 1999, 5.

25 Lásd: 18. és 23. old., feljebb.

Az egyesült keleti közösségek kormányzati berendezkedésének a Katolikus Egyház hierarchikus rendjén belüli elfogadása lassú folyamat eredménye, melyben több mérföldkő figyelhető meg. XIII. Leó pápa elismerte, hogy a keletiek rituális önállósága nem merül ki a liturgikus cselekményekben. A jogrend korábbi (monolitikus) egységét erőltető álláspont helyett így elismerést nyert az egyház törvényes *fegyelmi változatossága*. (*varietas disciplinarum*).²⁶ Az integráció teljessé válásának előfeltétele a II. Vatikáni Zsinat egyik egyháztani tézise, mely újra elismerte e sajátos fegyelmi rend révén elkülönülő közösségek *ekkleziális* természetét. Ez tükröződik a keleti dekrétumban, ami a szerves egységet képező keleti részegyházcsoportokat az „*Ecclesia particularis seu ritus*” kifejezéssel jelöli.²⁷ A keleti kódex végül a „sajátjogú *egyház*” fogalma révén a jogrendbe is beemeli az iménti egyháztani fordulatot.²⁸ E pontosításnak köszönhetően a keleti katolikusok –tradicionalis ekkleziológiai felfogásukkal egybecsengő módon– immár újra „*egyházakként*” –s nem pusztá szociokulturális csoportosulásként– tagozódnak az Egyházba.

Az imént idézett zsinati szöveg –további érdekes keleti vonásként– a saját hierarchia révén egyesített keleti egyházak egyházmegyéit szerves egységnek írja le, melyek között a kapcsolat olyan erős, hogy a kommúnióknak az alanyai nem is az egyes eparchiák, hanem az –itt még részegyház néven szereplő– *részegyházcsoportok*. Az egyházmegyek közti ezen szoros egységet csak erőteljes felsőbb kormányzati szervek képesek biztosítani.²⁹ Így ez utób-

26 Lásd: LEO XIII, litt. ap. *Orientalium dignitas* [de disciplina orientalium conservanda et tuenda], 30. XI. 1894, in ASS 27 (1894–95) 257–264, *praefatio*; vö. Ivan ŽUŽEK, *Incidenza del «Codex Canonum Ecclesiarum Orientalium» nella storia moderna della Chiesa universale*, in *Ius in vita et in missione Ecclesiae*. Acta Simposii Internationalis Iuris Canonici occurrente X anniversario promulgationis Codex Iuris Canonici, diebus 19-24 Aprilis 1993 in Civitate Vaticana celebrati, Città del Vaticano 1994, 675–753, 725–726.

27 Lásd: „*Sancta et catholica Ecclesia, quae est corpus Christi mysticum, constat ex fidelibus, qui eadem fide, iisdem sacramentis et eodem regimine in Spiritu Sancto organice uniuntur, quique in varios coetus hierarchia iunctos coalescentes, particulares Ecclesias seu ritus constituunt*” (OE 2).

28 A *sajátjogú egyház* fogalmának későbbi kialakulásához lásd: Ivan ŽUŽEK, *Le «Ecclesiae sui iuris» nella revisione del diritto canonico*, in *Vaticano II: bilancio e prospettive venticinque anni dopo (1962-1987)*, René LATOURELLE (a cura di), Assisi 1987, vol. II, 869–882.

29 A hívőket egybefogó centrum e modellben tehát nem annyira az egyedi püspök, mintsem a hierarchikus struktúra *egésze*, mely összetartó ereje és belső egysége a jelen zsinati szöveghelynél különös hangúlyt nyer. E vízióban a keleti egyház (részegyházcsoport) bizonyos mértékig szinte magába olvasztja az egyes eparchiákat, s azok méltósága is áttevődik az egyházi kommúnió e tágabb egységeire, *egyházmegye-közösségeire*; vö. Marci BROGI, „Le Chiese *sui iuris* nel *Codex Canonum Ecclesiarum Orientalium*”, in *Revista española de derecho canonico* 48 (1991) 520, 522. (A latin egyháztartományok ma azért tűnnek inkább szomszédos egyházmegyek pusztá konglomerátumának, mert

biak jelenléte a keleti egyházmodell, a keleti egyházi lét kulcseleme. E zsinati szöveghely alapján a magyar görögkatolikus közösség egymástól két független joghatósági egységre széttagolt szervezete egyszerűen nem felelt meg az iménti keleti egyháztani alapvonalnak!

3. *A párhuzamos katolikus joghatóságok megengedhetősége (OE 4)*. A zsinati irányelvek egyike keleti katolikus hierarchia létesítését helyezte kilátásba minden olyan vidéken, ahol a hívek lelki igénye azt indokolja. Érdekes, hogy a katolikus joghatóság megoszthatósága, azaz rítusszerinti elkülönítése olyan nehéz kérdésnek bizonyult, amelyben még a zsinati atyák sem tudtak egyértelmű állásfoglalást kialakítani. A keleti szórványok helyzetével két zsinati okmány foglalkozott érdemben: a püspökök lelkipásztori szolgálatáról és a keleti katolikusokról szóló dekrétum. Az előbbi – mintegy a lateráni „Quoniam” határozat középkori szellemének örököseként! – továbbra is csak lelkipásztori kényszerből fakadó, mintegy *utolsó* lehetőségként említette a párhuzamos keleti katolikus joghatóság kialakítását e (latin) területeken.³⁰ Ezzel ellentétben a keleti határozat idevágó pontja (OE 4) megkötés nélkül engedi, mi több egyenesen szorgalmazza is, hogy minden olyan esetben alapítsanak saját rítusú paróchiákat és *saját* hierarchiát (azaz részegyházakat) is, ahol ezeket az érintett hívők *lelki java* megkívánja.³¹ E zsinati megközelítésből Climent Pujol szerint az tűnik ki, hogy a keleti rítusok megőrzésére a saját részegyházakba szerveződés a biztos megoldás, s ennek a továbbiakban nem képezheti akadályát az a pusztá tény, hogy az adott területen már létezik más katolikus joghatóság, rendszerint latin egyházmegye.³² Az itt felelevenített két ellentétes irányelv között végül az Apostoli Szentszék gyakorlata döntött,

felsőbb kormányzati szerveik nem biztosítanak köztük a keleti fegyelemhez hasonló belső kohéziót!

30 Lásd: Adolfo LONGHITANO, *Le Chiese particolari*, in *Chiesa particolare e strutture di comunione* (Il Codice del Concilio Vaticano II 5), Bologna 1985, 32; vö: „Hunc quoque in finem, ubi sint fideles diversi Ritus, eorum spiritualibus necessitatibus Episcopus dioecesanus provideat sive per sacerdotes aut paroecias eiusdem Ritus, sive per Vicarium Episcopalem aptis facultatibus instructum et, si casus ferat, etiam character episcopali ornatum... *Quod si haec omnia, ob rationes peculiare, iudicio Apostolicae Sedis, fieri non possint, Hierarchia propria pro diversitate Rituum constituantur*” (CD 23.3).

31 „Provideatur igitur *ubique terrarum* tuitioni atque *incremento* omnium Ecclesiarum particularium ac propterea *constituantur* paroeciae atque *propria hierarchia*, ubi id postulat *bonum spirituale fidelium*” (OE 4).

32 A katalán jezsuita kommentátor szerint figyelemre méltó, hogy az OE 4 kidolgozása során minden olyan módosító javaslat következetes elutasításra talált, mely az itt megfogalmazott új zsinati szándékot – éppen a CD 23.3 fentebb idézett tradicionális logikája mentén – gyengíteni igyekezett; vö. Climent PUJOL, *Decretum Concilii Vaticani II <Orientalium Ecclesiarum>*. *Textus et commentarium*, Romae 1970, 41–43.

egyértelműen a keleti határozat irányvonala javára.³³ A keleti dekrétumban felvázolt új zsinati törekvés érvényesítésének egyik első konkrét esete éppen a hajdúdorogi joghatóság 1968-as szórványra történő kiterjesztése volt.³⁴

33 1932-ben mindössze 61 keleti részegyház létezett, s ezek közül még *egyetlen egy sem* volt valódi *diaszpóra*, azaz olyan vidékhez tartozó, melynek keleti hívei ne „régől fogva” lakták volna az adott területet; lásd: SACRA CONGREGAZIONE PER LA CHIESA ORIENTALE, *Statistica con cenni storici della gerarchia e dei fedeli di rito orientale*, Città del Vaticano ^[2]1932, 550. Ezzel szemben a jelen pillanatban létező 256 keleti katolikus részegyházból immár 58 darab –azaz az összes majdnem 22,7%-a– található klasszikus diaszpóra területeken. A téma korábbi elemzéséhez lásd: Péter SZABÓ, *Stato attuale e prospettive della convivenza delle Chiese cattoliche sui iuris*, in CONSOCIATIO INTERNATIONALIS STUDIO IURIS CANONICI PROMOENDO – SOCIETÀ PER IL DIRITTO DELLE CHIESE ORIENTALI, *Territorialità e personalità nel diritto canonico e ecclesiastico – Il diritto canonico di fronte al Terzo Millennio*. Atti del Congresso Internazionale, Università Cattolica Pázmány Péter, Budapest 2–7 settembre 2001, Péter ERDŐ – Péter SZABÓ (a cura di), Budapest 2002, 225–253, 239. skk.; Uő., „A katolikus sajtójogú egyházak együttélésének jelenlegi helyzete és perspektívái”, in *Athanasiana* 14 (2002) 163–186.

34 Lásd: SZABÓ Péter, „A hajdúdorogi joghatóság ideiglenes kiterjesztése (1968). Kánonjogi megjegyzések”, in *Athanasiana* 52 (2021) 208–236.

3.2 Jogforrások a II. Vatikánum időszakában

1. *Egyetemes jogforrások.* A hazai görögkatolikus egyházi jogi források e korszakban is a korábbi fejezetekhez hasonló tipológiát tükröznek. A római keletkezési jogforrások körében a pápai hivatal és a kuriális szervek,¹ továbbá egyedi és meghatározó eseményként maga a II. Vatikánum, a trentói katolikus számatási rend szerint a XXI. egyetemes zsinat, mint az egyház legfőbb tekintélyének ünnepélyes alkalmi működési formája.²

A megismerési jogforrások terén a közös keleti alkotmányjog rendjét továbbra is az XII. Piusz-féle 1957-es *mp. Cleri sanctitati* adta, bár ennek kánonjait egyes zsinati rendelkezések felülírhatták. A zsinati dokumentumok között első görögkatolikus jogforrásként a keleti katolikusokról szóló *Orientalium Ecclesiarum* kezdetű zsinati határozat említendő.³ E a dekrétum alapvető elvek rögzítése mellett fontos alkotmányjogi, szentség- és liturgikus fegyelmi, illetve az ökumenizmus témakörét érintő rendelkezéseket tartalmaz.⁴

1 PIUS XII, m.p. *Cleri sanctitati* [de ritibus orientalibus, de personis pro Ecclesiis orientalibus], 2. VI. 1957, in AAS 49 (1957) 433–600, 162–166. kk.; 188–215. kk.

2 *mp. Cleri sanctitati*, 167–174. kk.; továbbá: IOANNES XXIII, *mp. Appropinquante Concilio* [normae statuuntur Concilii oecumenici Vaticani secundi celebrandi], 6. VIII. 1962, in AAS 54 (1962) 609–631; SECRETARIA STATUS, *Ordo Concilii oecumenici Vaticani secundi celebrandi recognitus*, 13. IX. 1963, in *Leges ecclesiae post codicem iuris canonici editae*, Xavier OCHOA (ed.), III, Romae 1972, n. 3127, 4387–4397. A zsinat szervezeti felépítéséről és menetéről lásd: *Il Concilio Vaticano II: cronache del Concilio Vaticano II*, Giovanni CAPRILE (a cura di), vol. 1–5, Roma 1965–1969; Gianpiero MILANO, „Vaticano II”, in *Enciclopedia del diritto*, vol. 46, Milano [1993], 240–283; újabban: *The Oxford Handbook of Vatican II*, Catherine CLIFFORD – Massimo FAGGIOLI (eds.), Oxford 2023.

3 Lásd: CONCILIUM OECUMENICUM VATICANUM II, decr. *Orientalium Ecclesiarum* [de Ecclesiis orientalibus catholicis], 21. XI. 1964, in AAS 57 (1965) 76–85.

4 E zsinati dekrétum irodalmához lásd: Rosario ESPOSITO, *Il decreto conciliare sulle Chiese orientali «Orientalium Ecclesiarum»: testo e commento*, Roma 1965; Victor POSPISHIL, „Orientalium Ecclesiarum”: the Decree on the Eastern Catholic Churches of the II Council of Vatican. *Canonical pastoral commentary*, New York 1965; Wilhelm DE VRIES, *Il decreto conciliare sulle Chiese orientali cattoliche*, in *La civiltà cattolica* 116 (1965) 108–121; 112–113; Meletius WOJNAR, „Decree on the Oriental Catholic Churches”, in *The Jurist* 25 (1965) 173–255; Patrick A. O’CONNELL, *Vatican II. The Decree on the Catholic Eastern Churches. Introduction, translation and commen-*

A II. Vatikáni Zsinatot „pasztorális zsinatként” tartjuk számon. Ennek összefüggésében rendszerint úgy tekintünk dokumentumaira, mint amelyek nemcsak dogmákat nem fogalmaztak meg, de közvetlen kötelező erejű fegyelmi rendelkezéseket sem adtak.⁵ Ez utóbbi terén fontos megjegyezni, hogy a zsinati rendelkezések és határozatok kiadójuk tekintélye és műfaji jellegük együttes hatása révén elvileg rendelkezhetnek közvetlen jogerővel. E témakört, mint majd látjuk, a későbbi doktrína behatóan tárgyalta.⁶

Az egyházi alkotmányjog új ekkleziogiai háttere szemszögéből elsősorban az Egyházzól szóló zsinati konstitúció említendő,⁷ mely egyes lényegi pontjaira a fentiekben már ismételten hivatkoztunk. Az új egyháztan jogi következményeit elsősorban a püspökök lelkipásztori szolgálatáról szóló zsinati dekrétum összegzi.⁸

tary, Dublin 1965; *Dekret über die katholischen Ostkirchen, kommentar von Johannes M. Hoek*, in *Das Zweite Vatikanische Konzil, Konstitutionen, Dekrete, Erklärungen, Lateinisch und deutsch, Kommentare*, Herbert VORGRIMLER (Schriftleitung), Teil I, Freiburg-Basel-Wien 1966, 361–391 [English Translation: *Decree on Eastern Catholic Churches*, in *Commentary on the documents of Vatican II*, Herbert VORGRIMLER (ed.), vol. I, New York 1967, 307–331]; Ignacio ORTIZ DE URBINA, *Breve commentario [al decr. Orientalium Ecclesiarum]*, in AA. Vv., *Ufficio pastorale dei vescovi e Chiese orientali cattoliche* (Magistero Conciliare 12), Torino 1967; Climent PUJOL, *Decretum Concilii Vaticani II «Orientalium Ecclesiarum»*. *Textus et commentarium*, Romae 1970; *Les Églises orientales catholiques: décret «Orientalium Ecclesiarum»*, *texte latin et traduction française*; commentaires par Neophytos EDELBY et Ignace DICK (Unam Sanctam 76), Paris 1970; Salvatore MANNA, *Decreto sulle Chiese orientali cattoliche «Orientalium Ecclesiarum»*, Casale Monferrato (AL) 1986; John MADEY, *Orientalium Ecclesiarum, more than twenty years after*, Kottayam 1987; Michel JALAKH, *Ecclesiological Identity of the Eastern Catholic Churches: Orientalium Ecclesiarum 30 and Beyond* (OCA 297), Rome 2014; Joseph FAMERÉE, „Les décrets *Unitatis redintegratio* et *Orientalium Ecclesiarum*. Quels enjeux pour aujourd’hui?”, in *Revue Théologique de Louvain* 46 (2015) 3, 341–368.

5 Pl. lásd: „Maga a zsinat ugyanis tartózkodott attól, hogy közvetlenül végrehajtható, részletes egyházfegyelmi előírásokat adjon”, ERDŐ Péter, *Egyházjog*, Budapest 2005, 76.

6 Lásd pl. Giorgio FELICIANI, „Concilio Vaticano II”, in *Enciclopedia giuridica*, vol. 7, Roma [1988], 1–5, 2–3.

7 CONCILIUM OECUMENICUM VATICANUM II, cost. dogm. *Lumen gentium* [de Ecclesia], in AAS 57 (1965) 5–75. (Értelmezéséhez elsősorban lásd: Gérard PHILIPS, *La Chiesa e il suo mistero nel Concilio Vaticano II: storia, testo e commento della costituzione Lumen gentium*, Milano [1982]; Umberto BETTI, *La dottrina sull’Episcopato nel capitolo III della costituzione dommatica Lumen gentium. Sussidio per la lettura del testo*, Roma 1968.)

8 CONCILIUM OECUMENICUM VATICANUM II, decr. *Christus Dominus* [decretum de pastoralis episcoporum munere in Ecclesia], 28. X.1965, in AAS 58 (1966) 579–597. (Értelmezéséhez lásd: *Decree on the Bishops’ Pastoral Office in the Church* [by Klaus Mörsdorf], in *Commentary on the Documents of Vatican II*, Herbert VORGRIMLER [ed.], New York 1966–69, vol. II, 165–300.)

A korabeli jogforrások fontos körét képezik a zsinati dokumentumok, illetve azok egyes részeinek végrehajtására kiadott szentszéki jogszabályok. Az alkotmányjog terén ezek között számunkra jelentős a püspökök jogállását a CD 8 nyomán megújító pápat törvény,⁹ illetve a püspöki konferenciák, valamint az egyházmegyei tanácsadószervek első szabályozását adó normák.¹⁰

*

2. *Helyi jogforrások.* Noha elvileg zsinati szervek – így részleges zsinatok,¹¹ illetve egyházmegyei zsinat¹² – is részét képezték a hazai görögkatolikus kormányzati rendjének, ezek a jelen időszakban sem működtek. Így a helyi rendelkezési jogforrások között továbbra is a hajdúdorogi megyéspüspök szerepe a meghatározó, aki 1945-től apostoli adminisztrátorként a miskolci apostoli exarchátus irányítását is ellátja. Ezeken túl, újdonságként, a *Christus Dominus* kezdetű zsinati dekrétum nyomán a püspöki konferenciák tartományi értekezletekből az egyetemes egyházfegyelem szintjén is országos kiterjedésű, bizonyos jogszabályalkotói jogkörrel is felruházott rendszeres gyűlésekké alakultak.

Ennek megfelelően a helyi megismerési jogforrások között első helyen körlevelekben közölt megyéspüspöki rendelkezések említendők.¹³ Emellett a püspöki konferencia által ezen időszakban kiadott anyagok között fontos a szórvány ellátását és ezzel összefüggő egyes rítusközi kérdéseket szabályozó két körlevél.¹⁴

Hollós János imént említett repertórium a szocialista időszak egyes államegyházjogi rendelkezéséről is tájékoztatást ad.¹⁵

9 PAULUS VI, *mp. Episcopalis potestatis* [normae Episcopis Ecclesiarum orientalium, ad facultatem dispensandi spectantes, impertiuntur], 2. V. 1967, in AAS 59 (1967) 385–390; lásd még: Jan ŘEZÁČ, *De potestate dispensandi episcoporum orientalium ad normam mp. Episcopalis potestatis, Romae* 1968.

10 Lásd: PAULUS VI, *mp. Ecclesiae Sanctae* [Normae ad quaedam exsequenda ss. Concilii Vaticani II decreta statuuntur], 6. VIII. 1966, in AAS 58 (1966) 757–787.

11 CIC 1917, 281–292. kk.

12 *mp. Cleri sanctitatis*, 422–428. kk; lásd: Victor POSPISHIL, *Code of Oriental Canon Law. The Law on Persons: Rites – Persons in General – Clergy and Hierarchy – Monks and Religious – Laity [English Translation and Differential Commentary]*, Ford City [Pa] 1960, 183–185.

13 A hajdúdorogi körlevelek teljes gyűjteményéhez lásd: NYEL I–1–b; lásd még: *Körlevelekben közölt rendelkezések 1950–1979*, HOLLÓS János (szerk.), Nyíregyháza 1979, 16–27; lásd még: 112. old. skk.

14 Lásd: *A Magyar Püspöki Kar körlevele a hajdúdorogi püspök joghatóságának kiterjesztéséről*, 1968. dec. 4, benne: *A római katolikus egyházmegyeekben élő görögkatolikusok lelképásztori ellátására vonatkozó jogszabályok*; lásd: GKPL I-1-I-4, [2–5]; Magyar Katolikus Püspöki Kar körlevele: 'A szórványban lakó görögkatolikus hívek lelki gondozásáról', lásd: NYEL I–1–b. (14. téka, 1974. szept. 12); továbbá lásd még: HOLLÓS 1979, 8–15.

15 HOLLÓS 1979, 28–42.

3.3 Keleti alkotmányjogi berendezkedés: múlt és jövő között

nessuna Chiesa particolare, quindi, è governata da un'altra, e la Santa Sede non ha rapporti con una tramite un'altra

1. *A hatályos keleti közös jog.* A magyar görögkatolikus egyház szervezeti és működési rendjét, mint említettük, továbbra is a *Cleri sanctitati* kezdetű törvény határozta meg, mely egészében csak a CCEO'1990 révén vesztí majd hatályát. A zsinati tanítás azonban e korábbi jogszabályegyüttest új egyháztani összefüggésbe helyezte. Mi több, e doktrína nemcsak elvekben nyitott új távlatokat, hanem néhány ponton hamarosan konkrét módosításokat is eredményezett. Az alábbiakban csak arra a néhány zsinati szöveghelyre és egyes következményeire térünk ki, amely jelentősen érintette a magyar görögkatolikus közösség jövőjét.

2. *A keleti dekrétum egyházszerkezeti irányelvei.* A határozat első, alkotmányjogi témákat is taglaló része két részre osztható. Az első hat pont minden egyházra érvényes általános elveket és rendelkezéseket fogalmaz meg, míg az azt követő öt pont a pátriárkai (és nagyérseki) egyházakra ad eligazítást. Érdemes megemlíteni, hogy e zsinati szöveg kidolgozásában elévülhetetlen érdemeket szereztek IV. Maximosz Sayegh pátriárka és több más melkita (antióchiai bizánci katolikus) zsinati atya.¹

Egyszerű hierarchikus berendezkedésének betudhatóan a magyar görögkatolikus közösség szemszögéből az imént említett OE 1-6 pontjai érdekesek, melyek közül – a fentebb már említett egyházképről szóló szövegrész (OE 2) után – két további pontot emelünk ki.

2.1 *A rítus szerinti egyházak egyenlő méltósága.* A dekrétum 3. pontja²

1 Lásd: *L'Église grecque melkite au Concile. Discours et notes du patriarche Maximos IV et des prélats de son Église au Concile oecuménique Vatican II*, Beyrouth 1967.

2 *Huiusmodi particulares Ecclesiae, tum Orientis tum Occidentis, licet ritibus, ut aiunt, nempe liturgia, ecclesiastica disciplina et patrimonio spirituali partim inter se differant, aequali tamen modo conceduntur pastoralis gubernio Romani Pontificis, qui Beato Petro in primatu super universam Ecclesiam divinitus succedit. Eadem proinde pari pollent dignitate, ita ut nulla earum ceteris praestet ratione ritus, atque iisdem fruuntur iuribus et tenentur obligationibus, etiam quod attinet ad Evangelium praedicandum in universum mundum (cf. Mc. 16, 15), sub moderamine Romani Pontificis; OE 3 [kiemelés tőlem].*

kapcsán a figyelem rendszerint a szöveg két elemére irányul. Egyrészt arra, hogy a zsinat ünnepélyes formában is tanítja a rítusok közötti egyenlőséget, azaz meghaladta a trentói kor felfogását, melyet a latin rítus [f]elsőbbségének tézise hatott át.³ Emellett, másrészt, e zsinati pont (elvileg) a keleti egyházak missziós tevékenységhez fűződő jogegyenlőségét is elismerte.⁴ A szöveghelynek e két fontos gondolatán túl azonban van még egy – talán kevésbé fel-tűnő, ám a keleti alkotmányjogi berendezkedés szemszögéből aligha kevésbé

IV. Maximosz melkita pátriárka

fontos!– megállapítása is. A szöveg szerint az egyes rítusok (azaz immár *Egyházak*) azonos módon vannak a római püspök kormányzatára bízva. Ez –mint kommentárokból kiderül– nem pusztán csak azt jelenti, hogy a latinokhoz hasonlóan ők is alá vannak vetve a legfőbb pápai hatalomnak, hanem azt is, hogy minden egyes (sajátjogú) egyház, noha jelentősen eltérő kormányzati berendezkedés jellemzi őket, egyformán *közvetlenül* („subjectio immediata”) van a péteri hivatalnak alárendelve. Ez a rítus-szerinti egyház (mai szóval sajátjogú egyház) definíciójából következik,⁵ s már a jelen zsinati szöveghely is ezt képviseli.⁶ Ez a „sajátjogú” helyi

3 Lásd: old., feljebb.

4 E téren gyakorlat azonban mindmáig nem jutott el e zsinat elv teljes recepciójáig: Luigi SABBARESE „Il sistema normativo canonico riguardo al diritto missionario”, in *Folia canonica* 8 (2005) 23–63, 54. skk.

5 Vö. „Per riti secondari si intendono in senso canonico queste stesse comunità ecclesiaristiche [le Chiese orientali cattoliche] come sui iuris, cioè *gerarchicamente indipendenti le une dalle altre*, benché tutte soggette al Sommo Pontefice”, Ivan ŽUŽEK, «Che cosa è una Chiesa, un Rito orientale», in *Seminarium*, n.s., anno XV/2, apr–iun. 1975, 264–265 [*kiemelés tőlem*]; vö még: „Un rito canonico sta a significare una Chiesa particolare nella totalità della sua organizzazione religiosa e considerata, specialmente, nella relazione con la propria gerarchia, che esercita la funzione giurisdizionale su di essa. Ed è grazie ad una gerachia spificia ed autonoma che un rito è distinto e giuridicamente esclusivo... nel modo più evidente”, Alessandro RONZANI, „Rito (diritto canonico)”, in *Enciclopedia del diritto*, vol. 40, Milano 1988, 1388–1400, 1391a.

6 „Unde, quod specifice unam ab alia Ecclesia distinguit, non est fides, nec sacramenta, neque regimen a Christo pro sua Ecclesiam volitum, sed quod unaquaeque, servata eadem fide, servatis iisdem sacramentis, servata tandem subiectione eidem universali Episcopo, nempe Romano Pontifici, *independentia ab aliis gaudet*, ita ut in sua vita *a ceteris Ecclesiis particularibus non pendeat*”, Climent PUJOL, *Decretum concilii Vaticani II “Orientalium Ecclesiarum”*. *Textus et Commentarium*, Romae 1970, 29–30; vö. még: Ivan ŽUŽEK, *Incidenza del Codex Canonum Ecclesiarum Orientalium nella storia moderna della Chiesa universale*, in *Ius in vita et in missione Ecclesiae*. Acta Sim-

egyházi struktúra fogalmi jelentéséből is adódik.⁷ Emellett, a jelen olvasatot –az iménti zsinati adatokkal egybehangzóan– a keleti kodifikáció későbbi kifejezett állásfoglalásai⁸ és a doktrína jeles képviselői⁹ is megerősítik. Leegyszerűsítve ezen ekkleziológiai modell lényegi vonása pontosan abban áll, hogy a pápa az egyik egyházat nem a másik egyházon keresztül kormányozza!¹⁰

2.2 A párhuzamos keleti katolikus hierarchia létesítésének lehetősége és az egyházközi koordináció szükségessége. A zsinati dekrétum következő pontja egy még régebbi, az első évezredre visszanyúló elvet halad meg, amennyiben –mint láttuk, a püspökök szolgálatáról szóló dekrétum preferenciáival szemben– olyan területeken is kilátásba helyezte új részegyházak alapításának lehetőségét, ahol már létezik egy katolikus egyházmegye.¹¹

3. *Rítsuközi püspöki konferenciák.* Az OE4 az azonos területen működő különböző rítusú püspökök közötti koordináció fontosságát is kiemeli. Ennek egyik lehetséges fórumává az ekkor kötelezővé tett országos püspöki konferenciák váltak. A püspökök lelkipásztori szolgálatáról szóló zsinati dekrétum szövege szerint „a püspöki konferencia testület, melyben egy nemzet vagy terület főpásztorai együttesen gyakorolják főpásztori hivatalukat, főképp a korszerű apostolkodás formáinak és módszereinek egybehangolásával, azoknak a lelki javaknak fokozott biztosítására, melyeket az Egyház nyújt az embereknek”.¹² E szöveg fogalmazásmódja arról tanúskodik, hogy

posii Internationalis Iuris Canonici occurrente X anniversario promulgationis Codex Iuris Canonici, diebus 19–24 Aprilis 1993 in Civitate Vaticana celebrati, Città del Vaticano 1994, 693–735, 698.

7 „Dioeceses variae sunt... sufraganeae vel sui iuris, prout pertinent ad aliquam provinciam ecclesiasticam vel directe dependent a Sede Apostolica”; Petru TOCANEL, „Dioecesis”, in *Dictionarium morale et canonicum*, Pietro PALAZZINI (ed.), II, Roma 1965, 97. A sajátjogú és a szufragáneus státusz fogalmát egymást kizáró, szöges szembeállításához más összefüggésben lásd még: Pio CIPROTTI, *Lezioni di diritto canonico. Parte generale*, Padova 1943, 283; Luigi CHIAPPETTA, *Prontuario di diritto canonico e concordatario*, Roma 1994, 1011.

8 Lásd pl. „... dipende unicamente dalla «Suprema Ecclesiae universae auctoritas»...”, in *Nuntia* 22 (1986) 114–115; lásd: SZABÓ Péter, „A Hajdúdorogi Metópólia kormányzati berendezkedése”, in *Vigilia* 87 (2022) 7, 549–555, 550.

9 Lásd pl. „Ihre ekklesiologischen und rechtlichen Qualität nach sind sie aber mehr als diese, weil die lateinischen Teilkirchenverbände verfassungsrechtliche Gliedgemeinschaften innerhalb der lateinischen Rituskirche sind, während insofern die autonomen Orientalischen Kirchen der Lateinischen Kirche als ganzer an die Seite treten”, Winfried AYMANS, „Synodale Strukturen im Codex Canonum Ecclesiarum Orientalium”, in *Archiv für katholisches Kirchenrecht* 160 (1991) 2, 367–389, 377.

10 „nessuna Chiesa particolare [mai szóval sajátjogú egyház], quindi è governata da un'altra, e la Santa Sede non ha rapporti con una tramite un'altra”, RONZANI 1988, 1388–1400, 1394b; vö. William BASSETT, *The Determination of Rite* (Analecta Gregoriana 157), Rome 1967, 129.

11 Lásd: 184. old., feljebb.

12 CD 38, 1.

az országos püspöki konferenciák –szemben a későbbi CIC’83 rendelkezésével– kezdetben egy adott terület valamennyi katolikus püspökét magukban foglalták, rítusuktól függetlenül.¹³ E *rítusközi* jellegükből adódóan pedig, a hatályos jogtól eltérően,¹⁴ e szervek eleinte keleti tagjaikat is kötelezhették. Az új kodifikáció előtt nem volt egyszerű annak beazonosítása, hogy a rítusközi konferencia elvileg tételes esetekre szűkített jogköre¹⁵ pontosan milyen témakörökre is terjed ki. Az *Ecclesiae imago* kezdetű 1973-as direktórium, a püspökök lelkipásztori szolgálatát részletező végrehajtási normagyűjtemény, mindenesetre kifejezetten buzdította a püspököket, hogy a közösen kialakított konferenciái irányelvektől főszabályként akkor se távolodjanak el, ha azok formális kötelezőerővel nem rendelkeznek.¹⁶

*

4. *A hajdúdorogi püspöki joghatóság ideiglenes kiterjesztése (1968)*. A hajdúdorogi egyházmegye alapításakor csak az ország egyes keleti vidékeire terjedt ki, így sok magyar görögkatolikus latin püspökök joghatósága alatt maradt. E hátrányos helyzet orvoslása a hívek elvándorlása miatt idővel mind sürgetőbbé vált. Az eparchia területének kiterjesztését már a harmincas években kérvényezték, ám hosszú ideig még szórványlelkességek alapítását sem sikerült kieszközölni a területileg illetékes latin főpásztoroktól. E téren lényegi változást csak a II. Vatikáni Zsinat keletiekről szóló dekrétuma hozott.

A Keleti Egyházi Kongregáció 1968. augusztus 6.-i keltezésű értesítése arról tájékoztatta Dudás Miklós püspököt, hogy VI. Pál pápa joghatóságát –hároméves próbaidőszakra– az országban lakó összes bizánci rítusú hívőre kiterjesztette.¹⁷ A döntés többszöri kérés nyomán született. E folyamatról érdekes adatokat tartalmaz Timkó Imre Szórványhelynökség történetéről szóló levéltári összefoglalója.¹⁸

13 Lásd: Winfried AYMANS, „Ritusgebundenheit und territoriale Abgrenzungen der Bischofskonferenzen”, in *Archiv für katholisches Kirchenrecht* 135 (1966) 543–552; továbbá: ERDŐ Péter, *A keleti rítusú ordináriusok részvétele a püspöki konferencián*, in *Az élő Egyház joga*, Budapest 2006, 177–187.

14 „a latin Codex által a püspöki konferenciák hatáskörébe utalt egyetlen kérdésben sem hozhatna a konferencia a keleti egyházakra nézve kötelező határozatot, mert a keleti főpásztorok döntési szavazati joggal való részvétele, ami a konferencia szabályzatában biztosítva lenne, még nem jelentené a konferencia személyi és tárgyi illetékességének kiterjesztését”, ERDŐ 2006, 185.

15 CD 38, 4.

16 Vö. „le altre decisioni e norme della Conferenza, non aventi forza di obbligo giuridico, ordinariamente il vescovo le fa sue in vista dell’unità e carità verso i confratelli, a meno che non ostino gravi motivi di cui egli è giudice davanti al Signore...”, SACRA CONGREGATIONE PRO EPISCOPIIS, *Ecclesiae imago – Directorium de pastoralis ministerio Episcoporum*, 22 II. 1973, in *Enchiridion Vaticanum* 4, 1481.

17 GKPL I-1-I III-1, [3]; lásd: SZABÓ Péter „A hajdúdorogi joghatóság ideiglenes kiterjesztése (1968). Kánonjogi megjegyzések”, in *Athanasiana* 52 (2021) 208–236, 230.

18 GKPL, I-1-I III-6, [15–28].

A hajdúdorogi püspök joghatósága 1969. január 12-ig – a kiterjesztés tényleges kezdődátumáig¹⁹ – a borsodi, szabolcsi és hajdúsági területeken kívül csak a mai Budapest 10 belső kerületére, valamint a makói és szegedi paróchiákra terjedt ki.²⁰ E ténynek olyan – ma már igen furcsának tűnő – gyakorlati következménye volt, hogy a fentebb említett szűk saját területen kívül még a hajdúdorogi püspök is a helyi latin plébános felhatalmazására szorult, akár két görögkatolikus hívő esketéséhez is. Az egyházmegye területén kívül élő keleti hívek sanyarú lelkipásztori helyzete évtizedek óta veszteségeket és vitákat okozott, melyek visszhangja – az ismétlődő belső egyházi levelezésen túl – olykor a civil sajtóban is feltűnt.²¹ A helyzet reménytelenségét hűen tükrözi egy összefoglaló feljegyzés.²²

A joghatóság ideiglenes kiterjesztését így a hajdúdorogi püspök érthető módon rendkívüli jelentőségűnek tekintette, hisz így a szórványba szakadt hívek saját rítusú ellátásáról már a görög püspök irányítása alatt gondoskodhattak. Ennek betudhatóan több esély adódott arra, hogy a szórványba kerülő hívek is megőrizték szertartásukat és gyermekeiknek is továbbadják azt. A püspök ünnepi körlevele szerint ez segíthet bennünket megfelelni a rituális örökségünk megőrzésében is, amely immár elismerten az egész egyház közös kincse. A joghatóság kiterjesztése ökumenikus jelentőséggel is bír, hisz az ortodoxia rajtunk görögkatolikusokon méri le, hogy a keleti örökség milyen megbecsülésnek örvend a katolikus közegben. A püspök végül buzdítja közösségét, hogy „mindenki nagy felelősséggel és testvéri összefogással járuljon hozzá a megadott lehetőségek megvalósításához”, mert a joghatóság kiterjesztéséből fakadó lehetőség egyben komoly erőfeszítéseket is igényel az eparchiától. A főpásztori üzenet végül jelzi, hogy a szórvány ellátását a római katolikus püspök-testvérekkel egyetértésben és papjaik támogatása mellett kívánja megvalósítani.²³

A Kongregáció értesítésének szűkszavú fogalmazásmódja komoly értelmezési és alkalmazási nehézségeket hozott magával. A levéltári forrásokban fellelhető nézetekből kétféle értelmezés rajzolódik ki. Az egyik szerint az 1968-es szentszéki rendelkezés az egész ország területén *egységes* görögkatolikus *egyházszervezetet* hozott létre, ha csak átmeneti jelleggel is, a másik szerint viszont csak hajdúdorogi püspök lényegében saját területén kívül kapott joghatóságot.

19 Vö. GKPL I-1-I I-1, [7].

20 GKPL, I-1-I III-6, [15].

21 Pl. PIRIGYI István, *A magyarországi görög katolikusok története*, II, Nyíregyháza 1990, 195; MAGYAR András, *Egyházmegyénk fejlődése*, in AA. VV., *A Hajdúdorogi Bizánci Katolikus Egyházmegye jubileumi évkönyve 1912–1987*, Nyíregyháza 1987, 47–64, 61.

22 GKPL I-1-I II-1, [1–5]; lásd: SZABÓ 2021, 233. skk.

23 GKPL I-1-I III-5 [10]; hasonló értelemben: Imre TIMKÓ, „Unierte Ostchristen in Ungarn, in *Theologisch-praktische Quartalschrift* 117 [1969] 3, 223–229, 228–229.

Figyelemre méltó, hogy szövege szerint a dokumentum nem az *eparchia területének* bővítésről, hanem csak a *főpásztor* joghatóságának kiterjesztéséről beszél. Noha a két dolog logikailag összefügg, a jogi differencia mégis jelentős. A helyzet pontos megértése ugyanakkor további elvi megfontolásokat igényel. Ezt erősíti az a tény is, hogy a fennmaradt egyes levéltári anyagokból a szóban forgó kérdés eltérő korabeli értelmezései rajzolódnak ki.

A dátum és szerző feltüntetése nélküli, „A görögkatolikus hívek lelki gondozásának problémájához” című feljegyzés 3. pontja következő megállapítást tartalmazza: a joghatóság kiterjesztésének tényleges pillanatától (1969. január 12) „jogilag az egész Magyarország *egyetlen bizánci szertartású egyházmegyét képez* 1975. január 12-ig bezárólag. Akkor [majd]: – vagy visszaáll az 1969. január 12.-i állapot; – vagy *megmarad az egész Magyarország egyetlen görögkatolikus bizánci szertartású egyházmegyének*; – vagy több görögkatolikus bizánci szertartású egyházmegyére osztja az országban élő görögkatolikus híveket egy következő szentszéki döntés”.²⁴

Hamvas Endre kalocsai érsek egy korábbi észrevétele (1968. nov. 21) ugyanezt az olvasatot tükrözi.²⁵

Egyes korabeli észrevételekből, szóhasználati fordulatokból ellenben arra következtethetünk, hogy a fenti –főpásztori illetékesség és egyházmegyei területi kiterjesztés közti– különböztetés mégis indokolt. Ennek jele például, hogy az MKPK 1968. december 4.-i körlevélhez fűzött normatív rész az ideiglenes kiterjesztés ellenére is a „*római katolikus egyházmegyékben élő görögkatolikusok lelkipásztori ellátására vonatkozó szabályok*” címet viseli.²⁶

A szóban forgó kérdés megítélése szemszögekből érdekesek Hollós János észrevételei a joghatóság kiterjesztésének *természete* és jogi *következményei* tekintetében. A kissé körülményes fogalmazásmódú megállapításból egyér-

24 *A görögkatolikus hívek lelki gondozásának problémájához: a püspöki kar ritusközi bizottságához benyújtott görögkatolikus javaslat és álláspont*; lásd: GKPL I-1-I III-11, [15–16]. Noha a dokumentum szerző és keltezés nélküli, a szövegösszefüggésből nyilvánvaló, hogy a próbaidő meghosszabbítása (a második *triennium*) idején keletkezett [dólt kiemelés tőlem]. (A szöveg egy másolatának előlapja –mely alapján szerzőnek Timkó Imre tűnik–, az alábbi feliratot viseli: *Dr. Dudás Miklós püspök úrnak megküldött tervezet – javaslatok a joghatóság kiterjesztése megszervezéséhez*; lásd: GKPL I-1-I II-4, [1–4].)

25 „Véleményem szerint e rendelkezéssel *gyakorlatilag a Miskolci Apostoli Adminisztrátúra megszűnt*, legalábbis a 3 évi próbaidőre, mert Excellenciád *mint hajdúdorogi püspök* kapott joghatóságot az ország összes bizánci szertartású katolikusai fölött. A külön helynökség, ha fenn is marad, most már a hajdúdorogi püspök helynöke lesz”, *A hajdúdorogi püspök joghatóságának kiterjesztése*; lásd: GKPL I-1-I III-5 [12, n. 2], [dólt kiemelés tőlem].

26 Lásd: *A Magyar Görögkatolikus Szórványhelynökség kronológiai sorrendben előadott története/A nyugat- és délmagyarországi görögkatolikus szórvány történeti kronológiája*, lásd: GKPL, I-1-I III-6 [3].

telmően az olvasható ki, hogy az 1968-as intézkedés erejében a hajdúdorogi kánonjogász szerint sem került sor az *egyházmegye területének* kiterjesztésére. A szórványterületet –mint fenti észrevételemből kitűnik, nézetem szerint helyesen– továbbra is olyannak tekinti, mint amelyiken még minimális fejlettségű keleti részegyház, azaz exarchátus sem létesült. Az ideiglenes jellegből adódóan eszerint a görög joghatóság és egyházszervezet az új területeken „nem mondható még egyházmegyei jellegűnek”! A szórvány helyzete ezért –meglátása szerint– leginkább a *missziós területek* átmeneti állapotaihoz hasonlítható.²⁷ Amint azt a későbbi keleti kodifikáció konzultora megjegyzi, az akkori törvények nem mindenben adtak világos eligazítást arra a különös helyzetre, ami a hajdúdorogi püspöki joghatóság 1968-as ideiglenes kiterjesztéséből adódóan keletkezett.²⁸

A kiterjesztés inkább *személyi* vonalú *joghatósági* –mintsem az *egyházmegye* mint jogi személy *területét* érintő– olvasatát erősítik azok a megállapítások is, melyek szerint a későbbiekben a püspöki karnak kell majd döntenie [?], hogy a hajdúdorogi egyházmegye *területét* ténylegesen mely szórványvidékekre terjesszék ki, s melyekre ne.²⁹ (Noha a kérdést nem a főpásztor, hanem a görög hívek szemszögéből érinti, Timkó Imre káptalani helynök az

27 „... a joghatóság-kiterjesztés még mindig ideiglenes; joghatóságunk most s egyházszervezetünk nem mondható még egyházmegyei jellegűnek az új területeken, vagyis exarchiáról sem beszélhetünk szórvány-vonatkozásban. Exarchia létesítése a véglegesítés utáni lépés, mely a Szentszék joga (can. 159 mp-i Cleri S.) E ténynek kihatása van a területiális beosztások elnevezésre is (vö. c. 160–161 cit. mp-i). Tételes előírások és exarchiális szintű joghatóság híján a missziós keleti vidékek problémái és normái irányadóak (vö. a 94. c. 2. § jog-analógiáját: *collatio officiorum ecclesiasticorum... ubi eparchie vel exarchie constituae non sunt*). Ezt úgy is fogalmazhatnánk, hogy maguk a szórványlelkészek hivatalai is nélkülözik a véglegességet –jogilag is, de feltételeikben is (a paróchia feltételeiről a 160. c. 1. §-a szól); egyházmegyékben vannak csak paróchiák; exarchiában quasi-paróchiák: c. 160, § 3. A quasi-paróchusok jogi helyzetét nyerik azonban a 489. c. 3. §-a szerint (n. 1): „*quilibet alii presbyteri quibus cura animarum instar parochorum in determinato territorio stabilter commissa est*”, ezek paróchusi jogokkal és kötelezettségekkel rendelkeznek (uo.)”, lásd: [Hollós János], *Észrevételek és javaslatok a szórvány-területek jogi kérdéseiről* [1973. okt. 11]; lásd: GKPL I-1-I III-11, [20].

28 [Hollós János], *Észrevételek*, im., [19]. „Nem konkretizálja ezt maga a kiterjesztő decretum sem. Ennek értelmében volt szükség bizonyos lelkipásztori elgondolások kitervezésére. E terveknek igazodniuk kellett a *missziós területek dinamikusabb helyzetéhez*, s ez új helyzetet jelentett a statikusabban működő egyházmegyei-exarchátusi beosztáshoz képest”, uo.

29 Vö. A szórvány történetének összefoglalója utal rá, hogy az egyik latin főpásztor olvastára szerint a hajdúdorogi püspöknek az újonnan joghatósága alá került országrészben világosan különböztetnie kell a „körzeti paróchiák” és a „szoros értelemben vett szórványterületek” között (ahol tudniillik a görögkatolikus szórványlelkészek nem tudják maradéktalanul ellátni feladataikat), mert „eszerint kell majd a *PK-nak döntenie*, hogy *mit hagy jóvá*, mint tényleges görögkatolikus jurisdikciós területet, ill. hol marad meg

MKPK 1973. június 13–14.-i ülésén tartott összefoglalójának egyik megállapítása is kaphat hasonló olvasatot: „n. 1: A joghatóság kiterjesztése első sorban nem területre, hanem személyekre szól: „Minden bizánci szertartású hívőre a Magyar Állam egész területén”.³⁰⁾

Összegezve e meglátásokból kétféle értelmezés rajzolódik ki. Az egyik szerint az 1968-es szentszéki rendelkezés az egész ország területén *egységes* görögkatolikus egyházszervezetet hozott létre, ha csak átmeneti jelleggel is; míg a másik szerint ilyen egységes arculat –*országos területű eparchia*– még ideiglenesen sem jött létre, s ennek megfelelően a szórványterületeken még szoros értelemben vett görögkatolikus *eparchiális* egyházszervezetről sem beszélhetünk.³¹

Az átmeneti bizonytalan helyzet megoldását II. Szent János Pál döntése hozta el, mely –a Miskolci Apostoli Exarchátust leszámítva– egész Magyarországra kiterjesztette a Hajdúdorogi Egyházmegye területét.³²

*

5. *A szórványhelynökség megszervezése.* A püspöki joghatóság ideiglenes kiterjesztése után Dudás Miklós püspök a szórványban élő hívek közvetlen lelkipásztori lelátására azonnal külön belső egyházszervezetet szervezett hozott létre. Ennek történetéről a hajdúdorogi érseki levéltár érdekes anyagot őriz,³³ mely alapján az intézmény indulása az alábbiak szerint foglалható össze.

Az görög eparcha az új *püspöki helynökség* élére 1969 elején Timkó Imrét, a Hittudományi Akadémia professzorát állította.³⁴ Első munkatársai Bacsóka Pál, Kozma Lajos és Szántai Miklós. A Püspöki Kar 1968. december 4-én körlevélben szabályozta a szórványban jelentkező fontosabb rítusközi kérdéseket.³⁵ Ennek tervezetét a hajdúdorogi püspök felkérésére Hollós János készítette.³⁶ A hároméves próbaidő végén a helynök beszámolót készített a szórvány helyzetéről,³⁷ melynek nyomán 1972 márciusában az ideiglenes

a közös körlevél alapján a latin szertartású plébánosok joghatósága a görögkatolikus hívek felett továbbra is”, GKPL, I-1-I III-6 [26] [*kiemelés tőlem*].

30 GKPL, I-1-I III-6 [27].

31 Vö. SZABÓ 2021, 219–220.

32 Lásd: IOANNES PAULUS II, const. ap. *Summis Pontificibus* [in iurisdictionem Eparchiae Haidudoroghensis omnes perpetuo atque stabiliter rediguntur Christifideles ritus Byzantini in universa Hungaria commorantes], 17. VII. 1980, in AAS 72 (1980) 7, 985–986; lásd még: NYEL I–1–b. 14. téka (1980. 3. szám, 2. o.); GKPL VIII–3–b.

33 Lásd: GKPL, I-1-I.

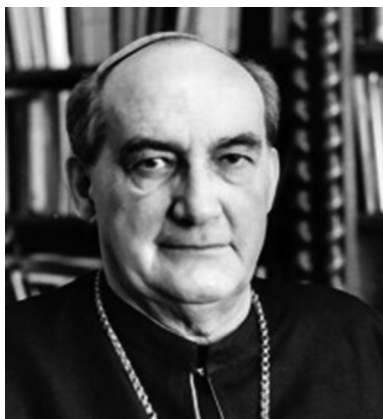
34 GKPL I–1–I. 3. cs. 4.

35 GKPL I–1–I. 1. cs. 4.

36 GKPL I–1–I. 3. cs. 11.

37 GKPL I–1–I. 3. cs. 11.

kiterjesztést Róma újabb hátróm évre meghosszabbította.³⁸ 1973 szeptemberében Timkó Imre frissen megválasztott káptalani helynökként a szórványlelkészeket „vezető-lelkészekké” nevezte ki, Mosolygó József, Szarka János, illetve Kiss Andor személyében pedig segédlelkészt adott melléjük.³⁹ A Püspöki Kar 1974 szeptemberében újabb körlevelet bocsátott ki a görögkatolikus szórványról.⁴⁰ Timkó Imre a második hároméves periódus lejárta előtt – 1974 Szent Miklós napján – újabb kérvénnyel fordult a Kongregációhoz a joghatósági kiterjesztés véglegesítése érdekében.⁴¹ Jelentésében megemlíti, hogy a pesti oldalon három, a budai oldalon két további parókiát szervezett.⁴² 1973 júniusában került sor a pécsi szórványparókia megalapítására, mely Cserhádi József püspöktől megkapta a Xavér-templomot, ahol így szintén görögkatolikus központ alakulhatott, melynek első parókusa Szántai Miklós lett.⁴³

Timkó Imre

A szórvány három szervezeti formára tagolódott: *parókiákra*, illetve ezekhez kötődő *miseközpontokra*, melyekből 1974 végén 42 működött; *filiális területekre* (ahol havi egy vagy két alkalommal végeztek görög liturgiát); végül a *szoros értelemben vett szórványra*, ahol tudniillik görög szertartások végzésére – egyelőre – csak alkalmanként kerülhetett sor.⁴⁴ E területeken híveink lelkipásztori ellátásában a görög hierarchia így továbbra is a helyi római katolikus papság segítségére szorult. Timkó Imre a felmérései alapján a szórvány létszámát 1974 végén közel 80.000 főre, a görögkatolikus összlétszám harmadára becsülte.⁴⁵

1975. március 15-én a megyéspüspökké kinevezett. Timkó Imre Keresztes Szilárdot a szórványterület püspöki helynökkévé nevezte ki, Budapest székhellyel.

38 GKPL I–1–I. 3. cs. 5.

39 GKPL I–1–I. 2. cs. 15.

40 GKPL I–1–I. 3. cs. 13.

41 GKPL I–1–I. 1. cs. 3.

42 GKPL I–1–I. 1. cs. 3.

43 GKPL I–1–I. 3. cs. 11.; GKPL I–1–I. 3. cs. 15.

44 GKPL I–1–I. 3. cs. 3.

45 GKPL I–1–I. 1. cs. 3.

Összegzés

Noha a keleti egyházak hatályos alkotmányjogaként 1990-ig a XII. Piusz-féle *mp. Cleri sanctitati* maradt hatályban, a II. Vatikáni Zsinat egyház-tana és fegyelmi rendelkezése új távlatokat nyitott a magyar görögkatolikus közösség számára is. A kormányzati hatalom szentségi eredetének a tézise erősítette a helyi egyházi autonómia esélyeit. Ebbe az irányba hatott annak a sarkalatos elvnek a kimondása is, hogy az egyes rítusok/Egyházak egymástól kölcsönösen függetlenek, mindegyikük közvetlenül kapcsolatban áll a katolikus egyházzal.⁴⁶ A zsinati rendelkezések egy korai igen kedvező fejleményeként a Keleti Egyházi Kongregáció 1969 januárjától az egész országra kiterjesztette a hajdúdorogi püspök joghatóságát.

46 A görögkatolikus metropolitai egyházat felállító pápai konstitúció záradéka ugyan-ezen ekkezológiai meggyőződést tükrözi; lásd: FRANCISCUS, const. ap. *In hac suprema* [Ecclesia metropolitana sui iuris Hungariae pro Christifidelibus Byzantini ritus conditur], 19. III. 2015, in AAS 107 (20015) 6, 505; továbbá: SZABÓ Péter, „A Hajdúdorogi Eparchia metropolitai rangra emelésének hátteréhez”, in *Athanasiana* 41 (2015) 48–65.

3.4 A görögkatolikus kanonisztika és hatása kormányzati berendezkedésünk fejlődésére

Előzetes észrevételek

A kánonjog története három megközelítésben tárgyalható, úgymint: forrás- és irodalomtörténet, intézménytörténet, továbbá tudománytörténet.¹ A magyar görögkatolikus kánonjogászok szakmai öröksége nem is olyan léptékű, ami sajátos értelemben vett tudománytörténeti fejtegetéseket tenne lehetővé. Egyes kanonisták azonban közösségünk önazonossága megerősítésére és egyházfegyelme fejlődésére jelentős hatást gyakoroltak, ami figyelmet és feldolgozást érdemel.

A kánonjoggal doktori tanulmányaik, hivatali beosztásuk, illetve megbízásaik révén jónéhányan görögkatolikus pap kapcsolatba kerültek. Ezek között három személy emelkedik ki, akiket joggal tartunk számon hazai görögkatolikus kánonjogászként: Rusznák Miklós, Papp György és Hollós János. Szakmai tevékenységük alaposabb, monografikus szintű feldolgozást érdemel. Az alábbiakban csak néhány fontos írásuk, illetve gondolatuk felelevenítésére szorítkozok, elsősorban az alkotmányjog területéről, mely jelen kötetünkben a magyar kánonjogtörténet tárgyalásának sajátos szempontja. A három szerző közül részletesebben Hollós János életével foglalkozunk. Egyrészt azért, mert a másik két szakemberrel szemben az ő tevékenysége eddig teljesen feldolgozatlan. Emellett, másrészt, azért is, mert mint majd láthatjuk, az előzők inkább a trentói kor zárásának a kánonjogászai, míg Hollós a II. Vatikáni Zsinat gondolatait közvetíti.

*

Elöljáróban érdemes feleleveníteni, hogy a keleti kánonjog művelésének régióinkban a XIX. századtól figyelemre méltó hagyományai vannak. A diszciplína iránti tudományos érdeklődés elsősorban az itt íródott kézikönyvek formájában jelentkezett. A felekezeti kiadványok² mellett sajátos műfaj to-

1 Ez utóbbihoz lásd: ERDŐ Péter, *Storia della scienza del diritto canonico. Una introduzione*, Roma 1999.

2 A kor jelentős szerzői és keleti kánonjogi műveik: Јевтимије Јовановић, Начатки церковнаго права древныя православныя восточныя церкви, В'Новомъ-Садѣ 1841 [bilingvis kiadvány, latin verziója: Euthymius JOANNOVICVS, *Principia iuris*

vább a különböző felekezetek jogát egységes műbe foglaló kézikönyvek típusa, melyek röviden az ortodox és görögkatolikus fegyelem sajátosságaira is kitérnek.³ E tudománytörténeti tény egy idő óta újra előtérbe került, aminek köszönhetően a terület neves képviselőiről néhány érdekes szakmai elemzés született.⁴ Görögkatolikus kánonjogászaink tevékenysége ebbe a gazdag szakmai háttérbe és örökségbe ágyazódik.

ecclesiastici veteris orthodoxae orientalis Ecclesiae, Neoplatanae 1841]; Andrei von ŞAGUNA, *Compendium des kanonischen Rechtes der einen, heiligen, allgemeinen und apostolischen Kirche*, Hermannstadt 1868; Joseph ZHISHMAN, *Das Eherecht der orientalischen Kirche*, Wien 1864; ID., *Die Synoden und die episkopal-Ämter in der morgenländischen Kirche*, Wien 1867; ID., *Die Unionsverhandlungen zwischen der orientalischen und römischen Kirche*, Wien 1858; ID., *Das Stifterrecht in der morgenländischen Kirche*, Wien 1888; Nikodim MILASCH, *Das Kirchenrecht der morgenländischen Kirche [nach den allgemeinen Kirchenrechtsquellen und nach den in den autokephalen Kirchen geltenden Spezial-Gesetzen]*, Mostar ²1905; Josephus PAPP-SZILÁGYI DE ILLYÉS-FALVA, *Enchiridion juris Ecclesiae Orientalis Catholicae, pro usu auditorum theologia et eruditione cleri graeco-catholici, e propriis fontibus constructum*, M-Varadini 1862; Василии Масцюхъ, Церковне право супруже..., Перемишль 1910.

- 3 A régióra jellemző sajátosság továbbá a különböző felekezetek jogát egységes műbe foglaló kézikönyvek műfaja: Ferdiand WALTER, *Lehrbuch des Kirchenrechts aller christlichen Confessionen*, Bonn ⁸1839; Friedrich VERING, *Lehrbuch des katholischen, orientalischen und protestantischen Kirchenrechts, mit besonderer Rücksicht auf Deutschland, Oesterreich und die Schweiz*, Freiburg/Bg ³1893; KONEK Sándor, *Egyházjogtan kézikönyve különös tekintettel a magyar állam egyházi viszonyaira*, Budapest ⁹1903; SZEREDY József, *Egyházjog különös tekintettel a magyar szent korona területének egyházi viszonyaira, valamint a keleti és protestáns egyházakra*, I–II, Pécs ³1883.
- 4 Lásd pld. Keith HITCHINS, *Orthodoxy and Nationality: Andreiu Şaguna and the Rumanians of Transylvania, 1846–1873* (Harvard Historical Studies 94) Cambridge [Mass.], 1977; Maria STAN, *Andrei Şaguna and „The Organic Statute”*, Diss. U.W., Wien 2009; Thomas NÉMETH, *Josef von Zhishman (1820-1894) und die Orthodoxie in der Donaumonarchie* (Kirche und Recht 27), Freistadt 2012; Luka NOVAKOVIĆ, *Nikodim Milaš, vescovo della Dalmazia ed Istria ed il suo contributo alla canonista orientale*, PIO Diss., Roma-Belgrado 2005; Orazio CONDORELLI, „Il diritto canonico orientale nell’opera di due autori della Scuola «storica» tedesca: Ferdinand Walter e Friedrich Vering”, in *Diritto e Religioni* 10, anno V, n. 2 (2010) 358–378; Ewa GAJDA, „Bazyli Masciuch e il suo «Церковне право супруже [...]»». Le prime note della ricerca”, in *Studia Iuridica Toruniensia* 7 (2010) 162–186; lásd még: SZABÓ Péter, „Şaguna, Andrew”, in *Encyclopedic Dictionary of the Christian East*, Edward FARUGIA (ed.), Rome 2015, 1621–1623; ID., „Zhishman, Josip”, in Uo., 1937–1938. Maria I. CRISTESCU, „Papp-Szilágyi, Iosif”, in Uo., 1436–1437. (Ebbe a sorba illeszkedett a Görögkatolikus Hittudományi Főiskolán keleti kanonisták életműveinek taglalására rendezett nemzetközi konferencia is: SZENT ATANÁZ GÖRÖGKATOLIKUS HITTUDOMÁNYI FŐISKOLA, *Scienza canonistica orientale: personaggi e dottrine*, Nyíregyháza-Ungvár 2007. ápr. 20–22.)

1. Rusznák Miklós (1878–1954) görögkatolikus kánonjogász

Az eperjesi eparchia papja,⁵ aki azonban a római levéltári adatok szerint a miskolci apostoli kormányzóság kodifikációs tevékenységét is hathatósan támogatta. A z első egyházi törvénykönyv megjelenése után monográfiát jelentetett meg.

A latin törvénykönyvről az esedékes keleti kodifikáció összefüggésében már az első kódex kihirdetését követő évben figyelemre méltó monográfiát publikált.⁶ A Pápai Törvényszövegek Tanácsának (ma Dikasztérium) római levéltára, illetve a miskolci eparchia levéltára Rusznáktól teljes keleti kódex-tervezetet is őriz.⁷ (Ez első látásra ugyancsak a fentebb említett –azaz a latin kódexet keletiekre minimális változtatásokkal alkalmazó– korai munkamódszert tükrözi.) Noha az eperjesi egyházmegye papja volt, a kodifikáció római fázisában, mint láttuk, a miskolci kormányzóság képviselőjében tűnt fel.⁸ Miklósy püspöktől eltérően, aki a latin egyházi törvénykönyvhöz történő minél szorosabb igazodást tekintette célszerűnek, fontosnak tartotta a saját görögkatolikus helyi jog („iura propria Graecorum”) fenntartását.⁹ A korabeli

meggyőződést követve ő is a latin törvénykönyv széleskörű keleti hatályát vallotta. A böjti rend alóli paróchusi felmentői jogkör kérdésében ebből adódóan vitába keveredett adminisztrátorával, Nyárádi püspökkel. Serédi Jusztinián vótuma e témában is cáfolta a latin törvénykönyv széleskörű eperjesi hatályának tézisé.¹⁰ A keleti böjti fejelemről figyelemre

5 Életrajzi adataihoz röviden lásd: [N.N.], „Rusznák Miklós”, in *Magyar Katolikus Lexikon*, DIÓS István (szerk.), XI, Budapest 2006, 784; továbbá: Andrej SLODIČKA, *Život a dielo Mikuláša Rusnáka [1878 – 1954] v kontexte ekumenizmu*, Prešov 2011 [kézirat].

6 RUSZNÁK Miklós, *Az új kánonkódex és az egyház keleti jogfegyelme*, Eperjes 1918; továbbá: Uő., *Codex iuris canonici respectu habito edendi proiure Ecclesiae catholicae orientali Codicem juris canonici*, Praha 1931.

7 DTL-A [katalogizálatlan]; MEL I-10; lásd: 130. old. feljebb.

8 Lásd: 122. old. feljebb.

9 SZABÓ Péter „Miklósy István püspök és az első egyházi törvénykönyv (CIC’1917). Új levéltári adatok”, in *Athanasiana* 54 (2022) 251–262, 258.

10 Lásd: ACO, Ponerze, *Congregazione plenaria del 3 febbraio 1927 – Prot. 138, Ruteni, Relazione con sommario e voto circa l’estensione ai parroci di rito greco delle diocesi di Eperies, Munkacs e Hajdudorogh, della facoltà di dispensare dall’astinenza e dal digiuno concesso ai parroci latini dal Canone 1245 del Cod. Iur. Can.*, 16–20 [30–304].

méltó tanulmányt írt,¹¹ e témában a miskolci kormányzóság észrevételei a kodifikációban is visszhangra találtak.¹²

Görögkatolikus tudós papként egyaránt szolgálta az eperjesi rutén eparchiát és a keleti kodifikáció révén az ez idő tájt a ruténból bizánci-magyar identitásúvá fejlődő miskolci apostoli kormányzóságot.

2. Papp György (1909–1975) hajdúdorogi kánonjogász

Egyházmegyes papként lett római ösztöndíjas. Munkánk előző fejezetében láthattuk, hogy fiatal kora dacára rövid, de alapvető jelentőségű művekkel gazdagította a görögkatolikus kánonjogtudományt. Szakmai életrajza eddig jobbra a saját művei bevezetőiből kigyűjthető szórványos biográfiai adatokra épült.¹³ A hajdúdorogi metropolitai levéltár azonban a római tanulmányai időszakáról érdekes iratanyagot tartalmaz.¹⁴ Ennek alapján a kánonjogász későbbi szakmai tevékenysége szemszögéből e meghatározó évekről viszonylag pontos képet alkothatunk.

2.1 Egyházjogi tanulmányok. Papp György tanulmányait a Pázmány Péter Királyi Egyetemen végezte. Miklósy püspök 1933-ban szentelte a hajdúdorogi eparchia papjává. 1934 júliusában az egyházi közigazgatási jog tanulmányozása céljából az 1934–35. tanévre a római Collegium Hungaricum-ba állami ösztöndíjat nyert.¹⁵ Első beszámolójából kiderül, hogy a lateráni *Pontificium Institutum Utriusque Iuris* rendes hallgatója.¹⁶ Emellett vendéghallgatóként a Pápai Keleti Intézetbe is beiratkozott. Itt a keleti kánonjogtudomány olyan meghatározó korabeli tudósa tanították, mint Acacius Coussa vagy a német jezsuita Emil Herman. Emellett az ösztöndíjas –saját költségére– a Rota Romana ügyvédképző kurzusát is felvette.¹⁷

11 Lásd: RUSZNÁK Miklós, „A görög egyház böjti fegyelme”, in *Hittudományi Folyóirat* 20 (1909) 618–675.

12 „*Ungheresi — Mons. Papp*: Fa qui una distinzione molto sottile dei gradi di astinenza e propone questo testo: *Tyrogabiae* lex vetat carne iureque carnis vesci, non autem ovis et lacticiniis; *abstinentiae (enkrataia)* lex vetat ovis et lacticiniis iureque ex iisdem vesci, non autem piscibus, oleo et quibuslibet, condimentis ex herbis expressis; *xerophagiae* vero lex vetat cibis recenter sine ullo licet condimento coctis vesci, non autem iisdem assatis vel pane”, DTL-B.

13 Lásd: Péter SZABÓ, „Orientalisches Kirchenrecht in Ungarn im XX. Jahrhundert (I). Kirchenrechtliche Tätigkeit von György Papp”, in *Folia Canonica* 2 (1999) 267–274. Állános életrajzi adataihoz lásd: PIRIGYI István, *A magyar görögkatolikusság történetének kiemelkedő személyiségei*, in *A Hajdúdorogi Bizánci Katolikus Egyházmegye jubileumi emlékkönyve 1912–1987*, TIMKÓ Imre [szerk.], Nyíregyháza 1987, 218–219; UÓ., „Papp György”, in *Magyar Katolikus Lexikon*, DIÓS István (szerk.), vol. X, Budapest 2005, 593.

14 Lásd: GKPL I-1-a 731/1935, 1–49.

15 GKPL I-1-a 731/1935, 34.

16 Itt olyan neves szakemberek oktatták, mint Santi Romano (civiljog), Francesco Roberti (perjogi gyakorlat) vagy Acacius Coussa (keleti jog).

17 GKPL I-1-a 731/1935, 40.

Egy következő tanulmányi beszámoló 1935. márc. 25-ről maradt fenn, mely az első félév tanulmányi eredményeiről ad részletesen számot.¹⁸ Egy másik levél arról értesít, hogy doktori értekezésre a „Historia fontium iuris particularis Hungaro-Græcorum” témát választotta.¹⁹

Ezt követően a beszámoló tájékoztatja Miklósy püspököt arról, hogy zajlik a keleti kodifikáció.²⁰ Egy 1935 márciusi beszámolóban hivatalos megbízást kér a püspökétől „a magyar görög-katolikus egyház jogforrásainak összegyűjtésére”. Amint írja, „a különböző rítusok püspökeinek megbízásából papok, szerzetesek és klerikusok egész serege kutat itt, ilyen megbízás alapján számukra minden levéltár megnyílik. Jelzi, hogy maga is szívesen vállalkozna e forrásgyűjtő levéltári munkára, s ennek érdekében Sincero bíborosnak címezett püspöki megbízásra lenne szüksége.²¹ Melles Géza véleményezése nyomán püspöke megadja a kért megbízást, és még egy tanulmányi évet engedélyez neki.²² A szakvélemény továbbá javasolja, hogy Miklósy püspök az ösztöndíjast az egyházmegyei kodifikációs bizottság tagjává is nevezze ki.²³

2.2 Papp György tudományos jelentősége. Amint az kötetünk előző fejezeteiből kiderül, szakmai tevékenysége meghatározónak bizonyult a hazai görögkatolikus egyház számára. Egyrészt a római tanulmányainak köszönhető ismeretek és ösztönzése révén meghatározó élete első szakaszát a magyar görögkatolikus jogforrások kutatásának szentelte.²⁴ Emellett, mint láttuk, írásaiiban képviselte a magyar görögkatolikus közösség rituális függetlenségét, a rutén és román (bizánci) rítustól elkülönülő magyar (bizánci) rítus létét.²⁵ E két téren kifejtett tevékenységével jelentősen hozzájárult a fiatal hajdúdorogi eparchia lassú emancipációjához.

A zivataros történelmi körülmények nem tették lehetővé, hogy a szakmai tehetségét a későbbiekben is a hazai magyar görögkatolikus egyház javára fordítsa. A háború után fiatalon kanadai emigrációba kényszerült. Ettől kezdve tevékenysége elsősorban az ott élő magyar görögkatolikusok szervezésére és lelkipásztori szolgálatára irányult.

18 GKPL I-1-a 731/1935, 44–48.

19 GKPL I-1-a 731/1935, 44.

20 GKPL I-1-a 731/1935, 45.

21 GKPL I-1-a 731/1935, 46–47.

22 GKPL I-1-a 731/1935, 1. „A megbízást méltóztassék a római kodifikációs bizottság elnökének, Sincero bíboros úr Őeminenciájának bejelenteni, tőle a megbízott részére a római Kongregációk levéltáraiba való kutatásra engedélyt kérni, kieszközölni”, *uo.*, 1, 3.

23 GKPL I-1-a 731/1935, 3; vö. 124–125. old., feljebb; továbbá: Lásd: ACO, pos. 719/48, Ruteni – ungheresi, Hajdudorog: Mons. Giorgio Papp, f. 8

24 Lásd: 35. old. skk., feljebb.

25 Lásd: 83. old. skk., feljebb.

3. Hollós János (1924–2011)

A hajdúdorogi egyházmegyében Hollós tevékenysége mind az oktatás, mind a jogfejlesztés terén fontos.²⁶ Egyházjogot a Hittudományi Akadémián Bánk Józsefnél tanult. A keleti kánonjogban önképzés révén mélyedt el.²⁷

1. *Főiskolai tanár és kanonista.* A Görögkatolikus Hittudományi Főiskola oktatójaként főiskolai jegyzetek sorát készítette, melyek között –terjedelme miatt is– elsősorban az alkotmányjogi jegyzete érdemel említést.²⁸ Írásai között fontos a keleti jogforrásokat áttekintő 1962-es kézírata.²⁹ A 194 oldalas mű tíz fejezetre oszlik. Ezek között elsősorban a magyar görögkatolikusokról szóló 10. § érdekes,³⁰ hisz e közösség önálló rítusként történő hivatalos szentzéki elismerése ekkor még folyamatban volt. A fejezetben jogi problémák rövid elemzésével is találkozunk, melyek Hollós szakmai rátermettségét tükrözik.

Az egyik ilyen kérdés a vegyes rítusú jegyesek házasságkötésénél illetékes eskető kérdése volt, mely körül a *mp. Crebrae allatae* kihirdetése után (1949) élénk hazai szakmai vita kerekedett.³¹ A kérdés a Keleti Egyház Kongregációjával folytatott levelezés nyomán tisztázódott,³² mely a Hollós által képviselt álláspontot erősítette meg. Eszerint –szemben a korábbi hazai szokással– eltérő rítusú jegyesek esketésénél mindig a vőlegény paróchusa (vagy plébánosa) illetékes.³³ Egy másik komoly elméleti nehézséget felvető kérdés az első

26 Életrajzi adataihoz lásd: PREGUN István, „Hollós János”, in *Magyar Katolikus Lexikon*, szerk. DIÓS István, IV, Budapest 1998, 425; VÉGHSEŐ Tamás, *Görögkatolikus papok történeti névtára* (Collectanea Athanasiana V/1), Nyíregyháza 2015, 198–199. A keleti kodifikációs bizottság számára benyújtott sajátkezű szakmai önéletrajzához lásd: „Breve curriculum vitae Ioannis Hollós” [1973. nov. 16], PCdLT/SCICO, Prot. n. 114/73/2, doboz

27 HOLLÓS János, „Az új keleti katolikus kódex megalkotása és jelentősége”, in *Athanasiana* 11 (2009) 9–19, 10. (Egy éves római tanulmányi ösztöndíját a kiutazás politikai megtagadása miatt 1949-től már nem vehette igénybe; lásd: uo.)

28 HOLLÓS János, *A keleti egyházak személyi joga*, Téglás 1964, 349 pp. [kézirat], GKHF Könyvtár, n. 49.917; lásd még: SZABÓ Péter, *Hollós János görögkatolikus kanonista. Szakmai életrajz*, Nyíregyháza 2024, 6.

29 HOLLÓS János, *A keleti szertartások jogforrásainak története*, [h.n.] 1962, 194 pp. [kézirat] GKPL VI-25-1d 21. dok.

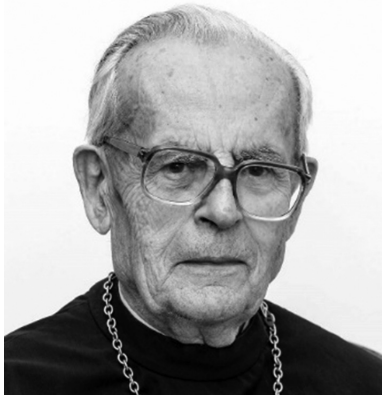
30 HOLLÓS 1962, 125–166.

31 Lásd: GKPL VI-21.

32 Lásd: SZABÓ Péter, *Vegyesrítusú jegyesek esketése. A CCEO'90 831. kán. 2. § értelmezése a kodifikációtörténet tükrében*, in *Ratio intellegendi et ordo vivendi*. Ünnepi kötet Hársfai Katalin 70. születésnapja alkalmából, KUMINETZ Géza – SZABÓ, Péter – UJHÁZI, Lóránd (szerk.), Budapest 2020, 213–249, 215–218. (Érdekes, hogy a kódex kidolgozása során Papp Antal érsek még a korábbi szokás fentartását javasolta: „fovrebbe farsi coram sponsae parochus come nel Codice latino e nella nostra consuetudine” [Ruteni: 2. mons. Gojdic e Mons Papp], in ..., 97.)

33 SZABÓ 2020, 217–218.

egyházi törvénykönyv hajdúdorogi kiterjesztésének vitatott témája, melyet fentebb tárgyaltunk.³⁴ A kérdésben az újabb rendelkezésre álló adatok alapján Hollós világos negatív álláspontra helyezkedik.

Hollós János
görögkatolikus kánonjogász

Noha bírósági feladatkörei és a kodifikációban rá osztott feladatkör egyaránt a házasság- és perjog terén kívánt tőle szerepvállalást, a legérdekesebb írásai mégis az alkotmányjogi témákban születtek. Ezek jól tükrözik a magyar görögkatolikus közösség emancipációja érdekében kifejtett –eddig kevésbé ismert– kitartó elkötelezettségét.

*

2. A hierarchikus fejlődés szószólója.

A hajdúdorogi kanonista szinte a kezdektől részt vett az 1969-ben alakult Keleti Kánonjogi Társaság³⁵ kongresszusain.

Az említett szervezet első kongresszusán (Bécs 1971) élénk vitába bonyolódott a magyar rítus létéről.³⁶ Jan Řezáč³⁷ kétségeit fejezte ki afelől, hogy a magyar görögkatolikus közösség külön, önálló rítust képezne. A PIO egy másik professzora, Sofron Mudryj ukrán bazilita viszont arra biztatta, hogy a témával kapcsolatos gondolatait írásban is fejtse ki. Erre konkrét lehetőséget az ausztriai kánonjogi társaság felkérése teremtett számára, egy 1972. márciusában Bécsben tartandó előadás révén.

A bécsi előadás csak kéziratban fennmaradt bevezetője szintén utal arra, hogy az előadás témaválasztását –a magyar görögkatolikus közösség jogi arculatának bemutatását– az előző őszi bécsi eszmecsere inspirálta.³⁸ A meghívást Hollós a magyar görögkatolikus közösség iránti figyelem jelének is

34 HOLLÓS 1962, 159–163.

35 A szakmai szervezet létrejöttéhez lásd: Ivan ŽUŽEK, „The Oriental Canon Law Society”, in *The Jurist* 30 (1970) 216–222; Uő., *The Oriental Canon Law Society is Born (1969)*, in *Ex aequo et bono*. Willibald M. Plöchl zum 70 Geburtstag, Innsbruck 1977, 375–383. A társaságot létrehívó orosz rítusú szlovén jezsuita szakmai életrajzához: Cyril VASIL, „Ivan Žužek s.j. (1924–2004) e il suo contributo scientifico alla canonistica orientale”, in *Eastern Canon Law* 1 (2012) 13–61.

36 Erről itthon esperesi gyűlések keretében is beszámolt, lásd: *Nyírmada és Hajdúböszörmény, 1972. évi tavaszi esp. ker. gyűlés: „A magyar görögkatolikus egyház jogforrásai és joghelyzete a II. Vatikáni Zsinat fényében”*, GKHF Könyvtár, K 911, 1–2.

37 Jan Řezáč s.j. (1914–1990), a Pápai Keleti Intézet Kánonjogi Fakultásának professzora; lásd: Edward FARRUGIA, „Remembering Fr Jan Řezáč our Secretary”, in *Orientalia Christiana Periodica* 58 (1992) 361–366.

38 „Erre szinte indítást kaptam itt, Ausztriában, azokban a beszélgetésekben, melyeket egyes neves római professzorokkal folytattam. A vita kiindulópontját egyikük véleménye-

tekintette, ami saját megjegyzése szerint ugyancsak befolyásolta témaválasztását.³⁹ Végül érdemes felidézni az írás mögött meghúzódó szándékot, mely ugyancsak a kéziratban fennmaradt bevezető jelez: „... kitűnő alkalomnak és fórumnak tartom Bécset, ökumenikus és Kelet felé nyitott beállítottsága miatt problémáink feltárára, amelyeket egyházam és az egész katolikus Anyaszentegyház szeretete sugall”.⁴⁰

A „bécsi előadás” két fejezetből áll: az első a magyar görögkatolikus *jogforrásokat*, a második a magyar görögkatolikus közösség *jogállását* tárgyalja, ez utóbbit a II. Vatikánum új elveinek fényében.⁴¹ A tanulmánynak az ad jelentőséget, hogy az első tudományos igényvel megírt idegennyelvű értekezés a magyar görögkatolikus egyház jogi helyzetéről.

A tanulmány első része a hajdúdorogi alapítólevéllel, a régi keleti törvénykönyv fentebb tárgyalt hajdúdorogi hatályának dilemmájával, az egyházmegye munkácsi eredetű részleges jogával, illetve az eltérő rítusú felek esketésére illetékes személy fentebb már ugyancsak érintett kérdésével foglalkozik, végül néhány, az egyházmegyét érintő Zsinat utáni jogszabály és intézkedés kerül felelevenítésre.⁴²

Az egyházmegyei alapítóbullával⁴³ kapcsolatosan szerzünk több érdekes kritikai észrevételt tesz. Így rámutat arra, hogy az csak a görögkatolikus egyházmegyéktől csatolt át híveket, a szórványbeli magyar görögkatolikusok viszont – a pesti paróchiától eltekintve – megmaradtak a római katolikus egyházmegyék joghatósági kötelékében. A bulla nem érte el a magyar liturgikus nyelvként történő törvényesítését sem.⁴⁴ A joghatóság országos kiterjesztésére végül 1968-tól került sor.⁴⁵ „Ez a fél évszázados késés viszont – Hollós meglátása szerint – rendkívüli hátrányt jelentett, nemcsak a híveknek, rítusuk

nye adta meg: mi nem vagyunk külön rítus”, lásd: [HOLLÓS János], *Bécsi előadásom bevezetőjéhez [kézirat]*, GKHF Könyvtár, K 915, leltári szám: 49.929.

39 Vö. [HOLLÓS János], *Dr. Hollós János beszámoló [...??] kongresszusról és 1972. márciusi előadásáról a bécsi Kat. Akadémián [kézirat]*, K 912, 1. GKPL VI-25-2d 9. mappa 2. dok.

40 HOLLÓS K 915, 2.

41 HOLLÓS János, „Die Rechtsquellen und die Rechtslage der Griechisch-katholischen Kirche in Ungarn im Lichte des II. Vatikanums”, in *Kanon II*, Wien 1974, 110–127, 119–121.

42 Uo., 111–122.

43 Prus X, litt. ap. *Christifideles graeci* [erectio dioecesis Hajdu-Doroghensis ritus graeci catholici in Hungaria], 8. VI. 1912, in AAS 4 (1912) 12, 429–435.

44 HOLLÓS 1974, 111. skk. (A magyar liturgikus nyelv kérdésének korabeli megítéléséhez lásd: Cyrille KOROLEVSKIJ, *Liturgie en language vivante: Orinet et Occident* [Lex orandi 18], Paris 1955, pp. DUDÁS Miklós, „A magyar liturgikus nyelv kialakulása és a bizánci szertartású kereszténység hazánkban”, in *Vigília* 8 [1966] 505–513, 512.)

45 A hajdúdorogi joghatóság hároméves próbaidőre megadott országos kiterjesztéséről szóló szentszéki értesítéshez lásd: Sacra Congregatio “pro Ecclesia Orientali”, Prot. n. 180/63 (6 agosto 1968); lásd: GKPL I-1-1 III-1, [3], 1.

megtartásában, de a papságnak is, a mostani lelkipásztori ellátás megvalósításában”.⁴⁶ Az idegen rítusú püspöki joghatóság imént jelzett fennmaradása és a népnyelv használati lehetőségének a latin szertartásban megengedett mértékre szorítása mellett a „latin jellegű kontroll”, ahogy Hollós nevezi, harmadik és egyben legtartósabb megnyilvánulásának a hajdúdorogi egyházmegye latin egyháztartományba tagolása bizonyult. E metropolitai fennhatóság tényleges egyházkormányzati intézkedésekkel nemigen járt,⁴⁷ hatása mégis igen hátrányosnak bizonyult! Az idegen tartományi kötődés ugyanis az önálló jogfejlődést, a saját rítus szerinti részleges jog kimunkálását gyakorlatilag ellehetetlenítette. Ez utóbbi kialakításának közege ugyanis, mint arra Hollós rámutat, egy *tartományi szintű görög törvényhozó zsinat* lett volna. Az egyházszervezeti önállóság hiányának további súlyos következményeként az esztergomi alárendeltség *a latin egyházfegyelem széleskörű átvételével* járt.⁴⁸ Míg az 1965-ben létrehozott egyetemes Püspöki Szinódusnak a területen kívüli metropoliták hivatalból tagjai lettek, alacsony hierarchikus státusza miatt a hajdúdorogi püspök e fontos intézményes gyűlésből is kimaradt.⁴⁹ Az országos joghatóság és a népnyelv liturgikus használatának kérdése a II. Vatikánum nyomán hamarosan rendeződött. Ezzel szemben a latin egyháztartománytól való függetlenedés esetünkben nem következett be, erre még fél évszázadot kellett várni.⁵⁰

46 HOLLÓS K 911, 3. A szórványban latin joghatóság alatt élő görögkatolikus hívek korábbi kedvezőtlen helyzetének illusztrálásához lásd: PIRIGYI István, *A magyarországi görögkatolikusok története*, II, Nyíregyháza 1990, 188–194, 192.

47 E metropolitai joghatóság értelemszerűen nem keverődő az esztergomi érseket hazánk primásaként megillető harmadfokú, országos jogkörökkel; ez utóbbiakhoz lásd: Alexander SZENTIRMAI, „The Primate of Hungary”, in *The Jurist* 21 (1961) 27–46; KÉSMÁRKY István, *Az esztergomi érseknek, mint Magyarország primásának jogai és kiváltságai*, Budapest 1896.

48 HOLLÓS K 911, 3; HOLLÓS 1974, 112–113; vö. „Megállapítható, hogy az írott latin jogrend befogadása messzemenően elhalványította a hagyományok követését, ami keletiségünk rovására ment. Eme hagyományokból élő gyakorlat formájában már csak egy vékony rétegről tesz tanúságot az egyházmegyei kodifikációs bizottság jelentése...”, HOLLÓS K 911, 6. Ezen értékelés aligha túlzó, ha figyelembe vesszük Papp György fenti summás minősítését, mely szerint a „graecorum latinissimi” jelző illett ránk; lásd: 43–44. old. fentebb. (Ezzel szemben, mint láttuk, a szomszédos román görögkatolikus egyház – az esztergomi joghatóság alóli 1853-as függetlenedését követően – három görögkatolikus tartományi zsinata révén önállóságát és keleti identitását jelentősen megerősítő saját részleges joganyagot dolgozott ki.)

49 HOLLÓS 1974, 122.

50 Ha az eleve bizonytalan jogállású körösi eparchiát leszámítjuk, a Hajdúdorogi Egyházmegye maradt az *egyetlen* keleti katolikus egyház, amely a II. Vatikáni Zsinat után is latin alárendeltségben maradt! A végül 2015-ben bekövetkező függetlenedés hátteréhez lásd: SZABÓ Péter, „A Hajdúdorogi Eparchia metropolitai rangra emelésének hátteréhez”, in *Athanasiana*, 41 (2015) 48–65; valamint: Uő., *The Greek Catholic Eparchy of Hajdúdorog Hundred Years after: Statistics, Legal Status, Questions*, in

Hollós számára világos, hogy „keletiségünk kulcskérdése mostani egyházszervezetünk átalakítása”!⁵¹ Noha a keleti egyházak hagyományos kormányzati berendezkedése a pátriárkátus, ez –mint írja– a magyar görögkatolikus közösség előtt csak „távoli reményként” jelenhet meg. Ennek ellenére, folytatja, a hierarchikus fejlődés útján jogunk, sőt kötelezettségünk is az első lépések megtétele.⁵² A püspöki konferencia –noha egy szükséges összekötőkapocs a latin főpásztorok felé– ugyanakkor a hajdúdorogi püspök számára Hollós meglátása szerint az önállóság szemszögéből inkább akadályt jelent!⁵³

*Attendantum est etiam
ad relationem istarum
ecclesiarum ad ecclesias
latinas quae sunt in eodem
territorio.*

A mondottak tükrében logikus, hogy Hollós János a hajdúdorogi egyházmegye metropolitai rangra emelését szorgalmazza. A magyar metropólia, mint írja, jelentős egyházszerkezeti előrelépés lenne. Ennek lehetősége csírájában már jelen van, amennyiben a görögkatolikus egyházszerkezet –nézőpontja szerint– már ekkor három részre tagolódik, úgymint az eparchiára, az exarchátusra és –mintegy harmadik természetes egységként– a szórványhelynökségre.⁵⁴ Hollós érdekes észrevétele szerint a keleti metropolita *mp. Cleri sanctitati* által vázolt alakján a latin fegyelem leépülési hatása tükröződik,⁵⁵ s ezért –véleménye szerint– egy hazai görög metropolíát további jogkörökkel, így például a helyi püspökválasztás jogával kellene felruházni.⁵⁶

Ius quia iustum. Festschrift für Helmuth Pree zum 65. Geburtstag, Hrsg. von Elmar GÜTHOFF – Stephan HAERING (Kanonistische Studien und Texte; Band 65), Berlin 2015, 319–335.

51 HOLLÓS K 911, 8; vö. HOLLÓS 1974, 125.

52 Uo.

53 „Der Hajdudoroger Bischof ist Mitglied des ungarischen katholischen Episkopats. Die Bischofskonferenz bildet ein notwendiges Verbindungsorgan mit den lateinischen Oberhirten, andererseits bedeutet die Erweiterung der Zuständigkeiten der Konferenzen für den Bischof von Hajdudorog eher einer Schranke”, HOLLÓS 1974, 126. (Érdemes megjegyezni, a II. Vatikáni Zsinat által döntéshozatali szervvé formált püspöki konferenciák még *ritusközi* szervek voltak (vö. CD 38), s így –mai szabályozásuktól eltérően– ekkor kötelezhettek a körükbe tartozó keleti katolikusokat is; lásd: CD&EP.

54 A Szórványhelynökség ugyanakkor *nem önálló* részegyház volt, hanem csak az eparchia területén püspöki jogkörben kialakított *belső lelkipásztori szervezeti egység*. Ez utóbbi létrehozására a hajdúdorogi joghatóság ideiglenes országos kiterjesztése után került sor. (A vikariátus első püspöki helynöke, Timkó Imre professzor, 1969. február 20-án kapta kinevezését; vö. *A Magyar Görögkatolikus Szórványhelynökség kronológiai sorrendben előadott története*, lásd: GKPL, I-1-I III-6 [18].)

55 Vö. @ old. (spinelli)

56 HOLLÓS 1974, 126. (A püspökök kijelölésében a balázsfalvi görögkatolikus metropólia gyakorlata szerint érdekes szerep jutott a helyi egyház képviselőinek; lásd pl. Willi-

Végül az alkotmányjogi észrevételek terén megemlíti, hogy jogrendünk keleti arculata az eddiginél jobban kidomborodna szinodális formák révén. A hajdúdorogi mozgalom idején olyan nagygyűléseket tartottak, melyeken laikusok is meghatározó szerephez jutottak.⁵⁷

Figyelemre méltó Hollós ökumenikus érzéke is, amennyiben álláspontja szerint „meg kell óvnunk rítushasonlóságunkat a hazai ortodoxokkal, még ha nem is vezethet minket egyedül a túlzó tradicionalizmus”.⁵⁸

Ennél is érdekesebbek azonban a görögkatolikus *identitást és jövőképet* illető gondolatai. Ezek igen pontosan érzékelik a II. Vatikánum által a keletiek számára nyitott ígéretes távlatokat, illetve szerzőnk felismeri, hogy közösségünk jövőbeli kibontakozása vagy –éppen ellenkezőleg– lassú beolvadása a latin tömegbe elsősorban e zsinati orientáció elfogadásától vagy elutasításától függ! A fogalmazásmód szókimondó, ennek ellenére olvasatom szerint nem barátságtalan, inkább a zsinat szellemétől ihletett optimista őszinteség hatja át. Észrevételei ma sem kevésbé időszerűek, mint ötven évvel ezelőtt. A görögkatolikus közösség jövője ma is a rájuk vonatkozó első számú zsinati orientáció érvényesülésétől, azaz *a keleti identitás* minél teljesebb *visszanyerésétől függ*.⁵⁹ Noha evidenciákról van szó, e gondolatokat mégis célszerűnek tartom pontosan felidézni.⁶⁰ A görögkatolikus egyház megújulásának kulcskérdéseit 1972-ben papírra vetett gondolatai a következő módon összegezhetők:

„A görögkatolikus Egyház belső tartalma, lelkisége és teológiája, szellemi értékei, korszerű összefoglalása is feladat. Enélkül nem tudjuk megmondani már hittankönyveinkben sem, miért vagy görögkatolikus, enélkül a szórványokba irányuló missziós munkához hiányzik az eszmei indíték, enélkül

am A. BLEIZIFFER, *Alegerea Episcopilor în Biserica „sui iuris”*, in *Acta Blasiensia II, Biserica Română Unită cu Roma Greco-Catolică – istorie și spiritualitate*, Blaj 2003, 129–142, 139.)

57 Vö. HOLLÓS 1974, 126; lásd: JANKA György, *A magyar görögkatolikusok első nagygyűlése Hajdúdorogon 1868-ban*, in *Hajdúdorog 1968–2018. Tanulmányok és források a magyar görögkatolikusok történetéhez*, szerk. VÉGHSEŐ Tamás (Collectanea Athanasiana I/10), Nyíregyháza 2019, 27–53. (A széleskörű keleti szinodális gyűlések egyes korábbi formáihoz lásd például: Willibald PLÖCHL, *Episcopal Synods and Clergy-Laity Congresses of the Orthodox Church*, in *Kanon II*, Wien 1974, 177–191; továbbá: Kiss Emil, *A magyarországi g. kel. szerb egyház szervezete, egyházi és iskolai törvényei és szabályai* [h.n.] 1901, 29 skk.)

58 HOLLÓS K 911, 7.

59 E téma újabb fejtegetéséhez lásd: Péter SZABÓ, „Return to the ‘Ancestral Traditions’ (OE 6^a). Reasons and Meaning”, in *Ostkirchliche Studien* 66 (2017) 2, 256–284.

60 Ez nem csak azért indokolt, mert Hollós gondolkodásmódjának meghatározó jegyei, hanem azért is, hogy világosan lássuk: ezen irányelv megvalósulásának szorgalmazása nem egy „ortodoxizáló törpe minoritás” gondolatai, ahogy a gyakran visszaköszönő narratíva szerint hallhatjuk, hanem olyan személyek meggyőződése is, akik esetében –mint Hollósnál– az elkötelezett hagyományos magyar görögkatolikus önazonosság nem kérdőjelezhető meg.

híveink a latin tengerben nélkülözik a kellő öntudatot, papjaink pedig saját kisebbségi helyzetű Egyházuktól latin illúziókat várnak, és csalódnak benne. A teológiai oktatásnál csakúgy, mint a rekollekciókon szükséges ezért a keleti teológia és lelkiség, a keleti liturgia és egyházi élet korszerű bemutatása, amely képes vonzó erőt gyakorolni, kiegészítőleg és termékenyítőleg hatni a latin változatú katolicizmus hordozóira csakúgy, mint a sorainkban levőkre. Belső megszépülésünkért dolgozni közös feladat. [...] Az az idő elmúlt, amikor a katolikus ügyért egyedül mi hozunk áldozatot, s amikor a többség akarata és súlya kisebbségi és másodrendű helyzetet teremt. A magyar katolikus egyház akkor méltó e névre, ha nem csak latin (hittankönyveitől kezdve papjaiig), hanem elsősorban katolikus, aki a maga erejét a kisebb testvér javára használja fel, nem rovására. [...] Az egység munkálása is élő dolog, s a fejlődés is, amely szerves fejlődés legyen, a zsinat szerint, vagyis a latinizálódás útja helyett görög, de magyar görögkatolikus fejlődés. Ahol annyi energia van, mint nálunk, ahol annyi vágy feszül, ott hinnünk kell a jövőnkben is.”⁶¹

A fenti sorokból az alábbi tételek tűnnek ki. A keleti hagyomány értékei nélkül nincs „eszmei indíték” a görögkatolikus kötődés megőrzésére erőfeszítéseket vállalni. Vonzerőt nem a görög egyházi praxis latinhoz való közelítésétől, hanem az önálló arculattól lehet remélni. A kölcsönös komplementaritás jegyében ez a markáns saját identitás gazdagíthatja a latin közösséget. A két egyház kapcsolatát a II. Vatikánum irányelveink szellemében szükséges új-rarendezni. A katolikus megnevezés Hollós szerint e szemléletváltás befogadásának függvényében és mértékében illetheti a magyar egyházat: „a magyar katolikus egyház akkor méltó e névre, ha nem csak latin... ha a maga erejét a kisebb testvér javára használja fel, nem rovására”. E téren bár szükségesek, nem elégségesek a rítusközi szabályok kiadása, de még azok rítusközi vegyesbizottság részéről történő közös ellenőrzése sem. A paróchiális lefedettség gyakori hiánya miatt a saját rítustól való elidegenedés napi probléma, aminek orvoslása csakis a keleti egyházi hagyományt őszintén értékelő, s éppen ebből adódóan ennek fennmaradásáért tenni is kész latin klérus proaktív közreműködése révén remélhető. Az egyenértékűség esélyegyenlőséget igényel. Ez utóbbi viszont szociológiailag végletesen egyenlőtlen közösségek esetében csak a történelmileg szerencsésebb és közjogi-társadalmi erejét tekintve domináns rítus tettekben megnyilvánuló *tevőleges segítsége* révén remélhető. Ennek olykor biztató példáival találkozhatunk. A jövőnk Hollós szerint végül, de nem utolsó sorban a görög közegen belüli kölcsönös bizalmatlanság falainak felszámolásától is függ.

A hazai katolikus egyházi közeg specifikus. Évszázadokra visszamenően a görög emancipáció minden lépése aggodalmat és ebből fakadóan „kontroll

61 HOLLÓS K 911, 8–9.

igényt” szült. E tapasztalat tükrében a fenti gondolatok felelevenítése is magában hordhatja hasonló hatás kockázatát. Ahhoz azonban nehezen fér kéttség, hogy a keleti hagyományok katolicitásban betöltött szerepéről kialakított fenti megközelítés hűen tükrözi a II. Vatikánum e téren valóban újszerű tanítást. Ennek egyik legfontosabb szegmense a keleti teológiai szemléletmód és módszertan katolikus jelentőségének elismerése.⁶² E fordulat szakirodalma további hazai tanulmányozást érdemelne.⁶³

*

3. *A kodifikátor.* Hollós János tevékenységének eddig e részletéről tudunk legkevesebbet. 1973-tól a magyar görögkatolikus egyházat képviselő kodifikációs konzultor. A kinevezési értesítéséből kiderül, hogy a VII. és X. munkacsoportban kapott feladatot, azaz a házasságjogi és az eljárásjogi nor-

62 UR 17 [*A keletiek sajátos módon, kiválóan fejezik ki a misztériumokat*]: „Amiket főntebb a törvényes különbségekről mondtunk, ugyanazokat a tanítások különböző teológiai megfogalmazásáról is el kell mondanunk. *A kinyilatkoztatott igazság föltárásában ugyanis Keleten és Nyugaton más-más módszereket és eljárásokat alkalmaztak, hogy az isteni dolgokat megismerjék és megvallják. Ezért nem csoda, hogy a kinyilatkoztatott misztérium egy-egy szempontját az egyik jobban fölfogta és jobban ki tudta fejezni, mint a másik; ennél fogva a különböző teológiai formulák nem ritkán inkább kiegészítik egymást, minthogy ellenkeznének egymással. Ami a keletiek hiteles teológiai hagyományait illeti, el kell ismernünk, hogy kiemelkedő módon a Szentírásban gyökereznek, a liturgiában élnek és fejeződnek ki; eleven apostoli hagyományból, a keleti egyházatyák és más lelki írók műveiből táplálkoznak, s a helyes életalakításra, sőt a keresztény igazság teljes szemlélésére törekszenek. Ez a Szent Zsinat, hálát adván Istennek azért, hogy a katolikus Egyház sok – ezt az örökséget őrző és tisztábban és teljesebben élni akaró – keleti gyermeke már teljes közösségben van a nyugati hagyományt követő testvérekkel, kijelenti, hogy ez az egész, különböző hagyományokban élő, lelki és liturgikus, egyházfegyelmi és teológiai örökség hozzá tartozik az Egyház teljes katolicitásához és apostoliságához”;*

[eredeti szövegéhez lásd: AAS 57 (1965) 103].

63 Lásd: pl. *Unitatis redintegratio* [commentato da Angelo MAFFEIS], in *Commentario ai documenti del Concilio Vaticano II, 3: Orientalium Ecclesiarum/Unitatis redintegratio*, Serena NOCETI – Roberto REPOLE (a cura di), Bologna 2019, 379, 380 és 381; továbbá: Georges DEJAIFVE, „Diversité dogmatique et unité de la Révélation”, in *Nouvelle revue théologique* 89 (1967) 16–25; ALSZEGHY Zoltán – FLICK Maurizio, *Dogmafejlődés, dogmaértelmezés*, szerk. TÓZSÉR Endre – VÁRNAI Jakab, Budapest 2012, 96 skk.; Gérard PHILIPS, „A proposito del pluralismo teologico”, in *Vita e pensiero* 54 (1971) 90–103; Yves CONGAR, „Unité de Foi, diversité de formulation théologique entre Grecs et Latins dans l’appréciation des Docteurs occidentaux”, in *Revue des sciences religieuses* 56 (1980) 21–31; Michel MALLÈVRE, „L’occuménisme comme ‘échange de dons’ selon Jean-Paul II”, in *Istina* 53 (2008) 47–75; újabban: Piro CODA, *Scambio di doni: Chiesa cattolica e Chiese orientali. Il significato strategico del Documento di Ravenna*, in *La riforma e le riforme nella Chiesa*, a cura di Antonio SPADARO – Carlos M. GALLI (Biblioteca di Teologia Contemporanea 177), Brescia 2016, 393–407; Joseph FAMERÉE, *Scambio di doni: Chiesa cattolica e Chiese orientali. Per un consenso differenziato*, in Idem, 408–421.

mák kidolgozásában jutott szerephez.⁶⁴

A második keleti kodifikáció⁶⁵ ünnepélyes megnyitására a keleti kodifikációs bizottság (PCCICOR) 1974. márc. 20–23 között zajló I. Plenáris ülésén⁶⁶ került sor. Ezen Hollós János is részt vehetett, sőt az ülést rövid hozzászólással is gazdagította. Gondolatai három pontba tagolhatóak:

(1) Első észrevétele a keleti egyházak és az alapítusok kapcsolatát érinti. Azt a lényegi kérdést veti fel, hogy az egyes egyházak konkrét hagyományai mikor minősülnek hitelesnek, illetve ki illetékes e kérdést megítélni.

(2) Az ezt követő megjegyzése a kisebb keleti egyházak autonómiáját érinti. Nagy jelentőségűnek tartja a *Coetus centralis* e közösségek saját főpásztorairól szóló előterjesztését, s nem kevésbé a latin metropolitai joghatóság alóli kikerülés lehetőségét is. Meggyőződése szerint –mint láttuk– a rítus szintű saját törvényhozó e függetlenedésből fakadó elnyerése a részleges jog érdemi fejlődésének nyitja és záloga.

(3) Végül rámutat, hogy az érintett kis keleti közösségek kapcsolatát a helyi latin egyházzal is rendezni szükséges. Javaslatára szerint a keleti püspökök és latin főpásztorok, illetve az eltérő rítusú plébánosok közti viszonyt rítusközi normákkal kell szabályozni. A kapcsolatok újrarendezése Hollós szerint azért indokolt, mert a görögkatolikusok szinte mindenütt kisebbségben élnek, ami ezen egyházak életében, fejlődésében nem kevés akadály forrása. A rítusközi problémák hatékony megoldása –véli– nem várható a latin testvérek pusztán jóakarától. Ha a kis rítusok jogai nem lesznek a majdani kódexben rögzítve, akkor azok szinte nem is léteznek, vagy legalábbis könnyen csorbulást szenvedhetnek. A katolikus rítusközi kapcsolatok ökumenikus jelentőségét sem feledve Hollós ezért a rítusközi kapcsolatok rendezésére végül –a keleti egyházak felvirágoztatásának szándékát szem előtt tartva– a *kölcsönös segítség*

64 'Coetus de Matrimonio', in *Nuntia* 1 (1975) 16; 'Coetus de Processibus', uo., 18. A Hollóssal kapcsolatos kodifikációs levelezéshez a Pápai Törvénytörvények Dikasztériuma keleti kodifikációs archívumából lásd: *Ponenza: Reverendo Padre Janos Hollos*, in PCCICOR, *Indice, Archivio Persone*, vol. II, prot. nn. 114/1973-74-75; 114/1976-77; 114/1978-84; PCCICOR/PCdLT, ?111–116-os doboz. A konzultori kinevezésről szóló személyes értesítéshez lásd: uo., prot. n. 114/73/1.

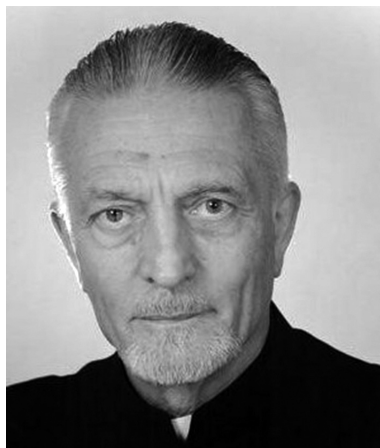
65 A keleti kodifikáció menetének magyar nyelvű áttekintéséhez lásd: SZABÓ Péter, „A keleti kodifikáció története (II). A II. Vatikáni Zsinattól a CCEO kihirdetéséig (1990)”, in *Athanasiana* 13 (2001) 101–121; újabban: Ivan ŽUŽEK, *Appunti sulla storia della Codificazione canonica orientale*, in *The Eastern Code: Text and Resources*, edited by Yoannis L. GAID (Kanonika 13), Rome 2007, 31–71, 52. skk.; John D. FARIS, *Codification of Eastern Canon Law*, in *A Practical Commentary of the Code of Canons of the Eastern Churches*, John D. FARIS – Jobe ABBASS (eds.), Montréal 2019, I, LXXXV–CXL, CXVIII–CXXIX.

66 Az I. Plenária eseményeihez lásd: *Nuntia* 30 (1990) 8–88; vö. még: SZABÓ 2005b, 106–107. (A résztvevők lajstromában Hollós neve is feltűnik: *Nuntia* 30 [1990] 10, 40.)

és a *testvéri felelősség* elveinek érvényesítését ajánlja.⁶⁷ E hozzászólás kivonata később a kodifikáció közlönyében is megjelent.⁶⁸

Hollós *közvetlen* formában csak a kodifikáció *első* szakaszában működött közre, amely a házasságjogi és eljárásjogi *schema* kidolgozásáig tartott. A két szövegtervezet 1980 nyarán, illetve 1982 elején került lezárásra.⁶⁹ Hollós kodifikációs tevékenysége a keleti kodifikáció archívuma alapján részletesebben is rekonstruálható. A szövegtervezetekre visszaérkező észrevételek alapján zajló újbóli felülvizsgálataiban (*denua reconditio*)⁷⁰ már nem kapott konzultori szerepet. Ennek ellenére tevékenysége közvetve valamelyest mégis hatott a későbbi munkálatokra, amennyiben tudniillik Timkó Imre hajdúdorogi püspök értékeléseit – aki a PC-CICOR tagjaként továbbra is szereplője maradt a kodifikációnak – háttérzakértőként lényegében Hollós készítette.⁷¹

Hollósnak a kodifikációval összefüggő tevékenységei között említendő a keleti kódex első magyar fordításának elkészítése és kiadása is.⁷² Ez az első magyar nyelvű kiadás igazi szolgálatot tett, egy évtizeden keresztül a magyar-

Ivan Žužek SJ
a 'Keleti Kánonjogi Társaság' kezdeményezője

67 A Hollós aláírását viselő, 1974. május 24.-i dátumú egy oldalas gépelt szövegen az alábbi kézzel írott címzés szerepel: 'Intervento del 22 marzo'; lásd: PCdLT n. 114/74/3 [ad prot. 3 G/3 ... inserito nel 1100/74/23].

68 Lásd: „*Consultore E1: richiama l'attenzione su alcuni particolari difficoltà nelle quali si trovano quelle Chiese orientali, il cui proprio territorio, è abitato prevalentemente da fedeli di rito latino. Egli sostiene la necessità che in tali situazioni si diano chiare «norme interrituali» per regolare le relazioni dei Vescovi e parroci latini con quelli orientali e viceversa, non essendo in materia sufficiente «benevolentia fratrum latinorum»*”, in *Nuntia* 30 (1990) 61–62.

69 A szentségjogi szövegtervezet (*Schema canonum de culto Divino et praesertim de sacramentis*, lásd: *Nuntia* 10 [1980] 3–64), 1980 júniusában került kiküldésre; lásd: *Nuntia* 15 (1982) 3. Az eljárásjogot tartalmazó szövegtervezet (*Schema canonum de tutela iurium seu de processibus*, lásd: *Nuntia* 14 [1982] 3–109) pedig 1982 februárjában; vö. *Nuntia* 14 (1982) 3; lásd: SZABÓ 2005b, 112. skk.

70 E kodifikációs fázisról lásd: SZABÓ 2005b, 114; vö. *Nuntia* 23 (1986) 115–116.

71 Lásd pld. az alkotmányjogi szövegtervezetről Timkó Imre kodifikációs bizottsági tag által beküldött négy oldalas latin nyelvű értékelést: *Animadversiones quoad schemata canonum de constitutione hierarchica Ecclesiarum orientalium*, prot. n. 1741/1985, GKPL I-1-a 27/1741/1985, 3–6.

72 HOLLÓS János, *Jegyzetek a keleti egyházak törvénykönyvéhez*, I–II, [s.l. et a.], 504+374 pp.

országi görögkatolikusok döntő többsége számára az egyetlen lehetőséget nyújtotta a már jó ideje hatályba lépett közös keleti kódex tartalmának megismeréséhez.⁷³

*

Hollós kánonjogi tevékenységének egy további érdekes területe a helyi *jogszabálytervezetek* előkészítése. Ennek szép példája a püspöki kar egyik jogi dokumentumának megszövegezése. A hajdúdorogi joghatóság kiterjesztéséből eredő új rítusközi kérdések szabályozására az MKPK 1968-ban külön körlevelet adott ki.⁷⁴ Ennek tervezetét Dudás püspök felkérésére Hollós János készítette.⁷⁵ A hajdúdorogi joghatóság ideiglenes kiterjesztését a hároméves próbaidő letelte után –az előzetes görög várakozásoktól eltérően– nem véglegesítették, hanem csak megújították. Ez az időközben felmerült rítusközi problémák miatt alakult így, melyek kérdéseivel 1973 júniusi ülésén a püspöki kar is foglalkozott.⁷⁶ Ezek megoldásában Hollós –a maga által írt körlevéltervezet 6 oldalas értelmezése és javaslatai révén– szintén aktív szerepet játszott.⁷⁷ A kérdéskörrel kapcsolatban az MKPK egy újabb rítusközi szabályokat rögzítő körlevelet adott ki.⁷⁸

Noha tárgyalt korszakunk időhatárán túli esemény, érdemes még megemlíteni, hogy Hollós János meghívást kapott a Magyar Katolikus Püspöki Konferencia 1985. június 4.-i ülésén felállított Kánonjogi Bizottságba is.⁷⁹ Ennek első feladata a Konferencia hatáskörébe tartozó „kiegészítő jogszabá-

73 A keleti kódexről később egy másik, nyelviileg letisztultabb fordítás is készült: *A keleti egyházak kánonjainak törvénykönyve* [Collectanea Athanasiana II.1], fordította RIMMER Zoltán, Nyíregyháza 2011, 349 pp.)

74 *A Magyar Püspöki Kar körlevele a hajdúdorogi püspök joghatóságának kiterjesztéséről*, 1968. dec. 4, benne: *A római katolikus egyházmegyékben élő görögkatolikusok lelkipásztori ellátására vonatkozó jogszabályok*; lásd: GKPL I-1-I-4, [2–5].

75 „Ennek a körlevélnek a tervezetét velem készítette el b.e. Püspök Atyánk, ám azon a Püspöki Kar bizonyos átdolgozásokat hajtott végre, ami egyöntetűsége rovására ment”, lásd: Észrevételek és javaslatok a szórvány-területek jogi kérdéséhez [Hollós János 1973. okt. 11], n. 1; GKPL I-1-I-III-11, [19].

76 Cserháti József pécsi püspök 1973. május 14-i levelével jelzi Timkó Imre káptalani helynöknek, hogy „a görögkatolikus hívek lelki gondozásának aktuális kérdéseit” a konferencia elé terjeszti (n. 505/1973); lásd: GKPL I-1-I-III-10, [1].

77 Javaslataihoz lásd: HOLLÓS 1973, 3 skk.

78 Magyar Katolikus Püspöki Kar körlevele: ‘A szórványban lakó görög katolikus hívek lelki gondozásáról’, lásd: NYEL I–1–b. (14. téka, 1974. szept. 12).

79 Erről Bánk József váci érsek-püspöktől kapott 1985. dec. 31-i levélből értesül. A levél szerint a grémium elnöke Bánk József (Hollós korábbi akadémiai professzora), alelnöke Fábian Árpád szombathelyi püspök, titkára Erdő Péter, hét pap tagja között egyik Hollós János; lásd: prot. n. 1895/1985; lásd: GKPL VI-25-2d 11. mappa

lyok” kidolgozása lett. Hollós a témával kapcsolatos javaslatai⁸⁰ között észrevételezi, hogy a részleges normákat tartalmazó tervezet nem foglalkozik a rítusközi kérdésekkel. Úgy véli, nem célszerű, hogy e témakört a még kialakítás alatt álló új keleti kódex kihirdetéséig csak a nemrég hatályba lépett latin törvénykönyv szabályozza. Levelében említi, hogy az MKPK 1985 őszén „háttérben foglalt állást az 1917-es kódex szabályainak partikuláris jogként való elismerése végett, 100 évet meghaladó jogszokás alapján”.⁸¹ Az MKPK valóban kérte II. János Pál pápától, hogy az új latin törvénykönyv egyes rítusközi szabályait⁸² az egységes gyakorlat megőrzése érdekében a majdani keleti kódex hatályba lépéséig függesszék fel.⁸³ Mivel ez a kérelem a hajdúdorogi püspök által benyújtott javaslatra alapozódott,⁸⁴ aligha kétséges, hogy –akárcsak Timkó püspök valamennyi korábbi jogi előterjesztése– ez az elaborátum⁸⁵ is Hollós Jánostól ered.⁸⁶

*Keletiségünk kulcskérdése
mostani egyházszervezetünk
átalakítása.*

egyházmegyei jogszabályokat gyűjti össze 1950 és 1979 között.⁸⁷ (E rövid munka értelemszerűen nem „kodifikációs”, hanem kompilátor tevékenységet takar.)

Említésre érdemes még a Hollós János által összeállított jogszabály-gyűjtemény kivonat is, mely a magyar görögkatolikusokara vonatkozó szentszéki, országos (püspöki kar által kiadott), valamint

Szakmai tevékenységének fontos részeként végül említést érdemel, hogy a ’70-es évektől Hollós János a hajdúdorogi egyházmegyei bíróság vezetője volt. E szerv tevékenysége itt is szinte kizárólag a házassági köteléki perekre

80 Lásd: *Dr. Hollós János: Észrevételek és javaslatok a Magyar Püspöki Konferencia kiegészítő szabályaira vonatkozó javaslatról az új egyházi törvénykönyvhöz*, 1986. febr. 4; lásd: GKPL (v. gkhf?)

81 Uo.

82 Ezek: CIC’1983 111. kán. 1–2. §, 112. kán. 1. § 2° és 1115. kán.

83 Lékai László bíboros latin nyelvű felterjesztéséhez (1983. okt. 28) lásd: GKPL I-1-a 27/2141/1983, [23–25].

84 Vö. „Omnibus his perpensis Conferentia Episcopalis Hungarica in sessione die 16 Septembris habita acceptavit propositionem Episcopi Hajdudorogensis ritus byzantini, et voto unanimi decrevit, ut petitio ad Sanctitatem Vestram mittatur”, lásd: HOLLÓS 1986 [24].

85 A javaslat Lékai bíborosnak 1983 augusztusában küldött szövegéhez (prot. n. 1159/1983) lásd: GKPL I-1-a 27/2141/1983, [6–8].

86 Egy 1985. febr. 28-i keltezésű három oldalas levél ugyanezt a témát taglalja: *Észrevételek a CIC 111–112 kánonjának alkalmazására vonatkozó gör. kat. javaslattal kapcsolatos nehézségekre*. GKPL VI-25-1d 4. dok.

87 *Körlevelekben közölt rendelkezések 1950–1979*, szerk. HOLLÓS János, Nyíregyháza 1979.

szorítkozott. Hollós több évtizedes bírósági tevékenységének méltó értékelése hivatali utódaira vár. Az официális tevékenységét hazai közegben jól érzékelhető elismerés övezte.

Végül kanonistánk néhány további írása is figyelmet érdemel. Ezek között említhető a hajdúdorogi székeskáptalan latin ihletésű intézményéről szóló írása,⁸⁸ a magyar jogforrásokról közreadott későbbi összegzése,⁸⁹ illetve a keleti kodifikációval kapcsolatos ismertető cikkei.⁹⁰

*

A fenti szakmai adatok tükrében megállapítható, hogy Hollós János kánonjogi tevékenysége jelentősebb, mint azt kevés nyomtatásban megjelent írása alapján eddig sejteni lehetett. Érdeklődött a részleges jog témája iránt. Fontos szerepet játszott az első keleti kodifikáció újszerű rendelkezéseinek hazai elfogadtatásában.

*Normae interrituales
regulari debent relationem
episcoporum orientalium
ad Latinos hierarchas
itemque relationes
parochorum diversi ritus.*

Írásai között jelentős 1972-es német nyelvű tanulmánya, mely a magyar görögkatolikus egyház jogforrásait és akkori jogi státuszát tárgyalja. Sokirányú kánonjogász tevékenységéből – a kodifikációban játszott szerep mellett – a magyar rítus végleges elismertetésének és önállóságának előmozdításáért kifejtett tevékenysége számottevő. Ez

utóbbi téren rámutat arra, hogy a magyar rítus-egyház önállósága végleges elismertetésének elengedhetetlen feltétele a saját fegyelem, mely viszont csak egy önálló metropolitai szintű görögkatolikus „törvényhozó zsinat” működése révén alakítható ki. Ennek eléréséig a hajdúdorogi egyházmegye „magyar rítusú” jellege vitatható marad. Hollós a saját egyháztartomány kialakítását azonban nem csak emiatt tartotta szükségesnek. A II. Vatikáni Zsinat újszerű tanításának tükrében már elvileg is helytelennek tekintett minden olyan jogi alakzatot, mely nem a rítusok egyenlőségének elvére épült! Ezen összefüggésben ugyancsak figyelemre méltóak egyes rítusközi kérdéseket érintő elvi

88 HOLLÓS János, „Bischof und Kathedralkapitel in der ungarischen griechisch-katholischen Kirche”, in *Kanon VII*, Wien 1985, 231–241; vö. még: HOLLÓS K 911, 4–5.

89 HOLLÓS János, *A bizánci egyházjog mint a Görög Katolikus Egyház jogforrása Magyarországon a XVII-XVIII. században*, in *Posztbizánci Közlemények* 1 (1994) 1, 111–116.

90 HOLLÓS János, „A görögkatolikus egyházak mai helyzete Kelet-Európában a készülő törvénykönyv fényében”, in *Szolgalat* 85 (1990) 91–95; Uő., „A keleti katolikus egyházak kánonjogi kódexe”, in *Szolgalat* 88 (1990) 100–105; Uő., „Az új keleti katolikus házasságjog rövid ismertetése”, in *Athanasiana* 2 (1996) 27–45; Uő., „Az új keleti katolikus kódex megalkotása és jelentősége”, in *Athanasiana* 11 (2009) 9–19.

mevlátásai és jogszabálytervezetei. 1968-ban őt kérik fel a hajdúdorogi püspök joghatóságának országos kiterjesztése nyomán esedékessé váló rítusközi körlevél tervezetének elkészítésére.

Egy figyelemre méltó, következtetésében ma is időszerű előadásában a magyar görögkatolikus közösség jövőjének zálogát az évszázados latinizációtól a magyar vonásokkal gazdagított bizánci egyházi hagyományok felé fordulásban látja. A helyi római katolikus egyházzal ápoltságok megújítását –a II. Vatikáni Zsinat szellemében– az egyenlőség és kölcsönösség elve mentén szorgalmazza.

Egyházunk életében az egyházfegyelem fejlesztése és elméleti kérdések megvilágítása révén jelentős nyomot hagyott.

Zárógondolat: „katolicizmustól” a „katolicitás” felé

A magyar görögkatolikus közösség egyháztörténete az unió ideje óta az egyháztan és az ebből adódó egyházkormányzat terén is szinte teljes kört írt le. A „trentói katolicizmus”, mint láthattuk, homogén egységet kívánt az egyház tagjaitól. E rendszerben a római mintához történő minél tökéletesebb igazodás volt a katolicitás egyedüli mértéke. Ami ettől a szabványtól eltért, a heterodoxia gyanúját sejtette, nemcsak a hit, de az egyházfegyelem terén is, amit igyekeztek hathatósan kiküszöbölni.

A katolicitás mai felfogása a szó eredeti görög értelemben a kinyilatkoztatásról emberileg nyerhető minél átfogóbb összképre, az eredeti értelemben vett „teljesség szerintiségre” összpontosít. E téren az igazság és a helyes praxis végső mércéje továbbra is az egyház legfőbb hatósága marad, ám a kinyilatkoztatásról nyerhető teljes képnek e hatóság csak annyiban a tényleges birtokosa, amennyiben valamennyi nagy egyházi tradíció teljes gazdagságát magáénak tudja és tudatosítja (vö. UR 15a, 17b, OE1).

A hazai görögkatolikus közösség a konstantinápolyi egyházi hagyomány örököse. Az elmúlt századokban, mint láthattuk, a pápák és a hazai katolikus főpapok arra ösztönözték híveinket, hogy a szkizma gyanúját hordozó régi szokások helyett inkább fogadják el az egyház biztos, római-trentói hitét és fegyelmét. A II. Vatikánum révén beállt szemléletbeli fordulat óta az elvárás másirányú. Éppen az ősi hagyományokhoz való visszatérést szorgalmazza az egyház (OE 6), szent pápák immár több mint fél évszázados töretlen és egybehangzó magisztériuma szerint.

A magyar görögkatolikus közösség amilyen mértékben éli ezt a hagyományt, és képes vele a teljes hazai katolicitást gazdagítani, oly mértékben remélheti, hogy őszinte megbecsülésre és támogatásra talál. Az trentói homogén katolicizmus helyett az egymás kölcsönös kiegészítésében rejlő teljesség a katolicitás jövőbeli záloga.

Források

Hatósági források

Pápai dokumentumok

- BENEDICTUS XIV, ep. enc. *Grave*, 15. VIII. 1741, in *Codicis iuris canonici fontes*, Petrus GASPARRI – Iustinianus SERÉDI (eds.), vol. 1, Romae 1923, n. 313, 685–688. Benedictus XIV 1741
- BENEDICTUS XIV, ep. encycl. *Allatae sunt* [de ritibus orientalis servandis], 26. VII. 1755, in *Codicis iuris canonici fontes*, GASPARRI, Pietro (ed.), vol. 2: *Romani Pontifices a 1746–1865, nn. 365–544*, Romae 1924.
- BENEDICTUS XV, m.p. *Dei providentis* [de Sacra Congregatione pro Ecclesia Orientali], 1. V. 1917, in AAS 9 (1917) 11, 529–531. Benedictus XV 1917a
- BENEDICTUS XV, m.p. *Orientis catholici* [de Instituto Pontificio Studiis Rerum Orientalium Provehendis], 15. X. 1917 in AAS 9 (1917) 11, 531–533. Benedictus XV 1917b
- BENEDICTUS XV, *Codex iuris canonici*, 27. V. 1917, in AAS 9 (1917) II, 11–456. Benedictus XV 1917c
- [BENEDETTO XVI, „Le ermeneutiche del Vaticano II [discorso alla Curia Romana, 22. XII. 2005]”, in *Il Regno-documenti* 1/2006, 5–10.]
- CLEMENS VIII, const. *Magnus dominus et laudabilis* [Bulla Unionis Nationis Ruthenae cum Ecclesia Romana], 23. XII. 1595, in *Documenta Unionis Berestensis eiusque auctorum (1590-1600)*, collegit, paravit, adnotavit, editionemque curavit Athanasius Welykyj (Analecta OSBM, II, 3), Romae 1970, n. 145, 217–226. Clemens VIII 1970
- CLEMENS XIV, const. ap. *Eximia regalium principum* [erectio episcopatus graeci ritus in ecclesia cathedrali Munkacsiensis], 19 IX 1771, in *Bullarii Romani continuatio*, tom. V, [Clemens XIV], Prati 1845, 382–385.
- FRANCESCO, *Praedicate evangelium* [sulla Curia Romana e sul suo servizio alla Chiesa e al mondo], 19. III. 2022, in *Il Regno-documenti* 7/2022, 193–225.
- IOANNES XXIII, const. ap. *Humanae salutis* [qua SS. Oecumenicum Concilium Vaticanum II indicitur], 25. XII. 1961, in AAS 54 (1962) 1, 5–13.
- IOANNES XXIII, mp. *Appropinquante Concilio* [normae statuuntur Concilii oecumenici Vaticani secundi celebrandi], 6. VIII. 1962, in AAS 54 (1962) 609–631.
- IOANNES PAULUS II, epist. ap. *Euntes in mundum universum* [ob expletum millennium a baptismo regionis Rus’ Kioviensis], n. 10, 25. I. 1988, in AAS 80 (1988) 8, 950.
- LEO X, *Accepimus nuper*, 18. V. 1521, in LEONIS ALLATII, *De aetate et interstitiis in Collatione ordinum etiam apud Graecos seruandis*, Romae 1638, 5–13. Leo X 1521
- LEO XIII, litt. ap. *Orientalium dignitas* [de disciplina orientalium conservanda et tuenda], 30. XI. 1894, in ASS 27 (1894–95) 257–264.

- PAULUS VI, mp. *Episcopalis potestatis* [normae Episcopis Ecclesiarum orientalium, ad facultatem dispensandi spectantes, impertiuntur], 2. V. 1967, in AAS 59 (1967) 385–390.
- PAULUS VI, mp. *Ecclesiae Sanctae* [Normae ad quaedam exsequenda ss. Concilii Vaticani II decreta statuuntur], 6. VIII. 1966, in AAS 58 (1966) 757–787.
- PIUS IV, const. ap. *Romanus Pontifex*, 16. II. 1564, in *Bullarum diplomatum et privilegiorum sanctorum romanorum et pontificum*, tom. VII, Augustæ Taurinorum 1861, 271–273. Pius IV 1564
- PIUS IX, litt. ap. *Ecclesiam Christi* [erectio provinciae ecclesisticae Alba-Iuliensis e Fagarsensis], 26. XI 1853, in Mansi 42.
- PIUS IX, ep. encycl. *Cum nuper annua*, 20. I. 1858, in Fontes II, n. 523, 916–920
- PIUS X, litt. ap. *Christifideles graeci* [erectio dioecesis Hajdu-Doroghensis ritus graeci catholici in Hungaria], 8. VI. 1912, in AAS 4 (1912) 12, 429–435.
- PIUS XI, m.p. *Sancta Dei Ecclesia* [de iurisdictione Sacrae Congregationis pro Ecclesia Orientali], 25. III. 1938, in AAS 30 (1938) 154–159
- PIUS XII, litt. enc. *Mystici corporis*, 29. VI. 1943, in AAS 35 (1943) 212.
- PIUS XII, m.p. *Crebrae allatae sunt* [De Disciplina Sacramenti Matrimonii pro Ecclesia Orientali], 22. II. 1949, in AAS 41 (1949) 89–119.
- PIUS XII, m.p. *Sollicitudinem nostram* [de iudiciis pro Ecclesia orientali], 6. I. 1950, in AAS 42 (1950) 5–120.
- PIUS XII, m.p. *Postquam Apostolicis Litteris* [de religiosis, de bonis Ecclesiae temporalibus et de verborum significatione pro Ecclesiis orientalibus], 22. II. 1952, in AAS 44 (1952) 2, 65–152.
- PIUS XII, m.p. *Cleri sanctitati* [de ritibus orientalibus, de personis pro Ecclesiis orientalibus], 2. VI. 1957, in AAS 49 (1957) 433–600.
- SIXTUS V, const. *Romanus Pontifex*, 20. XII. 1585, in in Codicis iuris canonici Fontes, P. Gasparri (ed.), vol. 1., Roma 1923, n. 156, 277–281.

Kuriális jogforrások

- COLLECTANEA S. CONGREGATIONIS DE PROPAGANDA FIDE: seu Decreta, instructiones, rescripta pro apostolicis missionibus, I–II [vol. 1: ann. 1622–1866, nn. 1–1299; vol. 2: ann. 1867–1906, nn. 1300–2317], Romae 1907
- S. CONGREGATIO CONSISTORIALIS, decr. *A remotissima Ecclesiae* [de relationibus dioecesana et visitatione ss. liminum], 31. XII. 1909, in AAS 2 [1910] 13–16.
- SACRA CONGREGATIO PRO CULTU DIVINO, decr. *Cum de nomine episcopi* [de nomine episcopi in prece eucharistica proferendo], 9. X. 1972, in AAS 64 (1972) 692–694.
- SACRA CONGREGATIO PRO ECCLESIA ORIENTALI, decr. *Nemini licere* [facultas concedendi transitum ad alium ritum deinceps uni S. Sedi reservatur], 6. XII. 1928, in AAS 20 (1928) 416–417.
- SACRA CONGREGATIO PRO ECCLESIA ORIENTALI, decr. *Cum data fuerit*, 1. III. 1929, in AAS 21 (1929) 152–159.
- SACRA CONGREGATIO PRO ECCLESIA ORIENTALI, decr. *Qua sollerti*, 24. V. 1930, in AAS 22 (1930) 99–105.

- SACRA CONGREGATIO PRO ECCLESIA ORIENTALI, decr. *Graci-rutheni ritus*, 23. XII. 1929, in AAS 22 (1930) 346–354.
- SACRA CONGREGATIO PRO ECCLESIA ORIENTALI, decr. *Quo firmior* [de venia apostolica transitus ad alium ritum a Romani Pontificis legatis concedenda], 23. XI. 1940, in AAS 33 (1941) 28.
- SACRA CONGREGAZIONE ORIENTALE, *Commissione cardinalizia per gli studi preparatori della Codificazione del diritto orientale*, n. 428/1928.
- SACRA CONGREGAZIONE ORIENTALE – CODIFICAZIONE ORIENTALE, *Fonti, fascicolo VIII: Studi storici sulle fonti del diritto canonico orientale*, Roma 1932.
- SACRA CONGREGATIO DE PROPAGANDA FIDE, *Iuris pontificii de Propaganda Fide, vols. I–VIII* [1a: *Completens bullas, brevia, acta S.S. a Congregationis institutione ad praesens iuxta temporis seriem disposita, 7 v.; pt. 2a Completens decreta, instructiones, encyclicas, litteras etc. ab eadem Congregatione lata*], cura ac studio Raphaëlis DE MARTINIS, Romae 1888–1909.
- SECRETARIA STATUS, *Ordo Concilii oecumenici Vaticani secundi celebrandi recognitus*, 13. IX. 1963, in *Leges ecclesiae post codicem iuris canonici editae*, Xavier OCHOA (ed.), III, Romae 1972, n. 3127, 4387–4397.
- SUPREMA SACRA CONGREGATIO S. OFFICII, decr. *Cum ex expreso* [sanctiones canonum 2320, 2343 § 1, 2367, 2369 Codicis iuris canonici extenduntur ad universam ecclesiam nedum latinam sed etiam orientalem], 21. VII. 1934, in AAS 26 (1934) 550.

Zsinati források

- CONCILIUM OECUMENICUM VATICANUM II, cost. dogm. *Lumen gentium* [de Ecclesia], in AAS 57 (1965) 5–75.
- CONCILIUM OECUMENICUM VATICANUM II, decr. *Orientalium Ecclesiarum* [de Ecclesiis orientalibus catholicis], 21. XI. 1964, in AAS 57 (1965) 76–85.
- CONCILIUM OECUMENICUM VATICANUM II, *Decretum de oecumenismo*, (11. Novembris 1964): AAS 57 (1965) 90–112.
- CONCILIUM OECUMENICUM VATICANUM II, decr. *Christus Dominus* [decretum de pastoralis episcoporum munere in Ecclesia], 28. X. 1965, in AAS 58 (1966) 579–597.
- Canones et decreta Sacrosancti Oecumenici Concilii Tridentini* [...], Romae 1904.
- Concilium primum provinciale Alba-Iuliense et Fogarasiense habitum anno 1872*, Romae 1881.
- Concilium Provinciale secundum Provinciae ecclesiasticae Graeco-catholicae Alba-Iuliensis et Fogarasiensis celebratum anno 1882*, Blasiu 1886.

*

- SACRA CONGREGAZIONE ORIENTALE – CODIFICAZIONE CANONICA ORIENTALE, Prot. N. 268/33 Num. II, *Schema dei canoni 145-355 (C.I.C.) proposto dalla Commissione dei rev.mi delegati orientali e le osservazioni dell'episcopato orientale*, in III Plenaria c. 145–355, vol. I, 1936, Tipografia Poliglotta Vaticana, Roma colloc. DTL-B9G1.
- SACRA CONGREGAZIONE ORIENTALE – CODIFICAZIONE CANONICA ORIENTALE, Prot. N. 349/934, Quinta Plenaria, can. 271–348 De Patriarchis, fasc. N. II, *Schema dei canoni 271–348 “De Patriarchis” proposto della Commissione dei rev.mi delegati orientali e le osservazioni dell'episcopato orientale*, in V Plenaria can. 271–348 De Patriarchis, vol. III, 1937; colloc. 9G3 DTL.
- SACRA CONGREGAZIONE ORIENTALE – CODIFICAZIONE CANONICA ORIENTALE, Prot. N.390/37 e 353/953 Num. I, *Schema dei canoni “292^a 292^h” “De synodo permanenti ”, Can. 339 “De Consilio Patr.” e Can. 356-486 del (CIC) proposti dalla commissione dei rev.mi delegati orientali e le osservazioni dell'episcopato orientale, Conclusioni e proposte della Consulta. in VII Plenaria, C. 292^a-292^h e Synodo Perm., C. 339 de Con. Path., Can. 356-486, vol. IV, 1937; colloc. 9G4 DTL.*
- SACRA CONGREGAZIONE ORIENTALE – CODIFICAZIONE CANONICA ORIENTALE, Prot. N. 524/39 Num. I, *Dei metropolitani con giurisdizione quasi patriarcale (metropolita capo rito). Canoni riguardanti le facoltà concesse ai Patriarchi (a. 1940)*, in XIX Plenaria, C. 272–280, vol. XII, colloc. DTL-B 9-G-12.
- SACRA CONGREGAZIONE ORIENTALE – CODIFICAZIONE CANONICA ORIENTALE, Prot. N. 524/39 Num. II, *Dei metropolitani con giurisdizione quasi patriarcale (metropolita capo rito). Voti dei consultori (a. 1940)*, in XIX Plenaria, C. 272–280, vol. XII; colloc. DTL-B 9-G-12.
- SACRA CONGREGAZIONE ORIENTALE – CODIFICAZIONE CANONICA ORIENTALE, Prot. N. 524/39, *Canoni 272-280 “De metropolitani” approvati nella diciannovesima plenaria degli eminentissimi (26 giugno 1940)*, in XIX Plenaria, C. 272–280, vol. XII, colloc. DTL-B 9-G-12.
- SACRA CONGREGAZIONE ORIENTALE – CODIFICAZIONE CANONICA ORIENTALE, Prot. N. 390/37 e 353/953 Num. I, *Schema dei canoni “292^a 292^h” “De synodo permanenti ”, Can. 339 “De Consilio Patr.” e Can. 356-486 del (CIC) proposti dalla commissione dei rev.mi delegati orientali e le osservazioni dell'episcopato orientale, Conclusioni e proposte della Consulta. in VII Plenaria, C. 292^a-292^h e Synodo Perm., C. 339 de Con. Path., Can. 356–486, vol. IV, 1937; colloc. 9G4 DTL.*
- SACRA CONGREGAZIONE ORIENTALE – CODIFICAZIONE CANONICA ORIENTALE, Plenaria vol. V–VII, PIO Biblioteca 420-3-303.
- SACRA CONGREGAZIONE ORIENTALE – CODIFICAZIONE CANONICA ORIENTALE, [Ungheresi, 17. – Mons. A. Papp, (Ponenza 16/30), 5 genn. 1929], in Prot. N. 452/35 N. II, Quarta Plenaria, *Criteri per la redazione del C.I.C.O., Fascicolo N. II, Voti e desiderata dell'episcopato orientale, dei delegati orientali e di altri consultori*, in IV Plenaria Criteri per la redazione del CICO, Voll. II, 1936; colloc. 9G2 DTL
- SACRA CONGREGAZIONE ORIENTALE – CODIFICAZIONE CANONICA ORIENTALE, Prot. N. 390/37 e 353/953 Num. I, *Schema dei canoni “292^a 292^h” “De synodo permanenti ”, Can. 339 “De Consilio Patr.” e Can. 356-486 del (CIC) proposti dalla commissione dei*

rev.mi delegati orientali e le osservazioni dell'episcopato orientale, Conclusioni e proposte della Consulta. in VII Plenaria, C. 292^a-292^b e Synodo Perm., C. 339 de Con. Path., Can. 356-486, vol. IV, 1937; colloc. 9G4 DTL, 143.

ACO, fasc. 84/40, *Oriente, Diritto*, ff. 1-2, Decreto *De venia apostolica transitus ad alium ritum a Romani Pontificis legatis concedenda*, 6 dicembre 1928; ff. 3-4, Istruzione N. Prot. 1310/28, 10 dicembre 1928.

ACO, *Indice dei Rescritti spediti dalla Sacra Congregazione "pro Ecclesia Orientali"*, vol. I (1928-37), vol. II (1937-50).

ACO, fasc. 1310/28 *Oriente, Rappresentanze Santa Sede*, f. 128/1, Foglio *ex audientia SS. mi*, 23 novembre 1940.

ACO, Pienze, *Congregazione del 6 novembre 1928*, N. VIII/1 – prot. N. 1310/28, Oriente.

ACO, Pienze, *Congregazione plenaria del 24 novembre 1930*, Prot. 759/29, Ruteni, Relazione con sommario sull'esistenza dell'impedimento di clandestinità nelle diocesi rutene dell'antico regno ungherese (Munkacs, Eperies), p./pp.

ACO, pos. 719/48, *Ruteni – ungheresi, Hajdudorog: Mons. Giorgio Papp*

ACO, pos. 615/37, *Ruteni, Miskolc: Denominazione dell'Amministrazione apostolica di Miskolc*

ACO, pos. 20/28 *Ruteni, Munkacs: Nuova circoscrizione ecclesiastica con sede in Hust*

ACO, *Ruteni Munkacs – Relatio de statu Dioeceseos Munkacsensis graeci ritus Catholicorum, die 31 decembris a.D. 1923*, Prot. 2111/1928

ACO, Pienze, *Congregazione plenaria del 3 febbraio 1927 - Prot. 138, Ruteni, Relazione con sommario e voto circa l'estensione ai parroci di rito greco delle diocesi di Eperies, Munkacs e Hajdudorogh, della facoltà di dispensare dall'astinenza e dal digiuno concesso ai parroci latini dal Canone 1245 del Cod. Iur. Can*

ACO, pos. 463/32 *Romeni, Affari Generali: Sulla dipendenza o meno dei Rumeni cattolici dal Primate d'Ungheria (1897)*

ACO, pos. 671/41, *Romeni, Affari generali: Conferenza episcopale del Regno d'Ungheria (8 ott. 1941) e riserve sollevate dai Vescovi romeni*

ACO, pos. 671/41, III, 1/3, 1-2 *Dichiarazione dell'episcopato greco-cattolico romeno fatta nella Conferenza del Episcopato del Regno d'Ungheria tenuta il 16 ottobre 1940. Estratto verbale della conferenza*

ACO, pos. 671/41, I, 1/1, 2 *Dichiarazioni presidiali punto, l. i., fatte nella Conferenza autunnale, anno 1941, dell'Episcopato del Regno dell'Ungheria*

Pápai Törvéyszövegek Tanácsa

„Breve curriculum vitae Ioannis Hollós” [1973. nov. 16], PCdLT/SCICO, Prot. n. 114/73/2, doboz

Domanda dell'Episcopato Ruteno per l'adozione di parte del Codice, 543/29, in *Codificazione canonica orientale*, Commissione delegati orientali, Studi preparatori can. 1-144, PCdLT Biblioteca, 9-F-1.

Pienze: Reverendo Padre Janos Hollos, in PCCICOR, *Indice, Archivio Persone*, vol. II, prot. nn. 114/1973-74-75; 114/1976-77; 114/1978-84; PCCICOR/PCdLT, 111-116-os doboz.

- Codex iuris canonici orientalis Pii XI Pontificis Maximi iussu digestus Pii Papae XII auctoritate promulgatus*, mdmlv, XXII Plenaria vol. II, Codex, DTL-B 9-G-15.
- Domanda dell'Episcopato Ruteno per l'adozione di parte del Codice*, 543/29, in *Codificazione canonica orientale*, Commissione delegati orientali, Studi preparatori can. 1–144, DTL-B: 9-F-1.
- Codificazione Canonica Orientale*. Studi preparatori, vol. I–XI; elérhetőség: DTL-B col. 9-E-1-től 9-E-11-ig.
- Codificazione Canonica Orientale. Commis. Delegati orientali*, Studi preparatori vol. I–VIII; elérhetőség: DTL-B col. 9-F-2-től 9-F-9-ig.
- Codificazione Canonica Orientale*. Studi preparatori, vol. VII: Maroniti/Rumeni; elérhetőség: DTL-B col. 9-E-7.
- Codificazione Canonica Orientale*. Studi preparatori, vol. IX: Russi/Ruteni; elérhetőség: DTL-B col. 9-E-9.

*

Görögkatolikus Püspöki Levéltár (Debrecen)

- A Magyar Püspöki Kar körlevele a hajdúdorogi püspök joghatóságának kiterjesztéséről*, 1968. dec. 4, benne: *A római katolikus egyházmegyékben élő görögkatolikusok lelkipásztori ellátására vonatkozó jogszabályok*; lásd: GKPL I-1-I-4, [2–5].
- A Magyar Görögkatolikus Szórványhelynökség kronológiai sorrendben előadott története*, lásd: GKPL, I-1-III-6 [18].
- Animadversiones quoad schemata canonum de constitutione hierarchica Ecclesiarum orientali-um*, prot. n. 1741/1985, GKPL I-1-a 27/1741/1985, 3–6.
- Bánk József váci érsek-püspök 1985. dec. 31-i levele*: prot. n. 1895/1985; lásd: GKPL VI-25-2d 11. mappa
- Cserháti József pécsi püspök 1973. május 14-i levelével jelzi Timkó Imre káptalani helynöknek, hogy „a görögkatolikus hívek lelki gondozásának aktuális kérdéseit” a konferencia elé terjeszti (n. 505/1973)*; lásd: GKPL I-1-III-10, [1].
- Észrevételek a CIC 111–112 kánonjának alkalmazására vonatkozó gör. kat javaslattal kapcsolatos nehézségekre*. GKPL VI-25-1d 4. dok.
- Észrevételek és javaslatok a szórvány-területek jogi kérdéséhez* [HOLLÓS János 1973. okt. 11], n. 1; GKPL I-1-III-11, [19].
- [Hollós János], *Dr. Hollós János beszámoló [...?] kongresszusról és 1972. márciusi előadásáról a bécsi Kat. Akadémián [kézirat]*, K 912, 1. GKPL VI-25-2d 9. mappa 2. dok.
- Dr. Hollós János: *Észrevételek és javaslatok a Magyar Püspöki Konferencia kiegészítő szabályaira vonatkozó javaslatról az új egyházi törvénykönyvből*, 1986. febr. 4; lásd: GKPL
- HOLLÓS János, *A keleti szertartások jogforrásainak története*, [h.n.] 1962 [kézirat], 163–164, GKPL VI-25-1d 21. dok.
- Lékai László bíboros latin nyelvű felterjesztéséhez (1983. okt. 28) lásd: GKPL I-1-a 27/2141/1983, [23–25].
- Javaslat Lékai bíborosnak 1983 augusztusában küldött szövegéhez (prot. n. 1159/1983) lásd: GKPL I-1-a 27/2141/1983, [6–8].

Lékai László bíboros latin nyelvű felterjesztéséhez (1983. okt. 28) lásd: GKPL I-1-a 27/2141/1983, [23–25].

Miklós püspök a kormánybiztosnak szóló 395/1919 sz. jan. 25-i válasza GKPL I-1-a. 395/1919.

Relatio Commissionis Dioecesis Hajdudorogensis graeci ritus in Hungaria ad Rescriptum S. Congregationis pro Ecclesia Orientali die 5-a Jan. 1929. sub numero 428/28., in causa Codificationis Iuris Canonici Ecclesiae Orientalis humillime proposita, GKPL I-1-a, 351/1929, 1–23.

Relatio Commissionis Administraturae Apostolicae Miskolczensis in Hungaria in sensu Rescripti S. Congr. „Pro Ecclesia Orientali” die 5-a anni 1929, sub numero 428/28 emanati convocatae, in qua humillimam suam sententiam relatae ad codificationem iuris canonici Ecclesiae orientalis patefacit, GKPL I-1-a, 351/1929, 1–16.

Protokollumok

Hajdúdorog (1802–1879) GKPL III-3-c

Létavértes-Nagyléta (1781–1843) GKPL III-6-c.

Makó (1782–1879): GKPL III-10-c.

Nyíregyházi Egyházmegyei Levéltár

A Hajdúdorogi Eparchia körleveleinek gyűjteménye lásd: NYEL I–1–b.

Magyar Katolikus Püspöki Kar körlevele: 'A szórványban lakó görög katolikus hívek lelki gondozásáról', lásd: NYEL I–1–b. (14. téka, 1974. szept. 12).

Protokollumok:

Nyírgyulaj (1775–1811): NYEL II-13-c. I–II.

Nyírgyulaj(1854–1878) NYEL II – 13 – c. II.

Nyírlugos (1787–1871): NYEL II39-c. I–II.

Tímár NYEL II–17– c., 3–16.

Miskolci Egyházmegyei Levéltár

Miklós István válasza Papp Antal érseknek, 2237/1925. dec. 23, MEL I-1-1

Protokollumok

Abaújszántó (17911962): V-1-b.

Boldogkőváralja (1784-1903): MEL V-42-b.

Kenézlő MEL V-18-b, I.

Sátoraljaújhely MEL V-31-b, I.

*

Forrásgyűjtemények

- Codicis iuris canonici fontes*, vols 1–9, GASPARRI, Petrus – SERÉDI, Iustinianus (eds.), Roma 1923–1939.
- Körlevelekben közölt rendelkezések 1950–1979*, HOLLÓS János (szerk.), Nyíregyháza 1979.
- Források a magyar görögkatolikusok történetéhez, 1. kötet: 1778–1905* (Collectanea Athanasiana II, 4/1), VÉGHSEŐ Tamás – KATKÓ Márton (szerk.), Nyíregyháza 2014.
- Görögkatolikus papok történeti névtára* (Collectanea Athanasiana V/1), VÉGHSEŐ Tamás, Nyíregyháza 2015.
- Források a magyarországi görögkatolikus parókiák történetéhez. Olsavszky Mihály Mánuel munkácsi püspök 1750–1752. évi egyházlátogatásainak iratai* (Collectanea Athanasiana, II/7), VÉGHSEŐ Tamás (szerk.), Nyíregyháza 2015.
- Források a magyar görögkatolikusok történetéhez, 2. kötet: 1906–1912*, (Collectanea Athanasiana II, 4/2), VÉGHSEŐ Tamás – KATKÓ Márton (szerk.), Nyíregyháza 2019.
- Források a magyar görögkatolikusok történetéhez, 4. kötet, 1917–1925* (Collectanea Athanasiana II, 4/4), VÉGHSEŐ Tamás (szerk.), Nyíregyháza 2020, n. 21 [III.]
- Források a magyar görögkatolikusok történetéhez* (Collectanea Athanasiana II, 4/1–6), 1–6. kötet, VÉGHSEŐ Tamás (szerk.), Nyíregyháza 2014–2022.
- Források a magyar görögkatolikusok történetéhez, 5. kötet, 1926–1938* (Collectanea Athanasiana II, 4/5), VÉGHSEŐ Tamás (szerk.), Nyíregyháza 2022.

Könyvtári és egyéb források

- HOLLÓS János „*A magyar görögkatolikus egyház jogforrásai és joghelyzete a II. Vatikáni Zsinat fényében*”, GKHf Könyvtár, K 911, 1–2.
- A hajdúdorogi egyházmegyei püspöki jogszabályok gyűjteménye, 1912–1949*, összeállította Kovács Gyula esperes, hittanár, Nyíregyháza 1949 [kézirat].
- Extractus benignarum normalium resolutionum in publico-ecclesiasticis ad annum usque 1844 inclusive editarum ordine materiarum digestus, editio quarta novissima*, Tirnaviae 1846 [latin-magyar bilingvis kiadás],
- Schematismus venerabilis cleri graeci ritus catholicorum dioecesis munkacsiensis pro anno Domini M.D. CCC. XXI*, Budae [1821].
- Schematismus venerabilis cleri dioecesis magno-varadinensis graeci-ritus catholicorum pro anno Domini MDCCCXXXIX*, Varadini [1839].
- Schematismus venerabilis cleri graeci ritus catholicorum dioecesis eperiesiensis pro anno Domini MDCCCXXXIV*, Cassoviae 1844.

Szakirodalom

- ACERBI, Antonio, *Introduzione*, in *Il ministero del papa in prospettiva ecumenica*. Atti del Colloquio, Milano, 16–18 aprile 1998, a cura di ACERBI, Antonio (Scienze religiose 10), Milano 1999.
- ADRIÁNYI Gábor, *Die Stellung der ungarischen Kirche zum österreichischen Konkordat von 1855*, [Diss.], Roma 1963.
- ADRIÁNYI Gábor, *A Bach-korszak egyházpolitikája [1849–1859]*, Budapest 2009.
- ADRIÁNYI Gábor, *Az 1858. évi esztergomi tartományi zsinat*, in *Esztergomi zsinatok a 19–20. században* (Okmánytárak, Egyháztörténelmi Források 13), ADRIÁNYI Gábor (cur.), Budapest 2018, 9–50 Adriányi 2018a
- ALBERIGO, Giuseppe, „La réception du Concile de Trente par l’Église catholique romaine”, in *Irenikon* 58 (1985) 2, 311–337. Alberigo 1985
- ALBERIGO, Giuseppe... [et al.] (a cura di), *Conciliorum œcumenicorum decreta*, Bologna 2002.
- ALSZEGHY Zoltán – FLICK Maurizio, *Dogmafejlődés, dogmaértelmezés*, szerk. TÓZSÉR Endre – VÁRNAI Jakab, Budapest 2012.
- ANTÓN, Angel, *El misterio de la Iglesia: evolución histórica de las ideas eclesiológicas*, II: *De la apologética de la Iglesia-sociedad a la teología de la Iglesia-misterio en el Vaticano II y en el posconcilio* (Biblioteca de autores cristianos 27), Madrid 1987. Antón 1986b
- ARIEȘAN, Ilie, *Il sinodo provinciale I (1972) ed il suo ruolo nel dare una nuova impronta alla legislazione canonica romena*, Diss PIO, Roma 2008.
- AUBERT, Roger, *Il pontificato di Pio IX (1846–1878), seconda parte* [Storia della Chiesa dalle origini alle nostri giorni, FLICHE, Augustin – MARTIN, Victor (a cura di), XXI/2], Ciniselo Balsamo [Mi] 1990.
- AYMANS, Winfried, „Ritusgebundenheit und territoriale Abgrenzungen der Bischofskonferenzen”, in *Archiv für katholisches Kirchenrecht* 135 (1966) 543–552.
- AYMANS, Winfried, „Synodale Strukturen im *Codex Canonum Ecclesiarum Orientalium*”, in *Archiv für katholisches Kirchenrecht* 160 (1991) 2, 367–389.
- BAÁN István, ‘Mass Intention’ and/or ‘Commemoration(s)’ in the Byzantine Liturgy. *Liturgical and Disciplinary Considerations*, in *The Holy Eucharist in Eastern Canon Law* ed. by RUYSSSEN, Georges (Kanonika 16), Roma 2010, 105–113.
- BAÁN István, *Theofánisz Mavrogordátosz (1626–1688), paronaxiai metropolita, munkácsi adminisztrátor* (Collectanea Athanasiana, II. 3), Nyíregyháza 2012. Baán 2012
- Василии Масцюхъ, Церковне право супруже..., Перемишль 1910.
- BÁNK József, *Egyházi jog. Az egyházi alkotmányjog alapjai*, Budapest 1958.
- BÁNK József, *Kánoni jog*, I. Budapest 1960.
- BÁNK József, *Kánoni jog*, II, Budapest 1962.
- BARAN, Alexander *Progetto del patriarcato ucraino*, in *Analecta OSBM* (Section II, Volume III [IX] 3–4), Roma 1961, 454–475.

- BARAN, Alexander (collegit), *Monumenta Ucrainae Historica, vol. XIII: De processibus canonicis Ecclesiae catholicae ucrainorum in Transcarpathia*, Romae 1973.
- BARTOCETTI, Vittorio, „Amministratore apostolico”, in *Enciclopedia Cattolica*, vol. I, Città del Vaticano 1949, 1082–1083.
- BASSETT, William, *The Determination of Rite* (Analecta Gregoriana 157), Rome 1967.
- BEKE Margit (szerk.), *A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1919–1944 között*, München-Budapest 1992.
- BEKE Margit (szerk.), *Szerédi Jusztinián, 1927. november 29–1945. március 29*, in *Esztergomi érsekek 1001–2003*, Budapest 2003, 389–395.
- BEKE Margit (szerk.), *A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1945–1948 között* (Okmánytárak. Egyháztörténeti Források 1), Budapest 2015.
- BEKE Margit (szerk.), *A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1892–1918 között*, Budapest 2018.
- BENTIA, Stefano „Matrimonio nel diritto canonico orientale”, in *Enciclopedia del diritto*, CALASSO, Francesco [dir.], vol. 25, Milano 1975, 960–966.
- BERESZTÓCZY Miklós, *A Hercegprimási Főszentszék*, in *Notter Antal Emlékkönyv. Dolgozatok az egyházi jogból és a vele kapcsolatos jogterületekből*, ANGYAL Pál – BARANYAY Jusztin – MÓRA Mihály (szerk.), Budapest 1941.
- BERTRAMS, Wilhem, „De quaestione circa originem potestatis iurisdictionis episcoporum in Concilio Tridentino non resoluta”, in *Periodica* 53 (1963) 458–476.
- BESSON, Jules, „Dispensation”, in *The Catholic Encyclopedia*, HERBERMANN, Charles (ed.), vol. 5, New York [1909], 41–46. Besson 1909
- BETTI, Umberto, *La costituzione dommatica «Pastor aeternus» del Concilio Vaticano I* (Spicilegium Pontificii Athenaei Antoniani 14), Roma 1961.
- BETTI, Umberto, *La dottrina sull'Episcopato nel capitolo III della costituzione dommatica Lumen gentium. Sussidio per la lettura del testo*, Roma 1968.
- BILLOT, Ludovicus, *Tractatus de Ecclesia Christi*, I, Romae 1921.
- BLEIZIFFER, William A., *Alegerca Episcopilor în Bisericile „sui iuris”*, in *Acta Blasienzia II, Biserica Română Unită cu Roma Greco-Catolică – istorie și spiritualitate*, Blaj 2003.
- BOBÁK János, „Miben kötelezi a Codex iuris canonici a keleti szertartású katolikusokat?”, in *Keleti Egyház* 10 [82 szám] (1941 dec.), 231–236.
- BOSÁK Nándor, *Eszterbázy Károly és a görögkatolikusok*, in *Eszterbázy Károly emlékkönyv*, KOVÁCS Béla (szerk.), Eger 1999, 165–188. Bosák 1999
- BOUIX, Dominique, *Du Concile provincial, ou traité des questions de théologie et de droit canon qui concernent les Conciles provinciaux*, Paris 1850.
- BOUIX, Dominique-Marie, *Tractatus de episcopo ubi et de synodo dioecisana*, tom.II, Parisiis 1859.
- BRESSAN, Luigi, „Le Chiese orientali e il Concilio di Trento”, in *Apulia Theologica* 4(2018) 135–149. Bressan 2018
- BREZANÓCZY, Adam, *Institutionum iuris ecclesiastici, pars prima complectens praecognita et jus publicum, cum applicatione ad Hungariam et Austriam*, Pesthini 1817.
- BROGI, Marco, *La Congregazione per le Chiese orientali*, in *La curia romana nella costituzione apostolica «Pastor Bonus»*, a cura di BONNET, Piero A. – GULLO, Carlo (Studi giuridici 21), Città del Vaticano 1990, 239–267.

- BROGI, Marco, „Le Chiese *sui iuris* nel *Codex Canonum Ecclesiarum Orientalium*”, in *Revista española de derecho canonico* 48 (1991)
- BROGI, Marco, „Il nuovo Codice Orientale ed i latini”, in *Antonianum* 66 (1991) 35–61.
- CABREROS DE ANTA, Marcelino – ALONSO LOBO, Arturo – ALONSO MORAN, Sabino por, *Comentarios al Código de derecho canónico con el texto legal latino y castellano*, I, cánones 1–681, (BAC 223), Madrid 1963.
- CAPPELLO, Felice, *De visitatione ss. liminum et dioeceseon ac de relatione S. Sedi exhibenda: commentarium in decretum 'A remotissima Ecclesiae aetate' iussu Pii X [...]* editum, Romae 1912–1913.
- CAPRILE, Giovanni (a cura di), *Il Concilio Vaticano II: cronache del Concilio Vaticano II*, vol. 1–5, Roma 1965–1969.
- CATTANEO, Arturo, *Questoni fondamentali della canonistica nel pensiero di Klaus Mörsdorf*, Pamplona 1986.
- CHERRIER Miklós, *Egyházi jog*, I, Nagyszombat 1843.
- CHIAPPETTA, Luigi, *Prontuario di diritto canonico e concordatario*, Roma 1994.
- CICOGNANI, Amleto, „De codificatione canonica orientali”, in *Apollinaris* 5 (1932) 86–95.
- CIPROTTI, Pio, *Lezioni di diritto canonico. Parte generale*, Padova 1943
- CLIFFORD, Catherine – FAGGIOLI, Massimo (eds.), *The Oxford Handbook of Vatican II*, Oxford 2023.
- COCO, Giovanni, „Canoni e concili: l'idea e lo sviluppo della prima codificazione orientale tra il Vaticano I e il Vaticano II”, in *Iura Orientalia* 9 (2013) 14–59.
- COCO, Giovanni, „Alle radici di un'idea: la Congregazione per le Chiese orientali e il dibattito sulle sue competenze”, in *Iura orientalia* 10 (2014) 17–58.
- CODA, Piero, *Scambio di doni: Chiesa cattolica e Chiese orientali. Il significato strategico del Documento di Ravenna*, in *La riforma e le riforme nella Chiesa*, a cura di SPADARO, Antonio – GALLI, Carlos M., (Biblioteca di Teologia Contemporanea 177), Brescia 2016, 393–407.
- CONDORELLI, Orazio, „«Ecclesia», «civitas» e giurisdizione episcopale: interpretazioni e applicazioni del c. 9 del Concilio Lateranense IV nei secoli XIII–XV”, in *Ius Ecclesiae* 16 (2004) 21–40. Condorelli 2004
- CONDORELLI, Orazio, „Il diritto canonico orientale nell'opera di due autori della Scuola «storica» tedesca: Ferdinand Walter e Friedrich Vering”, in *Diritto e Religioni* 10, anno V, n. 2 (2010) 358–378.
- CONGAR, Yves, *Jalons pour une theologie du laicat* (Unam Sanctam 23), Paris 1954. Congar 1954
- CONGAR, Yves, *Die Lehre von der Kirche. Vom Abendländischen Schisma bis zur Gegenwart* (Handbuch der Dogmengeschichte 3/3d, Freiburg/Bg 1971. Congar 1971b
- CONGAR, Yves, „Unité de Foi, diversité de formulation théologique entre Grecs et Latins dans l'appréciation des Docteurs occidentaux”, in *Revue des sciences religieuses* 56 (1980) 21–31.
- CONTE A CORONATA, Matteo, *Institutiones iuris canonici*, Taurini 1939.
- CORECCO, Eugenio, „Origine del potere di giurisdizione episcopale: aspetti storico-giuridici e metodologico-sistematici della questione (I–II)”, in *Scuola cattolica* 96 (1968) 1, 3–42, (1968) 2, 107–141. Corecco 1968

- CORECCO, Eugenio „Sinodalità”, in *Nuovo dizionario di teologia*, BARBAGLIO, Giuseppe –DIANICH, Severino (a cura di), Milano 1991.
- CORECCO, Eugenio, *Ontologia della sinodalità*, in *La sinodalità nell'ordinamento canonico*, GHISALBERTI, Marco – MORI, Giancarlo (a cura di), Padova 1991.
- CORECCO, Eugenio, *Fondamenti ecclesiologici del nuovo Codice di diritto canonico*, in Uő., *Ius et communio*. Scritti di diritto canonico, a cura di BORGONOVO, Graziano – CATTANEO, Arturo, Lugano – Casale Monferrato 1997, II, 706–718.
- COUSSA, Acacius, *Epitome praelectionum de iure ecclesiastico orientali (I), Introductio, De ritibus orientalibus, de fontibus, de ecclesiastica hierarchia*, Cryptoferratae 1948. Coussa 1948
- COUSSA, Acacius, *Epitome praelectionum de iure ecclesiastico orientali (III), De matrimonio*, Romae [typ. Monasterii Exarchici Cryptoferratensis] 1950.
- [COUSSA, Acacius], *Codificazione canonica orientale*, in *Oriente cattolico, cenni storici e statistiche*, Città del Vaticano 1962.
- CRISTESCU, Maria I., „Papp-Szilágyi, Iosif (1812-1873)”, in *Encyclopedic Dictionary of the Christian East*, FARRUGIA, Edward (ed.), Rome 2015, 1436–1437.
- CSERNOCH János, „Nemzeti zsinat”, in *Magyar Sion* IX. kötet, 12. füzet (1895) 881–913.
- CSIZMADIA Andor, *A magyar állam és az egyház jogi kapcsolatainak kialakulása és gyakorlata a Horthy-korszakban*, Budapest 1966.
- DALLA TORRE, Giuseppe, „Primate”, in *Enciclopedia del diritto*, vol. XXXV, Milano 1986, 489–492.
- DAMIZIA, Giuseppe, „Parrocchia”, in *Enciclopedia cattolica* 9, Città del Vaticano [1952], 856–859.
- DAUSEND, Johannes, *Das interrituelle Recht im Codex Iuris Canonici. Die Bedeutung des Gesetzbuches für die orientalische Kirche* (Görres-Gesellschaft, Veröffentlichungen der Sektion für Rechts- und Sozialwissenschaft 79), Paderborn 1939.
- D'AVACK, Pietro A, *Il 'Populus Dei' nella struttura e nelle funzioni odierne della Chiesa*, in *Persona e ordinamento nella Chiesa*. Atti del II Congresso internazionale di diritto canonico, Milano 10–16 settembre 1973, Milano 1975, 16–33.
- D'AVACK, Pietro A, „Ordinamento giuridico (dir. can.)”, in *Enciclopedia del diritto*, vol. 30, Milano [1980], 736–747.
- DEJAIFVE, George, *L'ecclesiologia del Concilio Vaticano II*, in *L'ecclesiologia dal Vaticano I al Vaticano II*, Brescia 1973.
- DEJAIFVE, Georges, „Diversité dogmatique et unité de la Révélation”, in *Nouvelle revue théologique* 89 (1967) 16–25.
- DE CLERCQ, Charles (par), *Histoire des conciles d'après les documents originaux [par Karl J. Hefele], tome XI 1–2, Conciles des Orientaux catholiques, première partie: de 1575 à 1849*, Paris 1940; *deuxième partie: de 1850 à 1949*, Paris 1952.
- DE CLERCQ, Charles, *Fontes iuridici Ecclesiarum Orientalium. Studium historicum*, Romae 1967.
- DEJAIFVE, Georges, „Diversité dogmatique et unité de la Révélation”, in *Nouvelle revue théologique* 89 (1967) 16–25.
- DEL RE, Niccolò, *La Curia romana. Lineamenti storico-giuridici* (Sussidi eruditi 23), Roma 31970

- DE VRIES, Wilhelm, „Das Problem der ‘communicatio in sacris cum dissidentibus’ in Nahen Osten zur Zeit der Union (17. und 18. Jahrhundert)”, in *Ostkirchliche Studien* 6 (1957) 81–106.
- DE VRIES, Wilhelm, „Il decreto conciliare sulle Chiese orientali cattoliche”, in *La civiltà cattolica* 116 (1965) 108–121.
- DE VRIES, Wilhelm, „The Eastern Patriarchates and their Relationship to the Power of the Pope. Part II. The Change in the Relationship in the Second Millenium”, in *One in Christ* 2 (1966) 130–142.
- DEL POZZO, Massimo, *Introduzione alla scienza del diritto costituzionale canonico* (Subsidia canonica 16), Roma 2015. del Pozzo 2015
- DOBOS András, „Liturgikus fejelem a Magyar Görögkatolikus Egyházban”, in *Athanasiana* 33–34 (2012) 54–69.
- DOBOS András, *Pótsy Elek munkácsi püspök (1816–1831) munkássága és a kormányzása idején tett egyházlátogatások*, in *Görögkatolikus kánoni látogatások Szabolcs vármegyében 1816–1824*, NYÍRÁN János – UJTELEKI Zsuzsa (szerk.), Nyíregyháza 2017, 9–20. Dobos 2017
- DOBOS András, *A történeti Munkácsi Egyházmegye liturgikus hagyománya*, in *Orcád világossága. Görögkatolikusok Magyarországon*, TERDIK Szilvesztrér (szerk.), Debrecen 2020, 54–62.
- DOBOS András, *A magyar nyelvű liturgia emlékei*, in *Orcád világossága. Görögkatolikusok Magyarországon*, TERDIK Szilvesztrér (szerk.), Debrecen 2020, 386–403.
- DOBOS András, *The Liturgical Tradition of the Historic Eparchy of Mukacheve (Munkács)*, in *The Light of Thy Countenance. Greek Catholics in Hungary*, TERDIK, Szilvesztrér et al (eds.), Debrecen 2020, 54–60.
- DOBOS András, „A zamoscsi zsinat határozatainak recepciójáról a történeti Munkácsi Egyházmegyében a kutatások új eredményei fényében”, in *Athanasiana* 54 (2022) 190–204.
- DOBOS András, *Prassi liturgica e teologia circa l’Eucaristia nella storica eparchia di Mukachevo: dall’unione di Uzborod (1646) fino alla metà del XX secolo*, Münster 2022, (ukrán fordításban: Ondraš DOBOŠ, *Практика та теологія євхаристії в історичній Мукачівській Єпархії від Ужгородської Унії [1646р] до середини XX століття*, Ужгород [2021], 810 pp.) Dobos 2022
- DONNELLY, Francis, *The Diocesan Synod* (CLS 74), Washington 1932.
- DOYLE, Sean T., *The Apostolic See and the Eastern Catholic Churches: From the Tridentine Era to the Present* (Kanonika 29), Rome 2019. Doyle 2019
- DUDÁS Miklós, „A magyar liturgikus nyelv kialakulása és a bizánci szertartású kereszténység hazánkban”, in *Vigilia* 8 [1966] 505–513.
- DUSKIE, John, *The Canonical Status of the Orientals in the United States* (Canon Law Studies 48), Washington 1928.
- DZIOB, Michael, *The Sacred Congregation for the Oriental Church* (CLS 214), Washington 1945.
- ECKHART Ferenc, *A püspöki székek és a káptalani javadalmak betöltése Mária Terézia korától 1918-ig*, Budapest 1935. Eckhart 1935
- EGYED István, „A trónfosztásról szóló törvény”, in *Jogállam* 25 (1926) 3, 129–140.
- EICHMANN, Eduard – MÖRSDORF, Klaus, *Lehrbuch des Kirchenrechts auf Grund des Codex iuris canonici*, I. Band, Paderborn 1949.

- ERDŐ Péter, „Dokumentumok az Esztergomi Prímási Főszentszék munkájának 1856-os fel-függesztéséről”, in *Vigilia* 44 (1979) 4, 277–280.
- ERDŐ Péter, „A magyarországi kegyuraság”, in *Magyar Katolikus Almanach*, Budapest 1988, 697–718.
- ERDŐ Péter, *Az egyházjog forrásai. Történeti bevezetés*, Budapest 1998. Erdő 1988
- ERDŐ Péter, *Storia della scienza del diritto canonico. Una introduzione*, Roma 1999.
- ERDŐ Péter, *Egyházjog a középkori Magyarországon*, Budapest 2001. Erdő 2001
- ERDŐ Péter, „Plenáris zsinat”, in *Magyar Katolikus Lexikon*, Diós István (szerk.), X, Bu-dapest 2005, 1014.
- ERDŐ Péter, *A keleti rítusú ordináriusok részvétele a püspöki konferencián*, in *Az élő Egyház joga*, Budapest 2006, 177–187.
- ERDŐ Péter, *Egyházjog*, Budapest 2014.
- ERDŐ Péter, *A primáciák a nyugati egyházban. (Egy elméleti fejlődés emlékei a középkori kánonjogtudományban)*, in *Jog az egyházi hagyományban*, ERDŐ Péter, Budapest 2016, 167–192.
- ERDŐ Péter, *The Canon Law of the Eastern Churches*, in *The Cambridge History of Medieval Canon Law*, WINROTH, Anders – WEI, John (eds.), Cambridge 2022, 142–169. Erdő 2022
- ERDŐ Péter, *Egyházjog*, Budapest 2023, Erdő 2023
- ESPOSITO, Rosario, *Il decreto conciliare sulle Chiese orientali «Orientalium Ecclesiarum»:* *testo e commento*, Roma 1965.
- EULER, Walter A., *Una ecclesia in rituum varietate: Unity and Diversity of the Church according to Nicholas of Cusa*, in *Nicholas of Cusa and Times of Transition. Essays in Honor of Gerald Christianson*, IZBICKI, Thomas (edited), [Leiden 2019], 3–14. Euler 2019
- FAMERÉE, Joseph, „Les décrets *Unitatis redintegratio* et *Orientalium Ecclesiarum*. Quels enjeux pour aujourd’hui?”, in *Revue Théologique de Louvain* 46 (2015) 3, 341–368.
- FAMERÉE, Joseph, *Scambio di doni: Chiesa cattolica e Chiese orientali. Per un consenso differenziato*, in *La riforma e le riforme nella Chiesa*, a cura di SPADARO, Antonio – GALLI, Carlos M., (Biblioteca di Teologia Contemporanea 177), Brescia 2016, 408–421.
- FANTAPPIÈ, Carlo, *Storia del diritto canonico e delle istituzioni della Chiesa*, Bologna 2011. Fantappiè 2011
- FANTAPPIÈ, Carlo, *Dal paradigma canonistico classico al paradigma codificatorio*, in *La codificazione e il diritto nella Chiesa*, a cura di Eduardo BAURA et alii (Monografie giuridiche 46), Milano 2017. Fantappiè 2017
- FARIS, John D. *Codification of Eastern Canon Law*, in *A practical Commentary to the Code of canons of the Eastern Churches*, FARIS, John – ABBASS, Jobe (eds.), vols. I–II, Montréal 2019, I, LXXXV–CXL, XCIV–XCIX.
- FARRUGIA, Edward, „Remembering Fr Jan Řezáč our Secretary”, in *Orientalia Christiana Periodica* 58 (1992) 361–366.
- FATTORI, Maria T., „Sinodi e concili”, in *Il Cristianesimo*. Grande Atlante, vol. 2, Ordina-menti, gerarchie, pratiche, Alberigo, G. (a cura di), Torino 2006, 532–548. Fattori 2006
- FRANKL Vilmos, „Adalékok az esztergomi érsekek prímási, született követi és főkorlátnoki jogai kifejlődésének történetéhez”, in *Magyar Sion* 4 (1866) 9–10, 641–664, 721–739.

- FEJÉRDY András, *Az 1822. évi magyar nemzeti zsinat és az Apostoli Szentszék*, in BALOGH Margit (szerk.), *Katolikus zsinatok és nagygyűlések Magyarországon a 16.-20. században*, Budapest-Pécs 2014, 219–235;
- FEJÉRDY András (szerk.), *Az 1822. évi magyar nemzeti zsinat története*, Budapest 2018. Fejérdy 2018
- FELICIANI, Giorgio, *Le conferenze episcopali*, Bologna 1974.
- FELICIANI, Giorgio, „Concilio Vaticano II”, in *Enciclopedia giuridica*, vol. 7, Roma [1988], 1–5.
- FELICIANI, Giorgio, „Le conferenze episcopali dalle origini al Concilio Vaticano II”, in *Rivista telematica* (<https://www.statoe.chiese.it>), fascicolo n. 8 del 2020, 1–17, 11.
- FORGÓ András, „Görög szertartású püspökök a 18. század végi magyar országgyűlésben”, in *Egyháztörténeti Szemle* 11 (2010) 3, 26–47.
- FORGÓ András, „Batthyány József esztergomi érsek szerepe a görögkatolikus egyháziak országgyűlési részvételében”, in *Athanasiana* 36 (2013) 69–81.
- FORTESCUE, Adrian, „Law (Christian, Eastern)”, in *Encyclopaedia of Religion and Ethics*, HASTINGS, James (ed.), vol. VII, Edinburgh–New York 1915 [1955]. Fortescue 1915
- FORTINO, Eleuterio, *Il sinodo intereparchiale di Grottafrerrata e la Chiesa bizantina in Italia*, in *‘Eulogēma’. Studies in honour of Robert Taft*, CARR, Ephrem – PARENTI, Stefano (a cura di), Roma 1993, 119–140.
- FRANKL Vilmos, „Adalékok az esztergomi érsekek prímási, született követi és főkorlátnoki jogai kifejlődésének történetéhez”, in *Magyar Sion* 4 (1866) 9–10, 641–664, 721–739.
- GÁBOR Gyula, „Királyi helytartótanács”, in *Magyar Jogi Lexikon*, MÁRKUS Dezső (szerk.), IV, Budapest 1903, 807–808. Gábor 1903
- GAJDA, Ewa, „Bazyli Masciuch e il suo «Церковне право супруже [...]». Le prime note della ricerca”, in *Studia Iuridica Toruniensia* 7 (2010) 162–186.
- GALTIER, François, *Le mariage. Discipline orientale et discipline occidentale. La réforme du 2 mai 1949*, Beyrouth 1950.
- GALTIER, François, *Code orientale de procedure ecclesiastique*, Beyrouth 1951.
- GEFAELL, Pablo, „Il diritto canonico orientale nei lavori del Concilio Vaticano I. Voti dei consultori della Commissione preparatoria per le missioni e le Chiese orientali”, in *Ius Ecclesiae* 18 (2006) 29–60.
- GEISZ Antal, *Egyházi közigazgatás*, Temesvár 1910. Geisz 1910
- GERGELY Jenő, „Az észak-erdélyi görög katolikus román egyházmegyék jogállása és sérelmeik 1940–1944 [Forrásközlemény]”, in *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* 1993, 3–4, 83–94.
- GERGELY Jenő, *A katolikus egyház története Magyarországon 1919–1945*, Budapest 1997.
- GHIRLANDA, Gianfranco, „La costituzione apostolica ‘Praedicate evangelium’ sulla Curia Romana”, in *La Civiltà cattolica*, 2022, II, n. 4123 (2/16 aprile 2022), 41–56
- GLINKA, Luis, „Resoconto sulla pubblicazione delle fonti della codificazione orientale”, in *Nuntia* 10 (1980) 119–128.
- GONÇALVES, Bruno, *L’inscription dans une Église de droit propre* (Kanonika 27), Roma 2018.
- GOYRET, Philip, „Episcopato”, in *Dizionario di ecclesiologia*, CALABRESE, Gianfranco – GOYRET, Philip – PIAZZA, Orazio F. (a cura di), Roma 2010, 612–627.

- GRADOŠ, Juraj, „The Union of Uzhorod and the Document from April 24, 1646”, in *Eastern Theological Journal* 2 (2016) 2, 303–314. Gradoš 2016
- GRECU, Vasile (ed.), *Ducas, Istoria turco-bizantină (1341-1462), ediție critică (Scriptorēs Byzantini I)*, București 1958.
- GUDZIAK, Borys A., *Crisis and Reform. The Kyivan Metropolitanate, the Patriarchate of Constantinople, and the Genesis of the Union of Brest*, Cambridge [Ma.], 2001. Gudziak 2001
- GUYON, Gérard, „Gabriel le Bras”, in *Juristas universales*, DOMINGO, Rafael (ed.), vol. IV, *Juristas del siglo XX*, Madrid–Barcelona 2004, 152–154.
- HANUY Ferenc, „Gyermekek vallása”, in *Katolikus Lexikon*, BANGHA Béla (szerk.), vol. 2, Budapest 1931, 227–230. Hanuy 1931
- HARTMANN, Wilfried – PENNINGTON, Kenneth (eds.), *The history of Byzantine and Eastern canon law to 1500*, Washington [D.C.] 2012.
- HERGENRÖTHER, Joseph, „Die Rechtsverhältnisse der verschiedenen Riten innerhalb der katholischen Kirche”, in *Archiv für katholisches Kirchenrecht* 7 (1862) 169–200.
- HERMAN, Emil, „De «ritu» in iure canonico”, in *Orientalia christiana [de Oriente, documenta, studia et libri]*, vol. XXXII, n. 89, Octobri-Decembri 1933, 96–158. Herman 1933
- HERMAN, Emil, „De conceptu «Ritu»”, in *The Jurist* 2 (1942) 333–345.
- HINSCHIUS, Paul, *Das Kirchenrecht der Katholiken und Protestanten in Deutschland*, Band II, Berlin 1878.
- HINSCHIUS, Paul, *Das Kirchenrecht der Katholiken und Protestanten in Deutschland*, Band III, Berlin 1883.
- HITCHINS, Keith, *Orthodoxy and Nationality: Andreiu Șaguna and the Rumanians of Transylvania, 1846–1873* (Harvard Historical Studies 94) Cambridge [Mass.], 1977.
- HODINKA Antal, *A munkácsi görög-katolikus püspökség története*, Budapest 1909. Hodinka 1909
- HODINKA Antal, *A munkácsi gör. szert. püspökség okmánytára, 1. köt. 1458–1715*, Ungvár 1911.
- HOHL, Heinrich, *Das Amt des Metropoliten und die Metropolitanverfassung in der Lateinischen Kirche: Geschichte, Theologie und Recht*, Essen 2010.
- HOLLÓS János, [A] *Magyar görögkatolikus jogtörténet anyaga. A magyarországi görögkatolikusok (s a hajdúdorogi egyházmegye) jogforrásai*, [h.n., é.n.], [kézirat]; lásd: lelt. sz. 49.923, K 909 GKPL VI-25-2d 7. mappa
- HOLLÓS János, *A keleti szertartások jogforrásainak története*, [h.n.] 1962 [kézirat], 163–164, GKPL VI-25-1d 21. dok.
- HOLLÓS János, *A keleti egyházak személyi joga*, Téglás 1964 [kézirat]; elérhetőség: GKHF, Könyvtár, n. 49.917.
- HOLLÓS János, „Die Rechtsquellen und die Rechtslage der Griechisch-katholischen Kirche in Ungarn im Lichte des II. Vatikanums”, in *Kanon* II, Wien 1974, 110–127.
- HOLLÓS János, „Bischof und KathedraKapitel in der ungarischen griechisch-katholischen Kirche”, in *Kanon* VII, Wien 1985, 231–241.
- HOLLÓS János, *Jegyzetek a keleti egyházak törvénykönyvéhez*, I–II, [s.l. et a.]

- HOLLÓS János, „A görögkatolikus egyházak mai helyzete Kelet-Európában a készülő törvénykönyv fényében”, in *Szolgálat* 85 (1990) 91–95.
- HOLLÓS János, „A keleti katolikus egyházak kánonjogi kódexe”, in *Szolgálat* 88 (1990) 100–105.
- HOLLÓS János, „A bizánci egyházjog mint a Görög Katolikus Egyház jogforrása Magyarországon a XVII-XVIII. században”, in *Posztbizánci Közlemények* 1 (1994) 1, 111–116.
- HOLLÓS János, „Az új keleti katolikus házasságjog rövid ismertetése”, in *Athanasiana* 2 (1996) 27–45.
- HOLLÓS János, „Az új keleti katolikus kódex megalkotása és jelentősége”, in *Athanasiana* 11 (2009) 9–19.
- INCITTI, Giacomo, *Il popolo di Dio. La struttura giuridica fondamentale tra uguaglianza e diversità*, Città del Vaticano 2007.
- IVANCSÓ István, *Az 1879-es hajdúdorogi liturgikus fordító bizottság és tevékenysége* (Athanasiana Füzetek 1), Nyíregyháza 1999.
- IVANCSÓ István (szerk.), *Az 1882-es Liturgikon*, in *Liturgikus örökségünk I. Az első magyar nyomtatott Liturgikon megjelenésének 120. évfordulójára 2002. április 18-án rendezett szimpozion anyaga*, Nyíregyháza 2002.
- IUNG, Nicolas, „Concile, I. Conciles particuliers,” in *Dictionnaire de droit canonique*, NAZ, Raoul (par), tom. III, Paris 1936, 1268–1280.
- JALAKH, Michel, *Ecclesiological Identity of the Eastern Catholic Churches: Orientalium Ecclesiarum 30 and Beyond* (OCA 297), Rome 2014.
- JANKA György, „A Munkácsi Egyházmegye felállítása”, in *Athanasiana* 4 (1997) 57–81. Janka 1997
- JANKA György, *Egyházi élet a munkácsi egyházmegyében Pankovics István püspöksége idején a gebei protokollumok tükrében*, in *Ecclesiam aedificans. A 70 éves Keresztes Szilárd püspök köszöntése*. Nyíregyháza, 2002, 203–223. Janka 2002
- JANKA György, *A magyar görögkatolikusok első nagygyűlése Hajdúdorogon 1868-ban*, in *Hajdúdorog 1968–2018. Tanulmányok és források a magyar görögkatolikusok történetéhez*, VÉGHSEŐ Tamás (szerk.), (Collectanea Athanasiana I/10), Nyíregyháza 2019, 27–53.
- ЈОВАНОВИЋ, Јевтимије, *Начатки церковнаго права древныя православныя восточныя церкви*, В’Новомъ-Садѣ 1841 [bilingvis kiadvány, latin verziója: JOANNOVICUS, Euthymius, *Principia iuris ecclesiastici veteris orthodoxae orientalis Ecclesiae*, Neoplantae 1841]. Јовановић 1841
- JOUBEIR, Antoine, *La notion canonique de rite. Essai historico-canonique*, Romae 1961.
- JOUBEIR, Antoine, „Les diverses sortes de rites”, in *Analecta OSBM*, ser. II, sec. II, vol. III (IX), fasc. 3–4, Romae 1960, 513–522.
- JUHÁSZ István, *A katolikus egyházközségek és a kegyuraság intézménye*, Budapest 1920.
- KAUFHOLD, Hubert, „Kirchenrecht, orientalisch-katholisches”, in *Kleines Lexikon der Christlichen Orients*, KAUFHOLD Hubert (Hrsg.), Wiesbaden 2007.
- KEHL, Medard, *La Chiesa. Trattato sistematico di ecclesiologia cattolica*, Ciniselo Balsamo [Mi] 1995.
- KÉSMÁRKY István, *Az esztergomi érseknek mint Magyarország primásának jogai és kiváltságai*, Budapest 1896.
- KHOURY, Joseph, „Le choix des Évêques dans les Églises orientales”, in *Concilium* 167 (1981) 43–54.

- KIMES, John, *Viewing the USCCB through the Lens of CCEO c. 322 and other Inter-Ecclesial Realities in the United States of America*, in *Strutture sovraepiscopali nelle Chiese orientali*, SABBARESE, Luigi (a cura di), Città del Vaticano 2011, 253–267.
- KISS Emil, *A magyarországi g. kel. szerb egyház szervezete, egyházi és iskolai törvényei és szabályai* [h.n.] 1901.
- KMETY Károly, *Magyar közjog*, Budapest 1926. Kmety 1926
- KOKKARAVALAYIL, Sunny, *The Guidelines for the Revision of the Eastern Code: their Impact on CCEO* (Kanonika 15), Rome 2009.
- KOMONCHAK, Joseph, „Novità nella continuità. Benedetto XVI e l'interpretazione del Concilio Vaticano II”, in *Il Regno-attualità* 4/2009, 80–83.
- KONEK Sándor, *Egyházjogtan kézikönyve. Különös tekintettel a magyar állam egyházi viszonyaira*, Budapest 1900. Konek 1900
- KONEK Sándor, *Egyházjogtan kézikönyve különös tekintettel a magyar állam egyházi viszonyaira*, Budapest 1903.
- KOROLEVSKIJ, Cyrille, *Liturgie en language vivante: Orinet et Occident* [Lex orandi 18], Paris 1955.
- KOROLEVSKIJ, Cyril – COUSSA, Acacius, „Codificazione canonica orientale”, in *Novissimo Digesto Italiano*, dir. AZARA, Antonio – EULE, Ernesto, vol. III, Torino 1957, 412-415.
- KOSUTÁNY Ignác, *Egyházjog. A magyarországi egyházak alkotmánya és közigazgatása*, Kolozsvár 1903.
- KOVACHICH, Martinus G., *Codex juris decretalis Ecclesiae Hungaricae*, I–II, Pestini 1815. Kovachich 1815
- KOVÁTS József, *A primási joghatóság és a kalocsai érseki szék*, Pest 1866.
- KUCHERA, Michael, *A Balance between Concession and Discipline ‘Cum data fuerit’, article XII and ‘Codex Canonum Ecclesiarum Orientalium’ Canon 758, 3 in the Metropolia sui iuris of Pittsburgh, U.S.A. A Question of Celibacy or Jurisdiction*, Rome 2005.
- KUCHERA, Michael, „P. Emil Herman S.J. (1891–1963): Jesuit Canonist”, in *Eastern Canon Law* 2 (2013) 2, 377–400.
- KUTTNER, Stephan, „The Reform of the Church and the Council of Trent”, in *The Jurist* 22 (1962) 2, 123–142. Kuttner 1962
- LACKO, Michael, *Synodus Episcoporum Ritus Byzantini Catholicorum ex antiqua Hungaria Vindobonae a. 1773 celebrata* (Orientalia Christiana Analecta 199), Roma 1975. Lacko 1975
- LE BRAS, Gabriel, *Le istituzioni ecclesiastiche della cristianità medioevale*, II [Storia della Chiesa dalle origini alle nostri giorni, FLICHE, Augustin – MARTIN, Victor (a cura di), XII/2], Cinisello Balsamo [Mi] 1976.
- LEFEBVRE, Charles – PACAUT, Marcel – CHEVAILLER, Laurent (par), *L'époque moderne, 1563-1789: les sources du droit et la seconde centralisation romaine* (HDIEO 15, 1), Paris 1976.
- LONGHITANO, Adolfo, *Battesimo e soggettività giuridica*, in *Il fedele cristiano. La condizione giuridica dei cristiani* (Il Codice del Concilio Vaticano II 6), Bologna 1985. Longhitano 1985
- LONGHITANO, Adolfo, *Le Chiese particolari*, in *Chiesa particolare e strutture di comunione* (Il Codice del Concilio Vaticano II 5), Bologna 1985.

- LUCIDI, Angelo, *De visitatione Sacrorum Liminum. Instructio S.C. Concilii edita iussu Benedicti XIII*, I–III, Romae 1883.
- LUKÁCS Róbert, „A görög katolikusok helyzete Erdélyben az I. világháború után”, in *Iustum aequum salutare* 6 [2010], 1, 65–78.
- MADEY, John, *Orientalium Ecclesiarum, more than twenty years after*, Kottayam 1987.
- MAFFEIS, Angelo [commentato da], „Unitatis redintegratio”, in *Commentario ai documenti del Concilio Vaticano II, 3: Orientalium Ecclesiarum/Unitatis redintegratio*, NOCETI, Serena – REPOLE, Roberto (a cura di), Bologna 2019.
- MAGNIN, E., „Administrateurs apostoliques”, in *Dictionnaire de droit canonique*, NAZ, Raoul (par), tom. I, Paris 1935, 181–192.
- MAGOCSI, Paul R., *A History of Ukraine. The Land and its Peoples. Second, Revised and Expanded Edition*, Toronto [Ont.] 2010. Magocsi 2010
- MAGYAR András, *Egyházmegyénk fejlődése*, in AA. Vv., *A Hajdúdorogi Bizánci Katolikus Egyházmegye jubileumi évkönyve 1912–1987*, Nyíregyháza 1987, 47–64.
- MALLÈVRE, Michel, „L’œcuménisme comme ‘échange de dons’ selon Jean-Paul II”, in *Istina* 53 (2008) 47–75.
- MANNA, Salvatore, *Decreto sulle Chiese orientali cattoliche «Orientalium Ecclesiarum»*, Casale Monferrato (AL) 1986.
- MANSI, Joannes D. (cur.), *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio*, 53 vols, Graz 1960–1962. [reprint]
- MANZANARES, Julio, „Papal Reservations and *Recognitio*: Considerations and Proposals”, in *The Jurist* 52 (1992) 228–254.
- MANZANARES, Julio, *Il romano pontefice e la collegialità dei vescovi*, in AA.Vv., *Collegialità e primato. La suprema autorità nella Chiesa* (Il Codice del Vaticano II, 9), Bologna 1993.
- MARCHETTI, Gianluca, *La Curia come organo di partecipazione alla cura pastorale del Vescovo diocesano*, Roma 2000.
- MARCHETTO, Agostino, «*In partem sollicitudinis... non in plenitudinem potestatis*». *Evoluzione di una formula di rapporto Primato-Episcopato*, in *Studia in honorem Eminentissimi Cardinalis Alphonsi M. Stickler*, curante CASTILLO LARA, Rosalio (Studia et textus historiae iuris canonici 7), Roma 1992, 269–298.
- MARZALI Henrik, *Az 1790/91-diki országgyűlés*, I., Budapest 1907.
- MARTI, Federico, *I Ruteni negli Stati Uniti. Santa Sede e mobilità umana tra Ottocento e Novecento* (Monografie giuridiche 36), Milano 2009.
- MARTI, Federico, „Gli ordinariati per i fedeli di rito orientale: una ricostruzione storico-giuridica”, in *Quaderni di diritto ecclesiale* 28 (2015) 16–36.
- MARTI, Federico, *Il Codice del 1917 e l’Oriente. Presupposti storici e teorici*, in *Diritto canonico e culture giuridiche. Nel centenario del Codex Iuris Canonici del 1917*. Atti del XVI Congresso Internazionale della Consociatio Internationalis Studio Iuris Canonici Promovendo, MIÑAMBRES, Jesús (a cura di), Roma 2019, 137–178. Marti 2019
- MARTIN, Victor, „Pape”, in *Dictionnaire de Théologie Catholique*, VACANT, Alfred – MANGENOT, Eugène – AMANN, Émile (dir.), tom. XI/2, Paris 1932, 1877–1944, 1879–1883.
- MAST, Joseph, *Dogmatisch-historische Abhandlung über die rechtliche Stellung der Erzbischöfe in der katholischen Kirche*, Freiburg/Bg. 1847.

- McDONOUGH, Thomas J., *Apostolic Administrators. A Historical Synopsis and Commentary* (Canon Law Studies 139), Washington 1941.
- MELICHÁR Kálmán, „Egyházmegyei rendeletek (statutumok)”, in *Katolikus Lexikon*, BANGHA Béla (szerk.), vol. 1, Budapest 1931, 511–512.
- MELLES Emil, „Gondolatok”, in *Görögkatolikus Tudósító* II (1922) 9, április 30, 1–2.
- MESZLÉNYI Zoltán, *Házassági köteléki perek az egyházi bírászkodásban*, Esztergom 1927.
- METZ, René, *La première codification du droit des Églises orientales catholiques (1927–1958)*, in *Le droit et les institutions de l'Église catholique latine de la fin du XVIIIe siècle à 1978. Sources, communauté chrétienne et hiérarchie*, par EPP, René – LEFEBVRE, Charles – METZ, René (HDIEO 16), Paris 1981, 272–281.
- MEYENDORFF, John, „One Bishop in One City”, in *St Vladimir's Theological Quarterly* 5 (1961) 540–58. Meyendorff 1961
- MEZEI Balázs, „Főkegyúri jog”, in *Magyar Katolikus Lexikon*, DIÓS István (szerk.), vol. III, Budapest 1997, 761–762.
- MICHIELS, Gomarius, *Principia generalia de personis in Ecclesia*, Lublin-Brasschaat 1932.
- MICHIELS, Gomarius, *Normae generales iuris canonici. Commentarius libri I Codicis iuris canonici*, Paris 1949.
- MILANO, Gianpiero, „Vaticano II”, in *Enciclopedia del diritto*, vol. 46, Milano [1993], 240–283.
- MILASCH, Nikodim, *Das Kirchenrecht der morgenländischen Kirche [nach den allgemeinen Kirchenrechtsquellen und nach den in den autokephalen Kirchen geltenden Spezial-Gesetzen]*, Mostar 1905.
- MISZJUK Mihajlo – KUTASSY Ilona, *A Kárpátaljai Területi Állami Levéltár Beregszászi Osztályának magyar provenienciájú fondjai és leírási egységei 1918/19-ig és 1938–1944/45 között*, Budapest 2014.
- MOLNÁR Ferenc, „A munkácsi püspökség kísérletei egy önálló görögkatolikus érsekség felállítására a 19. század közepéig”, in *Társadalomtudományi Szemle* 15 (2013) 1, 63–74.
- MONETA, Paolo, „La sede episcopale metropolitana nel diritto canonico”, in *Il diritto ecclesiastico* 104 (1993)
- MORINI, Gaetano, „Primate”, in MORINI, Gaetano, *Dizionario di erudizione storico-ecclesiastica*, vol. 55, Venezia 1852, 200–203.
- MORTARI, Luciana, *Consacrazione episcopale e collegialità, I, La testimonianza della Chiesa antica*, Firenze 1969.
- MUDRYJ, Sofron, *De transitu a ritu byzantino-ucraino ad ritum latinum: dissertatio historico-iuridica*, Roma 1973.
- MURPHY, Francis, *Legislative Powers of the Provincial Council. A Historical Synopsis and Commentary* (Canon Law Studies 257), Washington 1947.
- NAGY Ernő, *Magyarország közjoga (államjog)*, Budapest 1912
- NAGY Konstantin, *A magyar katolikus egyház nemzeti zsinatai*, Gyöngyös 1943.
- Ius canonicum auctore P. Francisco Xav. Wernz, ad Codicis normam exactum opera P. Petri Vidal*, tom. II: *De personis*, Romae 1923.
- Traité de droit canonique, tome premier, livres I et II: Introduction, règles générales des personnes*, par Raoul Naz – Charles de Clercq et alii, Paris [1946].
- NÁJERA, Francisco, *El Código de Derecho Canónico. Traducido y comentado*, I, Cadiz 1942.

- NÉMETH, Thomas, *Josef von Zbishman (1820-1894) und die Orthodoxie in der Donaunomarchie* (Kirche und Recht 27), Freistadt 2012.
- NEUBERGER, Nicholas, *Canon 6 or the Relation of the 'Codex Juris Canonici' to the Preceding Legislation* (Canon Law Studies 44), Washington 1927.
- NILLES, Nicolaus (ed.), *Symbolae ad illustrandam historiam ecclesiae orientalis in terris coronae S. Stephani*, I–II, Oeniponte [Innsbruck] 1885. Nilles 1885
- N.N. „Lelkészi jövedelem”, in *Magyar Jogi Lexikon*, MÁRKUS Dezső (szerk.), V., Budapest 1904, 246–248.
- [N.N.] „Papi tized”, in *Magyar Jogi Lexikon*, MÁRKUS Dezső (szerk.), V., Budapest 1904, 823–826.
- [N.N.], „Kongrua” in *Magyar Katolikus Lexikon*, DIÓS István (szerk.), VII, Budapest 2002, 158.
- [N.N.], „Rusznák Miklós”, in *Magyar Katolikus Lexikon*, DIÓS István (szerk.), XI, Budapest 2006, 784.
- NOVAKOVIČ, Luka, *Nikodim Milaš, vescovo della Dalmazia ed Istria ed il suo contributo alla canonista orientale*, PIO Diss., Roma-Belgrado 2005.
- NOWAKOWSKI, Przemysław (red.), *Dziedzictwo Synodu Zamojskiego 1720–2020. Wyzwania i perspektywy*, Kraków 2021.
- O’CONNELL, Patrick A. *Vatican II. The Decree on the Catholic Eastern Churches. Introduction, translation and commentary*, Dublin 1965.
- O’DONNELL, Christopher – PIÉ-NINOT, Salvador, *Diccionario de Ecclesiología*, Madrid 2001. O’Donnell 2001c
- OLASZ Lajos, *A kormányzói jogkör*, in *A magyar jobboldali hagyomány 1900-1948*, ROMSICS Ignác (szerk.), Budapest 2009, 102–137.
- OLASZ Lajos, *A főkegyúri jog a Horthy-korszakban*, in *Néhány társadalomtudományi kutatás és innováció*, TORGYIK Judit (szerk.), Komarno 2018, 17–24.
- ONCLIN, Willy, „The Power of the Decision in the Church at the supra-diocesan Level”, in *Communicaciones 2* (1970) 212.
- ORTIZ DE URBINA, Ignacio, *Breve commentario [al decr. Orientalium Ecclesiarum]*, in AA. Vv., *Ufficio pastorale dei vescovi e Chiese orientali cattoliche* (Magistero Conciliare 12), Torino 1967.
- OTADUY, Javier „Funciones del Código en la recepción de la legislación postconciliar”, in *Ius canonicum 25* (1985) 2, 480–516.
- PALMIERI, Dominic, *Tractatus de Romano Pontifice, cum prolegomeno de Ecclesia*, Romae 1877.
- PAPP György, „A supra-episcopalis jogosztványokgyakorlása a hajdúdorogi egyházmegyét illetően [2]”, in *Keleti Egyház 9* (1942) 9–10, 121–157.
- PAPP György, *A magyar görögkatolikus egyház partikuláris jogforrásai*, Budapest 1942. Papp 1942a
- PAPP György, *Egyházmegyei zsinati jogalkotás Magyarországon a C.J.C. óta*, Nyíregyháza 1942 [1945]. Papp 1942c
- PAPP György, *A munkácsi egyházmegye székeskáptalanjának statútumai* (Irodalmi és Tudományos Könyvtár 18), Ungvár 1942. Papp 1942b

- PAPP György, *A magyarországi gör. kath. püspökségek s a relatio dioecésana kötelezettsége*, Nyíregyháza 1942. Papp 1942d
- PAPP György, *A magyar görögkatolikus szörványok egyházjogi helyzete*, Nyíregyháza 1945.
- PAPP-SZILÁGYI DE ILLYÉSFALVA, Josephus, *Enchiridion juris Ecclesiae Orientalis Catholicae, pro usu auditorum theologia et eruditione cleri graeco-catholici, e propriis fontibus constructum*, M-Varadini 1862; ²1880
- PAPP-SZILÁGYI DE ILLYÉSFALVA, Josephus, *Enchiridion juris Ecclesiae Orientalis Catholicae, pro usu auditorum theologia et eruditione cleri graeco-catholici, e propriis fontibus constructum*, M-Varadini 1880.
- PARISH, Helen, *Clerical Celibacy in the West, c. 1100–1700*, Farnham-Burlington [Vt] 2010.
- PARLATO, Vittorio, *Il vicariato di Tessalonica (IX-VII sec.)*, in *Studi in memoria di Pietro Gismondi*, vol. II, Milano 1991, 97–112.
- PASCHINI, Pio , „Vescovo”, in *Enciclopedia cattolica*, vol. 12, Città del Vaticano [1954], 1312–1319.
- PATELOS, Constantin G., *Vatican I et les évêques uniates: une étape éclairante de la politique romaine à l'égard des orientaux (1867–1870)*, Louvain-la-Neuve 1981. Patelos 1981
- PELLET Ödön, *Kézikönyv a megyei zsinatokra*, Székesfehérvár 1865.
- PEKAR, Basilius, *De erectione canonica eparchiae Mukačoviensis* (an. 1771), Romae 1956. Pekar 1956
- PEKAR, Basilius, *The History of the Church in Carpathian Rus'* [translation], New York 1992.
- PERI, Vittorio, *Chiesa Romana e «rito» Greco. G. A. Santoro e la Congregazione dei Greci (1566–1596)*, Brescia 1975.
- PERI, Vittorio, L'unione della Chiesa Orientale con Roma. Il moderno regime canonico occidentale nel suo sviluppo storico, in 'Orientalis Varietas'. Roma e le Chiese d'Oriente – Storia e diritto canonico (Kanonika 4), Roma 1994, 51–141.
- PETERS, Edward (ed.), *Incrementa in progressu 1983 Codicis iuris canonici: with a multilingual introduction*, Montréal 2005
- PETRANI, Alexius, *De relatione iuridica inter diversos ritus in Ecclesia catholica*, Taurini-Romae 1930.
- PHILIPS, Gérard, „A proposito del pluralismo teologico”, in *Vita e pensiero* 54 (1971) 90–103.
- PHILIPS, Gérard, *La Chiesa e il suo mistero nel Concilio Vaticano II: storia, testo e commento della costituzione Lumen gentium*, Milano [1982].
- PIAZZA, Orazio F., „Collegialità episcopale”, in *Dizionario di ecclesiologia*, CALABRESE, Gianfranco – GOYRET, Philip – PIAZZA, Orazio F. (a cura di), Roma 2010, 246–261.
- PIÉ-NINOT, Salvador, *Ecclesiologia: la sacramentalità della comunità cristiana* (Biblioteca di teologia contemporanea 138), Brescia 2008. Pié-Ninot, 2008
- PIRIGYI István, *A magyar görögkatolikuság történetének kiemelkedő személyiségei*, in *A Hajdúdorogi Bizánci Katolikus Egyházmegye jubileumi emlékkönyve 1912–1987*, TIMKÓ Imre [szerk.], Nyíregyháza 1987, 218–219
- PIRIGYI István, *A magyarországi görög katolikusok története*, I–II, Nyíregyháza 1990. Pirigy 1990

- PIRIGYI István, „Görög Szertartású Katolikus Magyarok Országos Bizottsága”, in *Magyar Katolikus Lexikon*, Diós István (szerk.), IV, Budapest 1998, 183.
- PIRIGYI István, „Papp György”, in *Magyar Katolikus Lexikon*, Diós István (szerk.), vol. X, Budapest 2005, 593.
- PLÖCHL, Willibald, „Episcopal Synods and Clergy-Laity Congresses of the Orthodox Church”, in *Kanon II*, Wien 1974, 177–191.
- POBLETE, Elías, *The Plenary Council. A Historical Synopsis and a Commentary* (Canon Law Studies 372), Washington 1958.
- POPEK, Alphonse, *The Rights and Obligations of Metropolitans. A Historical Synopsis and Commentary* (Canon Law Studies 260), Washington 1947.
- POSPISHIL, Victor, *Interritual canon law problems in the United States and Canada*, Chesapeake City [Ma] 1955.
- POSPISHIL, Victor, *Code of Oriental Canon Law. The Law on Persons: Rites – Persons in General – Clergy and Hierarchy – Monks and Religious – Laity. [English Translation and Differential Commentary]*, Ford City [Pa.] 1960.
- POSPISHIL, Victor, *Code of Oriental Canon Law. Law on Marriage. Interritual Marriage Law Problems. English Translation and Differential Commentary*, Chicago 1962.
- POSPISHIL, Victor, „*Orientalium Ecclesiarum*”: *the Decree on the Eastern Catholic Churches of the II Council of Vatican. Canonical pastoral commentary*, New York 1965.
- PRADER, Joseph, *Il Pontificio Istituto Orientale e il diritto canonico delle Chiese orientali, in Il 75° anniversario del Pontificio Istituto Orientale. Atti delle celebrazioni giubilari, 15–17 ottobre 1992*, a cura di TAFT, Robert – DUGAN, James (Orientalia Christiana Analecta 244), Roma 1994, 181–195.
- PREGUN István, „Hollós János”, in *Magyar Katolikus Lexikon*, Diós István (szerk.), IV, Budapest 1998, 425.
- PUJOL, Climent, *De religiosis orientalibus ad normam vigentis iuris*, Romae 1957.
- PUJOL, Climent, *De bonis Ecclesiae temporalibus ad normam vigentis iuris orientalis [ad usum privatum auditorum]*, Romae 1964. [kézirat];
- PUJOL, Climent, *Decretum Concilii Vaticani II «Orientalium Ecclesiarum»*. *Textus et commentarium*, Romae 1970.
- RAVÀ, Anna, «Consuetudine, b) diritto canonico», in *Enciclopedia del diritto*, vol. 9, Milano 1961, 443–455.
- RAYMOND, Janin, „Les catholiques de rite byzantin”, in *Échos d’Orient*, tome 17, n°109 (1915) 497–526.
- ŘEZÁČ, Jan, *Institutiones iuris canonici orientalis [ad usum privatum auditorum]*, I–II, Romae 1961 [kézirat]
- ŘEZÁČ, Jan, *De potestate dispensandi episcoporum orientalium ad normam mp. Episcopalis potestatis*, Romae 1968.
- RIGOTTI, Gianpaolo, *L’Archivio della Congregazione per le Chiese Orientali: dalla costituzione apostolica Romani Pontifices (1862) alla morte di card. Gabriele Acacio Coussa (1962)*, in CONGREGAZIONE PER LE CHIESE ORIENTALI, *Fede e martirio. Le Chiese orientali cattoliche nell’Europa del Novecento*. Atti del Convegno di Storia ecclesiastica contemporanea, Città del Vaticano 22–24 ottobre 1998, Città del Vaticano 2003, 247–295.

- RIVIÈRE, Jean, „In partem sollicitudini... Évolution d’une formule pontificale”, in *Revue des sciences Religieuses* 5 (1925) 2, 210–231.
- RIZZI, Mario, „Transitus ritus (evolutio historica disciplinae)”, in *Dictionarium morale et canonicum*, PALAZZINI, Petrus (dir.), IV, Romae 1968. Rizzi 1968
- RIZZI, Mario, „Transitus ritus (ius vigens)”, in *Dictionarium morale et canonicum*, PALAZZINI, Pietro (dir.), IV, Romae 1968, 536–540.
- RIZZI, Mario, „Transitus ritus (a iure seu privilegiatus et ex indulto)”, in *Dictionarium morale et canonicum*, PALAZZINI, Pietro (dir.), IV, Romae 1968, 541–547.
- RONZANI, Alessandro, „Rito (diritto canonico)”, in *Enciclopedia del diritto*, vol. 40, Milano 1988, 1388–1400.
- RUSZNÁK Miklós, „A görög egyház böjti fegyelme”, in *Hittudományi Folyóirat* 20 (1909) 618–675.
- RUSZNÁK Miklós, *Az új kánonkódex és az egyház keleti jogfegyelme*, Eperjes 1918.
- RUSZNÁK Miklós, *Codex iuris canonici respectu habito edendi proiure Ecclesiae catholicae orientali Codicem juris canonici*, Praha 1931.
- SABBARESE, Luigi, „Il sistema normativo canonico riguardo al diritto missionario”, in *Folia canonica* 8 (2005) 23–63
- SANSONE, Giuseppina, „Mistero”, in *Dizionario di ecclesiologia*, CALABRESE, Gianfranco – GOYRET, Philip – PIAZZA, Orazio F. (a cura di), Roma 2010, 888–900.
- SANTAMARÍA, Federico, *Comentarios al Código canónico*, Madrid 1920.
- SÄGMÜLLER, Johannes B. *Lehrbuch des katholischen Kirchenrechts*, Freiburg/Bg. 1904.
- SENYK, Sophia, *A History of the Church in Ukraine. II 1300 to the Union of Brest* (Orientalia Christiana Analecta 289), Roma 2011. Senyk 2011
- SIECIENSKI, Edward, *The Papacy and the Orthodox. Sources and History of a Debate*, Oxford 2017. Siecienski 2017
- SIPOS István, *Kath. egyházjog*, Pécs 1928.
- SIPOS István, *Kath. egyházjog*, Pécs 1943.
- SIPOS István, *Enchiridion iuris canonici*, Romae 1954.
- SIPOS István – GÁLOS István, *A katolikus házasság rendszere*, Budapest 1960.
- SIPŐCZ Jenő, *Budapest székesfőváros kegyurasága és az egyházközségek*, in *A budapesti rk. egyházközségek első tíz éve*, HAUSER Ignác (szerk.), Budapest 1930, 36–41.
- SLAFKOSKY, Andrew, *The Canonical Visitation of the Diocese* (CLS 142), Washington 1941.
- ŠLEPEC’KIJ, Andrij, „Мукачівський єпископ А. Ф. Бачинський та його послання”, in *Науковий збірник музею української культури у Свиднику* 3 (1967) 223–243. Šlepec’kij 1967
- ŠLODIČKA, Andrej, *Život a dielo Mikuláša Russnáka [1878 – 1954] v kontexte ekumenizmu*, Prešov 2011 [kézirat].
- SPINELLI, Lorenzo, „Metropolita”, in *Enciclopedia del diritto*, vol. XXVI, Milano 1976, 192–196.
- STAFFA, Dino, „De transitu orientalis ad ritum latinum propter baptismum in eodem ritu susceptum in casu necessitatis”, in *Ephemerides iuris canonici* 1 (1945) 180.
- STAFFA, Dino, *Le delegazioni apostoliche*, Roma 1958.
- STAN, Maria, *Andrei Şaguna and „The Organic Statute”*, Diss. U.W., Wien 2009.

- STANCIU, Laura, *A görögkatolikus identitás megerősödése a társadalmi modernizációval. A görögkatolikus egyház zsinatai Erdélyben (1782–1900)*, in *Esztergomi zsinatok a 19–20. században*, ADRIÁNYI Gábor (cur.), (Okmánytárak, Egyháztörténelmi Források 13), Budapest 2018, 49–81. Stanciu 2017
- STANCIU, Laura, (szerk.), *Az erdélyi görögkatolikus egyház története zsinatai tükrében 1782–1900* (Okmánytárak, Egyháztörténelmi Források 12), Budapest 2017.
- SUÁREZ, Francisco *Tractatus de legibus, ac Deo legislatore, in decem libros distributus*, Coenimbricae 1612. Suárez 1612
- SUTTNER, Ernst, „A zámoscsi (1720) és a bécsi zsinat (1773): meghatározó jellegű események a Lengyelországban, illetve az Osztrák–Magyar Monarchia területén élő görögkatolikusok számára”, in OROSZ László (szerk.), *Orientalium Dignitas. A XIII. Leó pápa által kiadott „Keletiek méltósága” kezdetű apostoli levél centenáriuma alkalmából tartott szimpozium anyaga*, Nyíregyháza, 1994. november 2–4, Nyíregyháza 1995, 163–181.
- SYGUT, Marek, *Natura e origine della potestà dei vescovi nel Concilio di Trento e nella dottrina successiva 1545–1869* (Tesi Gregoriana, DC 30), Roma 1998. Sygut 1998
- SZABÓ István, *A kormányzó jogállása (1920–1944)*, in *Publicationes Universitatis Miskolcensis. Sectio Juridica et Politica*, Miskolc 1996, tom. 12, 117–172.
- SZABÓ István, *Az 1921. évi trónfosztás közjogi jellegzetességei*, in *Jogtörténelmi tanulmányok*, VIII, BÉLI Gábor – KAJTÁR István – SZEKERES Róbert (szerk.), Pécs 2005, 519–531.
- SZABÓ István, „A királyi trón betöltése körüli viták a két világháború közötti Magyarországon”, in *Iustum Aequum Salutare* II (2006) 1–2, 171–189.
- SZABÓ István, „A királyi főkegyúri jog kérdése a két világháború közötti Magyarországon”, in *Iustum Aequum Salutare* 6 (2010) 1, 103–117.
- SZABÓ Péter, „A püspökválasztást érintő szabályozás módosulásai a keleti katolikus egyházjogban”, in *Athanasiana* 4 (1997) 83–94.
- SZABÓ Péter, „A ‘sajátjogú egyházak’ ekkleziológiai értéke a decr. ‘Orientalium Ecclesiarum’ és a Keleti Kódex [CCEO] tükrében”, in *Studia Wesprimiensia* 1 [1999] 2, 93–107.
- SZABÓ, Péter, „Orientalisches Kirchenrecht in Ungarn im XX. Jahrhundert (I). Kirchenrechtliche Tätigkeiten von György Papp”, in *Folia Canonica* 2 (1999) 267–274.
- SZABÓ Péter, „A CCEO mint a keleti egyházak első „Kódexe?” Megjegyzések néhány keleti kollektív jogtechnikai arculatához”, in *Dum spiro doceo. Ünnepi kiadvány Huszti Vilmos 85. születésnapjára*, SZABÓ B. – SÁRY P. (szerk.), Miskolc 2000, 293–311.
- SZABÓ Péter, „A keleti kodifikáció története (I). A kezdetektől a II. Vatikáni Zsinatig”, in *Athanasiana* 12 (2001) 95–114.
- SZABÓ Péter, „A keleti kodifikáció története (II). A II. Vatikáni Zsinattól a CCEO kihirdetéséig (1990)”, in *Athanasiana* 13 (2001) 101–121.
- SZABÓ Péter, *A „hajdúdorogi külbelynökség” kánonjogi státusza*, in *Liturgikus örökségünk I: Az első magyar nyomtatott Liturgikon megjelenésének 120. évfordulójára 2002. április 18-án rendezett szimpozium anyaga*, Nyíregyháza 2002, 17–26.
- SZABÓ Péter, *Stato attuale e prospettive della convivenza delle Chiese cattoliche sui iuris*, in *CONSOCIATIO INTERNATIONALIS STUDIO IURIS CANONICI PROMOVENDO – SOCIETÀ PER IL DIRITTO DELLE CHIESE ORIENTALI, Territorialità e personalità nel diritto canonico e ecclesiastico – Il diritto canonico di fronte al Terzo Millennio. Atti del Congresso Internazionale*, Università Cattolica Pázmány Péter, Budapest 2–7 settembre 2001, ERDŐ, Péter – SZABÓ, Péter (a cura di), Budapest 2002, 225–253.

- SZABÓ Péter, „A katolikus sajtójogi egyházak együttélésének jelenlegi helyzete és perspektívái”, in *Athanasiana* 14 (2002) 163–186.
- SZABÓ Péter, *Az egyházkép hangsúlyváltása (LG II). Az 'Isten népe' modell kánonjogi aspektusai*, in *A Szent Titok vonzásában*. A hetvenéves Fila Béla köszöntése (Studia Theologica Budapestinensia 32), PUSKÁS Attila (szerk.), Budapest 2003, 313–318. Szabó 2003
- SZABÓ Péter, *A keleti egyházak szentségjoga. Összehasonlító bemutatás* (Collectanea Athanasiana III/1), Nyíregyháza 2012.
- SZABÓ Péter, *L'iscrizione dei fedeli orientali alle Chiese sui iuris: Lettura dello ius vigens nella diaspora, Cristiani orientali e pastori latini*, a cura di GEFAELL, Pablo (Monografie giuridiche 42), Milano, Giuffrè Editore, 2012, 151–232.
- SZABÓ Péter, „A Hajdúdorogi Eparchia metropolitai rangra emelésének hátteréhez”, in *Athanasiana* 41 (2015) 48–65.
- SZABÓ Péter, *The Greek Catholic Eparchy of Hajdúdorog Hundred Years after: Statistics, Legal Status, Questions*, in *Ius quia iustum*. Festschrift für Helmuth Pree zum 65. Geburtstag, GÜTHOFF, Elmar – HAERING, Stephan (Hrsg.), (Kanonistische Studien und Texte; Band 65,) Berlin 2015, 319–335.
- SZABÓ Péter, „Acacius Coussa”, in *Encyclopedic Dictionary of the Christian East*, FARRUGIA, Edward (ed.), Rome 2015, 556–557.
- SZABÓ Péter, „Emil Herman”, in *Encyclopedic Dictionary of the Christian East*, FARRUGIA, Edward (ed.), Rome 2015, 931–932.
- SZABÓ Péter, „Şaguna, Andrew”, in *Encyclopedic Dictionary of the Christian East*, FARRUGIA, Edward (ed.), Rome 2015, 1621–1623.
- SZABÓ Péter, „Zhishman, Josip”, in *Encyclopedic Dictionary of the Christian East*, FARRUGIA, Edward (ed.), Rome 2015, 1937–1938.
- SZABÓ Péter, „Return to the 'Ancestral Traditions' (OE 6^a). Reasons and Meaning”, in *Ostkirchliche Studien* 66 (2017) 2, 256–284. Szabó 2017
- SZABÓ Péter, „Approfondimenti sull'origine e sulla natura della potestà sovraepiscopale in prospettiva ecumenica”, in *Eastern Canon Law* 6 (2017) 2, 77–112.
- SZABÓ Péter, „A hajdúdorogi kodifikációs bizottság létrejötte (1929) a levéltári adatok tükrében”, in *Athanasiana* 48 (2019) 227–244.
- SZABÓ Péter, „Episcopal Conferences, Particular Councils, and the Renewal of Inter-Diocesan 'Deliberative Synodality'”, in *Studia canonica* 53 (2019) 1, 265–295.
- SZABÓ Péter, *Vegyesrítusú jegyzések esketése. A CCEO'90 831. kán. 2. § értelmezése a kodifikációtörténet tükrében*, in *Ratio intellegendi et ordo vivendi*. Ünnepi kötet Hársfai Katalin 70. születésnapja alkalmából, KUMINETZ Géza – SZABÓ Péter – UJHÁZI Lóránd (szerk.), Budapest 2020, 213–249.
- SZABÓ Péter, „A hajdúdorogi joghatóság ideiglenes kiterjesztése (1968). Kánonjogi megjegyzések”, in *Athanasiana* 52 (2021) 208–236.
- SZABÓ Péter, „A Hajdúdorogi Metrópólia kormányzati berendezkedése”, in *Vigilia* 2022/7, 549–555. Szabó 2022a
- SZABÓ Péter, *The Local Origin of Supra-Episcopal Power. A Futher Step towards Catholic-Orthodox Ecclesiological Convergence?*, in *Sacrorum canonum scientia: radici, tradizioni, prospettive*. Studi in onore del cardinale Péter Erdő per il suo 70. compleanno, SZABÓ, Péter – FRANKÓ, Tamás (a cura di), Budapest 2022, 649–662. Szabó 2022b

- SZABÓ Péter, *Az első Egyházi Törvénykönyv hatályának kiterjesztése a történelmi Magyarország görög-rutén egyházmegyéire*, in *Iustitia duce, caritate comite*. Válogatott tanulmányok Erdő Péter bíboros, prímás-érsek 70. születésnapjára, szerk. KUMINETZ Géza, Budapest 2022, 552–571. Szabó 2022c
- SZABÓ Péter, „Miklós István püspök és az első egyházi törvénykönyv (CIC’1917). Új levéltári adatok”, in *Athanasiana* 54 (2022) 251–262,
- SZABÓ Péter, *Hollós János görögkatolikus kanonista. Szakmai életrajz*, Nyíregyháza 2024.
- SZAVICSKÓ János, A munkácsi egyházmegye hajdúdorogi külhelynöksége, 1873–1912, Budapest 1978 [kézirat], lásd: GKHF Könyvtár, SZK 18, 50–54, 51.
- SZAVICSKÓ János, A bizánci szertartás magyar alrítusának kifejlődése és szervezeti megjelenése, Budapest 1979 [kézirat], lásd: GKHF Könyvtár, SZK 19, 138.
- SZENTIRMAI, Alexander, „The Primate of Hungary”, in *The Jurist* 21 (1961) 27–46.
- SZENTIRMAI, Alexander, „The Legal Language of the New Code of Canon Law of the Oriental Churches”, in *The Jurist* 22 (1962) 39–70.
- SZEREDY József, *Egyházjog különös tekintettel a magyar szent korona területének egyházi viszonyaira, valamint a keleti és protestáns egyházakra*. I-II, Pécs 1883.
- SZIJÁRTÓ M. István, *A diéta. A magyar rendek és az országgyűlés 1708–1792*, Keszthely 2010.
- SZUROMI Anzelm, „Tartományi zsinat”, in *Magyar Katolikus Lexikon*, DIÓS István (szerk.), XIII, Budapest 2008, 694.
- TAKÁCS Péter, *A király nélküli királyság*, in *Jogtörténeti Szemle* 2017/3, 80–89; SZABÓ István, *Az államforma rendezése (1920)*, in *A bonis bona discernere*. Ünnepi kötet Belovics Ervin 60. születésnapja alkalmából, BARABÁS A. Tünde – VÓKÓ György (szerk.), Budapest 2017, 445–458.
- TIMKÓ Imre, „Unierte Ostchristen in Ungarn”, in *Theologisch-praktische Quartalschrift* 117 [1969] 3, 223–229.
- TIMON Ákos, *A városi kegyuraság Magyarországon*, Budapest 1899.
- TOCANEL, Petru, „Dioecesis”, in *Dictionarium morale et canonicum*, PALAZZINI, Pietro (ed.), II, Roma 1965, 97.
- TOMCSÁNYI Lajos, *Vita a főkegyúri jogról*, Budapest 1923.
- TOMEK Vincze, „Munkácsi püspökség és káptalan”, in *Katolikus Lexikon*, BANGHA Béla (szerk.), vol. 3, Budapest 1932, 357.
- TORQUEBAU, P., „Curie diocésaine” in NAZ, Raoul (par), *Dictionnaire de droit canonique*, V, Paris 1949, 961–971. Torquebau 1949
- TÖRÖK János, *Magyarország primása. I: Közjogi és történeti vázlatok; II: Oklevelek*, Pest 1859.
- TUSOR Péter, „Katolikus király apostoli jogai? A magyar királyi főkegyúri jog, 1417–1918”, in *Aetas* 34 (2019) 3, 109–121. Tusor 2019
- TUSOR Péter, „Zsinatok a kora újkori Magyarországon [Oláh Miklóstól Pázmány Péterig]”, in *Magyar Sion* XIV (2020) 1, 57–67.
- UDVARI István, *Szöveggyűjtemény a ruszin írásbeliség tanulmányozásához, I, Bacsinzky András munkácsi megyéspüspök cirillbetűs körlevelei, Збирька жерел про студію русинського писемства, I, Кириличні убіжники мукачівського єпископа Андрія Бачинського*, Nyíregyháza, 2002. Udvari 2002

- UDVARI István, „The Circulars of András Bacsinszky, Bishop of Munkács (1732-1772–1809) belonging to the period of Maria Therese”, in *Studia Slavica* 48 (2003) 1–3, 283–304. Udvari 2003
- UDVARI István, *Szöveggyűjtemény a ruszin írásbeliség tanulmányozásához*, II, *Blazsowszky Gábor, Olsavszky Mihály Manuel, Bradács János püspökök és koruk – Собрание источников для изучения русинской письменности*, II, *Епископы Гавриил Блажовский, Мануил Ольшавский, Иоанн Брадач и их время*, Nyíregyháza, 2005. Udvari 2005
- ULMANN, Walter, „Papacy”, in *New Catholic Encyclopedia*, vol. 10, New York 1967, 953.
- VAN HOVE, Alphonse, „Bishop”, in *The Catholic Encyclopedia*, HERBERMANN, Charles (ed.), vol. 2, New York [1907], 581–589. van Hove 1907
- VAN HOVE, Alphonse, „Preconzation”, in *The Catholic Encyclopedia*, HERBERMANN, Charles (ed.), vol. 12, New York [1911], 376. van Hove 1911
- VAN HOVE, Alphonse, *De legibus ecclesiasticis* (Commentarium Lovaniense in C.I.C. I,2), Mechliniae-Romae 1930.
- VALTON, Émilie, „Évêques, II [Évêques. Questions théologiques et canoniques]”, in VACANT, A. – MANGENOT, E. – AMANN, E. (dir.), *Dictionnaire de théologie catholique*, tom 5[2], Paris 1924, 1656–1725, 1701–1725. Valton 1924
- VASIL, Cyril, *Fonti canoniche della Chiesa cattolica bizantino-slava nelle eparchie di Mukachevo e Prešov a confronto con il Codex Canonum Ecclesiarum Orientalium (CCEO)*, Roma 1996. Vasil 1996
- VASIL, Cyril, „Ivan Žužek s.j. (1924–2004) e il suo contributo scientifico alla canonistica orientale”, in *Eastern Canon Law* 1 (2012) 13–61.
- VASIL, Cyril, *Bacsinszky András püspök személye – püspöksége alatt kiadott – kánoni rendelkezéseinek fényében*, in VÉGHSEŐ Tamás (szerk.), *Bacsinszky András munkácsi püspök. A Bacsinszky András munkácsi püspök halálának 200. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai*, (Collectanea Athanasiana I. Studia vol. 6), Nyíregyháza, 2014, 85-95. Vasil 2014
- VASIL, Cyril, „Lo sviluppo della posizione della Congregazione per le Chiese Orientali nell’ambito della Curia Romana”, in *Iura Orientalia* 10 (2014) 148–162.
- VASIL, Cyril, „Tratti peculiari dell’identità di una Chiesa orientale. Etnicità e ascrizione alla Chiesa sui iuris”, in *Eastern Canon Law* 7 (2018) 1–2, 261–280.
- VÉGHSEŐ Tamás, „Az ungvári unió kérdései”, in *Vigilia* 87 (2002) 7, 542–548.
- VÉGHSEŐ Tamás, „...*Patriarcharum graecum convertit ad unionem...* A római Német-Magyar Kollégium három egykori növendéke és az ungvári unió”, in *Athanasiana* 23 (2006) 29–48. Véghseő 2006
- VÉGHSEŐ Tamás, *Our Paths – A Historical Retrospection*, in “... you have foreseen all of my paths...” *Byzantine Rite Catholics in Hungary*, Strasbourg 2012.
- VÉGHSEŐ Tamás, *A görögkatolikusok helyzete a 18. században*, in TERDIK Szilveszter (szerk.), *Orcád világhossága Görögkatolikusok Magyarországon*, Debrecen 2020, 162–168. Véghseő 2020a
- VERING, Friedrich, *Lehrbuch des katholischen, orientalischen und protestantischen Kirchenrechts, mit besonderer Rücksicht auf Deutschland, Oesterreich und die Schweiz*, Freiburg/Bg 1893.

- VICZIÁN János, „Magyar Görögkatolikusok Országos Szövetsége”, in *Magyar Katolikus Lexikon*, DIÓŠ István (szerk.), VIII, Budapest 2003, 270.
- VON ŠAGUNA, Andrei, *Compendium des kanonischen Rechtes der einen, heiligen, allgemeinen und apostolischen Kirche*, Hermannstadt 1868.
- VUKISITS György, „Görögkeleti-szerb egyház”, in Magyar Jogi Lexikon, MÁRKUS Dezső (szerk.), III, Budapest 1900, 769–783;
- VUKISITS György, „Görögkeleti-román egyház”, in Magyar Jogi Lexikon, MÁRKUS Dezső (szerk.), III, Budapest 1900, 766–769
- WALTER, Ferdiand, *Lehrbuch des Kirchenrechts aller christlichen Confessionen*, Bonn 1839.
- WEHRLÉ, René, *De la coutume dans le droit canonique. Essai historique s'étendant des origines de l'Église au pontificat de Pie XI*, Paris 1928.
- WERNZ, Franz X., *Ius decretalium, ad usum praelectionum in scholis textus canonici sive iuris decretalium*, tom. I: *Introductio in ius decretalium*, Prati 1913. Wernz 1913
- WERNZ, Franz X., *Ius decretalium, ad usum praelectionum in scholis textus canonici sive iuris decretalium*, tom. II: *Ius constitutionis Eccl. Catholicae*, pars II, Prati 1915. Wernz 1915
- WILL, Cohen, „Why Ecclesiastical Structures at the Regional Level Matter: Communion as Mutual Inclusion”, in *Theological Studies* 75 (2014) 2, 308–330.
- WOJNAR, Meletius, „The Code of Oriental Canon Law – de Ritibus et de Personis”, in *The Jurist* 19 (1959) 212–245; 277–299; 413–464.
- WOJNAR, Meletius, „De ritu in Codice iuris canonici orientalis”, in *Analecta OSBM*, ser. II, sec. II, vol. III (IX), fasc. 3–4, Romae 1960, 523–562.
- WOJNAR, Meletius, „Decree on the Oriental Catholic Churches”, in *The Jurist* 25 (1965) 173–255.
- WOJNAR, Meletius, „Rites, Canonical”, in *New Catholic Encyclopedia*, vol. 12, New York 1967, 514–518.
- ZHISHMAN, Joseph, *Die Unionsverhandlungen zwischen der orientalischen und römischen Kirche*, Wien 1858.
- ZHISHMAN, Joseph, *Das Eherecht der orientalischen Kirche*, Wien 1864.
- ZHISHMAN, Joseph, *Die Synoden und die episkopal-Ämter in der morgenländischen Kirche*, Wien 1867.
- ZHISHMAN, Joseph, *Das Stifterrecht in der morgenländischen Kirche*, Wien 1888.
- ŽUŽEK, Ivan, „The Oriental Canon Law Society”, in *The Jurist* 30 (1970) 216–222.
- ŽUŽEK, Ivan, „Les textes non publiés du Code de droit canon oriental”, in *Nuntia* 1 (1975) 23–31.
- ŽUŽEK, Ivan, „Che cosa è una Chiesa, un rito Orientale”, in *Seminarium* 27, n.s. 15 (1975) 263–277.
- ŽUŽEK, Ivan, *The Oriental Canon Law Society is Born (1969)*, in *Ex aequo et bono*. Willibald M. Plöchl zum 70 Geburtstag, Innsbruck 1977, 375–383.
- ŽUŽEK, Ivan, *Le «Ecclesiae sui iuris» nella revisione del diritto canonico, in Vaticano II: bilancio e prospettive venticinque anni dopo (1962–1987)*, LATOURELLE, René [a cura di], Assisi 1987, vol. II, 869–882.
- ŽUŽEK, Ivan, *Incidenza del Codex Canonum Ecclesiarum Orientalium nella storia moderna della Chiesa universale*, in *Ius in vita et in missione Ecclesiae*. Acta Simposii Internationalis Iuris Canonici occurrente X anniversario promulgationis Codex Iuris Canonici

- ci, diebus 19–24 Aprilis 1993 in Civitate Vaticana celebrati, Città del Vaticano 1994, 693–735. Žužek 1994b
- ŽUŽEK, Ivan, *Common Canons and Ecclesial Experience in the Oriental Catholic Churches*, in COPPOLA, Raffaele (a cura di), *Incontro fra canonici d'Oriente e d'Occidente. Atti del Congresso Internazionale*, Bari [1994], I.
- ŽUŽEK, Ivan, *L'idée de Gasparri d'un Codex Ecclesiae universae comme «Point de départ», de la codification canonique orientale*, in ŽUŽEK, Ivan, *Understanding the Eastern Code (Kanonika 8)*, Roma 1997, 429–458.
- ŽUŽEK, Ivan, *Understanding the Eastern Code (Kanonika 8)*, Roma 1997.
- ŽUŽEK, Ivan, *Appunti sulla storia della codificazione canonica orientale*, in *The Eastern Code. Text and Resources*, edited by LAHZI GAID, Yoannis (Kanonika 13), Rome 2007, 31–71. Žužek 2007
- Le Cardinal Acace Coussa. Memorial publié par les soins de l'Ordre basilien alépin*, Beyrouth 1964.
- Ius canonicum auctore P. Francisco Xav. Wernz, ad Codicis normam exactum opera P. Petri Vidal, tom. II: De personis*, Romae 1923.
- Unitatis redintegratio* [commentato da Angelo Maffei], in *Commentario ai documenti del Concilio Vaticano II, 3: Orientalium Ecclesiarum/Unitatis redintegratio*, NOCETI, Serena – REPOLE, Roberto (a cura di), Bologna 2019.
- History of Vatican II*, edited by ALBERIGO, Giuseppe [English version edited by Joseph A. KOMONCHAK], 5 vols., Maryknoll-Leuven 1995–2006.
- Exegetical Commentary on the Code of Canon Law*, Ángel MARZOÁ – Jorge MIRAS – Rafael RODRÍGUEZ-OCAÑA (eds.), vol. II/1, Montréal–Chicago 2004.
- Dekret über die katholischen Ostkirchen, kommentar von Johannes M. Hoock*, in *Das Zweite Vatikanische Konzil, Konstitutionen, Dekrete, Erklärungen, Lateinisch und deutsch, Kommentare*, Herbert VORGRIMLER (Schriftleitung), Teil I, Freiburg-Basel-Wien 1966, 361–391 [English Translation: *Decree on Eastern Catholic Churches*, in *Commentary on the documents of Vatican II*, Herbert VORGRIMLER (ed.), vol. I, New York 1967, 307–331]
- Les Églises orientales catholiques: décret «Orientalium Ecclesiarum», texte latin et traduction française; commentaires par Neophytos EDELBY et Ignace DICK (Unam Sanctam 76)*, Paris 1970.
- Decree on the Bishops' Pastoral Office in the Church* [by Klaus Mörsdorf], in *Commentary on the Documents of Vatican II*, Herbert VORGRIMLER [ed.], New York 1966–69, vol. II, 165–300.
- L'Église grecque melkite au Concile. Discours et notes du patriarche Maximos IV et des prélats de son Église au Concile oecuménique Vatican II*, Beyrouth 1967.